

ZGODOVINA ZA VSE

leto VI, 1999

VSE ZA ZGODOVINO

št. 2

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

Matjaž Kmecl se je vedno z vsem srcem zavzemal za stvari, ki jih je štel za dobre. Ena izmed njih je bila tudi *Zgodovina za vse*. Naj bo ta številka skromna oddolžitev in hkrati čestitka vrlemu možu ob njegovi petinšestdesetletnici.

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Igor Grdina

PREŠEREN PRED PREŠERNOM

5

Prešeren vor Prešeren

Janez Cvirn

NAJBOLJ ŽALOSTEN JE OSTUDNI LOKALPATRIOTIZEM

14

(ali zgodba o nesrečnem štajercu)

Am traurigsten wohl ist der widerwärtige Lokalpatriotismus

(oder das tragische Schicksal eines steirischen Slowenen)

Andrej Pančur

OBRTNA SVOBODA NA ZATOŽNI KLOPI

23

Konservativni nazori o obrtništvu v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem

Die Gewerbefreiheit auf der Anklagebank

Konservative Ansichten über das Gewerbe in der zweiten Hälfte des

19. Jahrhunderts im slowenischen Gebiet

Damir Globočnik

SIMPLICISSIMUS NA SLOVENSKI NAČIN

44

Ein Simplicissimus auf slowenische Art

Nataša Starič / Sebastjan Hribar

DVOBOJNA AFERA TACOLI – LEDOCHOWSKI

57

Die Duellaffäre Tacoli - Ledochowski

Primož Kuret

DELAVSKA PEVSKA DRUŠTVA NA SLOVENSKEM

68

Oris njihove zgodovine v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja

Arbeitergesangsvereine auf slowenischem

Gebiet in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Tomaž Pavlin

“PRI NAS JE TA PANOGA SPORTA ŠE DOCELA NEZNANA”

83

“Bei uns ist diese Sportart völlig unbekannt”

Maja Ilich

NEKAJ O MODI V SLOVENSKEM ČASOPISJU NA
PRELOMU STOLETJA (1895 – 1915)

98

Nenad Plemeniti

DEZERTERSTVO V AVSTRIJSKI VOJSKI
V LETIH 1825 – 1830

109

S knjižne police

Aleksander Žižek

“SPRAVI TO V BRISAGO IN GLEJ DA IZGINEVA”

115

(*Igor Grdina, Peter Štih: Spomini Helene Kottanner*)

Jože Maček

DOMNEVNO JUDOVSKI RITUALNI UMOR

116

(*R. Po-chia Hsia: Trient 1475. Geschichte eines Ritualmordprozesses.*)

Jože Maček

PRAVICA PRVE NOČI

119

(*Alain Boureau: Das Recht der ersten Nacht*)

Andrej Rahten

KAKO JE PRIŠLO DO “LOČITVE DUHOV” NA HRVAŠKEM

121

(*Mario Strecha: Katoličko hrvatstvo*)

Andrej Rahten

NOVA MONOGRAFIJA O STJEPANU RADIĆU

122

(*Branka Boban: Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*)

Igor Grdina

PREŠEREN PRED PREŠERNOM

Kakor koli so že sodobniki in prihodnje rojeni ocenjevali Prešerna, so se vsi – in to kar od začetka – strinjali v enem: pesnik je v okvirih kranjske in slovenske literature nekaj posebnega. Za Čopa je bil edinstven kot *evropeizator domačega pisanja*, za Rizzija kot *umetnik*, za Stritarja kot *pesniški glasnik naroda*, za Bleiweisa kot *literat* (“sonce”, okoli katerega krožijo in od njega dobivajo svetlobo drugi “planeti” slovenske literature), za Malavašiča kot *lik* (“labod” nasproti “bistrovidnemu orlu” Koseskemu), za Mahniča kot *erotoman*, za Prijatelja kot *mislec* (edino Hercen mu je v svetovnem merilu podoben po uzrtju smisla bivanja), za Žigona in Puntarja kot *tekstni arhitekt*, za Župančiča in Kidriča kot *narodni genij* oziroma *Pesnik*. Literarna zgodovina se je dejansko ukvarjala samo s Prešernovo izjemnostjo, ne pa tudi z njegovo običajnostjo. Oziroma: če mu je že našla kakšne duhovne sorodnike, jih je uzrla zgolj v najimenitnejših ustvarjalcih drugih narodov, kot denimo v Petrarci, Camõesu, Tassu, Byronu ali Mickiewiczu. O vzporednicah med Prešernovim opusom in avtorji iz B produkcije različnih nacionalnih literatur se vse od Stritarja dalje ni spodobilo razpravljati: ko je leta 1872 Radoslav Razlag primerjal slovenskega “mojstra pevca” s Friedrichom Rückertom, je bil “gospod Mirodolski” zadet v dno srca.¹ Nič drugače ni bilo slabo stoletje pozneje, ko je Miroslav-Fritz Krleža razpredal misli o

Prešernu kot dovolj tipičnem reprezentantu literarnega bidermajerja: nestrinjanje s soprogom “kraljice Hrvata”² je bilo potem med Slovenci skorajda enoglasno. Le Matiji Murku in Janku Kosu iskanje tematsko-motivnih vzporednic med deli Prešernovega opusa in pisci iz druge – a še vedno vsaj deloma nadregionalne – lige nemške književnosti, npr. s Chamissom, Fouquéjem, Schulzejem, Wernerjem in Grillparzerjem³ (za slednjega velja, da je največji avstrijski literat zato, ker boljšega pač ni!), ni bilo šteto za zlo dejanje. Iz tega pa ni treba delati kakšnih preveč daljnosežnih sklepov o nenadni trajno povečani tolerantnosti naših ušes in ust (ki vsaj podzavestno hrepenijo po požvižgavanju melodije genialnega viteza Glucka “Unser dummer Pöbel meint”) – kajti Murko je bil daleč (na Dunaju, v Gradcu, Leipzigu in Pragi) in visoko (kot eden vodilnih slavistov sveta), ko pa je Kos po “ozemljitvi” pesnikovega dela poskušal še biografsko umestiti Prešerna v strukture časa in prostora (Neznani Prešeren⁴), je bil pri priči ožigosan kot avtor nespodobno čudne knjige, ki jo bo treba čim prej pozabiti. Pesnikova neponovljivost in izvenserijskost v takšnem miselnem

¹ J. Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, 399.

² Takšen je bil vzdevek Bele Krleža v zagrebških razumnih krogih po 2. svetovni vojni. Za Krležovo (ob)sodbo Prešerna prim. J. Kos, *Prešeren in njegova doba*, Koper 1991, 207.

³ M. Murko, *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 30; J. Kos, n. d., 158.

⁴ J. Kos, *Neznani Prešeren*, Ljubljana 1994.

podnebu seveda ne more biti drugega kot aksiom, za katerega smo se – če ne eksplicitno, pa vsaj implicitno – dogovorili, da ga ne bomo postavljali pod vprašaj. Stritar je leta 1866 dal vedeti, da Prešeren od slovenskih "prednikov" ni poddedoval niti literarnega jezika – saj razen dokaj povprečnega verzljavca Vodnika pesnika med njimi ni bilo.⁵ To ga dela za pojav "sui generis" celo v primerjavi z Dantejem, Shakespearom, Racinom, Goethejem in Puškinom! Če je srednjeveške intelektualce vznemirjala podoba palčkov na ramah velikanov, je bil Stritar prepričan, da palčki na neki način nosijo velikane – le Prešeren stoji na lastnih nogah. Glede Valentina Vodnika to gotovo drži: njegovo lahko prepoznavno pesniško paradigmo je Prešeren dejansko evociral samo na mestu, kjer je s citatnostjo verzne oblike, ki je bila značilna za Vodnika (alpska poskočnica), ustvaril vezilo starejšemu bratu po peresu (V spomin Valentina Vodnika). Forma v tem primeru ni samo forma, temveč premore tudi vsebinsko razsežnost: njeno najdaljnosežnejše sporočilo je, da so Vodnikova pesniška sredstva dejansko le "logika in tehnologija", ki ju more uporabiti vsakdo, in niso navezana na avtorsko enkratnost, se pravi na navdih in na poljub muze. Prav tako je Prešeren povsem jasen v svoji 7. gazeli: med bralci njegove poezije so tudi takšni, ki z njo niso povsem zadovoljni, ker za "Vodnikam ne hodi". V zabavljivih napisih pa se Prešernova podoba Valentina Vodnika celo sklada s tisto, ki jo je v svoji avtobiografiji naslikal čemerni slovničar Kopitar: pevec Ilirije je bil bolj kot kar koli drugega "amicus foppabilis" oz. v duhovnika preoblečen posvetnjak.⁶ Prešernovo trenutno soglasje z notorno spletkarskim dunajskim cenzorjem je vsekakor pomenljivo: čeprav mu je bil Vodnik tako v vlogi svečenika boga Bakha kot človek iz republike literature simpatičen, zanj v nobenem primeru ni bil vodnik. Torej je imel Stritar prav – a le v primeru, če sprejmemo podmeno, da pred Prešernom Slovenci razen Vodnika niso imeli nobene pesnika. To pa je povsem nevzdržna teza. V nadaljnjem razpravljanju bom skušal ob nekaj primerih pokazati, kako našega "mojstra pevca" marsikaj povezuje s starejšimi domačimi literati. Resda s tem tvegam jezo slovenističnih baronov, ki s pristno veteransko zagrenjenostjo grmijo in ropotajo zoper nekakšno pozitivistično orodjarstvo v literarni vedi, vendar je interpretativno predpisovanje pomenov in smisla umetnin(e)

tudi pri nas že izgubilo svoj čar. Čas "starih soldatov" je minil: treba bo vzeti na znanje mirnodobne razmere.

Znano je dejstvo, da je imel Prešeren dobro mnenje o pesniških sposobnostih koroškega duhovnika Urbana Jarnika (1784 – 1844). O tem zelo naravnost govori v pismu "čudnemu dihurju in velikemu bahaču" Matiji Čopu z dne 5. februarja 1832.⁷ Jarnik, ki je kot prvi slovenski poet doživel tudi opazno mednarodno afirmacijo – 15. oktobra 1815 je Franz Schubert ob še šestih drugih besedilih uglasbil tudi njegovo pesem Zvezdje v pomensko dovolj natančnem prevodu Johanna Georga Fellingierja (1781 – 1816)⁸ –, bi Prešernu že načeloma utegnil biti bližu. Najbrž ni naključje, da je Prešernov zgodnji sonet Vrh sonca v prvi kvarteti nenavadno podoben osrednjemu motivnemu sklopu, pa tudi nekaterim besednim formulacijam že omenjene Jarnikove pesmi Zvezdje. Koroški avtor v njih prvih dveh kiticah pravi:

Tukej gori se neznani
Velki sveti sučejo,
Z lučjo sonca so obdani
Krogle pote tekajo;
Zvezda zvezdi je soseda,
Njih za nas števila ni,
Ena v drugo svetlo gleda,
Vsaka božjo čast gori.

Svetla cesta je razpeta
Čez brezkončni neba zid,
Tam se vozi čast Očeta,
Viža pote zvezdnih rid:
Vse je kroglo, vse se miga,
Vse od ognja sveti se,
Vse oznani, de velika
Roka svet stvarila je.

Prešeren pa začenja svoj sonet takole:

Vrh sonca sije soncev cela čeda
po neba svetlih potih razkropljena;
od sonca, ljub'ga svoj'ga, zapuščena
jih zemlja celo noč z veseljem gleda...

Človeškemu razumevanju nedoumljiva harmonija vesolja in njegovih nešteti, a medsebojno opazujočih se svetov, ki je tako pri Jarniku

⁷ F. Prešeren, *Poezije in pisma*, Ljubljana 1964, 309.

⁸ Prim. E. Prunč, *Urban Jarnik. Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache*, 1. del, Celovec 1988, 55; 182 – 188.

⁵ J. Stritar, *Izbrano delo*, Ljubljana 1969, 15 – 18.

⁶ J. Kopitar, M. Čop, *Izbrano delo*, Ljubljana 1973, 76.

kot pri Prešernu doživljana kot izrazito dinamičen pojav, v obeh pesmih pričuje o obstoju absolutnega principa: pri Korošču je vse podložno "veliki roki" ljubega Boga, pri Kranjcu pa ljubezni. Razlika je navsezadnje logična: Jarnik je bil po poklicu Kristusov vojščak in slavilec Stvarnikove kulture, ki se razodeva tudi v veličastju nature, Prešeren pa je segal po spisih radikalnih razsvetljencev – v njegovi knjižnici so bile npr. znamenite Človekove pravice "državljana" Thomasa Paineja, zapovrh pa še zvezek filozofskih del Mosesa Mendelssohna –, libertinskih romantikov (lord Byron) in celo levičarskih hegeljanskih radikalcev 19. st. (David Strauß).⁹ Na mesto Kreatorja je pri njem stopilo minevajoče Vse, kakor lahko razberemo iz Prešernove vere.¹⁰ "Bog" je postal delujoče načelo narave – nezaustavljivo spreminjanje. S stališča sedanjosti je to seveda "ne bo" (nikakor pa ne nič!¹¹). In kaj je bolj nestanovitnega (ne minljivega!) kot ljubezen? Prešeren je to spoznanje izpovedal že v Ljubzenih sonetih – zlasti v zadnjem izmed njih (Kupido, ti in tvoja lepa starka) –, se pravi v ciklu, katerega del je tudi tekst Vrh sonca.

Če sta se pesnika razlikovala v dojemanju temeljev eksistence (Jarnikovo *počelo* proti Prešernovemu *načelu*), pa sta našla soglasje v marsikateri posameznosti. Oba sta gojila močna progrška čustva, ki so sicer razvnemala pesniška srca evropskih literatov predmarčne dobe. Jarnik je leta 1832 napisal prigodno pesem Helenija Europi draga,¹² Prešeren pa je dve leti kasneje "datiral" napis na velikem zvonu pri Sv. Joštu ne s kakšno versko prelomnico, marveč s pomorsko bitko pri Navarinu (20. oktobra 1827), se pravi z dogodkom, ki je ne le zapečatil osmansko prevlado nad Grčijo, temveč je napoval tudi konec Metternichovega sistema v evropski politiki. Prešeren je torej zvonu poleg alegoričnega pomena (oznanjanje božje časti "iz svet'ga Jošta lin") podelil še simboličnega: ni le instrument vere, temveč tudi glas svobode. Takšne preo-

brazbe religioznih "realij" so pri pesniku kar pogoste: v sonetu Je od vesel'ga časa teklo leto je npr. betlehemsko rojstvo izrabljeno za datacijo izjemno pomembnega dogodka v Prešernovem življenju, tj. za začetek ljubezni do usodne ženske, ki jo izpoveduje Sonetni venec. (Takšen pomen je tekstu dal sam avtor, saj ga je v Poezijah uvrstil neposredno pred omenjeni ciklus.) S tem je zemeljskim zgodbam pridal nadih "posvečenosti", kar se lepo sklada z njegovim pojmovanjem "božanstva" kot *načela* in ne *počela* narave. Nič drugače ni s sonetom Bilo je, Mojzes, tebi naročeno. Tudi razmeroma pogoste Prešernove evokacije biblične metaforike gre razlagati v tem smislu, saj se praviloma pojavljajo v najbolj zemeljskih zgodbah – tistih o ljubezni. In če premislimo bolj natanko: bi lahko bilo drugače? Slovenski inteligent je imel ob koncu 18. in v začetku 19. st. v materinščini na voljo predvsem religiozno čtivo: visoko kultiviran jezik mu je bil dosegljiv v prvi vrsti skozi prevod Biblije Jurija Japlja in njegovih naslednikov. To so na svoj način priznali tudi neortodoksni (netradicionalni) verniki: celo precej odločni razsvetljenec Linhart je moral skleniti težaven kompromis s svojo vestjo ter je "kot Kranjec in ljubitelj jezika" želel uspešnega slovenjenja Svetega pisma, čeprav je dvomil, da branje te knjige človeka osrečuje.¹³ Kultura nacionalizma je tedaj začela zmagovati nad univerzalizmom razsvetljenstva, ki se je imel za najvernejši izraz narave v človeku.

Nadrobnejši pregled Jarnikovih in Prešernovih tekstov bi utegnil pokazati še kakšno vzporednico med njima. Nespregljiva je npr. kitična in metrična enakost pesmi Damon Meliti in Strunam. Podobno je serenadno-nokturnsko vzdušje pravkar omenjene Jarnikove verzifikacije in njegovih Arf z znamenito Prešernovo podoknico Luna sije, kladvo bije. A tovrstne pesniške produkcije je bilo v tistem času na cente in tone, ne samo na kilograme. Skozi večnost pa odmeva zgolj Rellstabova Ständchen, ki jo je nesmrtno naredil Schubert:

Leise flehen meine Lieder	K tebi, draga, tiho plava
Durch die Nacht zu dir;	skozi noč moj spev;
In den stillen Hain hernieder,	pridi, deklica sanjava,
Liebchen, komm zu mir!	rad bi te objel.

Flüsternd schlanke Wipfel rauschen	V siju luninega svita
In des Mondes Licht;	drevje šelesti;

⁹ August Žigon objavlja *zapuščinski akt Prešernov v ponatisku iz poročila gimnazije v Kranju za šolsko leto 1903/4*, Ljubljana 1904, 7; 33. Prešeren je imel prvo izdajo Painejevega dela, ki je izšla v Londonu leta 1791.

¹⁰ Resda je štirivrstičnica Prešernova vera v strogem smislu apokrif, vendar si je naravnost nemogoče predstavljati, da bi si jo kdor koli iz kroga pesnikovih znancev mogel preprosto izmisliti. Tekst je namreč povsem v soglasju z mislijo o eksistenzi, ki se razodeva v drugih Prešernovih delih.

¹¹ "Ne bo" utegne biti nič kvečjemu na ravni imanence, ne pa tudi na ravni transcendence.

¹² E. Prunč, n. d., 285 – 287.

¹³ M. Pohlin, Ž. Zots, A. T. Linhart, V. Vodnik, *Izbrano delo*, Ljubljana 1970, 238.

Des Verräters feindlich Lauschen
Fürchte, Holde, nicht.

preganjalcem bova skrita,
bodi brez skrbi.

Hörst die Nachtigallen schlagen?
Ach! sie flehen dich,
Mit der Töne süßen Klagen
Flehen sie für mich.

Slišiš slavčke žvrgoleti?
Tebe le slave,
dušo ti žele ogreti,
vneti jo za mé.

Sie verstehn des Busens Sehnen,
Kennen Liebesschmerz,
Rühren mit den Silbertönen
Jedes weiche Herz.

Znano jim je hrepenenje,
ki mi žge srce;
njih prelestno gostolenje
lajša mi gorje.

Laß auch dir die Brust bewegen,
Liebchen, höre mich!
Bebend harr' ich dir entgegen!
Komm, beglücke mich!

O, kako te obožujem!
Z rōko znak mi daj,
ves drhteč te pričakujem!
Svet spremeni v raj!¹⁴

Glede na to, da je Prešeren dobro poznal Jar-nikov pesniški opus – drugače bi v pismu Čopu v začetku februarja 1832 ne mogel zapisati oce-ne, da ima koroški duhovnik več daru za poezi-jo kot za filologijo¹⁵ –, je miselne in oblikovne sorodnosti med njima mogoče razlagati onstran naključnih sorodnosti. Utegnile bi biti "sorod-nosti po (Prešernovi) izbiri". Načeloma bi se člo-vek lahko samo čudil, da vojska prešernoslov-cev, ki je pri sonetu Vrh sonca opozarjala na Pre-šernove zveze s Petrarco in Guarinijem (in prek njiju celo z Ovidijem, Anakreontom in Alfieri-jem),¹⁶ vsega tega ni opazila. Ker pa je edinstve-nost velikega Vrbljana med sodobniškimi rojaki na naših tleh dogma, v katero ni vljudno ne ver-jeti, stvar ni niti malo presenetljiva.

V krogu Krajnske čbelice seveda ni bilo ustvar-jalca, ki bi Prešernu mogel biti omembe vreden zgled. Kljub temu pa Kastelčeva uvodna pesem v 1. zvezku ljubljanskega pesniškega almanaha leta 1830 (pred njo stoji le Zupanovo posvetilo ilirskemu guvernerju Schmidburgu) – njen na-slov je Prijatlam krajnšine – vsebuje formulacijo letnice: "Preteklo dvakrat dvajset osmo let, kar združeni so domovini peli /namreč sodelavci

Devovih Pisanic od lepeh umetnost/," ki je ne-navadno podobna izražanju "datuma", navede-nega v Prešernovem sonetu Je od vesel'ga časa:

Je od vesel'ga časa teklo leto,
kar v Betlehemu angelcov hosana
je oznanila, da je noč končana,
dvakrat devetsto triintrideseto.

Seveda ni naključje, da je Prešeren v prvi kvar-teti soneta, ki ga je posvetil Mihi Kastelicu, v bis-tvu parafraziral programsko pesem Prijatlam krajnšine. V obeh verzifikacijah se – spet ne slu-čajno – najde antični pesniški arzenal (Kastelic govori o Emoni, Prešeren o Parnasu in muzah) in v obeh se vznik kranjske poezije opisuje z metaforiko, ki označuje prehod od tišine k "es-tetsko organiziranemu" (ne kaotičnemu!) zvo-ku, se pravi k pesmi (muza pri Kastelicu prebira ubrane citre, pri Prešernu se slišijo "pesem slad-ki glasi"), in od dremanja oz. spanja k budnosti. Skratka: raj za naše nadebudne medbesedilo-slovce! A njihova težava je v tem, da se zelo do-besedno nahajajo med besedili, manj pa so v njih doma. (Gotovo so si k srcu vzeli duhovito pripombo Thomasa Luckmanna, da celo razla-galci tekstov živijo doma, ne pa v tekstih!)

Glede na to, da se Prešernu očitno ljuba for-mulacija programa Krajnske čbelice izpod pere-sa Mihe Kastelica – kot "prijatelj kranjščine" je pesnik npr. še sredi leta 1837 pisal Stanku Vrazu in mu pojasnil, da je edina tendenca literarne dejavnosti v Ljubljani kultiviranje materinščine¹⁷ (in nadaljevanje tradicije Pisanic od lepeh umet-nost je pomenilo kultiviranje slovenščine par excellence) – sklicuje na Devov almanah, se je treba razgledati še po njem. Najmočnejša Pre-šernova zveza z njim je več kot očitna: od Devo-ve pesmi o Bürgerjevi Lenori iz tretjega zvezka Pisanic (1781) je pot vodila prek Zoisove poslo-venitve (z značajem priredbe) k magistralnemu Prešernovemu prevodu tega teksta. Dev stoji na začetku loka, ki se sklene s Prešernom. Bosono-gi avguštinec, ki se ob Bürgerjevi baladi zave ne-bogljenosti svojega "petja", se pravi svoje estet-ske usmeritve ter literarne logike in tehnologije, potemtakem na neki način napoveduje prihod-nji razvoj slovenske poezije. Ta naj sledi evrop-skemu predromantično-romantičnemu toku (za hip je tej razvojni liniji pripadal tudi Vodnik, ki je v istem tretjem zvezku Pisanic leta 1781 obja-vil pesem Klek), katerega vrhunski reprezentant

¹⁴ *Moja poslovenitev ni ne filološki ne pesniški prevod, temveč je nastala zaradi potreb pevcev. Upoštevanje po-teka melodičnih linij, pavz itd. prevajalca sili k najraz-ličnejšim pomenskim odstopanjem od izvirnika, kajti praktično absolutno mora biti ohranjena formalna po-doba pesmi.*

¹⁵ F. Prešeren, n. d., 309.

¹⁶ SBL, 8. zvezek, Ljubljana 1952, 531 (avtor prispevka o Prešernu je A. Slodnjak).

¹⁷ F. Prešeren, n. d., 342.

je bila Bürgerjeva Lenora. Dev v naslovu svoje pesmi prav nič po naključju ne poudarja "občutenja srca", ki je seveda emblem predromantično-romantičnega Weltanschauunga.

Primerjati bi bilo mogoče tudi Devove in Prešernove "pesniške dialoge": Pogovor med Špelo inu Meto čez fante, katiri se skrivajo, ke se boje, de be njuh v žovd na vzeli skuša biti duhovit in "utilitaren" hkrati – prav kakor Prešernova pesem Od železne ceste (le da ne agitira za cvetove tehničnega napredka in sadove ljubezni, temveč za militarizem) ali Nova pisarija (določitev smeri pesniškega razvoja slovenske literature "per negationem"). Prešeren bi mogel pri Devu videti tudi uporabo enjambementa (npr. v elegiji Mile pogovor med Dunavo inu Savo pod Belem gradom od smrti Marie Terezije, svetle cesarice), ki ga je imela klasicistična poetika, po kateri se je ravnal Vodnik (Zois je zadnjega novembra 1795 izrazil veselje nad tem, da je Vodnik v Batteaux-Rammlerjevi poetiki odkril "vso pesniško logiko in tehnologijo"¹⁸), za problematično zadevo. Tudi Prešernovo poimenovanje Krsta pri Savici kot "pesmi mile" – kar pomeni toliko kot žalostinka (elegija v vsebinskem, ne metričnem smislu) – kaže na njegovo poznavanje in priznavanje pohlinsko-devovske terminološke tradicije. Motivna sorodnost pa se kaže med Prešernovo verzifikacijo Nuna in kanarček ter rokokojsko sentimentalno Devovo Pesmijo na enega domačega holteka. Morebiti bi natančen pregled frazeologije pokazal še kakšno zvezo.

Kralj našega literarnovednega pozitivizma Franc Kidrič pa je opozoril na zelo verjetne Prešernove povezave s še starejšim pesnjenjem; Tri duhovne pejsme... od Marije, katera skuz nje na sredi blejskiga otoka stoječo podobo vse sorte gnade ven deli... (1749) so se mu zdele nenavadno "sorodne" z Nebeško procesijo (enak metrum, podobnosti v formuliranju).¹⁹ V tem kontekstu je treba omeniti še Prešernovo Šmarno goro, ki se ne samo metrično, temveč tudi po kitici (in njih številu!) dokaj lepo ujema z vsako od treh "blejskih" Marijinih pesmi (le rime so malce drugače razporejene).²⁰ Šmarna gora je pravzaprav parodična varianta teh verzifikacij. Na dru-

gi strani pa sta Prešernova teksta V spomin Andreja Smoleta in Zdravljica miselno poglobljeni varianti mnogih vinskih pesmi, ki so v bidermajerskem času polnile slovenska ušesa: prva je nekaka makabristična napitnica dobremu človeku, ki ga ni več, druga pa himnična utopija, ki lahko postane realnost samo v okolju "realistične romantike" alkoholnih hlapov.

Kakor se je v literarni zgodovini vseskozi precejšnje pomen Čopovega mentorstva za Prešerna (moža nikakor nista bila "dve srci – ena duša"), tako se je podcenjeval pomen domačih slovstvenih "realij" zanj.²¹

Že predhodno razpravljanje je pokazalo, da je v slovenski literaturi nekaj Prešerna mogoče najti pred samim Prešernom. Ne veliko, vendar pa vseeno dovolj, da je našega "mojstra pevca" mogoče vpeti v medbesedilna razmerja ne samo s prihodnje rojenimi dediči, temveč tudi s predniki (in potemtakem predhodniki).

Še daleč vznemirljivejše stvari pridejo na svetlo, če se lotimo primerjave med Prešernom in štajerskim duhovnikom Štefanom Modrinjakom. Ni mogoče domnevati, da bi Prešeren vedel za Modrinjaka, tako da sorodnosti med njima zagotovo izhajajo samo iz duha časa in iz podobnega občutenja sveta. Pri tem je raba enakih pesniških sredstev – npr. akrostiha – še najmanj pomenljiva in pomembna (Modrinjak uporablja akrostih v pesmi Amico Zvetko, Prešeren v Sonetnem vencu in sonetu Marsik'teri romar gre v Rim, v Kompotelje).

Modrinjakova Elegija, ki je nastala med letoma 1811 in 1813, je zagotovo najbolj "prešernovsko" besedilo v opusu svojega avtorja. Tematizira neuresničljivo ljubezen oziroma točneje: ljubezen, ki je najmočnejši in najpristnejši izraz človekove nature, se ne sme udejanjiti zaradi člo-

¹⁸ M. Pohlin, Ž. Zois, A. T. Linhart, V. Vodnik, n. d., 55.

¹⁹ A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. st., 1. knjiga*, Ljubljana 1978, 167.

²⁰ A. Slodnjak je opozoril, da se popolnoma identična metrična in kitična shema kot v Šmarni gori najde že Pesmi od groze tega potresa inu potopa, ki je v obliki letaka opisovala lizbonsko katastrofo leta 1755. Prim. A. Slodnjak, *Prešernovo življenje*, Ljubljana 1964, 253.

²¹ Najočitnejše literarno razhajanje med Čopom in Prešernom je zadevalo Linhartovo komedijo *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*; Čop, ki je opravljal tudi cenzorske posle, je v svoji *Literaturi Slovencev* – gotovo ne ironično (Šlo je za znanstveno delo!) – zapisal: "Škoda, da je predmet Veselega dne zares lahkomiselni, tako da bi zdaj tukaj ponovno izdajo Matička gotovo neradi videli ali pa je sploh ne bi dovolili." (A. Slodnjak, *Pisma Matije Čopa. Druga knjiga. Literatura Slovencev*, Ljubljana 1986, 99.) Prešeren pa je Smoletu pomagal izdati prav Matička! (Prim. A. Slodnjak, *Prešernovo življenje*, 228.)

veške kulture in njenih institucij. Takole pravi v celibat vklenjeni pesnik:

Jaz ne spoznam, zakaj Boga
ljubav bi razžalila.
Ljubav lastna božja roka
vu me je zasadila.

Bog je meni dal čutljivost,
on je s(t)varnik mojih želj,
Pavel veli, da ljubljivost
ne bi zadržati smel.

Vendar človik se podstopi
tisto prepovedati,
na kaj me natura vpoti
no kaj vera me uči.

Potem Modrinjak evocira nekaj najznamenitejših neuresničljivih ljubezni – med njimi je tudi pri Prešernu večkrat omenjena Petrarцова zgodba z Lavro (Prva ljubezen, Glosa, Gazele 1, Ljubeznene sonetje 5: Kupido, ti in tvoja lepa starka, Sanjalo se mi je, da v svetem raji; posredno tudi v "datumu" soneta Je od vesel'ga časa teklo leto²²) – in pripoveduje o Hildebrandovi (Hildebrand je kajpak papež Gregor VII.) uveljavitvi celibata:

Mene ljubavi prežarka
žela ni ostavila,
žela, kera je Petrarka
zarad Laure trapila.
Ja, kaj Abelard zbog svoje
Eloize, to trpi
zdaj turovno srce moje,
da od ljubavi gori.

Isti Hildebrand je čutil
ogenj takše ljubavi,
on je sam Matildo vpotil,
da se pri njoj ohladi.
Vendar bil je tak svojvolen
(kak nas storiša vuči),
da redovnikom povolen
hižni zakon prepovi.

Celibat je njegvo delo,
on je vsaj nevoli kriv.

Modrinjak – čeprav po poklicu duhovnik in potemtakem predstavnik institucije kulture par

excellence – se v tekstu deklarira za človeka nature:

Meni prez te /tj. brez ljubljenega dekleta/ ne
veselo
nikder biti, dok sem živ.

Enak razkol med naturo in kulturo najdemo tudi v zgodbi Prešernovega Krsta pri Savici, ki je po mnenju Matjaža Kmecla tako ali tako variacija na emblematični romantični mit o Abelardu in Heloizi.²³ Velika škoda je, da naša literarna veda doslej ni resneje vzela na znanje tega bistroumnega Kmeclovega opazanja. Ljubezen, ki se ne sme oziroma ne more erotično uresničiti, pa je bila, kakor vidimo, že Modrinjakova tema. V tem kontekstu je nadvse logično, da je Krst pri Savici v posvetilnem sonetu Matiju Čopu označen za "pesem milo", tj. za žalostinko; pesnik se tam tudi zelo naravnost identificira s Črtomir, se pravi s človekom, ki mu ljubezenska in siceršnja sreča ni dosegljiva. Glavni vir elegičnega občutenja sveta je pri Modrinjaku in Prešernu enak. Le da so okoliščine Prešernov položaj naredile za še težji od Modrinjakovega: ne le ljubezenska, temveč tudi prijateljska zveza se je zlomila (Krst pri Savici je zlomu prve "lek", nasilnemu koncu druge pa "hladilo", kar je razumljivo, saj prijateljstvo vendarle ni tako usodna zveza kot ljubezen; pesnik je potemtakem izjemno natančen v izražanju: govori o "minljivosti /vsakršnih/ sladkih zvez"). Alfonz Gspan je z opozorilom, da je Modrinjakova Elegija sorodna enako naslovljeni Bürgerjevi pesnitvi in da med njima najbrž obstajajo določene genetično-kavzalne zveze,²⁴ nakazal, da bi bilo mogoče sorodnosti med Prešernom in štajerskim duhovniškim poetom iskati v skupnem evropskem literarnem "zaledju".

Posebej zanimiva je še ena zveza med Modrinjakom in Prešernom: oba poznata boga Pana. Modrinjak je leta 1811 napisal himnično Molitev na božico Slovenko, ki je "h/či velikoga Pana", ta pa je v opombi pod črto opisan takole: "Pan je bil prednikom vzhodnih Slovencev (Vendov) najvišje božanstvo, toliko kakor rimski Jupiter ali grški Zevs."²⁵ Gre torej za vrhovnega boga. Pri Prešernu se Pan kot "der Herr" omenja v pesni-

²³ M. Kmecl, *Babji mliti slovenske literarne zgodovine, Ljubljana 1996*, 83, 84.

²⁴ A. Gspan, *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. st., 2. knjiga, Ljubljana 1979*, 435, 436.

²⁵ A. Gspan, n. d., 431.

²² Prim. B. Paternu, *France Prešeren 1800 – 1849, Bled 1994*, 173, 174.

kovem pristavku k Smoletovemu pismu Stanku Vrazu z dne 26. oktobra 1840.²⁶ Zakaj Prešeren uporablja kot ime "Gospoda" izraz Pan? Čeprav po smislu evocira podobo krščanskega sodnega dne ("sodni dan" sinonimno označi kot "dan žetve"), v mislih ni imel tega "konca zgodovine". Krščanski sodni dan je namreč razločevanje dobrih od zlih – in to, kakor izvemo pri evangelistu Mateju, ne glede na vernost, kajti: "Povem vam pa, da jih bo veliko prišlo od vzhoda in zahoda in bodo sedli za mizo z Abrahamom in Izakom in Jakobom v nebeškem kraljestvu, otroci kraljestva pa bodo vrženi ven v temo; tam bo jok in škripanje z zobmi." (Mat 8; 11, 12) –, ne pa dobrega od zlega ("das Gute von dem Schlechten"), kar je bistvo oz. vsebina Prešernovega "dneva žetve". Prešernovski "dan žetve" skratka ne bo samo sodba ljudem, temveč čisto vsemu. "Gospod" iz pesnikovega pripisa k Smoletovemu pismu Vrazu potemtakem ni krščanski "Theós" (ki se kot Hristós in morda tudi kot Deus – čeprav v slednjem primeru ni nujno mišljen troedini Bog kristjanov! – prav tako omenja v Prešernovem pripisu k Smoletovemu pismu z dne 26. oktobra 1840), temveč nekaj drugega – "Pän". In kdo je to? V slovenski tradiciji razen pri Modrinjaku ne najdemo nobene uporabne sledi. Za Pohlina (Bitiška pesem v prvem zvezku Pisanic iz leta 1779) je Pan čisto navaden gozdno-pašniški bog grško-rimske klasike (Favn), ki sta mu starša olimpijski bog Hermes in ena od nimf. Toda tu je še evropsko odmevni Johann Gottfried Herder, ki je v spisu *Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts* leta 1774 zapisal: "Pan der große Weltgott, der auf seiner Flöte sieben ungleiche Röhre die Harmonie spielt. Einst sang er also das Chaos in Ruhe und heiliger Schauer, Schrecken und Ehrfurcht sind die ewigen Gefährten seines Gesangs."²⁷ Herderjev Pan kot "große Weltgott" (ne živahno in navihano božanstvece klasike!) je vsekakor podoben Prešernovemu Panu (ki je prav tako "veliki bog sveta" oziroma vsega, kar na svetu je). Na svoj način pa tudi Modrinjakovemu (pri njem je Pan oče "božici Slovenki", ki je nekaj takega kot grška Palada Atena²⁸). Predromantično-romantični Pan se vsekakor razlikuje od svojega klasično-klasističnega soimenjaka; je veliko pomembnejši in usodnejši. Vsaj v tem se strinjajo Herder, Modrinjak in Prešeren.

Poleg podobnosti pa najdemo v občutenju sveta pri Prešernu in Modrinjaku tudi razlike. Najočitnejša je tista v formalni izdelanosti verzov, pa tudi Štajerčev pogled je bolj optimističen kot Kranjčev. Vsemu navkljub Modrinjak v Elegiji na koncu zapiše:

Vendar rad se v vse nevolje
zdaj povdajem, kajti znam,
da naskorom bode bolje,
z Bogom tuga ma je van.

V Prešernovih Sonetih nesreče, ki se od osebnega gorja (1. sonet) širijo v človeško (2. sonet) in naravno (3. sonet) občost ter potem preidejo v spuščajoči se lok brezupnosti v življenju (4. sonet) in smrti, ki je lahko dobesedna (5. sonet) ali pa metaforična – tista pri živem telesu (zadela je pesnika; zanj je značilna neobčutljivost – 6. sonet; v izpostavljenem položaju v rimi zadnje vrstice tega teksta je pomensko polje neobčutljivosti, ne tnala, ki bi s svojo čvrstostjo lahko sugeriralo tudi kakšno "luč na koncu predora"²⁹) –, nakar v Poezijah sledi še eksplisitno opozorilo, da se resnično nihče ne bo izognil absolutnemu koncu³⁰ (sonet *Memento mori*), ni nobenega upanja, da bo kdaj koli in kjer koli bolje. Ker je Prešeren v Sonetih nesreče črtal prvi sonet *Pov'do let starih čudne izročila*, ki govori še o zagrobnih močeh ljubezenskega čustva, je jasno, da se je odločil smrt razlagati kot "absolutni konec" – se pravi kot konec vsega, kar je kdajkoli in kjer koli "tukaj in zdaj". O tistem, kar je morebiti onstran, ni mogoče reči ničesar (tudi v Krstu pri Savici ne). Le to se ve, da "kar je, beži," in da bo vse nekoč "ne-bo". Od takšnega razumevanja je – morebiti pod vplivom mračne zgodbe o Lenori, v kateri je ljubezen močnejša od smrti (čeprav sama prinaša smrt!) – odstopil samo v sonetu *Pov'do let starih čudne izročila* in v nekaterih "podobah" drugih pesmi (*Marsik'teri romar gre v Rim*, *v Kompostelje*, *Odrplo bo nebo po sodnem dnevi*, *Wie brünstig sehnt sich, wer an dunkler Stelle* – *Liebesgleichnisse* 3)³¹. Zato ni

²⁶ F. Prešeren, n. d., 348

²⁷ J. G. Herder, *Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts*, v: *Herders sämtliche Werke*, 6. zvezek, Berlin 1883, 403.

²⁸ A. Gspan, n. d., 431.

²⁹ Prim. B. Paternu, n. d., 76, 77. Po natančnem branju Prešernovih Sonetov nesreče in temeljitim razmisleku o tem ciklu se človek s Paternujem nikakor ne more strinjati. Še manj seveda z Martinovičem, Žigonom in Leitnerjem.

³⁰ Absolutni konec je na tem mestu razumljen v pomenu konca vsega, kar je "tukaj in zdaj" v katerem koli trenutku življenja.

³¹ Vážna razlika med soneti Marsik'teri romar gre v Rim, v Kompostelje, Odrplo bo nebo po sodnem dnevi in Wie brünstig sehnt sich, wer an dunkler Stelle ter pesmijo Pov'do let starih čudne izročila je v tem, da je "zagrob-

čudno, da ga je še pred objavo cikla Sonetje nesreče zavrnel. Modrinjak pa v tem primeru pušča vrata na široko odprta: ve, da bo nekoč bolje. Tu ali onstran – navsezadnje je vseeno. Duhovniki so itak po poklicu optimisti. Ne glede na vse težave z institucijami kulture, med katere sodi tudi celibat.

Na tem mestu pa se vzpostavljajo določene Prešernove duhovne zveze s še enim predhodnikom – z Janezom Nepomukom Primicem. Od Modrinjaka namreč tega nesrečnega pesnika romantične ljubezni loči neoptimistični pogled v prihodnost. V verzifikaciji Prijatelj, ki je nastala okoli leta 1810, beremo:

O nikar, nikar jokati,
po veselju tak žalovati,
kratko vse na svejt trpi.
Vse veselje kmalu mine,
vsaka sreča hitro zgine,
stanovitnega nič ni.

Če zamore kaj na sveti
nas z veseljam oživetit,
gvišno to Lubezen stri.
Al prekratke so te leta,
kjer nam ona rožce spleta.
O le hitro vse mini!

Pri pozornem branju se ne moremo izogniti sklepu, da se tu že zarisujejo temelji sveta, ki nam je znan iz Prešernovih pesmi. "Kar je, beži," je samo zaostrena formulacija misli "stanovitnega nič ni". Primic Prešernu najbž ni bil povsem neznan,³² čeprav je veliko vprašanje, koliko je lahko poznal njegov osebnoizpovedni opus.

na" vsebina v prvih treh tekstih le obče znana podoba, ki se izrablja za opis pesnikovih "tostranskih" doživetij (je torej prispodoba), medtem ko v četrtem od omenjenih besedil onstranske "realije" vdirajo v tukajšnji in zdajšnji svet. Sonet Velika, Togenburg, bila je mera se sklicuje na negativno "nebeško vsebino" v očeh pesnikove nesmrtno ljubljene ("dva jezna keruba z mečem ogrije-nim"), toda to v pesmi ni razglašeno za realnost, temveč predstavo ("vider" menim); v tekstu Sanjalo se mi je, da v svetem raji je vsa "metafizika" le sen – tako tudi ti dve pesmi dejansko ne govorita o "zagrobnosti". Kar zadeva nemško elegijo v spomin Matiji Čopu je mogoče domnevati, da je Prešernovo pripovedovanje o onstranskih rečeh v njej prilagojeno predstavam pokojnega prijatelja – kot svojevrstno vezilo (enako kot je vezilo forma pesmi V spomin Valentina Vodnika) –, zato tega teksta ni mogoče imeti za izpoved pesnikovega dojemanja narave sveta.

³² Čop je v svoji rokopisni literaturi Slovencev Primica omenjal in poudarjal, da je imel pozitivno mnenje o Jarniku (Prim. A. Slodnjak, Pisma Matiji Čopa. Druga

Čeprav je tale študija prej skica kot kaj drugega, je vsekakor mogoče reči, da je poglavje Prešeren pred Prešernom treba napisati. Potem bomo natančneje vedeli, koliko je naš "mojster pevec" edinstven v umetnosti oblikovanja, koliko pa v umetnosti preoblikovanja. Natančnost nikoli ne škodi. Je pa res, da vzame kar precej časa. Toda treba je delati in treba je imeti potrpljenje. Žal se temu Rodinovemu geslu v slovenistiki nujno mora dodati še: treba je tudi pustiti delati. Razmere v omenjeni stroki so namreč takšne, da to ni samoumevno.

Zusammenfassung

Prešeren vor Prešeren

Seit Stritars Einleitung zur zweiten Ausgabe von Prešerens Poesien (1866) herrschte unter den Slowenen die Überzeugung, daß France Prešeren (1800 - 1849) unter seinen Landsleuten keine bedeutenderen literarischen Vorgänger hatte und es vor ihm eigentlich gar keine slowenische Literatursprache gab. Doch zeigt eine genauere Analyse, daß dem nicht so ist. Denn es besteht eine klare thematisch-motivische und formale Verwandtschaft zwischen einigen Texten von Prešeren und Liedern von Urban Jarnik (1784 - 1844), insbesondere zwischen Prešerens Sonett "Vrh sonca" und Jarniks Gedicht "Zvezde" [Sterne], dessen erste zwei Strophen in Fellingiers deutscher Übersetzung von Franz Schubert am 15. Oktober 1815 vertont wurden. Beide Dichter drückten auch ihre Sympathien für die Griechen aus und fügten sich damit in die breitere europäische geistige Strömung ein. Obwohl zwischen dem Werk von Štefan Modrinjak (1774 - 1827) und Prešeren keinerlei genetisch-kausale Zusammenhänge bestehen, verbindet sie die Übertragung des romantischen Bruchs zwischen Natur und Kultur. Jeder evoziert auf seine Art den emblematischen vorromantisch-romantischen Mythos von Abelard und Heloise (eine natürliche Liebe, die sich wegen der Institutionen der menschlichen Kultur nicht verwirklichen kann und darf). Doch ist dabei Modrinjaks Dichterwelt immer noch optimistisch, während Prešerens Welt pessimistisch ist. Die Ähnlichkeiten zwischen den beiden Dichtern wurzeln jedenfalls in ihrer Berücksich-

knjiga. Literatura Slovencev, Ljubljana 1986, 108 - 111; 112); mogoče je domnevati, da je vsaj on Prešerna opozoril na nesrečnega pesnika in preroditelja, ki se mu je zmešalo zaradi nesrečne ljubezni in ostudnih spletk mefistovskega slovničarja Kopitarja.

tigung der deutschen vorromantischen Dichtung, insbesondere der Werke G. A. Bürgers. Weniger bedeutend sind Prešerens Anknüpfungspunkte zum Werk von Valentin Vodnik (1785 - 1819), Feliks Anton Dev (1732 - 1786) und Miha Kastelic (1796 - 1868). Prešeren verwendet

nur dort für Vodnik typische dichterische Mittel, wo er Bande zum älteren "Bruder der Schreibfeder" knüpfen will. Mit Dev und Kastelic verbindet Prešeren die Bemühung um das Kultivieren der Muttersprache, entsprechend den damaligen europäischen Vorbildern.

Janez Cvirn

NAJBOLJ ŽALOSTEN JE OSTUDNI LOKALPATRIOTIZEM

(ali zgodba o nesrečnem Štajercu)¹

Ko je februarja 1880 - po triletnem "kazenskem" službovanju v zakotnem šlezijskem Weidenauu - dr. Karel Glaser (1845-1913)¹ nastopil službo profesorja na gimnaziji v Trstu, se je zdelo, da se mu bo končno uresničil stari cilj: priti v "kak večji slovenski duševni centrum"² s potrebno infrastrukturo (knjižnice) za nemoteno znanstveno-raziskovalno delo. Toda ambicioznega raziskovalca je "obmejni" Trst kmalu razočaral, saj v mestu ni mogel niti približno uresničiti svojih hotenj na znanstvenem področju. Že leto po prihodu v Trst si je od šolskega ministrstva izposloval plačani študijski dopust (1881-1883)³, ki ga je po študiju indologije v Berlinu in na Dunaju⁴ leta 1883 okronal z doktoratom.⁵

Po vrnitvi v Trst si je - kot prvi "windisch-indischer Doktor", kot ga je šaljivo imenoval Davorin Trstenjak -⁶ začel na moč prizadevati, da bi na tej ali oni univerzi dobil profesorsko mesto na orientalistiki. Najprej je brez uspeha poskusil na univerzah v Lvovu (1884)⁷ in v Pragi⁸, potem pa je za profesorsko mesto zaprosil še na univerzi v Zagrebu.⁹ Toda, kot je oktobra 1886 zapisal v pismu dr. Pavlu Turnerju, se je lahko povsod prepričal, kako da je "slovanska vzajemnost le prazna beseda, da slovanski učenjak pri slovanskih bratih nobene podpore ne najde".¹⁰ Zato se je odločil, da konec svojega "službovanja lepo mirno v Trstu pričakujem in da se pobabim".¹¹

¹ Referat na 3. zasedanju Slovensko-avstrijske zgodovinske komisije v Ljubljani 28. 10. 1999. Po gimnaziji v Mariboru (1857-1865) in študiju klasične filologije in slavistike na univerzi na Dunaju je po absolutoriju najprej služboval kot domači učitelj pri grofu Brandisu v Mariboru (1868/69), nato pa bil suplent na gimnazijah v Leobnu (1869/70) in Celju (1870-72). V letih 1872-75 je bil profesor na gimnaziji na Ptuj, v letih 1875-1877 na gimnaziji v Kranju, od februarja 1877 do februarja 1880 pa na gimnaziji v Weidenauu v Šleziji. Tja so ga premestili iz političnih razlogov. Prim. Anton Dolar, Prof. dr. Karol Glaser. Obrisi življenja in dela, v: ČZN 1934/1-2, str. 1-54, prim. tudi Bruno Hartman, Dr. Karol Glaser, Hoče 1995. V razpravi uporabljena pisma dr. Karla Glaserja prijatelju dr. Pavlu Turnerju, ki so se ohranila v bogati Turnerjevi zapuščini v Pokrajinskem arhivu v Mariboru, mi je posredoval kolega doc. dr. Darko Friš, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

² Pismo K. Glaserja, Trst 2. 4. 1895.

³ Prim. Dolar, str. 17.

⁴ Na Dunaju je študiral indologijo pri slavnem prof. Bühlerju (1837-1898), perzijsčino in armenščino pri prof. Müllerju, arabščino pa pri prof. Wahrmandu na Orientalisti akademiji. Prim. Dolar, str. 17.

⁵ Decembra 1883 je bil promoviran za doktorja znanosti na podlagi disertacije z naslovom: "Über Bāna's Pārvatīparṇaya nataka", t. j. O Bānovi gledališki igri Parvatina možitev; prim. Dolar, str. 17.

⁶ Dolar, str. 17.

⁷ Prim. Dolar, str. 18.

⁸ Ibidem

⁹ Za profesorsko mesto v Zagrebu je očitno zaprosil dvakrat. Najprej leta 1886, o čemer priča pismo Turnerju z 8. 10. 1886, potem pa še 13. 3. 1887. Obakrat je bil zavrnjen. Prim. Dolar, str. 19-20.

¹⁰ Pismo K. Glaserja, Trst, 8. 10. 1886; prim. tudi Dolar, str. 20.

¹¹ Pismo K. Glaserja, Trst, 8. 10. 1886; prim. tudi Dolar, str. 42.

Glaserjev sklep o "pobabljenju" je očitno tičal v odločitvi, da se končno poroči. Toda poroka z "dobro omikano", "muzikalično odgojeno" poljsko plemkinjo Theklo Mario Junosza - Dabrowsko (1861-1929) iz Gorice¹² v Glaserjevo življenje ni prinesla željenega miru. Kmalu je namreč spoznal, da se mu želja, s poroko priti "vendar ali-quande do pokoja"¹³, nikoli ne bo uresničila. Nasprotno. Po poroki (14. 9. 1887 v Olomoucu)¹⁴ so se Glaserjeve težave šele prav začenjale, z leti pa so postajale tako neznosne, da so ga privedle celo do popolne resignacije.

Prva Glaserjeva težava se je imenovala Jaenette, kot je v pismu Turnerju ljubkovalno poimenoval svojo izvoljenko. Zaljubljeni slavist si je namreč moral že kmalu po poroki z grenkobo v srcu priznati, kako se je bil zmotil, ko je svojo izvoljenko v pismu Turnerju (pred poroko) označil za "skromno dekle".¹⁵ Njegova lepa Jaenette je sicer res bila nadvse izobrazena dama, ki je odlično igrala klavir¹⁶, toda hkrati tudi lep dokaz za trditev dr. Janka Serneca, da so ženske v narodnem gospodarstvu zadolžene za sfero "konsumpcije".¹⁷ Ker s 15.000 gld dote, ki naj bi jo bila Jaenette prinesla v zakon, ni bilo nič, profesorska plača pa je zadoščala za vedno manjši del hitro naraščajočih potreb prevzetne soproge, je Glaser poskušal reševati katastrofalno finančno stanje s prevajanjem in pisanjem. Ob prevajanju uradnih ukazov za tržaško namestništvo (1888-1890)¹⁸, je na veliko prevajal Shakeaspera¹⁹, prevedel in priredil Ploetzovo francosko slovnico²⁰ ter začel pisati Zgodovino slovenskega slovstva, ki jo je Matica uvrstila v svoj program.²¹ Toda vsakodnevno sedenje za pisalno mizo mu je nakopalo le "zlato žilo" (hemeroide), ki pa mu slabega finančnega stanja se-

veda ni uspela izboljšati. Ko se je oktobra 1891 Turnerju opravičeval, češ da mu pri najboljši volji še ne more vrniti 100 gld dolga iz leta 1886, je potožil, da so mu leta 1890 brez razloga odvzeli službo uradnega prevajalca za tržaško namestništvo, s čimer mu je izpadlo 50 do 60 gld dohodka letno,²² da mu je Slovenska Matica krivično zavrnila objavo prevodov Shakespearovega Romea in Julije ter Kralja Leara (ocenili so, da prevod "ni dovolj uglajen"), povrhu vsega pa da je matičino uredništvo odklonilo še objavo njegovega prevoda in priredbe Ploetzove francoske slovnice, ki bi bila po njegovem mnenju vsekakor prava komercialna uspešnica.²³ Obup ga je za trenutek pripravil celo do tega, da si je bil sposodil 100 gld od svoje tašče. Toda kmalu je spoznal, da je napravil veliko napako - in jo je hitro popravil: "Tašča mi je scer bila dala 100 gold, pa je hotela potem vsako leto po 6 mesecev pri nas preležati, česar pa ne morem privoliti, pro beno pacis domesticke, zaradi tega sem vrnil ta kolosalni stotak".²⁴

Čeprav se je Glaserju finančno stanje obrnilo na bolje kmalu po izidu prvih zvezkov Zgodovine slovenskega slovstva²⁵ (Turnerju je povrnil svoj dolg v obrokih do leta 1898)²⁶, pa je v njegovem zakonu vse bolj škripalo.²⁷ Jaenette je bila iz leta v leto bolj nezadovoljna z moževim družbenim statusom, in čeprav si je Glaser (s trdim delom) na moč prizadeval, da bi ga uskladil z željami prevzetne soproge, mu vsi napor niso prinesli uspe-

²² Pismo K. Glaserja, Trst 10. 10. 1891.

²³ Glaser je poskušal Turnerja nagovoriti, naj v zameno za dolg izda njegov prevod in priredbo Ploetzove francoske slovnice: "Prašal bi Te torej ali bi mi Ti odkupil rokopis za 100 gold. in potem dal tiskati slovnico, jaz bi se potem osebno potrudil, ker sem precej znan po Slovenskem, da bi se prodajala". In dodal: "Skoraj nobenega drugega načina ne vidim, kako bi Ti mogel plačati dolg, kakor s to slovnico... Ti si premožen mož, ki ne bo občutil, troške za tisk knjige, ki bi menda po 1 gold. eden izvod troške tiskarne in 100 gld izplačala". Pismo K. Glaserja, Trst 10. 10. 1891.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Zgodovina slovenskega slovstva je v letih 1894-1900 izšla v sedmih snopičih in štirih delih. Prim. Dolar, str. 23-29.

²⁶ "Pred nekaterimi dnevi sem Ti poslal zadnjih 5 gld od svojega dolga. Hvala lepa, da si čakal tako dolgo. Obresti Ti seveda ne bom plačeval, ker bi jih tudi jaz ne zahteval, ko bi kakemu prijatelju posodil denarja". Pismo K. Glaserja, Trst 7. IV. 1898.

²⁷ Dolar (str. 43) je nasprotja med njima opisal takole: "Oba sta bila v zreli dobi, vendar je bila razlika v letih prevelika, kakor da bi se njuna značaja mogla drug drugemu prilagoditi. Oba sta ljubila družabnost, samo da se on ni ogibal slovenskim delavcem in ribičem, dočim je bila žena dovršena aristokratka, salon-ska pojava, ki so jo vabili v najvišje družabne kroge".

¹² Pismo K. Glaserja, Trst 8. 10. 1886; prim. tudi Dolar, str. 42-43.

¹³ Pismo K. Glaserja, Trst 8. 10. 1886.

¹⁴ Prim. Dolar, str. 42.

¹⁵ Pismo K. Glaserja, Trst 8. 10. 1886.

¹⁶ Kot odlična pianistka je večkrat javno nastopala v prid slovenskim dijakom v Trstu; prim. Dolar, str. 43.

¹⁷ Janko Sernec, *Nauk o gospodinjstvu*, Ljubljana, str. 3.

¹⁸ Pismo K. Glaserja, Trst 10. 10. 1891.

¹⁹ Leta 1890 je v Ljubljanskem zvonu objavil prevod tretjega dejanja Romea in Julije. Hartman, str. 11.

²⁰ Ploetzovo francosko slovnico je prevedel že v času službovanja v Kranju, potem pa jo je očitno še dodeloval. Prim. Dolar, str. 8; pismo K. Glaserja, Trst 10. 10. 1891.

²¹ "Spisujem tudi slovensko slovstveno slovstvo, o kateri želé nekateri rodoljubi v Ljubljani, da bi skupaj zagledale beli dan. Koncem tega šolskega leta bo menda dokončana. Predno jo pa pregledajo pri Matici in predno se natisne, še mineta gotovo dve leti." Pismo K. Glaserja, Trst 10. 10. 1891; prim. tudi Dolar, str. 23 sl.

ha. Njun zakon, v katerem sta se bila medtem rodila dva otroka (Eleonora in Vladimir), je leta 1896 končno razpadel in Glaserjev položaj se je drastično poslabšal.²⁸

Toda zdi se, da glavni vzrok Glaserjevemu nezadovoljstvu ni bila njegova žena, ki mu je tudi po razvezi povzročala nove in nove skrbi.²⁹ Pomembnejši vzrok je tičal v Glaserju samem, saj je bil (ne le pod vplivom ženinih nenehnih očitkov) nesrečni jezikoslovec tudi sam sila nezadovoljen s svojim družbenim statusom. Ko se je primerjal s svojimi mladostnimi tovariši in znanci, ki so si bili ustvarili precejšnje premoženje in družbeni ugled, čeprav (po njegovem mnenju) niso imeli takšne izobrazbe in tolikšnih "zaslug za narod" kot on, se je v obupu prijemal za glavo in vsakomur, ki ga je bil pripravljen poslušati, popisoval krivice, ki da jih je bil deležen že od samih začetkov poklicne kariere. Kot kažejo njegova pisma dr. Pavlu Turnerju, je bil trdno prepričan, da je glede na izobrazbo in rezultate svojega dela - v slovenski družbi premalo cenjen, in da bi - kot prvi slovenski doktor indologije - moral biti kaj več kot gimnazijski profesor. Seveda razlogov za svojo "mizerijo" ni nikoli iskal pri sebi, ampak vedno pri drugih, kar je bila pač posledica njegovega značaja, ki ga je nadvse natančno zadel njegov (in Turnerjev) sošolec iz mariborske gimnazije Anton Šantel. V pismu Pavlu Turnerju je glavni Glaserjev problem opisal z besedami: "Revež je res; najbolj bridko je pač zanj to, da ga svet noče enako ceniti, kakor se ceni sam. Taki ljudje so pač nesrečni in usmiljenja vredni!"³⁰

Toda obstajali so še drugi, nikakor ne zanemarljivi vzroki Glaserjevega naraščajočega nezadovoljstva. Kot kažejo njegova pisma Pavlu Turnerju je bil nadvse nezadovoljen s svojim statusom na tržaški gimnaziji. Motilo ga je, da je moral od šolskega leta 1889/90 poučevati le še slovenščino (ne pa tudi grščine in latinščine), saj naj bi "enolični pouk" škodoval njegovim duševnim močem.³¹ Naravnost ogorčen pa je bil nad "krivič-

nim" urnikom, po katerem je moral slovenščino poučevati vsak dan prvo in zadnjo uro. "Če je kdo pedeset let star, pa mora po zimi vsak dan biti kakor rekrut ob določeni uri **zgodaj** na delu, da v decemb(ru) ali jan(uarju) včasih celo pri luči podučujemo, je to za moža, ki je tudi za vseučilišnega profesorja izobražen (kakor jaz za indijsko filozofijo) menda silno trdno".³² Prepričan, da je - tudi zaradi telesne konstitucije - "rojen bolj za znanstveno kakor praktično delo"³³, je vedno bolj zanemarjal profesorsko službo in kmalu si je pri šolskih oblasteh prislužil sloves "slabega" oz. "nerodnega učitelja".³⁴ Še veliko bolj kritično pa so ga ocenjevali njegovi dijaki, ki se jim spričo samovšečnosti nikakor ni znal priljubiti.³⁵ V šolskem letu 1894/95 so tako od pouka slovenščine izostali skoraj vsi slovenski dijaki, zaradi česar se je zapletel v javni spor s škofijskim ordinariatom in vodjem semenišča Vincencem Mastnom, ki ga je (sicer upravičeno) krivil, "da mu odvrča gojence od obiskovanja slovenščine."³⁶

Finančne težave in razpadajoče zakonsko življenje, pa problemi v službi, so uničujoče delovali na Glaserjevo razpoloženje. Piko na i pa je vsekakor prispevalo dejstvo, da ga ("simpl profesorja" pač) slovenska tržaška družbena elita tudi po petnajstih letih bivanja in delovanja v Trstu ni hotela sprejeti "za svojega".³⁷ Edina nagrada za neutrudno delo pevovodje v pevskem zboru tržaške čitalnice je bila kila, ki jo je bil "ulovil" zato, ker se je "kot basist preveč napenjal", ko je "slabim tenoristom pri vajah pomagal".³⁸ Še bolj neslavno pa se je končalo Glaserjevo delo v političnem društvu Edinost, iz katerega so ga - očitno zato, ker se je bolj kot proti italijanskemu nasilstvu boril "proti slovenski kratkovidnosti"³⁹ - domačini nasilno iztirali. "Naj bolj žalostno pri tem mojem življenju pa je ostudni lokalpatriotizem, ki mi tukaj na Primorskem celo ne pripušča, da bi se smel baviti tudi z javnimi zadevami..."⁴⁰, je na začetku leta

²⁸ "Od tega meseca sem jaz sodnijsko ločen od svoje soproge (provizorično uže od 18. junija 1896 l.) Radovoljno plačujem 1100 gold. na leto njej in obema otrokoma. Meni še ostane 90 gold. na mesec in sem zadovoljen, da imam *tandem aliquando* mir na tem svetu." Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1897; Dolar navaja, da sta se sodnijsko ločila 8. 1. 1897, str. 43.

²⁹ Glaser se je s svojo soprogo spravil šele na drugem svetu, saj so jo po smrti (25. 4. 1929) pokopali v Glaserjevi družinski grobnici v Hočah. Prim. Dolar, str. 44.

³⁰ Pismo A. Šantla, Gorica 10. 7. 1901.

³¹ Pismo K. Glaserja, Trst 24. 1. 1895.

³² Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896.

³³ Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1895.

³⁴ Pismo A. Šantla, Gorica 14. 10. 1895.

³⁵ Pismo A. Šantla, Gorica 14. 10. 1895.

³⁶ Pismo A. Šantla, Gorica 14. 10. 1895; prim. tudi Dolar, str. 15.

³⁷ Odvetnik dr. Stanič iz Gortice naj bi mu bil celo v lice povedal, "da advokat ne more profesorja smatrati jednakopravnim občanom". Pismo K. Glaserja, Trst 7. IV. 1898.

³⁸ Pismo K. Glaserja, Trst 27. 12. 1897. (Leta 1897 si je kilo dal operirati v Gradcu; prim. tudi pismo K. Glaserja, Gradec 28. 6. 1904).

³⁹ Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1895.

⁴⁰ Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896.

1896 potožil v pismu Pavlu Turnerju. "Jaz sem bil tukaj dve leti namestnik v društvu 'Edinost'. Ko je pa prišel advokat Gregorin iz Sežane se je začela širiti misel, da morajo v tej stranki delat samo domačini in kakor v spomin mojega 25 letnega narodnega dela, so me 1893 vrgli proti moji volji ven. Slovenec torej na slovenski zemlji ni povsod doma."⁴¹

Sit "ostudnih" razmer v Trstu, ogorčen nad dejstvom, da so ga po "tolikoletnem trudu na narodnem polju na naši ozki slovenski zemlji" zlasti mlajši tržaški politiki še vedno smatrali za "tujca", se je konec leta 1894 odločil in tržaškim Slovencem "vse lokalpatriotično delo vrgel pred noge."⁴² Nad razmerami v Trstu je bil tako obupan, da je sklenil prositi premeščenja celo "na lastne stroške", v podkrepitev svojih prošenj pa si je pridobil tudi "zdravniško spričevalo", kako da mu začenja "škodovati tržaška klima."⁴³ Toda Glaserjevi napor, da bi po uradni poti dosegel premešitev (in po možnosti višji položaj), niso obrodili sadov. Prošnjam, ki jih je jeseni 1894 naslovil na ministrstvo za uk in bogočastje (v kratkem času je zaprosil za ravnateljsko ali profesorsko mesto na gimnaziji v Kranju, pa za ravnateljsko mesto v Celovcu in Pulju)⁴⁴, je - kot je zapisal v pismu Turnerju - odločno nasprotoval referent na ministrstvu Wolf,⁴⁵ avdicence pri ministru Madeyskem, ki ga je želel osebno seznaniti s svojimi težavami, pa mu ni uspelo izboriti.⁴⁶ Zato je vse svoje upe stavil na svoje štajerske rojake, predvsem na svoje nekdanje sošolce (iz mariborske gimnazije), ki so bili uspeli v svetu politike in uživali velik družbeni ugled.

Glaser, ki je znal v pismih Turnerju ostro kritizirati "ostudni lokalpatriotizem" tržaških Slovencev, se je očitno dobro zavedal, da svojega obupnega položaja ne bo mogel rešiti brez brenkanja na (tokrat pač štajerske) lokalpatriotične strune. Toda pri tem se je na moč uštel. V želji, da bi dobil ravnateljsko ali vsaj profesorsko mesto na gimnaziji v Kranju, "tudi radi tega, ker bi imel za svojo 'Zgod. Slov. slovstva' knjižnico ljubljansko in ti-skarno bliže kakor v Trstu"⁴⁷, se je zaman obrnil na

rojaka dr. Josipa Šumana⁴⁸, ki je bil zaradi narodnega delovanja v Mariboru v sedemdesetih letih tudi sam kazensko premeščen izven Slovenije. Tudi njegov naslednji poskus, da bi dosegel zamenjavo službenih mest s prof. Zavadlalom na gimnaziji v Celju⁴⁹, se je klavrno ponesrečil - in to kljub zagotovitvi nekdanjega sošolca iz mariborske gimnazije dr. Josipa Serneca, da se bodo zanj potegnili vsi štajerski poslanci.⁵⁰ Na začetku leta 1896 je tako v pismu Turnerju resignirano zapisal: "Vsi moji napor, priti iz Trsta, so bili vlani - zastonj. Prošnja, da bi Zavadlal v Celju in jaz menjala, se je izjalovila. On je prišel v Zader za ravnatelja, jaz pa ne na njegovo izpraznjeno mesto. Njegova služba je razpisana do konca februarja. Zopet bom vložil prošnjo. Tudi v Kranj in Beljak sem prosil zastonj."⁵¹

Prepričan, da si vsaj v letih pred upokojitvijo "zasluži nekaj humanitete", če že ne od vlade pa "vsaj od Slovencev", v korist katerih je celo življenje garal "kakor živina"⁵², prepričan, "da je v največjih družbah slovenskih upoštevan le deželni ali državni poslanec in da bi moja soproga tandem aliquando bila zadovoljna, ko bi jaz postal saj nekaj več nego simpel profesor"⁵³, pa je svoje štajerske rojake začel nadlegovati še s prošnjami, naj mu poverijo deželno- ali državnozborski mandat. Toda čeprav je vse glavne voditelje štajerskih Slovencev (Josipa Serneca, Ivana Dečka, Frana Jurtelo, Lavoslava Gregorca in druge) natančno seznanil s svojim krhkim zdravstvenim stanjem,

⁴⁸ Šumanov odklonilni odgovor je Turnerju komentiral z besedami: "Da bi pa Šuman, ki je prof. dr. Požarju v Ljubljani ponujal premeščenje na kranjsko gimnazijo, ne mogel prof. dr. Glaserja iz Trsta spraviti uže radi tiskanja moje knjige blizu Ljubljane in radi licej. knjižnice, tega ne bodem nikdar verjel". Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1895.

⁴⁹ "Pred 14 dnevi sva vložila Zavadlal in jaz skupno prošnjo za dovolitev, da smeva menjati službe. - Jaz sem vsega sit tu v Trstu, prememba bo me na novo oživila". Pismo K. Glaserja, Trst 2. 4. 1895; prim. tudi Dolar, str. 36.

⁵⁰ "Sernec mi je pisal pred 4 tedni blizu, da bi se štajerski poslanci potrudili za me, da me dobe v Celje". Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896.

⁵¹ Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896.

⁵² Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896. V pismu z dne 4. 2. 1896 je Turnerju zapisal: "Sprejemši Tvoj list, Ti naznanjam, da sem zopet za razpisano mesto v Celju prosil".

⁵³ Pismo K. Glaserja, Trst 7. 4. 1898; tudi v pismu z dne 23. 1. 1896 je zapisal: "Od 1890. l. sem jaz dobil iz občeuvanja s Slovenci ta utis, da je vsak Slovenec v organizaciji Slovencev samo parta: če ni državni ali deželni poslanec, advokat ali bogataš. K večjemu pri kakem koncertu ali na plesu se to ne občuti, drugod pa povsod".

⁴¹ Pismo K. Glaserja, Trst 23. 1. 1896; prim. tudi Dolar, str. 36.

⁴² Pismo K. Glaserja, Trst 2. 4. 1895.

⁴³ Pismo K. Glaserja, Trst 24. 1. 1895.

⁴⁴ Prim. Dolar, str. 36-38.

⁴⁵ Pismo K. Glaserja, Trst 24. 1. 1895.

⁴⁶ Prim. Dolar, str. 36.

⁴⁷ Pismo K. Glaserja, Trst 24. 1. 1895.

težavnimi družinskimi razmerami in velikimi za-
slugami za narod, ki da si jih je bil pridobil kljub
dolgoletnemu prisilnemu službovanju na "av-
strijskih mejah"⁵⁴, se ga njegovi štajerski rojaki ni-
so in niso hoteli usmiliti. Tako je aprila 1898 v pi-
smu Turnerju ogorčeno zapisal: "Torej najodlič-
nejši rodoljubi - seveda sami advokati - znajo mo-
je težave, pa nobeden ni zganil prsta, da bi me na
častni način dobili iz Trsta."⁵⁵ In pol leta kasneje je
resignirano dodal: "...če premislim, da izmed biv-
ših narodnih 'mučenikov', Šuklje, Šuman, Pajk in
jaz, jaz edini nisem dobil nobenega zadoščenja,
če dalje premislim, da sem pri narodnem delu pri
pisateljevanju dobil hibo, katero je odpravil kirur-
gičen nož, če vse to premislim in vidim, da po 25
letnem narodnem delu nisem toliko zaslužil, da
bi meni revnemu, fizičnemu slabotnemu, življe-
nje olajšali do časa, da pojdem v penzijo in da bi
laže spisal svoje delo, in ko vidim, da celo Ne-
slovenca Berkša postavljajo v prve vrste narod-
nih delavcev, in da možu z ljudskošolsko omiko
poverjajo dve nezdružljivi službi: deželno odbor-
ništvo (3000 fl letne plače) in državno poslans-
tvo, sem prišel do prepričanja, da je med slov-
praki in roditeljskimi možmi in literati tak prepad,
kakor med različnimi narodi... Vsi Tvoji lepi izreki
in Srnčevo modrovanje o dobrem imenu po smr-
ti mi mojega prepričanja ne izbrišejo iz srca, da so
nekateri ljudje meni nasproti izgubili zadnjo tro-
hico človeškega čuta."⁵⁶

Seveda štajerski rojaki Glaserjevih prošenj za
poslansko mesto niso zavrnil zaradi tega, ker bi
"izgubili zadnjo trohico človeškega čuta", ampak
zaradi mnogih drugih, politično in človeško ra-
zumljivih razlogov. Njihova odločitev tudi ni ko-
reninila v slovesu, ki je Glaserja spremljal že od
časov svojega službovanja v Mariboru, Celju in
na Ptuju, češ da si silno rad izposoja denar, potem
pa ga pozabi vrniti,⁵⁷ ampak v preprosti politični
računici, v kateri za (več kot dvajset let iz Štajer-
ske odsotnega) politično neizkušnega Glaserja
seveda ni bilo mesta.⁵⁸ Vsekakor pa je na njihovo
odločitev zagotovo vplival Glaserjev samovščeč-
ni značaj, ki se je kazal v nenehnem poudarjanju
neprecenljivih zaslug za narod, hvalisanju z nad-

povprečno izobrazbo ter očitnem omalovaževa-
nju dela drugih, zlasti odvetnikov, ki so bili tudi
na Štajerskem v prvih vrstah politike.

Glaserjev težavni značaj je prišel do polnega
izraza v reakcijah na sporočila štajerskih prvakov,
da mu ne morejo pomagati. Brez vsakršne samo-
kritike je za vse svoje težave začel kriviti svoje lju-
be Štajerce, na katere je bil stavil vse svoje upe. Ne
le, da jim je očital trdosrčnost, nehumanost in
nehvaležnost, ampak jih je začel kriviti tudi za
svoje zasebne probleme, celo za bolezenske teža-
ve in polom svojega zakonskega življenja. "Da so
štajarski Slovenci v zadnjih desetih letih upošte-
vali moje zasluge za narod, kako se spodobijo za
kulturen narod in mi življenjske razmere olajšali,
bi jaz ne bil prišel dvakrat pod kirurški nož in
tudi rodbinsko življenje bi bilo drugačno."⁵⁹ Mar-
ca 1897, ko se je uradno (sodno) ločil od svoje
soproge (provizorično je bil ločen že od 18. 6.
1896), je v pismu Turnerju zapisal: "Da sem postal
vseučilišni profesor, nadzornik ali ravnatelj, bi ne
prišlo tako daleč, ali da bi Slovenci mene bili po-
klicali za najvažnejši narodni posel, bi tudi bilo
boljše".⁶⁰ Sedem let kasneje pa je pribil: "Jaz sem
bil vedno tega trdnega prepričanja, da bi moje
razmere rodbinske ne bile tako žalostne, ko bi jaz
bil postal ravnatelj. Moja žena bi kot ravnateljica
šla v zadnjo avstrijsko luknjo. Ali pa ko bi jaz bil
med Slovenci prišel do kakega odličnejšega me-
sta v voditeljskem delokrogu; tudi to bi bilo ugod-
no vplivalo na silno ambiciozno poljsko plemen-
tinašino z njenimi alurami."⁶¹

Toda do prepričanja, da so se proti njemu (kri-
vično) zarotili prav štajerski rojaki, je Glaser do-
končno prišel ob nadvse kritičnem odmevu na
posamezne zvezke njegove Zgodovine sloven-
skega slovstva, ki je leta 1894 začela izhajati pri
Slovenski Matici.⁶² Že kritično oceno prvega dela
Zgodovine, ki jo je v Ljubljanskem Zvonu 1895 ob-
javil dr. Vatroslav Oblak⁶³, je Glaser upravičeno
označil za nedobronamerno in pristransko. V
Predgovoru k tretjemu zvezku (od francoske re-
volucije do leta 1848) svoje Zgodovine jo je ko-
mentiral z besedami: "Rajni dr. Oblak je v 'Ljublj.
Zvonu' 1895. l. napisal 23 strani, vplel vse staro-
slovensko vprašanje, dasi ne spada v oceno
slovstvene zgodovine nego v poseben sestavek.

⁵⁴ Pismo K. Glaserja, Trst 7. 4. 1898.

⁵⁵ Pismo K. Glaserja, Trst 3. 11. 1898.

⁵⁶ Pismo K. Glaserja, Trst 19. 11. 1898.

⁵⁷ "Menda na Štajarskem čivkaajo vsi vrabci, da sem si v
Mariboru in v Celju nekaj izposodil; morda je to
vzrok, da so se odlični Slovenci štajarski skorej skoz
27 let meni nasproti tako odurno vedli." Pismo K.
Glaserja, Dunaj 3. 11. 1898.

⁵⁸ Prim. Dolar, str. 37.

⁵⁹ Pismo K. Glaserja, Gradec 28. 8. 1903.

⁶⁰ Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1897.

⁶¹ Pismo K. Glaserja, Trst 28. 6. 1904.

⁶² Prim. Dolar, str. 23-29.

⁶³ Ljubljanski Zvon 1895, št. 4, str. 237-246, št. 5, str.
306-317.

Tista obsirna ocena se je tudi posebej natisnila in razpošiljala in je imela tudi stranske namene".⁶⁴ Kritiko drugega zvezka, izpod peresa Frana Vidičca⁶⁵, je Glaser ocenil kot povsem neobjektivno⁶⁶, Oblakova ocena, ki je izšla v *Archiv für slavische Philologie*,⁶⁷ pa se mu je zdela nadvse "krivična in skrajno neplemenita".⁶⁸

V dejstvu, da so bili tudi vsi ostali kritiki njegove Zgodovine Štajerci (za Vatroslavom Oblakom in Franom Vidicem še Josip Tominšek in Andrej Fekonja), Glaser kmalu ni hotel več videti naključja. Če je po izidu drugega zvezka Turnerju tožil zaradi težav, ki jih je bil deležen spričo Vidičeve kritike med svojimi dijaki na tržaški gimnaziji,⁶⁹ je v pismu iz novembra 1898 že zapisal: "Vsi moji kritikastri so štajarski Slovenci".⁷⁰ Leta 1906, šest let po izidu zadnjega zvezka svoje Zgodovine, pa je hladno konstatiral: "Iz celjske gimnazije so izšli trije kruti moji sovražniki: dr. Oblak, dr. Vidic in Tominšek. Ti in Fekonja so me ubili".⁷¹

Čeprav so mu uničujoče kritike, zoper katere je polemiziral v znanstveni periodiki in celo v predgovorih svojih knjig, naredile mnogo sivih las⁷² in le še poslabšale njegovo zdravstveno stanje, je

Glaserja najbolj jezilo to, da so bili vsi njegovi glavni "sovražniki" štajerski Slovenci. Že decembra 1897 je Turnerju napovedal, da se bo po upokojitvi izselil iz Slovenije in se ukvarjal le še z izboljšanjem nekaterih svojih prevodov Shakespearovih dram.⁷³ V komentarju dejstva, da je njegovo delo pozitivno ocenil češki pisatelj Fran Štingl⁷⁴, je novembra 1898 zapisal: "Da mene štajarskega Slovenca proti štajarskim Slovencem, pozvetnim in duhovnim, ki pišo v slovenskem, hrvatskem in nemškem jeziku proti meni, zagovarja Čeh, je značilno in čudno."⁷⁵ Toda kmalu ga je razočaranje nad "svojimi" Štajerci privedlo do popolne resignacije. Vzrok zanjo je tičal v kritiki njegove zgodovine ter v neuspešnem poskusu, da bi leta 1899 končno dobil mesto ravnatelja na nemško-slovenskih vzporednicah na nižji gimnaziji v Celju. Tudi zanj je namreč krivil svoje štajerske rojake, zlasti poslanca Robiča, ki se je bil "odločno uprl proti moji ravn(ateljski) službi. Robič je prav za prav ljudski učitelj in jaz izobražen za vseučilišnega profesorja. Njemu nesejo profesura, dež. odborništvo in dež. poslanstvo do 7000 gld; on gospoda špila in se redi, vinograde kupuje, jaz pa uže več let sam nosim svoje goldinarje le h zdravniku. To je vendar škandal."⁷⁶

Toda razočaranje nad "svojimi" štajerskimi rojaki je bilo manjše od razočaranja nad Primorci. Zato se po upokojitvi ni odločil za preselitev v bližnji "pensionopolis" Gorico, kot je sprva nameraval, ampak se je z olajšanjem vrnil na zeleno štajersko. Toda zaradi "neetičnega" postopanja "štajerskih odličnih ljudi" nasproti njemu, se je odločil, da se bo namesto v Maribor preselil v nemški Gradec in se tam - kljub ne prav rosnim letom - posvetil študiju orientalistike ter prevajanju⁷⁷.

Čeprav se je po upokojitvi leta 1901 tedaj 56-letni Glaser res za stalno preselil v štajerski Gradec⁷⁸ in začel študirati staro perzijsčino, se njegovo klavirno življenje ni izboljšalo. Zaradi relativno viso-

⁶⁴ Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III. zvezek: *Bleitučeva doba od 1848. do 1870. leta*, Slovenska Matica, Ljubljana 1896, Predgovor, str. IV.

⁶⁵ Ljubljanski Zvon 1896, str. 313-315; Fran Vidic je svoje pripombe k drugem delu Glaserjeve Zgodovine povzel takole: "Če skupimo te splošne opazke, moramo izreči o drugem delu isto sodbo, ki se je izrekla o prvem, da je preveč suhoparnih biografij in občne zgodovine, premalo pa literarne zgodovine, razvitka in pojasnjevanja vodilnih slovstvenih idej in notranjih vzrokov."

⁶⁶ Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III. zvezek, Predgovor, str. IV.

⁶⁷ *Archiv für slavische Philologie* XVIII, 1896, str. 235-240.

⁶⁸ Dr. Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva*, III. zvezek, Predgovor, str. III, v opombi pod črto.

⁶⁹ "Vsled ocene II. zv. v Ljublj. Zvonu, ki jo je spisal vseučilišni dijak Vidic na Dunaju, so se mi dijaki v 8. šoli smejali". Pismo K. Glaserja, Trst 6. 3. 1897.

⁷⁰ Ob tem je dodal: "Jeden sourednik 'Nove Nade', ki izhaja v Zagrebu, in ki je tudi neugodno poročala o moji knjigi, mi je pravil, da so štajarski dijaki poslali v Zagreb šest ocen moje knjige. Tista, ki so jo objavili, je bila še najbolj prijazna; kljub temu ona ocena trdi, da moja knjiga ni ti ne zasluži imena 'Zgod. Slov. slovstva'. Pismo K. Glaserja, Dunaj 3. 11. 1898.

⁷¹ Pismo K. Glaserja, Dunaj, 12. 1. 1906.

⁷² "Da naši kritiki pisatelju škodujejo se v mojih razmerah vidi iz raznih dejstev. Celó stavci v tiskarni so mi na rokopis delali svoje zafrknj(uy)očé opazke v smislu kritike, tako da sem se potožil pri predsedniku Matice, katera je zažugala tiskarni, da ji odvzame delo, če mene ne bodo pustili na miru tiskarji". Pismo K. Glaserja, Trst, 19. 11. 1898.

⁷³ Pismo K. Glaserja, Trst 27. 12. 1897

⁷⁴ Češki pisatelj Fran Štingl je bil župnik v Kotljah; prim. Dolar, str. 28.

⁷⁵ Pismo K. Glaserja, Trst, 19. 11. 1898.

⁷⁶ Pismo K. Glaserja, Gradec 26. 2. 1901

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Že 26. 2. 1901 je v pismu Turnerju zapisal: "Postopnje štajerskih odličnih ljudi nasproti meni nima nobene etične podlage; zato se jaz letos tudi za stalno na jesen preselim v Gradec. Tu so me na jesen uže hoteli voliti kot odbornika v dve slovenski društvi, pa sem odločno odklonil vsako pozitivno narodno delo...; ker me Slovenci odbijajo od važnejšega dela, torej odbijam jaz tudi to drobižasto, malenkostno delo..."

kih alimentov, ki jih je moral plačevati bivši ženi za svoja dva otroka, se je še naprej otepal s finančnimi problemi. Da bi lahko finančno podprl šolanje svojih dveh otrok, je leta 1903 sprejel celo službo ravnatelja na privatni nižji gimnaziji v Uherškem Brodu na Moravskem. Toda tudi po vrnitvi v domovino (1906), ko je večinoma živel pri svojem bratu v Hočah, vmes pa po kakšen semester študiral indologijo in perzijščino na univerzah na Dunaju, v Göttingenu in Pragi, mu usoda ni bila mila. Ob nerazrešljivih finančnih težavah mu je najbolj grenilo življenje dejstvo, da ga njegovi štajerski kritiki (zlasti Tominšek in Ilešič) niso hoteli pustiti pri miru in še leta po izidu zadnjega zvezka kritično obdelovali njegovo Zgodovino slovenskega slovstva. Na začetku leta 1906 je Turnerja in druge odbornike Zgodovinskega društva za Štajersko zaprosil, naj preprečijo, da bi ga v Časopisu za zgodovino in narodopisje še naprej napadali moderni literarni zgodovinarji: "Ne mislim, da bi odbor mene branil proti modernim, nego uredništvo 'Časopisa' bi naj črtalo zbadljive opazke štajerskih slovenskih pisateljev, ki so se nahajali v spisih v svoji celoti namenjenih drugim tvarinam. Pobijati je treba v 20. stoletju načelo: 'Nemo propheta in patria'. Prijatelj je tudi moderni lit. historik, pa me pusti pri miru. Moja knjiga je bila dovršena v tisku 1900; torej bom zdaj vendar moral imeti enkrat mir. Z gosp. Ilešičom sem pred 4 leti, z g. Tominškom letos po zimi stopil v dotiko in apeliral na njihovo človekoljublje, pa zastonj." ⁷⁹ Ob koncu istega leta pa je v pismu Turnerju zapisal: "Dobro vem, da mora biti pripravljen za javno kritiko, kdor spiše kako knjigo. Da bi pa šest let po dovršeni knjigi tako dosledno se zaletavali v njo, kakor štajarski mladi pisatelji à la Tominšek in Ilešič, tega še nismo doživeli v Slovencih. Da niti Matica niti ljubljanski mesečniki niti Edinost v Trstu niti Domovina od mene ne sprejme nič, je dokaz da me hočejo popolnoma uničiti." ⁸⁰

Čeprav je bil globoko razočaran, ker na Štajerskem - razen lavantinskega škofa Napotnika in nekega preprostega hoškega kmeta, ki je v neki veliki družbi leta 1902 javno ugotovil, češ da je Glaser edini napravil doktorat "iz jezika tiste dežele, kjer solnce gori gre" ⁸¹ - niso znali ceniti njegovega znanstvenega in narodnega dela, čeprav je bil prepričan, da "nobeden slovanskih književnikov v penziji" ni doživel toliko krivic, kot ravno on "od abnormalnih štajarskih Slovencev na

vseh črtah človeškega življenja" ⁸², pa Glaserju zadnjih let življenja niso zagrenili zgolj štajerski rojaki. Bistveno bolj ga je bolela tragična usoda njegovih prevodov Shakespearovih dram, ki jih je - kmalu po izidu Cankarjevega prevoda Hamleta (1899) v Gabrščkovih Salonski knjižnici - v objavo predložil Slovenski matici. ⁸³

S prevodi, s katerimi se je delovni Glaser ⁸⁴ ukvarjal skoraj ves čas svojega službovanja v Trstu, namreč pri Matici niso bili zadovoljni. Uredništvo je raje izdajalo Funtkove, Cankarjeve in zlasti Župančičeve prevode, Glaserjevemu poizvedovanju o usodi njegovih prevodov pa se je izmikalo. ⁸⁵ Zato je Glaser v različnih slovenskih listih začel s polemiko o slovenskih prevodih Shakespeara. V njej je dokazoval, da njegovi prevodi ustrezajo izvirniku in da ni nujno, da pesnik prevaja pesnika. ⁸⁶ Leta 1906 je v Uherškem brodu v samozaložbi izdal celo brošuro z naslovom Tri kritike in prevodi za poskušnjo, v kateri je s primerjavo slovenskih prevodov Shakespearovih del branil svoje prevode. ⁸⁷ Toda v mučni bitki za svoj prav je Glaser izgubil še svoje zadnje somišljenike.

Podobno kot že tolikokrat dotlej je Glaser razloge za svoj neuspeh spet iskal pri drugih. Toda če je v kritikah Zgodovine slovenskega slovstva videl zaroto Štajercev, je krivdo za neuspeh svojih prevodov Shakespeara naprtil Kranjcem. Že na začetku leta 1906 je v pismu Turnerju zapisal: "Zdaj so moji nasprotniki Shakespeara ljubljanski pesnitelji 'obeh strank'. 'Dom in svet' celo za 20 vinarjev jedno vrsto ni hotel objaviti mojih odlomkov iz Romea in Julije. 25 kron sem ponujal nagrade za tisk mojih odlomkov, pa zastonj. Da sem od Dom in sveta dobil nazaj svoj spis, sem moral najeti dva advokata..." ⁸⁸ Po letu 1911, ko mu je vodstvo Slovenske matice dokončno sporočilo, da ne namerava izdati njegovih prevodov ⁸⁹, pa je v vseh novih literarnih tokovih in dogodkih tako in tako videl le "kranjsko zaroto".

Razpravo Ivana Prijatelja o Aškercu v goriški reviji Veda je komentiral z besedami: "Kaj praviš na

⁷⁹ Pismo K. Glaserja, Dunaj 12. 1. 1906.

⁸⁰ Pismo K. Glaserja, Dunaj 25. 12. 1906.

⁸¹ Pismo K. Glaserja, Trst 28. 6. 1904.

⁸² Pismo K. Glaserja Dunaj, 12. 1. 1906.

⁸³ Prim. Dolar, str. 29-32.

⁸⁴ O Glaserjevi izjemni delavnosti je Tomo Zupan zapisal: "Pridnjega človeka v svojem življenju nisem poznal nego je bil profesor Karol Glaser." Hartman, str. 14.

⁸⁵ Prim. Dolar, str. 31.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Dolar, str. 31.

⁸⁸ Pismo K. Glaserja, Dunaj, 12. 1. 1906.

⁸⁹ Dolar, str. 32.

to, kako dr. Prijatelj v 'Vedi' zdeluje našega ubogega Aškerca; on je tudi v neki nemški reviji tako pisal o njem. V nemškem jeziku bi se naj o Slovanih samo to pisalo, kar je častno. Jaz sodim, da je to zopet izbruh kran(j)ske duše proti štajerskemu Slovincu."⁹⁰ Pred občnim zborom Slovenske matice 1913, ki se ga je hotel tudi sam udeležiti in na njem s predavanjem o načelih prevajanja pomesti s faliranimi "vseučilišnimi dijaki" la Govekar, Zupančič in Cankar, ki je ubil Aškerca s pomočjo urednika Šlebingerja"⁹¹, pa je v pismu Turnerju zapisal: "Primerno bi bilo, da bi več štajerskih Slovencev letos obiskalo občni zbor. Dobro bi bilo, da bi se omenilo pri tej priliki, naj bi se na literarnem polju ublažile tiste nasprotnne struje med slovenskimi provincijami, posebno ker se kranjskih pisateljev nasproti štajerskim tiče. 4 duhov. pisatelji v Mariboru so mi rekli, da so kranjski duhov. pisatelji jim krivični, in tudi kranjski modernisti so nam štaj. Slovincem krivični: npr. Cankar proti ubogemu Aškercu.. Postopanje Slov. Matice proti Macunu glede njegove lit. zgodovine štajerskih Slovencev je Macuna spravilo v prerani grob..."⁹²

Toda Glaser svoje namere o udeležbi in "obračunu" z zarotniškimi Kranjci ni uspel uresničiti. Na smrt bolan se je spomladi 1913 začel pripravljati na slovo od sveta⁹³, potem pa 18. julija 1913 v graški bolnišnici za vedno zatisnil oči. Pokopali so ga ob njegovih "milih starših" na hoškem pokopališču, kakor je želel v oporoki.⁹⁴

Zusammenfassung

Am traurigsten wohl ist der
widerwärtige Lokalpatriotismus

(oder das tragische Schicksal eines
steirischen Slowenen)

Als im Jahre 1880 - nach dreijähriger "Verbanung" im hintersten Winkel Schlesiens in Weidenau - dr. Karel Glaser (1845-1913) seinen Dienst als Gymnasialprofessor in Triest antrat, hatte es den Anschein, als ob sein sehnlichster Wunsch in Erfüllung gegangen sei: endlich in einem "größeren slowenischen geistigen Zentrum"

mit der notwendigen Infrastruktur (Bibliotheken), um ungestört wissenschaftlich arbeiten zu können, angekommen zu sein. Den ehrgeizigen Forscher jedoch enttäuschte Triest sehr, konnte er doch seine wissenschaftlichen Ambitionen nicht verwirklichen. Bereits ein Jahr nach seiner Ankunft in Triest erwirkte er beim Schulministerium, daß ihm ein bezahlter Studienurlaub gewährt wurde, den er nach dem Studium der Indologie in Berlin und Wien mit der Erlangung des Doktorgrades in Sanskrit im Jahre 1883 krönte. Nach Triest zurückgekehrt gab er sich ziemliche Mühe, eine Stelle als Universitätsprofessor in der Orientalistik zu finden. Zunächst versuchte er es an den Universitäten in Lemberg (Lvov) und in Prag, allerdings ohne Erfolg, dann bewarb er sich noch an der Agramer Universität. Wie er in seinem Brief an dr. Pavel Turner schrieb, konnte er sich jedoch sehr gut davon überzeugen, daß die "slawische Solidarität nur ein leeres Wort ist und daß der slawische Gelehrte bei seinen slawischen Brüdern keine Unterstützung findet." Er hatte sich deshalb entschlossen, das "Ende seiner Dienstjahre in aller Ruhe in Triest abzuwarten und sich zu beweiben."

Glasers Entschluß, sich zu "beweiben" bedeutete wohl, daß er sich mit seinen einundvierzig Jahren (im Jahre 1886) endlich verheiraten wollte. Doch die Heirat mit der feinen und musikalischen sechszwanzig Jahre alten polnischen Adligen Thekla Maria Junosza - Dabrowska aus Görz (1887) brachte in Glasers Leben nicht den erhofften Frieden. Er mußte bald einsehen, daß sein Wunsch, mit der Heirat endlich "aliquande zum Ruhestand" zu gelangen, sich nicht erfüllen wird. Ganz im Gegenteil, mit der Heirat begannen Glasers Schwierigkeiten erst richtig, mit den Jahren steigerten sich zur Unerträglichkeit, so daß er schließlich vollkommen resignierte.

Die größten Schwierigkeiten bereitete ihm Jaenette, wie er seine Auserwählte in seinem Brief an Turner liebevoll nannte. Der verliebte Slawist mußte schon bald nach der Eheschließung mit der Bitterkeit im Herzen zugeben, wie er sich geirrt hatte, als er im Brief an Turner (noch vor der Vermählung) seine Auserwählte als ein "genügsames Weib" bezeichnete. Das Professorengehalt reichte für die wachsenden Ansprüche seiner anmaßenden Ehefrau vorne und hinten nicht aus und Glaser mußte sich zusätzlich mit der Übersetzungstätigkeit und dem Schreiben aushelfen, um nicht allzu sehr in finanzielle Bedrängnis zu geraten. Zwar hatte sich Glasers

⁹⁰ *Dopisnica K. Glaserja, Gradec 3. 10. 1912*

⁹¹ *Dopisnica K. Glaserja, Gradec 30. 1. 1913.*

⁹² *Dopisnica K. Glaserja, Gradec 19. 2. 1913.*

⁹³ *Svojega rojaka iz Hotinje vasi dr. Antona Dolarja je zaprosil, naj poskrbi za njegovo literarno zapuščino, Dramatičnemu društvu v Mariboru pa je v varstvo izročil svoja (dramska?) dela. Hartman, str. 14.*

⁹⁴ *Ibidem.*

finanzielle Lage nach dem Erscheinen der ersten Hefte seiner Geschichte der slowenischen Literatur verbessert (1894), wurde die Krise in seiner Ehe jedoch keinesfalls überwunden. Jeanette wurde von Jahr zu Jahr unzufriedener mit dem gesellschaftlichen Status ihres Ehemannes, und obwohl sich Glaser alle Mühe machte, seine anmaßende Ehefrau zufriedenzustellen, blieben seine Bemühungen ohne Erfolg. Ihre Ehe, aus der zwei Kinder hervorgingen, zerfiel 1896 endgültig und Glasers Situation verschlechterte sich daraufhin dramatisch.

Es scheint aber, daß der eigentliche Grund für Glasers Unzufriedenheit nicht seine Ehefrau gewesen ist, die ihm auch nach der Scheidung immer neue Probleme bereitete. Der wohl wichtigste Grund ist im Glaser selbst zu suchen, der verbitterte Philologe war (ganz unabhängig von diesbezüglichen Vorwürfen seiner ehemaligen Ehefrau) nämlich mit seinem gesellschaftlichen Status denkbar unzufrieden. Er suchte die Gründe für seine Misere niemals bei sich selbst, sondern beschuldigte dafür stets die anderen, was auf wohl seinen äußerst schwierigen Charakter zurückzuführen ist, den sein Schulfreund aus dem Gymnasium in Maribor Anton Šantel in einem Brief an Pavel Turner hätte nicht treffender beschreiben können: "In der Tat ist er ein armer Schlucker; am schlimmsten muß wohl für ihn sein, daß ihn die Welt nicht gleichermaßen würdigt, wie er sich selbst einschätzt. Solche Menschen sind nun einmal unglücklich und erbarlungswürdig!"

Doch es bestanden auch noch weitere Gründe für Glasers wachsende Unzufriedenheit, die keinesfalls vernachlässigt werden dürfen. Aus seinen Briefen an Pavel Turner geht hervor, daß er darüber gekränkt war, wie man ihn an dem Triester Gymnasium behandelte, wo man ihn von dem Beginn des Schuljahres 1889/90 nur noch Slowenisch unterrichten (nicht mehr dagegen Altgriechisch und Lateinisch) ließ. Der eiförmige Unterricht hätte angeblich seinen geistigen Kräften geschadet. Geradezu entrüstet zeigte er sich aber über den "ungerechten" Stunden-

plan, wonach er Slowenisch jeden Tag die erste und die letzte Stunde unterrichten mußte. Durchaus überzeugt davon, daß er - nicht zuletzt auch wegen seiner körperlicher Veranlagung - "eher für die wissenschaftliche als für die körperliche Arbeit geboren" sei, vernachlässigte er immer mehr den Unterricht und kam bei den Schulbehörde bald ins Gerede als "schlechter bzw. untauglicher Lehrer". Noch kritischer wurde er von seinen Schülern beurteilt, bei denen er wegen seines selbstherrlichen Benehmens äußerst unbeliebt war.

Finanzielle Schwierigkeiten, Ehekrise und Berufsprobleme trübten Glasers Stimmung. Das Tüpfelchen auf dem i trug allerdings die Tatsache bei, daß er (als "einfacher Professor eben") auch nach fünfzehn Jahren Wohnens und Schaffens in Triest immer noch keinen Eingang in die städtische gesellschaftliche Elite gefunden hat. Der einzige Preis für seine unermüdliche Arbeit als Leiter des Chors des Triester Lesevereins war, daß er einen Bruch erlitt, weil er "sich als Bassist überanstrengte", als er nämlich den minderbegabten Tenoristen bei ihrer Gesangsübung mit seiner Stimme aushalf. Noch unrühmlicher endete Glasers Mitarbeit im politischen Verein Edinost (Einheit), aus dem er - offensichtlich deswegen, weil er nicht so sehr gegen den italienischen Irredentismus als "gegen die slowenische Kurzsichtigkeit" ankämpfte - buchstäblich rausgeworfen wurde. "Am traurigsten in diesem meinen Leben ist wohl der widerwärtige Lokalpatriotismus, der mir hier in Küstenland nicht erlaubt, sich mit öffentlichen Angelegenheiten zu befassen..." beschwerte er sich am Anfang des Jahres 1896 in einem Brief an Pavel Turner. "Ich bin zwei Jahre der Stellvertreter des Vereins Edinost gewesen. Als nun der Advokat Gregorin aus Sežana hier ankam, begann sich der Gedanke durchzusetzen, daß in dieser Partei nur die Einheimischen etwas zu sagen hätten und wie zum Hohn meiner fünfundzwanzigjährigen Arbeit als Volkerwecker, haben sie mich 1893 gegen meinen Willen ausgeschlossen. Der Slowenen kann sich also nicht einmal auf dem slowenischen Boden überall zu Hause fühlen."

Andrej Pančur

OBRTNA SVOBODA NA ZATOŽNI KLOPI

*Konservativni nazori o obrtništvu
v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem*

V obdobju gospodarske depresije po letu 1873 je bilo socialno vprašanje deležno vedno večje pozornosti. Poleg perečega kmečkega in delavskega vprašanja je tudi v Avstriji zelo odmevalo obrtno vprašanje. "Klic po pomoči za nižje stano-ve v obrambo pešajočej obrtniji je vedno večji in pomenjivejši; kajti za orjaškimi koraki širi se navzlic največje marljivosti od dne do dne narodov pavperizem. [...] Može vseh narodov, katerim je blagor svojega ljudstva na srcu, se pečajo marljivo z prašanjem, kako pomoči domačej obrtniji in študirajo, kako radikalno ozdraviti to - rekli bi - epidemično bolezen, ki ustvarja iz zadovoljnega prebivalstva najbolj nesrečen proletarijat, ki si je po vrhu v svesti, da ga nij priterala lastna krivda na beraško palico."¹ Čeprav širša javnost obrtnemu problemu ni posvečala tako velike pozornosti kakor kmečkemu in delavskemu socialnemu vprašanju, to še ne pomeni, da ga je zanemarjala. Ravno obratno. "O tem so napisane debele knjige in časniki dan za dnevom obširno razpravljajo to vprašanje."²

Zahteve po reformah na obrtnem področju so bile stalno na dnevnem redu gospodarskih in socialnih mislecev, širše avstrijske in tudi sloven-

ske javnosti in zato tudi politikov vseh barv. Glavno vprašanje se je vrtelo okoli problema, kako urediti obrtni red iz leta 1859, ki je posegal tudi na obrtniško področje. "Med predlogi državnega zbora je eden najvažnejših načrt nove obrtnijske postave. Od pravilne rešitve tega vprašanja je odvisna osoda na tisoč in tisoč obrtnikov, ki so vsled dosedanje obrtnijske svobode prišli v pomanjkanje in uboštvo."³

Vendar se pri prikazu takratnih obrtnih razmer in nazorov o ureditvi obrtne problematike že takoj na začetku srečamo s pojmovno težavo. Danes namreč pod pojmom obrt razumemo opravljanje pridobitne dejavnosti le v manjšem obsegu. Obrtni red (Gewerbeordnung) iz leta 1859 pa ni obsegal le področje današnjega obrtništva, temveč tudi področje industrije, torej tovarniške proizvodnje in delavske socialne zakonodaje. Takratni pojem obrt (Gewerbe) je praviloma združeval tako industrijo (Industrie) kot rokodelstvo (Handwerk). Meja med njima je bila zelo nejasna. "V glavnem se da težko povedati, kje je potrebno iskati mejo med rokodelstvom in tovarno. Novejši zakoni o inspekciji v različnih državah za pojem tovarna tudi večinoma navajajo zelo različne definicije."⁴

¹ *Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.*

² *II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.*

³ *Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 1, 3. januar 1882.*

⁴ *E. W.: Handwerker und Fabrik, Marburger Zeitung, št. 148, 9. december 1888.*

Velika pojmovna zmeda je vladala že v predmarčni dobi.⁵ Šele leta 1841 je avstrijska statistika za tovarno označila podjetje z večjim številom delavcev, ki delajo v tako velikih proizvodnih prostorih, ki pri rokodelstvu niso v navadi in v katerih v celoti izdelajo svoj izdelek.⁶ Kasneje so med tovarne v glavnem šteli zaključene proizvodne prostore, v katerih je bilo zaposlenih dvajset ali več delavcev in v katerih so uporabljale stroje kot nujno potrebni del proizvodnje. Vse proizvodnje obrate, ki so imeli manj zaposlenih in v katerih v glavnem niso proizvajali s stroji (kar pa ni bilo nujno), so prištevali k rokodelstvu. Po črki zakona je bila rokodelska obrt lahko že proizvodnja dejavnost z 19 zaposlenimi, za takratne razmere torej že skoraj majhna tovarna. Rokodelske dejavnosti so bile v povprečju zelo majhne in so zaposlovale mojstra in v najboljšem primeru nekaj pomočnikov in vajencev. Ko bomo torej govorili o obrti, bomo govorili o takratnem rokodelstvu.

Zahteve po obrtni reformi

"Obrtniki so se začeli politično gibati in iskati pomoč zoper čedalje slabejše svoje stanje. Svetuje se to, svetuje se ono, zametava se to, in zametava se ono, vsaka glava ima svojo pamet; konečno se bo morda vendar prava pot našla."⁷ Na Slovenskem so bili predlagani recepti za zdravljenje obrtne bolezni v glavnem konservativni. Za propadanje obrtništva niso bili krivi obrtniki, temveč obstoječi obrtni zakoni, "ki jim niso dajale one pomoči in onega varstva, ki sta za pospeh obrtništva neobhodno potrebna."⁸ Zato je bilo v prvi vrsti potrebno spremeniti zakonodajo v prid obrtnikom. Zaradi vse močnejšega vpliva konservativnih idej so bila vedno večja tudi pričakovanja, da bo bodoča obrtna reforma potekala "v smislu reakcije", treba bo namreč iz praha vzeti mnoge stare, pa dobre naredbe."⁹ Obrtno svobodo je torej potrebno omejiti, in to po zgledu starih, dobrih časov, prilagojenih sedanjim razmeram.

Konkurenca tovarn

Vzrok za propadanje obrtništva je "iskati v prve vrste v kapitalu, združenem v posamičnih rokah."¹⁰ V pogojih neomejene obrtne svobode so velika kapitalistična industrijska podjetja veljala za glavnega nasprotnika male obrti. "Kakor velike ribe požirajo male, so velike obrtnije, fabrike, [...] delo in delavce vzele malim obrtnikom, kateri ne morejo konkurirati s fabriškimi izdelki."¹¹ "Kakor usahnejo cvetke pod kronami večjih dreves, tako tudi posamezne obrtne panoge propadejo, ako jih zasenči silnejši razmah sorodne industrijske stroke."¹²

a) Prednosti industrije pred obrtjo

V primerjavi z obrtništvom je imela industrija velike prednosti. Proizvajala je serijsko in pri tem je uporabljala najnovejšo tehnologijo. "Tudi majhnemu obrtniku je tu postalo jasno zelo nenačlonjeno razmerje, ko so obratovalni stroški številnih strojev, ki jih poganjajo parna in vodna sila, seveda pomenljivo nižji kot tisti, kateri nastanejo zaradi majhne obrti, kjer obratuje le posamičen stroj s pomočjo človeške roke."¹³ Industrija je z velikimi kapitali gradila najmodernejše tovarne. "Denar ima duševno moč vsega napredka in genijalnih človeških iznajdb na polju mehanike na razpolaganje. Njemu služijo izvrstni stroji zastoj, mej tem ko se poti in krvavi ubogemu mojstru stotero rok od zore v pozno noč za skorjo kruha brez upanja, da bode kedaj mogoče postaviti se s petičnim konkurentom v jedno vrsto."¹⁴ V obravnavanem času, ko majhni električni stroji še niso bili dovolj razviti, obrtništvo cenovno ni moglo konkurirati industrijski proizvodnji z velikimi parnimi stroji.¹⁵ Povrh tega so zaradi večjega ka-

¹¹ Predlog za skuščino malih obrtnikov, Novice, št. 6, 9. februar 1876.

¹² Orožen, J[anko]. Propadle panoge celjskih obrti: Kronika slovenskih mest, II, 1935, št. 2, str. 161.

¹³ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

¹⁴ Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.

¹⁵ Drage velike parne stroje je bilo namreč potrebno čim bolj izkoristiti, da ne bi prinašali izgube. To so si z masovno proizvodnjo na zaloge takrat lahko privoščile le tovarne. Zato so za obrtniško proizvodnjo po naročilu potrebovali manjše stroje. Vendar do učinkovite uporabe elektrike za vse te različne majhne stroje ni bilo na voljo cenovno primerne energije. Zanimivo je, da rešitve še niso iskali v elektriki, temveč v za proizvodnjo cenejšem plinu in vodni sili. Fragen des Kleingewerbes, Laibacher Wochenblatt, št. 226, 6. december 1884, št. 227, 13. december 1884; št. 228, 20. december 1884; št. 229, 28. december 1884.

⁵ Primerjaj: Vodopivec, Peter: Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi, Doktorska disertacija, Ljubljana, 1978, str. 28-31.

⁶ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, Jupiter-Verlag, Wien, 1965, str. 26.

⁷ Iz govora poslanca Kohlerja na shodu v Linciu, Slovenec, št. 134, 2. december 1880.

⁸ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Klunna, Slovenec, št. 82, 25. julij 1882.

⁹ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

¹⁰ Libertus: V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 242, 21. oktober 1882.

pitala in zato boljših plač tovarne obrtem tudi prevzemale najboljše izučene delavce.¹⁶

Zaradi svoje majhnosti obrt ni imela dostopa do tako ugodnih posojil in s tem do razpoložljivega kapitala, kot ga je imela industrija. Na takratni stopnji razvoja avstrijskih finančnih ustanov je bilo za kreditiranje industrije že poskrbljeno, medtem ko je bilo kreditiranje malih obratov še povsem nezadostno. "Medtem ko so veleindustrialci na razpolago vsi znani denarni zavodi, banke in kakorkoli že imenovani kreditni zavodi, so malemu obrtniku naročili, da svojo kreditno potrebo zadovolji pri zasebnikih za previsoke obresti."¹⁷

Pomanjkanje kratkoročnih kreditov za obrt se je v primerjavi z industrijo zlasti negativno odražalo pri vsakdanjih nabavnih in prodajnih zmožnosti obrtnika. Obrtniki, "ki že veliko let opravljajo svoj posel, lahko kljub velikemu trudu opozorijo le na to, da posedujejo lasten posel in da svojo družino pošteno preživljajo. Malo goldinarjev, ki jih posedujejo, tiči med strankami."¹⁸ Po takrat povsem običajni poslovni praksi so kupci obrtne izdelke nabavljali na up. Ker obrtniki niso hoteli izgubiti svojih stalnih strank, so dolga časovna obdobja med oddajo blaga stranki in strankinim dejanskim plačilom sprejemali kot nekaj povsem normalnega. Stranke so jim vedno dolgovale veliko denarja. Zato so bili obrtniki praviloma brez večjih zalog gotovine. Ker jim je primanjkovalo gotovine, so imeli velike težave pri nabavljanju potrebnih surovin. V primerjavi z veliko industrijo, ki je surovine lahko kupovala neposredno pri grosistih in je lahko za nakup dobila kratkoročno posojilo, so morali obrtniki kupovati dražje blago pri manjših trgovcih in še tega so dobili le za gotovino. Pomanjkanje gotovine, pomanjkanje kratkoročnih kreditov in prodajanje na up in s tem je bil sklenjen konkurenčni krog propadanja obrti na račun industrije.¹⁹

¹⁶ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1872.

¹⁷ Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

¹⁸ Die Schäden des Kleingewerbes (Von einem Kleingewerbetreibenden), Marburger Zeitung, št. 17, 8. februar 1888.

¹⁹ Primerjaj še: Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 119, 4. oktober 1872.

²⁰ Iz obrtniških krogov, Slovenski narod, št. 219, 25. september 1886.

²¹ -n.: V prevdarek, Slovenski narod, št. 195, 28. avgust 1881.

²² Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 1, 3. januar 1882.

b) Realnost

Zato veliki kapital z lahkoto spodjeda "kakor črv deblo obrtništva in rokodelstva, združujoč v svojih rokah vse stroke obrtnosti!"²⁰ "S tem se je začel med obrtniki boj za obstanek, v katerem nikdar ne vlada pravica, ampak le moč, in kdor je močan [...] sme uničiti in tudi res uniči slabšega."²¹ V tem boju velikega kapitala proti mali, obrtniški proizvodnji, se je veliki kapital na škodo malega obrtniškega kapitala vse bolj krepil "in ves zaslužek zbirajo v rokah premožnejših ljudi."²² Ti kapitalisti brez lastnega dela so brez sramu izkoriščali poštenega in delavnega obrtnika.

Ali je takšna slika, ki so jo venomer ponavljali nasprotniki obrtne svobode, sploh ustrezala resnici? Propaganda za ali proti obrtni svobodi je bila namreč zelo ostra in v veliki meri tudi nestrvarna.²³ V resnici obrtništvo ni bilo smrtnega boja z industrijo. Sodobniki so zelo precenjevali položaj velike industrije v takratni avstrijski ekonomiji, kajti še leta 1902 je obrt skupaj z domačo obrtjo zaposlovala 55% delovne sile v podjetjih.²⁴ Tudi v razvitejši Nemčiji se pomen obrtništva v tem obdobju ni prav nič zmanjšal.²⁵ Celo v industrijsko najbolj razvitih avstrijskih deželah je obrt imela velik pomen. Z industrializacijo se je namreč dvignil narodni dohodek prebivalstva in s tem njegova kupna moč, kar je bilo zelo spodbudno tudi za obrt. V industrijsko manj razvitih deželah je obrtništvo imelo še sorazmerno večjo moč.²⁶ Tudi na Slovenskem je obrtništvo v obdobju industrializacije precej napredovalo. Čeprav število zaposlenih v obrtništvu ni naraščalo tako hitro kot v industriji, pa je vseeno daleč presegal naravni prirastek prebivalstva.²⁷

²³ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 50.

²⁴ Matis, Herbert: Die Habsburgermonarchie (Cisleithanien) 1848-1918. - Grundriss der österreichischen Sozial- und Wirtschaftsgeschichte von 1848 bis zur Gegenwart, ÖBV-Klett-Cotta, Wien, 1989, str. 23.

²⁵ Fischer, Wolfram: Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1972, str. 338-348.

²⁶ Otruba, Gustav: Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts. - Handwerk in Mittel- und Südosteuropa. Mobilität, Vermittlung und Wandel im Handwerk des 18. bis 20. Jahrhunderts, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1987, str. 203-204.

²⁷ Med leti 1852 in 1912 je število zaposlenih v obrti na Spodnjem Štajerskem in na Kranjskem naraslo od 22.657 na 42.333. V tem času se je prebivalstvo povečalo le za okoli 20 %. Hočevar, Toussaint: The Structure of the Slovenian Economy 1848-1963, Studia Slovenica, New York, 1965, str. 48-49; Gestri, Ferdo: Oris

c) Obrtniki se neupravičeno pritožujejo

Obrtniki in njihovi zagovorniki so svoj položaj slikali nadvse črno. Vsi njihovi argumenti in vse njihove zahteve po obrtni reformi, s katero naj bi se izboljšal njihov slab ekonomski položaj, so temeljili na katastrofalno slabih razmerah, v katerih naj bi takrat živeli in delali obrtniki. Toda nekateri posamezniki se s takšnim črno-belim prikazovanjem niso strinjali. Za nekatere je bila takšna črnogledost celo škodljiva. "Mnogi roditelji se plašijo izročiti svojega otroka obrtniškemu mojstru, češ, vsi obrtniki tožijo, da se jim slabo godi, da jih moré velika konkurenca tovaren."²⁸ Vendar na Slovenskem tovarniška konkurenca še ni prehuda in še ta škoduje le nekaterim obrtem, druge pa lepo uspevajo. Zato naj se mladi le pridno poprimejo obrtništva. "Rokodelcem se dobro godi, ako svoje delo dobro unó in so pridni in nezapravljivi. Kdo je večji gospod v mestu ali v trgu, nego dober rokodelski mojster se svojo lastno lišo! Ali se rokodelcu na kmetih, ki ima še malo zemlje, ne godi boljše, nego marsikateremu kmetu?"²⁹ V primerjavi s kmeti obrtniki "delajo na suhem in gorkem, po leti v senci, po zimi pri gorki peči; zaslužijo toliko, da jedó vsaki dan meso in se pošteno gosposko oblačijo."³⁰

Zato so časopisi kmetom večkrat svetovali, da naj dajo svoje drugorojence izučiti kakšne obrti. Za enega od glavnih krivcev za propadanje kmetijstva so šteli veljavno dedno pravo, po katerem so vsi otroci po smrti očeta dedovali enake deleže. Posledica je bila razkosanje že tako majhnih kmetijskih zemljišč in tudi perečo zadolževanje. Zato so kmetom toplo priporočali, naj kmetijo prepišejo le na enega dediča, ostali pa bodo živeli od obrti, katere se bodo izučili.³¹ "Človek, ki je

dobro izurjen v kakem rokodelstvu, najde še povsod pošteno in boljšo službo, kakor človek, ki ne zna drugega, kakor navadno poljsko delo, pa nima svoje zemlje."³²

Redki posamezniki so tudi poudarili, da so dohodki obrtnikov in njihovih pomočnikov v primerjavi z dohodki drugih ljudi prav veliki. "Mnogo je ljudi, ki so 12 let študirali, pa nimajo take plače. Na Kranjskem je več ko 400.000 ljudi, ki veliko slabši živijo, ko naši obrtniški pomočniki: kmet mora repo, zelje in krompir jesti, pa vendar ne godrnja toliko, ko pomočnik, ki si lahko vsak večer košček mesa in ob nedeljah in praznikih še pečenko privošči."³³ Po mnenju nekaterih naj bi veliko obrtnikov živelo preko svojih zmožnosti. Vsakemu družbenemu stanu pritiče poseben življenjski slog. Obrtnik zato ne sme zahtevati, "da bi imel vsak dan na mizi pečenko, pa hodil črno oblečen, rodovina pa se prav po veliko gosposko postavljala. [...] Vsak naj se torej nosi in živi po svojem stanu. Žalibog, da ravno kaj tacega ne moremo reči o nekterih družinah rokodelskega in obrtniškega stanu."³⁴

"Če greš zjutraj v gostilnico, katerih ljudi boš največ našel tam pri golašu, pivi, vinu in ne pri maselecu, marveč kar pri poliču ali bokalu? Rokodelcev, krojačev, čevljarjev, kovačev, mizarjev itd. Med tem ko vsak drugi dela dopoldne in se kosila veseli, je tak "rokodelec" že dvakrat sit in ne le, da ga to stane, temuč zgubi pri tem še toliko časa, da mu le malo ur za delo ostaja. Če greš v nedeljo in praznik po mestu in javnih sprehajališčih, kdo ti je tam najbolj nališpan? Zopet čevljarji, krojači itd. z vso svojo družino;³⁵ zvečer najdeš zopet največ takih "rokodelcev" po gostilnicah, iz katerih marsikateri taki domu gredo, da tudi drugi dan niso za delo."³⁶ Zaradi te potrate ti obrtniki nikoli nimajo dovolj denarja in "o pičem zaslužku na

gospodarstva na Slovenskem v prvem obdobju kapitalizma (do leta 1918), *Kronika*, št. 3, 17, 1969, str. 135; Na celotnem ozemlju Slovenije je število obratovahnic naraslo od 15.656 na 26.376, število zaposlenih (skupaj z vajenci) pa od 27.950 na 50.550. Glavan, Franc: Pravna ureditev obrtništva na Slovenskem, Časopisni zavod Uradni list SRS, Maribor, 1984, str. 89-91; V Mariboru je število obrtnih pravic naraslo od 513 leta 1855 preko 599 leta 1884 na 687 leta 1912. Leskovec, Antoš: Upravni in gospodarski razvoj Maribora v 19. stoletju, *Kronika*, št. 2-3, 31, 1983, str. 172.

²⁸ Za slovenski obrt, *Slovenski narod*, št. 173, 1. avgust 1892.

²⁹ O potrebi dobrih slovenskih obrtnikov in trgovcev, *Edinost*, št. 4, 28. januar 1880.

³⁰ Slovenski kmeti in rokodelstvo, *Slovenski gospodar*, št. 49, 8. december 1887, str. 386.

³¹ Poleg zgornjih člankov primerjaj še: J. L.: Naša kmečka mladina naj bi se rokodelstva učila!, *Slovenski gospo-*

dar, Gospodarstvena priloga, št. 97, 10. januar 1884, str. 417.

³² Obrtnija in slov. ljudstvo, *Slovenski gospodar*, št. 46, 15. november 1888, str. 362.

³³ Socializem na Slovenskem, *Slovenec*, št. 3, 8. januar 1881.

³⁴ *Slovenec*, št. 49, 28. februar 1884.

³⁵ Alešovec se s tem splošno razširjenim mnenjem ni povsem strinjal. "Po Ljubljani je res znano, da so ob nedeljah in praznikih po obleki največji gospodje čevljarji in krojači, a to je laž; največji gospod je take dneve" trgovski pomočnik v oblačilnih trgovinah. Alešovec, Jakob: Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, *Katoliška Bukvarna, Ljubljana*, 1911, str. 29.

³⁶ Tihi meščan: Poslano: *Slovenec*, št. 139, 24. november 1874.

vso moč vpijejo.”³⁷ “Na ta način, se vé, da ne more biti zaslužek nikdar dosti visok in davek nikdar dosti nizek.”³⁸ Zato naj se obrtniki raje nehajo pritoževati nad svojim položajem. “Imeli so že namreč veliko shodov v katerih so na vse druge kraje gledali, le v svoj dom ne.”³⁹

S takšno kritiko se seveda obrtniki v nobenem primeru niso mogli strinjati, čeprav niso mogli skriti, da je vsaj za nekatere obrtnike takšna slika povsem pravilna. Vendar se teh “ne dobi toliko, kolikor je prstov na roki, in ako so kateri tako delali, kakošen je bil konec njih početja? Resnica je, da nekateri mojstri in posestniki v gostilno zahajajo,” ostali pa živijo zelo trdo. “Po letu se komaj dan napoči in čevljar gre že na svoje delo ter je še vedno pri njem, ko je sonce že davno zašlo; po zimi pa, ko nekterim ura delopusta odbije, krojač in čevljar še misliti ne smeta na spanje in počitek in ko se drugi ljudje že veseli iz krčme vračajo domu, čevljar še nabiva obuvala, da se dostikrat jezé gospodar in sosedje; a biti mora, da sebe in svoje preživi.”⁴⁰

d) Neenakost usod

Obrtnikom še zdaleč ni šlo tako slabo, kakor so se pritoževali. V času gospodarske konjunktore se tudi mariborski obrtniki niso mogli pritoževati. “Na splošno so bile razmere za malo obrt v zadnjih dvanajst let tolikanj ugodne, kot lahko velja naraščanje povpraševanja po obrtnih proizvodih za ugoden prikaz razmer. Vendar ni mogoče zanikati, da je v veliko obrtnih kategorijah nastopil zastoj, v posamičnih obrtéh že kar nazadovanje.”⁴¹

Obrti torej ni šlo slabo, vendar so bile hkrati nekatere obrtne panoge v globoki krizi. In prav to slabo stanje v nekaterih obrtnih panogah je metalo senco krize na celotno obrt. Določene obrti so pod pritiskom industrializacije povsem propadle. V nekaterih avstrijskih pokrajinah nekdanje zelo močno založništvo (zlasti tkanje in predenje na domu)⁴² je bilo prvo na udaru, zaradi česar je v

šestdesetih letih na teh področjih prišlo do socialne katastrofe.⁴³ “Veseli zadovoljni obrazi premožnih tkalcev spremenili so se v blede barvo revščine in nezadovoljnosti, iz krepkega naroda rodile so se najbolj nesrečne družine fabriških delavcev.”⁴⁴

Nekatere obrti so zaradi spremenjenih navad potrošnikov popolnoma izginile (npr. izdelovanje lasulj). Druge obrti so zelo trpele (npr. svečarstvo in izdelovanje gumbov). Poseben primer so bile obrti (npr. krojači, čevljarji in mizarji), ki so po eni strani uspevale zaradi naraščajočega trga, po drugi strani pa so bile prizadete zaradi razširjanja založniškega načina proizvodnje med nekoč samostojne mojstre. Tem so se zaradi naraščajočega povpraševanja pridružili mnogi novi obrtniki, pri krojaštvu zlasti ženske. Ta konfekcijski način proizvodnje je bil zlasti močno razširjen na Dunaju,⁴⁵ vendar tudi drugje ni bil zanemarljiv.⁴⁶ Zaradi cenejše konfekcijske proizvodnje so bili prizadeti še obrtniki v drugih krajih, tudi na Slovenskem.⁴⁷

Poleg krojaštva in čevljarstva, ki sta rešitev iskala tudi v preusmeritvi v popravila, so se nekatere druge obrti (npr. urarji, optiki, klobučarji) zaradi tovarniške konkurence izključno preusmerile v popravilo, dodelavo ali celo samo prodajo⁴⁸ to-

predelava ostajala na isti ravni in zato počasi propadala. Domače platno je tudi vse bolj izpodrivalo strojno narejena bombaževina Mohorič, Ivan Škoffjeloško plamarstvo in njegov zaton, Loški razgledi, 11, 1955, str. 71-80.

⁴³ Brusati, Alois: *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 31. Primerjalje opis severne Češke: Urbanitsch, Peter: Die Deutschen in Österreich. Statistisch-deskriptiver Überblick. - Die Habsburgermonarchie, 3. del: Die Völker des Reiches 1, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, str. 136-137*

⁴⁴ Liberius: *V obrambo domače obrtnije, Slovenski narod, št. 243, 23. oktober 1882.*

⁴⁵ Ehmer, Josef: *Familienstruktur und Arbeitsorganisation im frühindustriellen Wien, R. Oldenburg Verlag, München, 1980, str. 75-88, 165-166.*

⁴⁶ Leta 1902 je na avstrijski ravni 71% obratov delalo neposredno za konsumenta, ostali pa tudi ali izključno za založnika. Na Dunaju je bilo neodvisnih le 61% obratov. Bruckmüller, Ernst: *Sozialgeschichte Österreichs, Herold Verlag, Wien-München, 1985, str. 385.*

⁴⁷ Celjski čevljarji so tako občutili konkurenco prodajalnih čevljev. Od sedemdesetih let dalje tudi celjski krojači in šivilje prizadene konkurenca konfekcijskih izdelkov. Počivavšek, Marija: *Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859. - Iz zgodovine Celja 1848-1918, Odsevi preteklosti 2, Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje, 1998, str. 190.*

⁴⁸ “Nekatere delavnice se tekom časa popolnoma spremenijo v trgovine z urami, nakitom, optičnimi instrumenti ali kakimi drugimi merilnimi napravami in iz

³⁷ *Tilhi meščan: Poslano, Slovenec, št. 145, 8. december 1874.*

³⁸ *Tilhi meščan: Poslano: Slovenec, št. 139, 24. november 1874.*

³⁹ *Slovenec, št. 49, 28. februar 1884.*

⁴⁰ *Več rokodelcev: Poslano, Slovenec, št. 143, 3. december 1874.*

⁴¹ *Zur Hebung des Kleingewerbes, Marburger Zeitung, št. 118, 2. oktober 1872.*

⁴² *Med domačimi obrtni je tako propadlo gorenjsko platnarstvo. Čeprav je v začetku sedemdesetih let Kranjski kmetijski družbi uspelo izboljšati pridelavo lanu, je*

varniških izdelkov. Prenekaterim obrtem industrija ni pomenila večje nevarnosti, temveč so zaradi naraščanja prebivalstva celo napredovale (npr. peki, mesarji, mizarji, ključavničarji, frizerji). Zaradi tehničnega napredka pa so se pojavile tudi nekatere nove obrti (npr. mehaniki, fotografii, električne obrti).⁴⁹

Ta neenakost usod je po letu 1873 z nastopom gospodarske depresije še bolj bila v oči. Slabo stanje nekaterih obrti je bilo vse bolj očitno. Ta slika je skoraj popolnoma prekrila dokaj dobro stanje drugih obrti. Ker so bile prav tiste obrtne panoge, ki so bile najbolj pod udarom industrializacije, številčno zelo močne (npr. krojaštvo, čevljarstvo), so nezadovoljni obrtniki iz teh panog dajali glavnino tona celotnemu obrtniškemu gibanju.⁵⁰ Zato ni nič čudnega, da so na propadanje nekaterih gledali kot na propadanje obrtništva v celoti.

Povsem razumljivo je, da so tisti obrtniki, ki so zaradi industrializacije najbolj trpeli, venomer poudarjali nujnost omejevanja industrijske konkurence. Boj proti industriji je s tem postal glavno geslo obrtniškega gibanja. Še potem, ko so obrtniki z obrtnimi novelami v primerjavi z industrijo prejeli velike ugodnosti, so za industrijo zahtevali nadaljnje omejitve. Matija Kunc je na obrtni anketi leta 1893 na Dunaju izjavil: "Naše mnenje je, da rokodelskemu stanu ni mogoče pomagati brez omejitve velike industrije. Potrebno je, rokodelstvo zavarovati z isto tako trdnim jezo proti kapitalističnemu navalu, kakor se to godi z varstveno carino za veliko industrijo."⁵¹

Vprašljiva kakovost poceni izdelkov

Konservativci so bili prepričani, da industrijska proizvodnja obrtništvu v pogojih svobodne konkurence ne škoduje le s pomočjo modernejše-

ga in bolj brezobzirnega načina proizvodnje, temveč tudi s kvaliteto in ceno izdelkov. Skoraj vsi takratni pisci so glavni razlog za propadanje obrtništva videli v tovarniški konkurenci množično proizvedenega poceni blaga. Čeprav so tovarne proizvajale cenejše blago vsaj enake, če ne že boljše kvalitete, pa je bilo industrijsko blago pogosto tudi slabše kvalitete kot obrtniško.⁵² Čeprav so nekateri priznavali, "da velika industrija na splošno naredi cenejše, v posameznih strokah tudi odločilno boljše in sijajnejše kot je mala obrt sploh v stanju"⁵³ narediti, so se zagovorniki tradicionalnega obrtništva v boju proti obrtni svobodi nenehno pritoževali le nad (pre)nizkimi cenami (pre)slabo izdelanega tovarniškega blaga.⁵⁴ Pri tem so se odločno postavili proti stališču liberalnih nasprotnikov, ki naj bi pred uvedbo obrtne svobode zagotavljali, "da bodo izdelki vsled konkurence boljši, ker bo vsak skušal družega prekositi, da bo svoje blago lažje prodal. Pa zgodilo se je ravno narobe."⁵⁵ Izdelki so se res pocenili,⁵⁶ vendar se je tudi njihova kvaliteta dramatično poslabšala. Z nastopom gospodarske depresije, ki je bila v tesni povezavi s splošnim padanjem cen, je bil problem nizkih cen vse bolj pereč.

"Ljudje, ki se obrtništva nikdar niso učili, pa so imeli denar, so se lotili raznoterih podvzerij."⁵⁷ Ker izučeni obrtnikom niso mogli konkurirati s kvaliteto izdelanega blaga, so jim konkurirati s ceno. Konservativni zagovorniki obrtništva so se pritoževali, da so novepečeni obrtniki prodajali čim ceneje, celo pod ceno, da so svoje slabo bla-

⁵² Otruba, Gustav. *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 207.

⁵³ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, Marburger Zeitung, št. 120, 6. oktober 1872.

⁵⁴ Ta argument je bil že v času pred obrtno svobodo eden glavnih očitkov, ki so jih poudarjali zagovorniki (reformiranti) cehov. Vodoptec, Peter: *Socialni in gospodarski nazori v slovenskih in sosednjih pokrajinah v predmarčni dobi*, neobjavljena doktorska disertacija, Ljubljana, 1978, str. 289-290.

⁵⁵ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

⁵⁶ Nasprotno so se leta 1871 dunajski čevljarji pritoževali, da svobodna konkurenca ni pripomogla k znižanju cen obrtniških proizvodov. Bil so proti obrtni svobodi, "ki je že na tisoče rokodelcev na beraško palico spravila, občinstvu pa vendar ne cenejših čevljev, cenejših sukenj, cenejšega poltišja itd. prinesla." Vendar moramo pri tem upoštevati, da so bila ravno takrat leta največje gospodarske konjunktore, zaradi katere so naraščale tudi cene. Z začetkom gospodarske krize leta 1873 pa se je položaj povsem spremenil, začelo se je dolgo obdobje deflacije, torej padanja cen.

⁵⁷ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 66, 15. junij 1882.

njihovih časopisnih oglasov je razbrati, da so jim bila popravila ur samo postranska dejavnost." Bučič, Vesna: *Ljubljanski urarji v 19. in začetku 20. stoletja*, Kronika, 38, 1990, št. 3, str. 122.

⁴⁹ Sandgruber, Roman: *Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Ueberreuter, Wien, 1995, str. 256; Mattis, Herbert: *Das Industriesystem. Wirtschaftswachstum und sozialer Wandel im 19. Jahrhundert*, Verlag Carl Ueberreuter, Wien, 1988, str. 174.

⁵⁰ Za Dunaj primerjaj: Bruckmüller, Ernst: *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne. - Krekov simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje, 1992, str. 135-136.*

⁵¹ Slovenski obrtniki na Dunaju, Slovenski narod, št. 166, 22. julij 1893.

go lahko prodali. Tudi tovarniška strojna proizvodnja se po kvaliteti ne more kosati z obrtniško ročno proizvodnjo, lahko pa s pomočjo strojev izdeluje veliko ceneje. Domača industrija in tudi uvoženi industrijski izdelki⁵⁸ na ta način uničujejo domačo obrt. Vendar gre lahko njihova nižja cena le na račun slabše kvalitete. Tako je prišel "čas surogatov in falzifikatov, vse je bilo narejeno le na videz, za trenotek, notranje cene in trdnosti ni nobene imelo. [...] Tako se je ves svet s slabimi izdelki napolnil, in danes bi se dobro blago že težko kje dobilo, ko bi ga kdo prav kupiti hotel, ker je že čisto izpodrinjeno."⁵⁹

Za konservativce je bilo najbolj žalostno prav to, da so kljub slabši kvaliteti ljudje rajši kupovali cenejše kot pa boljše, vendar dražje blago. Kupci "gledajo dandanes bolj na ceno kot na dobro in trpežno blago."⁶⁰ Kupec "je skoraj popolnoma pozabil preskušati kvaliteto svojega nakupa, to sploh ugotoviti, preden se odloči za nakup. Cena je zanj prva in najpomembnejša."⁶¹ Pri tem niso nič zaleгла včasih prav upravičena opozorila, "da je ceno kupljena stvar, navadno plačana, najdražja, ker je izdelana le za oko, na videz."⁶² Kupci so še naprej pridno segali po cenejših tovarniških izdelkih.

Po mnenju Janka Serneca naj bi bile takšne potrošniške navade predvsem posledica nizke kupne moči prebivalstva, "da je ljudstvo obožalo, da si ne moremo dragega in boljšega blaga kupovati."⁶³ Tudi Franz Wiesthaler je enega od glavnih vzrokov za propadanje obrtništva videl v nizki kupni moči prebivalstva. "V večji meri je bržkone krivo obubožanje, da so posli na tleh, da celo prenekateri pošteni obrtnik hira in propada."⁶⁴ Potemtakem industrija ni preplavila trga s poceni izdelki zaradi tega, ker bi s tem hotela uničiti obrtniško konkurenco, temveč zato, ker je zvesto sledila potrebam potrošnikov. "Izdelovati namreč morajo tako blago, kakršno kupci zahtevajo. Vsak

fabrikant bode ravno tako rad izdeloval drago in dobro blago, če najde kupca zanje; ali če ga najde le za slabo blago po ceni, izdelovati mora poslednje."⁶⁵ Za slabšo kvaliteto je bilo torej krivo povpraševanje in ne ponudba. Zato bi lahko obrti najboljše pomagali tako, da bi pomagali dvigniti kupno moč prebivalstva. "Ta veja našega ljudskega delovanja lahko in se bo na novo razcvetela, ko bo zaledje mest in trgov postalo finančno močeno."⁶⁶

Obrtna svoboda

"Rokodelstvo ima zlato dno" - tako je bil pregovor v dobrih starih časih. Današnji dan ne velja več ta pregovor, kajti dno rokodelstva je razbito in raztrgano. [...] "Liberalno" gospodarstvo je rokodelstvu zlato dno izbilo; ono je grob samostojnega, premožnega in srečnega rokodelskega stanu!"⁶⁷ Glavni krivec za propadanje obrtništva so konservativni zagovorniki obrtne reforme videli prav v "obrtnej svobodi sploh."⁶⁸ In to v liberalni obrtni svobodi. Liberalizem je namreč razglašal, da svobodna konkurenca preprečuje nastanek izkoriščevalskih monopolov. Zato je namesto cehovskega in merkantilističnega gospodarstva zahteval povsem svobodno in odprto gospodarstvo. Kratkoviden interes sebičnih posameznikov, ki delujejo na svobodnem trgu, je povsem v skladu s skupnimi družbenimi interesi. Svobodna konkurenca sebičnih posameznikov bo v največji možni meri obogatila celotno družbo.⁶⁹

a) Usodno leto 1859

Po prepričanju konservativnih krogov so ideje o koristnosti svobodne konkurence za bogastvo narodov k nam prišle iz Anglije preko Francije.

⁵⁸ Sernec, Janko: *Železne postave, Slovenski narod*, št. 189, 21. avgust 1881.

⁶⁰ Wiesthaler, Franz: *Kleingewerbe und Staatspolitik*, *Marburger Zeitung*, št. 54, 6. maj 1885.

⁶⁷ Našt rokodelci in pa današnji liberalizem, *Novice*, št. 23, 7. junij 1871.

⁶⁸ Liborius: *V ohrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

⁶⁹ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867-1879)*, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaft, Wien, 1987, str. 135-136. Avstrijsko liberalno uradništvo, ki je v Avstrijo vpeljalo obrtno svobodo, ni zahtevalo obrtne svobode samo iz gospodarskih, temveč tudi iz povsem naravno pravnih razlogov. Vsak človek ima namreč naravno pravico, da opravlja tisto delo, s katerim najlažje preživi. Brusatti, Alois: *Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat*, o.c., str. 27-28.

⁵⁸ Že leta 1874 je na shodu društva Sloventija v Ljubljani Dolhar rekel, da obrtništvo zelo škodi, "ker se v važajo izdelki, sicer slabi, a po taki ceni, da jih rokodelci ne more isti kup delati." *Slovenec*, št. 54, 9. maj 1874.

⁵⁹ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

⁶⁰ *Predlog za skušnino malih obrtnikov*, *Novice*, št. 6, 9. februar 1876.

⁶¹ *Gewerbliche Aufgabe*, *Marburger Zeitung*, št. 58, 15. maj 1878.

⁶² Liborius: *V ohrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

⁶³ Sernec, Janko: *Železne postave*, *Slovenski narod*, št. 189, 21. avgust 1881.

⁶⁴ Wiesthaler, Franz: *Die Gewerbe und die Kaufkraft*, *Marburger Zeitung*, št. 154, 25. december 1881.

"Tudi pri nas v Avstriji nijsmo hoteli biti nazadnjaški, odprli smo na stežaj vrata svobodnej konkurenci."⁷⁰ Pri tem so bili zlasti dejavni "brezvestni liberalci in oderuhi, ljudje, ki bi bili radi kar čez noč brez dela obogateli na troške revežev. Ti so zato ščuvali obrtnike in rokodelce"⁷¹, da naj si vzamejo svobodo. 20. decembra 1859⁷² je Avstrija razglasila obrtno svobodo.⁷³ "Tirjal jo je takrat ves svet. Ves svet je tudi mislil in govoril (pisarilo se je brez konca in kraja po časnikih) o blagoslovu, o sreči itd., ktera obrtniki doide po tej postavi."⁷⁴

Vendar se na žalost ta prerokovanja niso uresničila. Svobodna konkurenca "je povzročila poslabšanje dela, obrtno hiranje, zapostavljanje kupcev, bila je sokriva za poslovno propadanje, spodkopavanje blaginje ljudstva, kateremu sedaj grozi zlom."⁷⁵ "Obrtniki vsled obrtniške svobode niso našli tiste sreče, tistega napredka in blagostanja, kterega so si v svojih sanjah domišljevali."⁷⁶ Obrtnik je bil svoboden, a žal, svoboden "dela, brez dela, ker liberalni sleparji so ta trenotek izkoristili za-se. Z denarjem, ki so ga obilno imeli, prevzemali so razne obrti, gradili tovarne in delavcev in rokodelcev nagnali skupaj od raznih strani. S takim se rokodelcem brez kapitala ni mogel meriti; ako ni hotel biti brez dela, moral je k bogatinu iti dela iskat."⁷⁷ Vse to je imelo za posledico, da so obrtniki "jeli stradati, liberalci pa [...] obogateli. [...] In zmirom više je šlo z unimi, zmi-

rom bolj pa nazaj s temi; uni prihajajo vedno bogatejši, ti pa vedno bolj siromašni."⁷⁸

b) Liberalizem - kapitalizem - judovstvo

Za liberalce je svoboda "glavno načelo, akoravno je ta svoboda marsikterega spravila na beraško palico."⁷⁹ Zato raje "pomislimo, da je neomejena svoboda neomejeno tiranstvo."⁸⁰ Tiranstvo, s katerim bogatejši zatira revnejšega. Konservativci so bili prepričani, da je neomejeno svobodo nujno potrebno omejiti. Da bi pa lahko odstranili krute posledice obrtne svobode, bi bilo potrebno uničiti tudi liberalizem, ki je obrtno svobodo ustvaril. "Liberalizem je malim obrtnikom najhujši, nepremagljivi sovražnik"⁸¹, saj "lažil liberalizem hodi s kapitalom roko v roki in ni pričakovati od njega, da bi malo obrtnijo iz klešč in objetja velikega kapitala hotel oteti."⁸² Zrcalna slika liberalnih glasov o svobodi je ta "vsemogočni kapitalizem, ki je kakor zmaj požiral pod liberalno vlado male obrtnike."⁸³

Nevarni dvojici liberalizem-kapitalizem so nasprotniki vse bolj dodajali še tretji nepogrešljivi člen. "Liberalizem je zvezan z judovstvom, s kapitalom."⁸⁴ Pri tej trojici je glavni seveda liberalizem, ki naj bi hotel s propagiranjem obrtne svobode "svojim najzvestejšim zaveznikom, kapitalistom ali prav za prav judom v roke spraviti vse obrtništvo."⁸⁵ Za konservativce je bil liberalizem tudi najnevarnejši, saj liberalizem s svojimi idejami o svobodi privabi marsikoga, ki že na prvi pogled spozna nevarnosti kapitalizma (in Judov). Nekateri so šli celo tako daleč, da so liberalno zagovarjanje obrtne svobode razglasili za judovsko zaroto. Judje namreč niso mogli postati člani cehov, ki so stali "kakor ograde, vtrjene zoper vse napade, zato jim je pomagala ideja "svobode", da so to ograjo pretrgali in proglasili "svobodno" obrtnijo."⁸⁶

⁷⁰ -n.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

⁷¹ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

⁷² Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859. Prevod glej v: Žižek, Aleksander: Zbirka obrtnih listin 1892-1932, Zgodovinski arhiv Celje, Celje, 1994, 1995, str. 7-26.

⁷³ V srednjeevropskem prostoru je Avstrijo prehitela Prusija, ki je obrtno svobodo razglasila leta 1845. Vendar je Avstrija pri tem prehitela ostale pomembne nemške države. Saška ji je sledila leta 1861, Baden in Württemberg leta 1862 in Bavarska šele leta 1868. Streisler, Erich W.: Der Wirtschaftsliberalismus in Mitteleuropa: Umsetzung einer wirtschaftspolitischen Grundkonzeption? - Liberalismus. Interpretationen und Perspektiven, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Graz, 1996, str. 170; Henning, Friedrich-Wilhelm: Die Industrialisierung in Deutschland 1800 bis 1914, Verlag Ferdinand Schöningh, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1989, str. 62-64.

⁷⁴ Slovenec, št. 186, 14. november 1883.

⁷⁵ Wiethaler, Franz: Freie Konkurrenz und Selbstvertheidigung des Einzelnen?, Marburger Zeitung, št. 140, 23. november 1881.

⁷⁶ Obrtniški shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.

⁷⁷ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

⁷⁸ Kako dualizem v zvezi z liberalizmom skrbi za kmeta in obrtnika, pa za nas vse, Novice, št. 29, 18. julij 1877.

⁷⁹ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Klina, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

⁸⁰ -n.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

⁸¹ Slovenec, št. 267, 22. november 1892.

⁸² Za obrtniški stan, Slovenec, št. 218, 22. september 1888.

⁸³ Shod obrtnikov na Dunaji, Slovenec, št. 210, 13. september 1890.

⁸⁴ Slovenec, št. 141, 20. december 1881.

⁸⁵ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 66, 15. junij 1882.

⁸⁶ Nov obrtniški red, Slovenec, št. 118, 23. oktober 1879.

Takratno obrtniško gibanje je bilo zlasti na Dunaju močno antisemitsko umerjeno. Tu je obrtnike močno prizadela konkurenca tovarn in konfekcionarjev. Ker pa je bilo lastništvo velikega kapitala in konfekcijski način proizvodnje tako lahko povezati z Judi, so bili ekonomsko ogroženi obrtniki med glavnimi podporniki antisemitizma v Avstriji. Obrtniki so tako razglašali, da jih Judje "molzejo in izžemevajo do zadnje kaplice krvi, potem pa nas vržejo proč kakor izprešano limono."⁸⁷ Ta obrtniški antisemitizem so dobro izkoristili ustanovitelji socialnega katolicizma (najbolj znan je Karl Lueger) in iz obrtnikov napravili enega temeljnih kamnov svojega gibanja.⁸⁸ Čeprav na Slovenskem skoraj ni bilo Judov, je bil pod vplivom avstrijskih razmer tudi pri nas antisemitizem zelo močan.⁸⁹ Znani slovenski antisemit Josip Vošnjak⁹⁰ je po dunajskemu vzoru za enega glavnih vzrokov za propad obrtništva razglasil prav pohlep in goljufijo Judov.⁹¹ Takšno mnenje ni bilo prav nič osamljeno. "Ne čudimo se, da obrtniška stvar ne more prav izpod rok v tistih krajih kjer židovstvo neomejeno gospoduje; pri nas pa bi se vedno še dal napraviti močan jez proti oni muki človeštva, a storiti bi se moralo kmalu, sicer - bode prepozno!"⁹²

Steber (stanovske) družbe

Za konservativce so bili torej liberalizem, kapitalizem in judovstvo eno in isto. Glavni nasprotnik katoliških konservativcev je bil prav liberalizem. V šestdesetih in sedemdesetih letih je namreč tudi v Avstriji potekal odločni boj liberalcev za ločitev Cerkve od države.⁹³ Ker je napredujoča

industrializacija spodbujala sekuralizacijo družbe, katoliški konservativci niso imeli težav pri povezovanju nazorsko precej soodvisnega liberalizma in kapitalizma.

a) Steber družbe

Zato konservativci niso mogli dovoliti, da bi obrtništvo povsem podleglo v boju z industrijo. Podobno kot so pri kmetih iskali trdno oporo v boju proti liberalizmu, so upali, da bodo takšno oporo dobili tudi pri obrtnikih. Vendar te opore niso iskali samo iz taktičnih volilnih razlogov. Zaradi previsokega volilnega cenzusa je bilo le malo kmetov in obrtnikov volivcev in še ti so bili bogatejši in zato prej privrženci kot nasprotniki liberalizma. Konservativci so iskali podporo v teh dveh razredih prej zato, ker so jih imeli za temeljni kamen stare, stanovske družbe. "Kmetijstvo in obrtnijstvo sta dva najtrdnjša stebra države; slabo pa za državo samo, ktera po nekakem napačnem sistemu ta steber v nemar pušča. Če padeta oná, pasti mora tudi država."⁹⁴

V večinom kmečki slovenski družbi je bil seveda bolj v ospredju boj za kmeta,⁹⁵ čeprav sta oba srednja stanova veljala za temelj slovenske družbe. Pri nas so bile še zelo razširjene fiziokratske ideje, da je prav kmetijstvo osnova vsega gospodarstva in kmečki stan zato najpomembnejši, saj on prehranjuje vse ostale stanove.⁹⁶ S propadom kmečkega stanu naj bi po mnenju nekaterih najbolj skrajnih poveličevalcev slovenskega kmeta padel celo slovenski narod. Kmečki stan naj bi bil resnični steber slovenstva. "V hvalo osode moramo tu pritrditi, da je naše ljudstvo sploh poljedelsko in da nij mogla zaradi tega denarna

⁸⁷ *Obrtnijski shod, Slovenec, št. 129, 19. november 1881.*

⁸⁸ O tem glej zlasti: Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1981, str. 67-99.; Več o avstrijskih Judih v te času glej še: McCagg, William O.: *History of Habsburg Jews 1670-1918*, Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis, 1989, str. 105-223.

⁸⁹ Primerjaj: Štepec, Marko: *Nekateri opisi človeških stranspoti na prelomu 19. v 20. stoletje. - Postava in hudodelstvo. Kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju*, Slovenska matica, Ljubljana, 1990, str. 35-38.

⁹⁰ Vošnjak, Josip: *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana, 1982, str. 43-44; Sepetavc, Anton: *Pridiga o prijaznih, gostoljubnih, dobrih Slovincih, ki niso vedno (bili) taki*, *Zgodovina za vse, št. 1, I, 1994*, str. 27-28.

⁹¹ Vošnjak, [Josip]: *Socialni problem in kmetijski stan, Letopis Matice slovenske, 1885*, str. 6-8.

⁹² *Iz obrtniških krogov, Slovenski narod, št. 158, 15. julij 1885.*

⁹³ Več o tem glej: Vocelka, Karl: *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Ja-*

hres 1868, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1978.

⁹⁴ *Sedanjí sistem in obrtníja v Avstriji, Slovenec, št. 71, 20. julij 1876.*

⁹⁵ "Za katoliško Cerkev na Slovenskem je takrat [do konca osemdesetih let] obstajala socialna problematika kvečjemu v kmečkemu vprašanju." Lukani, Walter: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. - Missiev simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje, 1988*, str. 116.

⁹⁶ Vodopivec, Peter: *Slovenski duhovniki in družbeno-gospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju. - Vloga Cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja. Simpozij 1989*, Slovenska matica, Ljubljana, 1989, str. 176-177, 186; Vodopivec, Peter: *Gospodarski in socialni nazori Bleiweisovega kroga, Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike, Slovenska matica, Ljubljana, 1983*, str. 26-27; Vodopivec, Peter: *O "duševnem profilu" in nazorih Janeza Bleiweisa. - Dr. Janez Bleiweis in njegov čas, Gorenjski muzej, Kranj, 1996*, str. 25.

industrijska konkurenca prouzročiti strašne epidemije občnega pavperizma, kakor ga razširja posebno po nekaterih avstrijskih provincah."⁹⁷ V primerjavi s krizo obrtništva (ki je resnično težko zadela le nekatere obrti)⁹⁸ je bila kmečka kriza veliko globlja in težja, zato so razglašali, da se kmetom "ravno zdaj še slabši godi, kakor večemu delu ljubljanskih obrtnikov in rokodelcev."⁹⁹

Vendar to še ne pomeni, da so podcenjevali obrtno krizo. Nekateri so težek položaj obrtnikov celo primerjali s položajem tovarniških delavcev. "V novi tolikanj hvalisani dobi sicer nobenemu stanu rožice ne cvetó, vendar pa je stan rokodelcev in raznih delavcev najbolj usmiljenja vreden."¹⁰⁰ V vsakem primeru mora tudi obrtnik zaslužiti toliko, da lahko živi svojemu stanu primerno življenje. Zato se obrtniki upravičeno pritožujejo nad sedanjo krizo, ki tudi njim ne prizanaša, čeprav živijo bolje kot kmet. Če ne drugega, je vsaj v nekaterih obrtnih panogah opaziti naraščajočo krizo. Zato so se nekateri bali, "da se godi jednako ali vsaj ne bolje v malo letih našim rokodelcem."¹⁰¹ Težki krizi kmetijstva naj bi sledila nič manj težka kriza slovenskega obrtništva.

b) Propadanje srednjega stanu

Konservativci so menili, da v individualni, nevni in materialistični liberalni družbi izkoriščevalski liberalni kapitalizem neusmiljeno uničuje obrtnike. "Vladavina kapitala s seboj prinaša tudi propad srednjega stanu. Ona povzroča, da mora rokodelski stan [...] vedno bolj zapadati v proletarijat. Delo posameznika je skoraj povsem razvrednoteno. Nekoč svoboden in samostojen rokodellec je pogosto dejansko nič drugega kot suženj, kateremu gospoduje kapital."¹⁰² Takšno propadanje obrtnikov je bilo za konservativce neposredno prav tako nevarno kot propadanje kmetov, po-

sredno pa še bolj. "V mestih je večinoma obrtnik še jedini samostojni zastopnik srednjega stanu, ki je trdna opora družbinskemu redu. Naj izgine še mali obrtni stan, zgubi država v njem mogočno oporo. Pomnožilo se bode s tem le število delavcev-trpinov po tovarnah, onih nezadovoljnih elementov,"¹⁰³ ki grozijo, da bodo s socialno revolucijo zrušili obstoječo družbo.

Sodobniki druge polovice 19. stoletja so se skoraj povsem strinjali, da je propad obrtništva nezadržan proces kapitalističnega razvoja. Zlasti socialdemokrati so stalno ponavljali tezo, da bo z razvojem kapitalizma obrtništvo nujno propadlo. Obrtniki bodo v redkih primerih postali kapitalisti, drugim pa ne bo preostalo drugega, kot da se pridružijo revolucionarnemu proletariatu, da skupaj zrušijo sedanji družbeni red.¹⁰⁴ V prihodnosti bodo tako samo delavci in kapitalisti, srednji stan obrtnikov bo povsem izginil. Propad obrtniškega stanu (brez revolucionarnega konca) so pričakovali tudi takratni vodilni nacionalni ekonomisti, drugi avstrijski praktiki, ki so se ukvarjali z obrtnim vprašanjem,¹⁰⁵ velika večina avstrijskih liberalcev¹⁰⁶ in tudi katoliki.¹⁰⁷

Vse to predvidevanje o nujnem propadu obrtništva "se zdi tako resnično in jasno, da o tem skoraj nihče več ne dvomi in temu ne oporeka."¹⁰⁸ Kdor je videl možnost razvoja tudi za obrt, je v prihodnost gledal optimistično samo z vidika nujno izvedenih reform.¹⁰⁹ Le redki so bili tisti, ki na podlagi statističnih podatkov niso predvidevali bližnjega propada obrtniškega stanu.¹¹⁰ Na

¹⁰³ Zboljšanje stanja malih obrtnikov, *Slovenec*, št. 85, 16. april 1891.

¹⁰⁴ Lachnit, Peter: *Staatliche Sozialpolitik für und gegen die Arbeiterschaft. Arbeiterbewegung und Sozialversicherung in Österreich von den Anfängen bis 1918*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien, 1989, str. 40.

¹⁰⁵ Otruba, Gustav: *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 195-196; Boyer John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848-1897*, o.c., str. 52-54.

¹⁰⁶ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeitsbewegung (1867-1879)*, o.c., str. 206.

¹⁰⁷ Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken. Deutsche Sozialkatholiken und Sozialisten im 19. Jahrhundert*, Geyer-Edition, Wien-Salzburg, 1975, str. 307.

¹⁰⁸ *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 130, 31. oktober 1877.

¹⁰⁹ Primerjaj: Melik, Vasilij: *Pariška komunizem v sočasnem slovenskem tisku*, *Kronika*, XIX, 1971, št. 1, str. 3.

⁹⁷ *Libertus* V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 243, 23. oktober 1882.

⁹⁸ *Najdemo pa tudi povsem nasprotna stališča, s katerimi so pisci verjetno hoteli pridobiti simpatije obrtnikov. Sedanje obrtno stanje je "čevlji, ki žuli vse obrtnike v Avstriji, tedaj tudi one na slovenski zemlji, morda še hujši ko druge." Kako bi se dalo pomagati obrtniki na noge?*, *Slovenec*, št. 12, 27. januar 1876.

⁹⁹ *O ljudskem gibanju po Ljubljani*, *Slovenec*, št. 146, 30. december 1882.

¹⁰⁰ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876.

¹⁰¹ *Libertus*: V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 243, 23. oktober 1882.

¹⁰² *Der Kampf des Kleingewerbes (Von einem Gewerbetreibenden)*, *Marburger Zeitung*, št. 26, 31. marec 1892.

slovenskem ozemlju je v obravnavanem času *Marburger Zeitung* objavil daljši govor Ferdinanda Stamma.¹¹¹ On se ni strinjal z idejo, da je povsem naravno in zgodovinsko nujno, da bo domačo obrt izpodrinila obrt, to pa vsak čas industrija. "Zmota je, če se trdi, da so domača obrt, rokodelstvo in velika obrt tri druga nad drugo stojеče dejavnosti narodnega dela, mogoče trije sloji, od katerih zgornji pokoplje spodnjega."¹¹² Vse te tri veje proizvodnje so del skupnega gospodarskega drevesa, pri kateri ima vsaka svoje proizvodno poslanstvo, ki se medsebojno dopolnjujejo.

c) Stanovska družba

Vendar takšne ugotovitve v takratni javnosti niso imele večjega odmeva. "Mnogi so že začeli obupavati, da bi se mala obrt sploh mogla obdržati."¹¹³ Tudi konservativci so se resno bali takšnega, za obrtnike usodnega razpleta, po katerem bodo propadli obrtniki pomnožili razred nezadovoljnega proletariata, ki ima "le toliko plače, da ne morejo z njo ne živeti ne umreti."¹¹⁴ Kakor hitro bodo ti obrtniki propadli, bodo nepreklicno izgubljeni za srednji stan. Liberalni nasveti, po katerih naj se delavci samo s samopomočjo povzpnejo po družbeni lestvici, so ničelni, ker jim je zaradi prenizke mezde "odvzet vsak up do svobodne obrti."¹¹⁵ Kljub brezupni situaciji obrtnika ne smemo prepustiti samemu sebi. "Če tudi socialno-demokratske in kapitalistične stranke trdijo, da je poraz malega rokodelstva neizogibna posledica sedanjega časa, tako to vendar ni res, ako hoče država delovati na to, da se obdrži."¹¹⁶ "Človeška

družba mora žetati in vse storiti, da se ne uniči srednji stan."¹¹⁷

Edini način, da se prepreči takšen družbeni razvoj, ki vodi v propad obstoječe družbe, je zaščita obrtništva, "tistega zdravega, krepkega in veljavnega srednjega stanu"¹¹⁸, ki bi se skupaj s kmeti boril proti naraščajoči moči velekapitala. Zato mora država v konservativnem duhu sprejeti ustrezne zaščitne zakone. "Namen nove postave je v prve vrste človečanski, ker po njej se hoče zabraniti množenje takozvanega proletariata in pa socialističnega mišljenja mej rokodelci."¹¹⁹ Vendar ni dovolj le zaščita. Sedanje liberalno družbo je potrebno spremeniti v stanovsko družbo, kjer bo vsak stan živel svojemu stanu primerno življenje. Navsezadnje je "stan tudi manjših obrtnikov in rokodelcev [...] častljiv stan."¹²⁰ Zaščita zdravega srednjega stanu je bila tako centralna točka programa konservativnih krščanskih reformatorjev.

d) Teoretiki

Na Slovenskem so bile v tem času precej razširjene konservativne ideje o stanovski družbi, katere so najbolj jasno izoblikovali v Bleiweisovem krogu. "Konzervativni ideal je bila stanovska država, v kateri ima in uživa vsak stan "mesto", ki mu pripada, ne da bi industrijec ogrožal obrtnika in ne da bi veliki kmetijski proizvajalec ogrožal malega kmeta."¹²¹ To bodočo stanovsko družbo, kjer bi vsak stan živel svojemu stanu primerno življenje, bi počasi vzpostavili po vzoru patriarhalne družine in ob spoštovanju starih dobrih (verskih in moralnih) tradicij. "Gospodarsko samostojni kmet in neodvisni rokodelski mojster, vsak s svojo, čeprav majhno posestjo, sta bila v očeh zagovornikov takšne družbene stvarnosti in prihodnosti prepomembno zagotovilo družbene in gospodarske stabilnosti in edina učinkovita protiutež tako proletarizaciji kot preradikalnim posegom v "organsko" družbeno sestavo, ki jih je napovedovala moderna industrija."¹²²

¹¹⁰ Otruba, Gustav: *Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts*, o.c., str. 196-197. Ta stališča so se le počasi razširila tudi na Slovenskem. Kljub zaupanju v stanovsko rešitev socialnih problemov je npr. Rožman menil, da industrijska konkurenca ne more popolnoma uničiti obrti. Pri tem se je skliceval tudi na statistiko. Rožman, R.: *Prihodnost rokodelskega stanu*, Čas. Znanstvena revija, Leonova družba, Ljubljana, 1907, str. 469-471.

¹¹¹ *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 130, 31. oktober 1877; št. 131, 2. november 1877; št. 132, 4. november 1877.

¹¹² *Hausindustrie, Handwerk und Großgewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 131, 2. november 1877.

¹¹³ Zboljšanje stanja malih obrtnikov, *Slovenec*, št. 85, 16. april 1891.

¹¹⁴ Obrtništvo pa državni zbor, *Slovenec*, št. 1, 3. januar 1882.

¹¹⁵ *Liberius*: V obrambo domače obrtnije, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882. To misel je prvi razvil nemški socialist Ferdinand Lassalle. Več o tem sem pisal v spodnjem poglavju Samopomoč in državna pomoč.

¹¹⁶ Slovenski obrtniki na Dunaju, *Slovenski narod*, št. 166, 22. julij 1893.

¹¹⁷ Vošnjak, J[ostp]. *Socialni problem in kmeti*, o.c., str. 8-9.

¹¹⁸ *Slovenec*, št. 267, 22. november 1892.

¹¹⁹ Nova obrtniška postava, *Edinost*, št. 92, 17. november 1883.

¹²⁰ Obrtniki in rokodelci zdramite se!, *Novice*, št. 25, 21. julij 1876.

¹²¹ Vodopivec, Peter: O "duševnem profilu" in nazorih Janeza Bleiweisa, o.c., str. 26.

¹²² Vodopivec, Peter: Slovenski duhovniki in družbenogospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju, o.c., str. 178-179. Primerjaj še: Vodopivec, Peter: *Kako so slovenski vodniki v 19. stoletju videli svojo gospodarsko in*

Te konservativne misli o stanovski družbi so še v veliki meri temeljile na fiziokratski in racionalistični tradiciji. Vendar so na zakonodajo, ki je bila sprejeta za zaščito avstrijskega srednjega stanu, veliko bolj vplivale ideje o stanovski družbi, ki jih je izoblikoval ozek krog katoliških socialnih reformatorjev. S celo vrsto socialnih reform so hoteli vzpostaviti primerne pogoje, s katerimi bi lahko ljudje preko na novo oblikovane stanovske zavesti vzpostavili stanovsko organizirano družbo. Čeprav se te ideje niso preveč razlikovale od drugih konservativnih idej, se zaradi svoje velike družbenopolitične angažiranosti in upoštevanja modernih družbenih tokov, ki jih je prinesla industrializacija, od njih tudi precej razlikovale. Te ideje so postopoma prodirale tudi v slovenski prostor in se tu mešale z drugimi konservativnimi idejami v samosvoje mešanice, pri katerih je nemogoče pojasniti izvor posameznih sestavin. Seveda tudi ideje katoliških socialnih reformatorjev niso bile povsem nov proizvod, temveč so v veliki meri temeljile na starih konservativnih nazorih.

V katoliško socialni obliki je te ideje prvi začel razvijati nemški škof iz Mainza Wilhelm Ketteler.¹²³ Sredi prve polovice sedemdesetih let je princ Alois Liechtenstein tudi v Avstriji sprožil začetek razprave o socialnem vprašanju s krščanskega stališča.¹²⁴ Že prvi katoliški socialni program je obravnaval preureditev liberalne družbe v poklicno stanovsko družbo pod bolj ali manj velikim cerkvenim patronatom. S tem so moderni katoliški socialni reformatorji v obilni meri gradili dalje na predstavah katoliških socialnih romantikov prve polovice 19. stoletja,¹²⁵ predvsem Adama Müllerja.¹²⁶

družbeno prihodnost? - Vesela znanost. O okolju: zbornik predavanj 1993/1994, 1. del, KUD France Prešeren, Ljubljana, 1995, str. 85-86.

¹²³ Bader, Erwin: *Christliche Sozialreform. Beiträge zur Sozialphilosophie in einer veränderten Welt*, Herder, Wien, 1991, str. 74-75. Več o njem glej še: Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 47-53, 197-198; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei. Ihre Früh- und Entwicklungsgeschichte bis zu den Reichsratswahlen 1907*, Hermann Böhlau Nachf. Gesellschaft, Wien-Köln-Graz, 1973, str. 130; O nastanku (vloga Kettelerja) in razvoju krščanskih socialnih idej v Nemčiji, njihovem vplivu na Avstrijo in avstrijskem vplivu na Nemčijo glej še: Bruch, Rüdiger: *Bürgerliche Sozialreform im deutschen Kaiserreich. - Bürgerliche Sozialreform in Deutschland vom Vormärz bis zur Ära Adenauer*, Verlag C. H. Beck, München, 1985, str. 107-111.

¹²⁴ Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1966, str. 61-64; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 100.

Najpomembnejši predstavnik katoliških socialno reformnih nauk o stanovski družbi v takratni Avstriji je bil Karl Vogelsang.¹²⁷ Po njegovem mnenju je bil za boleznijo takratne družbe kriv brezmejni oderuški kapitalizem, katerega prvo vodilo je dobiček. Zato je bil med najbolj gorečimi nasprotniki kapitalizma, ki ga je v idejnem pogledu povsem enačil z liberalizmom. Ta liberalizem je razkrojil staro stanovsko družbo, ki je slonela na naravnih božjih zakonih. Edina rešitev za socialno mizerijo liberalne družbe je bila ponovna vzpostavitev stanovske družbe, prilagojene sodobnim razmeram. Ta naj bi bila sestavljena iz kraljevega, kmečkega, obrtniškega, industrijskega,¹²⁸ trgovskega, vojaškega, plemiškega in duhovniškega stanu. Najmočnejša srednja stanova-obrtniki in kmetje, naj bi pri tem igrali osrednjo vlogo. Z organizacijo družbe v stanove je hotel ublažiti, če ne že odpraviti družbeno nasprotja, ki se pojavljajo med različnimi stanovi. Namesto boja naj bi nastopilo družbeno sodelovanje.¹²⁹

Idealiziranje preteklosti

Konservativni odgovor na pereča socialna vprašanja ni bil v znamenju revolucionarne premostitve kapitalistične družbe niti v znamenju v

¹²⁵ Lerch, Friedrich: *Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades*, Wien, 1948, str. 5; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 128.

¹²⁶ Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 62-67; Winter, Eduard: *Frühliberalismus in der Donaumonarchie. Religiöse, nationale und wissenschaftliche Strömungen von 1790-1868*, Akademie-Verlag, Berlin, 1968, str. 94-96.

¹²⁷ Več o njegovem življenju in delu glej: Allmayer-Beck, Joh. Christoph: *Vogelsang. Vom Feudalismus zur Volksbewegung*, Verlag Herold, Wien, 1952; Klopp, Wiard: *Leben und Wirken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang*, Typographische Anstalt, Wien, 1930.

¹²⁸ Vogelsang ni predvideval posebnega stanu za delavce in posebnega za industrijalce, temveč je hotel delavski stan preprosto odpraviti. To bi dosegel tako, da bi delavci sčasoma postali solastniki tovarn. S tem bi se izenačili s svojimi delodajalci v enoten in homogen družbeni stan. V nasprotju z njim se je Alois Liechtenstein dobro zavedal, da je delavski razred nepreklicna danost. On ga zato ni hotel deproletarizirati, temveč združiti s podjetniki v povsem nov stan, v katerem bi sodelovala in si nič več nasprotovala. Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, o.c., str. 64-65, 69-70.

¹²⁹ Lukan, Walter: *Socialni katolicizem v Avstriji in pri slovincih v drugi polovici 19. stoletja*, o.c., str. 112-113; Bruckmüller, Ernst: *Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne*, o.c., str. 134; Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 198-200; Klopp, Wiard: *Leben und Wir-*

industrijsko prihodnost usmerjene družbene reforme, temveč v utopični vrnitvi v predindustrijsko družbo, pri čemer so zavračali liberalno individualno ureditev in hrepeneli po stanovski družbeni ureditvi.¹³⁰ Graditelji nove stanovske družbe so bili povsem zaverovani v preteklost.¹³¹ Le na ta način so lahko spravili v sklad svoje antisocialistične in antikapitalistične nazore.¹³² Namesto v brezrazredno prihodnost in izkoriščevalsko sedanjost so zrl v idealni zlati srednji vek, ko je cehovska ureditev popolnoma obvladovala obrtniško proizvodnjo. "Obrtnija je bila nekdanje zlato polje, Nemec je rekel: "das Handwerk hat einen goldenen Boden."" Stara obrtniška mesta so bila zelo bogata. "Obrtniški stan je bil v srednjem veku premožen, veljaven in spoštovan; iz obrtnije je izviralo bogastvo mest."¹³³

Za konservativne zagovornike obrtne reforme je bila zgodovina obrtništva v srednjem veku zelo pomembna. Zgodovina zlate stare dobe cehov je bila za njih resnično učiteljica življenja. "Kdor hoče rokodelstvo uspešno prestrojiti, mora poznati zgodovino njegovo, ktera mu kaže načela, po katerih se ima rokodelstvo vsled spremenjenih okoliščin vravnati."¹³⁴ *Slovenec* je zato iz nemškega časopisja povzel obsežen cikel člankov o zgodovini obrtništva v srednjem veku.¹³⁵ Stari svet cehovske ureditve, ko je obrtništvo še imelo zlata

tla, so v primerjavi s tematično sedanostjo stalno dajali za svetel zgled.

a) Prednosti cehov

"V toliko razupitem srednjem veku bila je obrt mnogo, mnogo bolj cvetoča od današnje in smemo zatrdovati, da se je to naslanjalo ravno na združenje posameznih moči,"¹³⁶ torej na takratne cehe. Vsakdo takrat ni mogel biti pomočnik, temveč se je z vajeniško dobo moral izučiti svoje obrti. Še težje pa je pomočnik postal mojster. Imeti je moral potrebno znanje in dovolj kapitala. Najpomembnejše je bilo, da je bilo število mojstrov v posameznem cehu omejeno in zato brez dovoljenja ceha nihče ni mogel postati mojster. "Konkurenca ni bila prehuda, ker je bilo število mojstrov določeno, zato so imeli obrtniki trden, dober kruh."¹³⁷ Cehi so naravnost prepovedovali "nevarno konkurenco, tekmovalstvo in vsled tega zagotavljale bolj solidno, trdno delo."¹³⁸ Za konservativno misleče ljudi je bilo prav to pomanjkanje konkurence, skupaj s strogim nadzorom nad kvaliteto in ceno izdelanega blaga, pravi blagoslov v primerjavi z neomejeno konkurenco liberalnega kapitalizma, kjer večje ribe v boju za obstanek žrmanjšje, kjer bo "močnejši pohrustal slabjšega."¹³⁹ Neomejena konkurenca ni pogubna le za gospodarstvo, temveč je tudi v nasprotju s krščansko moraljo. Srednjeveška družba cehov pa je slonela "na krščanskih zakonih, ki so gmotno in duševno slabjšega branili pred močnejšimi."¹⁴⁰ Zato je "vsak, kdor je pridno delal in varčen bil ter ne na svoje keršanske dolžnosti pozabil, je sčasoma ali obogatel, ali saj lepo in zložno izhajal ter svojo rodovino očetovsko preskrbel."¹⁴¹

Za konservativce so bili cehi ideal še zaradi njihove socialne naravnosti. Takratni cehi so skrbeli "za svoje ude. Podpirale so nesrečne in onemogle."¹⁴² V primerjavi s svetom brez socialne varnosti je bilo to seveda velika prednost. Cehi povrh vsega tudi "goje stanovski čut obrtni-

ken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang, o.c., str. 436-440, 445-446; Funder, Friedrich: *Aufbruch zur christlichen Sozialreform*, Verlag Herold, Wien-München, 1953, str. 163-170; Knoll, Reinhold: *Zur Tradition der christlichsozialen Partei*, o.c., str. 103-110; Talos, Emmerich: *Staatliche Sozialpolitik in Österreich. Rekonstruktion und Analyse*, Verlag für Gesellschaftskritik, Wien, 1981, str. 44-45; Allmayer-Beck, Johann Christoph: *Der Konservatismus in Österreich*, Isar Verlag, München, 1959, str. 64-66; Lerch, Friedrich: *Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe*, o.c., str. 38-40; Knarr, Walter: *Das Ministerium des Grafen Taaffe und die soziale Frage*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Wien, 1948, str. 24-26.

¹³⁰ Matis, Herbert: *Das Industriesystem*, o.c., str. 176, 180.

¹³¹ Za Karla Vogelsanga npr. primerjaj: Klopp, Wiard: *Leben und Wirken des Sozialpolitikers Karl Freiherrn von Vogelsang*, o.c., str. 402-408.

¹³² Rothschild, Kurt W.: *Wurzeln und Triebkräfte der Entwicklung der österreichischen Wirtschaftsstruktur - Österreichs Wirtschaftsstruktur gestern - heute - morgen*, Duncker & Humblot, Berlin, 1961, str. 48.

¹³³ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

¹³⁴ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876.

¹³⁵ *Rokodelstvo v srednjem veku*, *Slovenec*, št. 91, 5. avgust 1876; št. 93, 10. avgust 1876; št. 94, 12. avgust 1876; št. 95, 17. avgust 1876; št. 98, 24. avgust 1876; št. 99, 26. avgust 1876; št. 100, 29. avgust 1876; št. 101, 31. avgust 1876; št. 102, 2. september 1876.

¹³⁶ *Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!*, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

¹³⁷ *Nov obrtniški red*, *Slovenec*, št. 118, 23. oktober 1879.

¹³⁸ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. *Obrtne razmere v Avstriji*. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), *Slovenec*, št. 71, 28. marec 1890.

¹³⁹ *Slovenec*, št. 23, 22. februar 1883.

¹⁴⁰ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. *Obrtne razmere v Avstriji*. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), *Slovenec*, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴¹ *Slovenec*, št. 141, 20. december 1881.

¹⁴² -n.: *V preudarek*, *Slovenski narod*, št. 233, 13. oktober 1881.

ka.¹⁴³ Takratni obrtniki so bili tesno povezani v enotni družbeni stan z jasno razdeljenimi vlogami. Tudi obrtniški pomočniki niso bili le navadni delavci, temveč trden sestavni del te družbe. "Bila je razmera ne kakor med najemnikom in najetim, ampak bolj, kakor med očetom in sinom."¹⁴⁴

b) Potrebna je prilagoditev

Vendar so se konservativni reformatorji dobro zavedali, da so stari cehi le idealno vodilo za urejanje obrtniških problemov sodobne družbe. Po vzoru romantičnih konservativcev niso hoteli vzpostaviti negibne družbe, temveč (po božjem načrtu) brez pretresov organsko razvijajočo se družbo.¹⁴⁵ Vedeli so, da so novi časi povsem povozili stare cehe. "Stroji in tovarne so popolno spremenile razmere med obrtniki."¹⁴⁶ Dobro so se zavedali, da je v spremenjenih razmerah industrijske družbe nemogoče v življenje obuditi star način cehovske proizvodnje. "Tega ne misli nobeden zdravomisleč človek. [...] Zgodovina ima svoj tek", ki se ga ne da zavrteti nazaj. "Življenje, ker je življenje, se vedno razvija in sicer po gotovih natornih zakonih; ako pa vidimo, da se naše zdanje delovanje v kacem oziru ne ujema z natornim razvojem, potem se idimo učiti k prednamcem, ki so bili v podobnem oziru srečnejši od nas, in njih nauke upotrebimo primerno našim novim okoliščinam. Tako naj nam bode zgodovina učiteljica v življenji."¹⁴⁷ Kar je bilo dobrega v starih cehih je treba prilagojeno današnjim razmeram vnesti v novo zakonodajo za rešitev obrtnega stanu.

Ta v preteklost obrnjena konservativna ideologija, ki je poveljevala staro cehovsko ureditev, ni bila niti izraz kontinuitete cehovskega življenja, ki je že davno pred nastopom obrtne svobode zašlo v resne težave, niti izraz resničnega socialnega propadanja, temveč veliko bolj poskus, da bi si obrtniki v spreminjajočem se svetu oblikovali nov družbeni položaj.¹⁴⁸ Stari cehi so bili le ideal, po katerem bi oblikovali nov obrtniški stan.¹⁴⁹

¹⁴³ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴⁴ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, Slovenec, št. 110, 15. maj 1886.

¹⁴⁵ Allmayer-Beck, Johann Christoph: Der Konservatismus in Österreich, o.c., str. 63-65.

¹⁴⁶ II. shod "Katol. polit. društva" v Št. Vidu nad Ljubljano. Obrtne razmere v Avstriji. (Govoril na shodu v Št. Vidu A. Kalan), Slovenec, št. 71, 28. marec 1890.

¹⁴⁷ -i.: V preudarek, Slovenski narod, št. 233, 13. oktober 1881.

Izkaz o izučenosti

Ko so v obrtniškem svetu še kraljevali cehi, ni mogel vsakdo postati samostojen obrtnik. Že od 17. stoletja dalje pa je moč cehov vse bolj upadala. Uveljavljati se je začelo polje komercialnih obrti, ki so proizvajale za širše tržišče. Za opravljanje takšne obrti je moral imeti podjetnik na razpolago le dovolj denarja. Njim nasproti so stale policijske obrti, ki so proizvajale za potrebe domačega kraja in bližnje okolice. Za ustanovitev takšne obrti je obrtnik potreboval privolitev, tako da je v teh obrtih cehovsko življenje lahko oslabiljeno preživel. Poleg tega so se obrti delile še na cehovske in necehovske. Za opravljanje slednjih je lastnik potreboval potrebno oblastveno koncesijo. Zlasti na podeželju se je izvencehovska obrt vse bolj uveljavljala.¹⁵⁰

a) Obrtna svoboda

Cehovska ureditev se je v okrnjeni obliki ohranila še dolgo časa. Na področju Ilirskih provinc, kjer so Francozi odpravili cehe, jih nova avstrijska oblast sicer ni obnovila, vendar so jih obnavljali obrtniki sami kot prostovoljne družbe. Čeprav so cehi zamirali, je bil med obrtništvom cehovski duh še zelo živ. "Cehovsko meščanstvo je v glavnem s strahom gledalo na smer gospodarskega razvoja, na velike manufakture in industrijo in je videlo rešitev zase v obnovi ali okrepitvi cehovske organizacije."¹⁵¹

20. decembra 1859 so bili z obrtnim redom, ki je stopil v veljavo 1. maja prihodnje leto, dokončno odpravljeni vsi ostanki stare cehovske ureditve. Država se je pri pisanju zakona ozirala prevsem na to, da je z novim zakonom uzakonila čim manj zapovedi in prepovedi, kdo vse lahko opravlja posamezno obrt. S tem je hotela doseči, da bi bila obrtniška dejavnost odprta za čim širši krog ljudi.

¹⁴⁸ Otruba, Gustav: Handwerk und Industrialisierung in Österreich im 19. und am Beginn des 20. Jahrhunderts, o.c., str. 197.

¹⁴⁹ To je izrecno poudaril tudi Vogelsang. Lerch, Friedrich: Die Konservativen und die österreichische soziale Gesetzgebung in der Ära Taaffe, o.c., str. 40.

¹⁵⁰ Šorn, Jože: Začetki industrije na Slovenskem, Založba Obzorja Maribor, Ljubljana, 1984, str. 72-74; Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerberechts in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, Geschichte und Gesellschaft, št. 1, 20, 1994, str. 61-62.

¹⁵¹ Zgodovina Slovencev, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 429. Primerjaj še: Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do leta 1860. - Ljubljanska obrt od začetka 18. stoletja do srede 19.

Prosto obrt je lahko opravljal vsakdo, ki je imel pravico, da sam upravlja svoje premoženje in pri tem še ni bil kaznovan. Za začetek delovanja je zadostovala že zgolj prijava. Vendar so poleg velike večine prostih obrti še obstajale obrti, za katere je bil z ozirom na javnost potreben izkaz o usposobljenosti ali oblastvena koncesija.¹⁵²

Novi obrtni zakon ni zadovoljil nikogar. Za liberalne zagovornike obrtne svobode je bil premalo liberalen, za konservativne nasprotnike je šel z obrtno svobodo predaleč. Najbolj odločni nasprotniki obrtne svobode so bili že od vsega začetka prav tisti obrtniki, ki so prej živeli v varstvu cehov. Zaradi močno razširjenega cehovskega duha in strahu pred svobodno konkurenco se obrtniki že v predmarčni dobi večinoma niso zanimali za politična in gospodarska vprašanja, če pri tem niso bile prizadete njihove stare pravice.¹⁵³ Obrtna svoboda pa jih je zdaj zelo razburila.

Zlasti jih je motilo, da se je sedaj lahko vsakdo pričel ukvarjati z obrtjo, čeprav se je ni prej izučil, torej ni šel po do takrat običajni poti preko vajenca, pomočnika do samostojnega obrtnika.¹⁵⁴ Niso mogli razumeti, kako "neobrtijski švindler ali de-

narni postopač, sme pridnemu in izučenemu obrtniku konkurenco delati in mu zaslužek kra-
sti."¹⁵⁵ Kako obrtna svoboda škoduje solidnim obrtnikom, "vidimo pri nastanku nešteti goljufivih poslov, ki na škodo občinstva na trge prinašajo ogromne količine nesolidnega blaga, ki je brez vsake realne vrednosti. [...] Zaradi takšnih nepoštenih producentov se neizogibno spodkopava javno zaupanje, solidnost v prometu in obstoj stvarnih poslov, neposredno pa se podpira goljufija in prevara."¹⁵⁶

b) Zaostrena konkurenca

S prihodom obrtne svobode je število registriranih obrtnikov izjemno naraslo. Na Dunaju je bilo npr. v pol leta registriranih 4270 novih podjetij.¹⁵⁷ V Ljubljani je v le sedmih tednih po nastopu obrtne svobode 69 ljudi prijavilo novo obrt, kar je takrat pomenilo 10% že obstoječih obrti.¹⁵⁸ Ni se pa povečalo le število obrtnih delavnic. Izučenim obrtnikom je šlo zlasti v nos, da so se obrti lotili tudi ne dovolj izučeni ljudje, ki se po njihovem mišljenju na novo obrt "toliko umé, kakor zajec na boben."¹⁵⁹ Mnogi novepečeni obrtniki so imeli tudi premalo začetnega kapitala. Zaradi slabih kreditnih pogojev si obrtniki niso mogli izposoditi potrebnega kapitala po zmerni obrestni meri. Tudi odprava zakonov proti oduštvu leta 1868 proti pričakovanjem ni izboljšala tega stanja. Obrestne mere so se celo zelo zvišale.¹⁶⁰

Zato ni nič čudnega, da so takšni novepečeni obrtniki, "ki so mislili, da jim bodo pečena pišeta v usta letela, ako vzamejo patent, čez par mesecev

stoletja, Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Razprave zv. 4, Ljubljana, 1977, str. 47-57; Grafenauer, Bogo: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1974, str. 226-227; Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Najnovejša doba, Ljubljana, 1931, str. 528-531.

¹⁵² Koncesionirane obrti so bile: 1. tisk, razmnoževanje in prodajanje literarnih ali umetniških stvaritev (tiskarne, knjigarnice...), 2. knjižnice in čitalnice, 3. podjetja za občni transport ljudi, 4. postreščki, nosači, 5. ladjarstvo, 6. stavitništvo, zidarstvo, kamnoseštvo, tesarstvo, 7. dimnikarstvo, 8. vzdrževanje/praznjenje kanalizacije, 9. konjederstvo, 10. izdelava in trgovanje z orožjem/strelivom, 11. izdelava in trgovanje s pirotehniko, 12. trgovanje z rabljeno obleko, perilom, starim železom, zastavljalnice, 13. promet s strupi in zdravilnimi zelišči, 14. gostinstvo, 15. maloprodaja mineralnih olj, 16. upravljanje javnih meril in tehnic, 17. kopanje vodnjakov, 18. deratizacija s strupom, 19. podkovaštvo, 20. napeljava plinske razsvetljave, 21. izdelava in prodaja eksploziva, izdelava likerjev in umetnega vina. Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859, § 16. O zakonu glej še: Garhofer, Emil: Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848 - 1948, Springer Verlag, Wien, 1949, str. 489-490; Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 62-63.

¹⁵³ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 34.

¹⁵⁴ "Zum Niedergang der Gewerbe hat wesentlich beigetragen, daß man bei Aufhebung der Zünfte [...] das Gute und Altbewährte der früheren Ordnung nicht in die

neue herübergenommen. Zu diesem Guten rechnen wir die fähliche Ausbildung durch planmäßige Erlernung des Handwerks." Wiesthaller, Franz, Erwerbsgenossenschaften mit Staatshilfe und Nachweis der Befähigung, Marburger Zeitung, št. 117, 29. september 1882.

¹⁵⁵ Minister kupčijstva Chlumetzki in pa avstrijsko roko-delstvo, Novice, št. 31, 30. julij 1879, str. 246.

¹⁵⁶ Zur Lage des Kleingewerbes und Kleinhandels, Marburger Zeitung, št. 27, 3. marec 1872.

¹⁵⁷ Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 65.

¹⁵⁸ Arnez, John A.: Slovenian lands and their economies. 1848-1873, Studia Slovenica, New York, Washington, 1983, str. 221-222.

¹⁵⁹ Obrtništvo pa državni zbor, Slovenec, št. 3, 10. januar 1882.

¹⁶⁰ Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbebereichs in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 65.

zopet prišli na kant.”¹⁶¹ Novo registriranih obrti je na začetku res zelo veliko propadlo. Če je leta 1859 propadlo le 601 podjetje, jih je leta 1866 propadlo že 1326. Čeprav moramo tu upoštevati tudi posledice močne gospodarske krize v teh letih, je več kot jasno, da je obrtna svoboda spodbudila množično nastajanje in s tem tudi propadanje novih obrti.¹⁶² Na Spodnjem Štajerskem, kjer naj bi do leta 1865 registrirali 7710 novih obrti, jih je do istega leta preživelo le 7%. Na Zgornjem Štajerskem celo samo 3,5%.¹⁶³ Res je, da je bilo veliko novih obrti ustanovljeno iz povsem nepridobitnih razlogov (pridobitev poročnega dovoljenja) in jih je bilo veliko ukinjeno le zato, da bi se izognili plačilu davkov, vendar je bil trend ustanavljanja in propadanja vendarle očiten.

c) Za in proti

Večja ponudba je do skrajnosti zaostila konkurenco. Zato ni nič čudnega, da so obrtniki začeli zahtevati drugačno obrtno zakonodajo. “Svobodna obrtnija naj bo to, da vsak obrtnik in vsak rokodelc more svobodno svojo obrtnijo in svoje rokodelstvo ravnati.”¹⁶⁴ Potemtakem obrti ne bi smel opravljati prav vsakdo, temveč le tisti, ki zares lahko dokažejo, da so obrtniki. Zahtevali so torej, da lahko obrt odpre le tisti, ki se je prav te obrti tudi zares izučil in ima o tem potreben izkaz o strokovni usposobljenosti (Befähigungsnachweis) oziroma izkaz o izučenosti.¹⁶⁵

Te zahteve so bile v državnemu zboru izrečene že leta 1874 in 1877 pri razpravah liberalnih zakonskih predlogov o reformi obrtnih zakonov. Liberalci so obrtnike takrat upravičeno svarili, da izkaz o izučenosti ni čudežno zdravilo, ki bo pozdravilo vse njihove težave. Hkrati so se liberalci tudi povsem zavedali, da je boj za uvedbo izkaza o izučenosti le osnova, na podlagi katere nameravajo konservativci zgraditi novo stanovsko druž-

bo.¹⁶⁶ Ker bi se z izkazom o izučenosti omejilo število novih mojstrov, bi se s tem zmanjšala konkurenca in konsolidiral obrtni stan.

Obvezne obrtne zadrage

Z obrtnim redom so leta 1859 namesto starih cehov stopile obvezne obrtne zadrage. Vendar te zadrage niso imele več nobenih oblastvenih pristojnosti. Lahko so le dajale svojo strokovno mnenje in izvajale dejavnosti v podporo obrti.¹⁶⁷ Vsi obrtniški delodajalci in delojemalci so bili obvezno tudi člani obrtnih zadrug. “Kdor dobi obrtno pravico v kraju, kjer zadruga za njegovo obrt že obstaja, postane avtomatično član te zadruge z vsemi dolžnostmi. [...] Pomočniki in vajenci, zaposleni pri članih zadrug, veljajo tudi sami za člane in so torej dolžni upoštevati njihove predpise.”¹⁶⁸

Članstvo v zadrugah je bilo obvezno za vse, ki so se ukvarjali z obrtno dejavnostjo. Vendar delodajalci in delojemalci niso imeli istih pravic in dolžnosti. Na zasedanjih so imeli samo delodajalci volilno pravico. Obrtniški delavci - pomočniki so bili torej podvrženi predpisom zadrug, čeprav pri sprejemanju predpisov niso smeli sodelovati. Udeležba delavcev je bila predvidena le pri razreševanju sporov med delodajalci in delojemalci in pri upravi morebitnih podpornih blagajn.¹⁶⁹

a) Papirnat zakon

Vendar obvezne zadrage nikoli niso stopile v življenje. Zakona dejansko sploh niso izvrševali, “kakor da bi ga v postavi ne bilo, razne svobodne zadrage so ostale in nove obligatorične so se mrzile obrtnikom samim, ker je postava zaukazovala, da se imajo raznotera obrtnijstva posilno spojit v eno zadrugo. Tega pa marsiktera obrtnijska zadruga ni hotla, zlasti ako je imela kaj premoženja.”¹⁷⁰ Ta zakon je obstajal le na papirju, predvsem zato, ker zakon ni predvideval obrtnih inšpektorjev, ki bi nadzirali njegovo izvrševanje.¹⁷¹

¹⁶¹ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Kluna, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

¹⁶² Pichler, Eva: Die Auswirkungen der Liberalisierung und der späteren Entliberalisierung des Gewerbe-rechts in Österreich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, o.c., str. 69-70.

¹⁶³ Gršak, Ivan: Narodno gospodarstvo. Slovenski Štajer, 3. del, str. 80-81.

¹⁶⁴ Minister kupčijstva Chlumetzki in pa avstrijsko rokodelstvo, Novice, št. 31, 30. julij 1879, str. 246.

¹⁶⁵ Obrtniki so se pri tem po pravici pritoževali. “Taka zmožnost se tirja od odvetnikov, vradnikov, duhovnikov, vojakov itd., samo obrtnik je smel dozdej vsakdo postati.” Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Khuna, Slovenec, št. 84, 29. julij 1882.

¹⁶⁶ Brusatti, Alois: Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat, o.c., str. 52.

¹⁶⁷ Garhofer, Emil: Hundert Jahre österreichische Gewerbe-politik, o.c., str. 489.

¹⁶⁸ Reichsgesetzblatt, št. 227, 20. december 1859, § 107 in § 113.

¹⁶⁹ Ebert, Kurt: Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich. Die Taafesche Sozialgesetzgebung für die Arbeiter im Rahmen der Gewerbeordnungsreform (1879-1885), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975 str. 109-110.

¹⁷⁰ Shod kranjskega obrtnega društva, Govor gosp. Kluna, Slovenec, št. 83, 27. julij 1882.

Tudi vlada in celo sami obrtniki niso imeli veliko interesa, da bi oživel nove obvezne obrtne zadruge. Vlada sploh ni spodbujala k uresničevanju zakona. Kjer pa so bile zadruge ustanovljene, so pešale zaradi birokratske zmedenosti in brezbržnosti in pomanjkanja interesa s strani obveznega članstva. Mojstri so bili skoraj povsem brez kolektivne mentalitete, s pomočjo katere bi se skupaj zoperstavljali tovarniški konkurenci (npr. skupna prodaja izdelkov in nabava surovin).¹⁷²

Čeprav so bili nekateri posamezniki zadovoljni z obstoječim zakonom o obrtnih zadrugah, "vendar šele tedaj, če zadevne zadruge dejansko obstajajo,"¹⁷³ je bil zakon že ob svojem rojstvu na splošno sprejet na nož. "Proti obrtnemu redu so se bojevali predvsem v deželni zborih. Tudi zadruge in gremiji so v nešteti resolucijah in peticijah izrekli svojo nejevoljo proti novemu obrtnemu redu."¹⁷⁴

b) Samopomoč ali državna pomoč in združništvo na prostovoljni ali obvezni osnovi

Zaradi zgoraj omenjenih prednosti industrije so mnogi rešitev za obrt iskali v povezovanju posamičnih nemočnih in neučinkovitih obrtnikov v združne organizacije, preko katerih bi s skupnimi močmi lahko konkurirali industriji z njegovim lastnim orožjem. Geslo tega časa je bilo: "Organizacija je moč!"¹⁷⁵ "Idejo o asociacijah prištevamo k najljubšim idejam, ki bremenijo 19. stoletje. V svoji neprecizni obliki je bila uporabna za vse politične usmeritve."¹⁷⁶ Konservativci so tako preko združništva hoteli vzpostaviti zgoraj opisano stanovsko družbo.

Tudi med liberalci so bile te ideje zelo razširjene. Ker so prisegali na samoregulacijski svobodni trg, so odklanjali vsako vmešavanje v gospodarske odnose. Vendar so tudi menili, da ni nič narobe, če posamezniki proti sovražni konkurenci združijo svoje moči. Ta liberalna ideja pride najbolj do izraza pri Hermannu Schultze-De-

litzschu. Kot sredstvo za izboljšanje socialnega položaja obrtnikov je odločno odklanjal dobrodelnost in državno pomoč. Samopomoč je zanj edini možni način, s katerim se lahko obrtni sloj reši propada. S samopomočjo naj obrtnik ustanavlja kreditne, konzumne, surovinsko nabavne in produktivne zadruge.¹⁷⁷ Samopomoč je bila za večino takratnih liberalcev edino sredstvo, s katerim lahko gospodarsko in socialno ogroženi sloji odpravijo svoj slab položaj.

Po liberalnem prepričanju bi se obrtniki v teh zadrugah lahko zbirali le na povsem prostovoljni osnovi. Zato je bila v času liberalne prevlade v Avstriji v šestdesetih in sedemdesetih letih odprava obveznega članstva v obrtnih zadrugah ena najbolj glasno izraženih zahtev v zvezi z obrtnim združništvom. Državni zbor je tako že leta 1862 sklenil odpraviti obveznost članstva in v skladu s tem so bili tudi vsi liberalni zakonski predlogi novega obrtnega zakona iz let 1872, 1875 in 1877.¹⁷⁸ *Laibacher Tagblatt* je tako še leta 1879 povsem v liberalnem smislu poudaril: "Skorajda vse trgovske in obrtne zbornice se zavzemajo za popolno odpravo obveznega članstva v cehih. Zakonodajalni faktorji zato ne smejo dovoliti vstajenja zastarele, propadle, času neprimerne institucije."¹⁷⁹

Vendar se je s koncem sedemdesetih let liberalna misel o neobveznem članstvu vse bolj umikala v ozadje. S prodiranjem konservativne miselnosti, ki je svoj vzor iskala v stanovski cehovski ureditvi, so morali konservativci nujno zahtevati obveznost članstva vseh obrtnikov v zadrugah, iz katerih bi zrasel nov obrtni stan. Dunajski obrtniki so tako nedvoumno poudarili, "da je skupnost mogoče združiti le pod vplivom zakonskega predpisa o dolžnosti splošnega pristopa. Iluzorično bi bilo, da hočemo s prostimi zadrugami doseči podobno trdno in obsežno združenje kot je to primer pri obveznih zadrugah."¹⁸⁰

¹⁷¹ Ebert, Kurt: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, o.c., str. 57.

¹⁷² Boyer, John W.: *Political Radicalism in Late Imperial Vienna*, o.c., str. 55-56.

¹⁷³ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, *Marburger Zeitung*, št. 120, 6. oktober 1872.

¹⁷⁴ Garhofer, Emil: *Hundert Jahre österreichische Gewerbepolitik*, o.c., str. 490.

¹⁷⁵ Wiesthaller, Franz: *Organisation ist Macht!*, *Marburger Zeitung*, št. 125, 19. oktober 1883.

¹⁷⁶ Hanisch, Ernst: *Konservatives und revolutionäres Denken*, o.c., str. 142.

¹⁷⁷ Perovšek, Jurij: *Schulze-Delitzscheva združnogospodarska doktrina kot liberalni odgovor na socialno vprašanje v 19. stoletju*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVII, 1997, str. 17-34. O odmevih teh idej na Slovenskem glej: Perovšek, Jurij: *Prilagoditev Schulze-Delitzschevih združnogospodarskih zamisli na Slovenskem v letih 1872-1895*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVIII, 1998, št. 1-2, str. 5-13.

¹⁷⁸ Ebert, Kurt: *Die Anfänge der modernen Sozialpolitik in Österreich*, o.c., str. 111.

¹⁷⁹ *Die neue Gewerbe-Ordnung*, *Laibacher Tagblatt*, št. 67, 22. marec 1879.

¹⁸⁰ *Reform der Gewerbeordnung*, *Marburger Zeitung*, št. 110, 12. september 1879.

V nasprotju z liberalno samopomočjo je bila v Avstriji močno razširjena tudi misel o nujnosti državne pomoči. Najbolj odmevni zagovornik te misli je bil nemški socialist Ferdinand Lassalle. Zanj so bila pričakovanja, povezana s samopomočjo za delavce, povsem iluzorna. Delavske mezde so zadoščale le za golo samopreživetje in delavci nikoli niso mogli prihraniti dovolj denarja. Zato je pri ustanavljanju zadrug zahteval odločno pomoč države. Prvi korak pri uresničitvi tega cilja naj bi bila splošna in enaka volilna pravica. Šele z volitvami bi lahko proletariat tako vplival na državo, da bi mu pomagala pri graditvi zadrugne organizacije. S tem bi delavci postali svoji delodajalci. V nasprotju z liberalnimi pričakovanji se s tem delavci ne bi pomeščanili, temveč bi odpravili izkoriščevalski meščanski razred.¹⁸¹

Zanimivo mešanico liberalnih in socialističnih idej o zadružništvu je razvil Mariborčan Franz Wiesthaler. Njegove ideje so svojevrstna mešanica skrajno levih liberalnih idej, ki vlečejo tradicijo iz revolucionarnega leta 1848, in zgodnjih socialdemokratskih idej. Idejno je pripadal krogu takratnih liberalnih demokratov. Upravičeno ga lahko označimo za (social)demokrata. S tem se je uvrščal v pisan krog najrazličnejših osebnosti iz nemškega sveta, ki so se gibali na robu liberalnega tabora in so se hkrati odkrito spogledovali z oblikujočimi socialdemokratskimi idejami. Zato so nekateri med njimi (tudi Wiesthaler) skušali oblikovati prebujajoče se delavsko gibanje. Vendar so kljub nekaterim uspehom v takratnem meščanskem svetu ostajali na obrobju.¹⁸²

V nasprotju z liberalci Wiesthaler poudarja državno pomoč, v nasprotju s socialdemokrati pa se bori za obstoj obrtniškega srednjega stanu in ne za njegovo utopitev v proletariatu. Z liberalci in socialdemokrati pa je delil skupno ogorčeno odklanjanje vmešavanja Cerkve v državo.¹⁸³ *Marburger Zeitung*, ki ga je urejal, je tako jasno poudaril pomen državne pomoči: "Le z zadružnim delom je pač mogoče okrepiti malo obrt v konkurenčnem boju z velikimi obrati, v boju z velikim

kapitalom." Če pa hočemo to doseči "potem mora država narediti, kar le lahko naredi, ona mora obrtno zadruge podpirati z denarnimi predujemi pod ugodnimi pogoji."¹⁸⁴ Pod njegovim vplivom so se tudi mariborski obrtniki zavzeli za izdatno pomoč države (tudi finančno) pri ustanavljanju obrtnih zadrug.¹⁸⁵ Tudi po njegovi smrti v *Marburger Zeitungu* zasledimo zahteve po izdatni državni pomoči zadružnim ustanovam.¹⁸⁶

Poleg vseh teh gospodarskih prednosti zadružnega povezovanja pa je Wiesthaler v zadrugah videl tudi politično moč, s katero bi obrtniki lahko izvajali pritisk na državo, da bi ta ugodila njihovim željam. "Da dajo državni volji ustrezno usmeritev, je pred vsem stvar samih obrtnikov, ki so fiksno razporejeni po zadrugah. Gospodarsko tvorijo moč, in politično so lahko moč, če člani pri volitvah izstavijo to zahtevo."¹⁸⁷

Poleg socialdemokratskih glasov so bili s krizo liberalne ideologije vse močnejši tudi konservativni glasovi, ki so za obrtne zadruge zahtevali večje pristojnosti in strogo spoštovanje obveznega članstva. Ti so vzrok za krizo obrtnišstva videli tudi "v slabej ali nikakejšnji organizaciji domače obrtnije."¹⁸⁸ Obstoječi zakon o zadrugah je bil za njih odločno premalo, po zgledu starih cehov naj imajo nove obrtne zadruge veliko širše pristojnosti, kot jih imajo po obstoječem zakonu. "Po našej misli so v resnici take obrtne družbe nekakov centrum, okrog katerih se zbira ali snuje ves napredek, ves blagor in gorje posamezne obrti."¹⁸⁹

Vera in morala

"Se li hoče doseči oni cvet, ono blagostanje, ki nam ga kaže srednjeveško zadružno življenje, zasaditi se mora duh krščanskega mišljenja."¹⁹⁰ Zato katoliški zagovorniki obrtnikov rešitve za obrtniš-

¹⁸¹ Wadl, Wilhelm: *Liberalismus und soziale Frage in Österreich*, o.c., str. 166-169.

¹⁸² Cvirni, Janez: *Trdnjavski trikotnik. Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*, Založba Obzorja, Maribor, 1997, str. 83-85; Rozman, Franc: *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*, Založba Borec, Ljubljana, 1879, str. 84-89.

¹⁸³ Primerjaj: Wiesthaler, Franz: *Auf christlicher Grundlage?*, *Marburger Zeitung*, št. 143, 30. november 1881.

¹⁸⁴ *Der Rechtsstaat und die Kleingewerbe*, *Marburger Zeitung*, št. 117, 29. september 1872.

¹⁸⁵ *Zur Hebung des Kleingewerbes*, *Marburger Zeitung*, št. 118, 2. oktober 1872.

¹⁸⁶ *Der Kampf des Kleingewerbes (Von einem Gewerbetreibenden)*, *Marburger Zeitung*, št. 26, 31. maj 1892.

¹⁸⁷ Wiesthaler, Franz: *Die Gewerbepolitik und die Genossenschaften*, *Marburger Zeitung*, št. 119, 5. oktober 1883; Primerjaj še: Wiesthaler, Franz: *Organisation ist Macht!*, *Marburger Zeitung*, št. 125, 19. oktober 1883.

¹⁸⁸ *Libertus: V obrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 242, 21. oktober 1882.

¹⁸⁹ *Libertus: V obrambo domače obrtnije*, *Slovenski narod*, št. 244, 24. oktober 1882.

¹⁹⁰ [Belec, Ivan]: *Krščanstvo pa delo*, *Slovenec*, št. 76, 11. julij 1882.

tvo niso iskali le v novi zakonodaji. "Treba je k temu tudi lastne marljivosti in varčnosti, pa božjega blagoslova."¹⁹¹ Odrešitev obrtniškega stanu je odvisna tudi od obnašanja samih obrtnikov. Obrtniki morajo biti seveda zelo delavni. Razen ob nedeljah mora obrtnik pridno delati vsak dan. Pri delu pa naj mu bo v pomoč moderna izobrazba, s pomočjo katere bo lahko preživel v hitro se razvijajočem kapitalističnem svetu.

Pri tem je potrebno "ločiti oliko od olike. Prava oliko je zlato, napačna oliko"¹⁹² pa je le izvor revolucije. Obrtnikom bo prinesla odrešitev le izobrazba, ki je v skladu s katoliško vero. Z vero mora biti prežeta vsa bit obrtniškega delovanja, tudi njegovo delo. "Delo osreči moža, kadar hodi z vero skupaj, in tedaj mu prinese v hišo blagostanje in zadovoljnost."¹⁹³ Tam, kjer ni vere, je propad in prekletstvo. "Kaj namreč je poglavitni vzrok, da propada rokodelstvo, da se revščina vseljuje med rokodelce? [...] So nastopili za delavce slabi časi, odkar so začeli opuščati lepe in častitljive stare navade, odkar so nehali posvečati dneve Gospodove, odkar vedno bolj in bolj odpadajo od krščanstva."¹⁹⁴ Če obrtnik nima vere, mu ni pomoči. "Prepričani smo in se ne bojimo izreči, da obrtnija bo vedno bolj in bolj pojemala, dokler se po krščanskih načelih ne bode osnovala."¹⁹⁵

Oživitev verskega življenja je bila sestavni del katoliških načrtov za odpravo obrtniške krize. "Obrtniki naj se pa le srečno poprimejo katoliškega programa; na podlagi tega skozi veke in tisoče potrjenega nauka bodo vse svoje razmere tako razvrstili, kakor bo vsem najboljše ugajalo."¹⁹⁶ Vera ni le zdravilo proti slabemu položaju obrtnikov - mojstrov, temveč lahko pomaga tudi njihovim delavcem - pomočnikom in vajencem. "Edino zdravilo je versko prepričanje. Dajte ljudem vero, in gospod bode pravičen delavcu, več ne tiran, ampak dober oče. Dajte ljudem vero - in delavec ne bode več jeze polno orodje, ki hlepi le po maščevanju, ampak vedel bode, da mu je delo dolžnost, da mu trud prinese vedno plačilo, da mu tudi prestano krivico Bog poplača z nevenljivo slavo. Delal bode pridno, živel varčno, trpel vdano - in zgnila je vsaka nevarnost anarhizma."¹⁹⁷

Takšno vero so tudi na Slovenskem širila katoliška rokodelska društva. "Le pot, katero so nastopila razna katoliška rokodelska društva, zamore človeški rod iz žalostnih socialnih razmer rešiti, pot namreč, katero nam kaže krščanstvo, ki bi moralo prešiniti vsacega človeka, vse njegove družbinske in državne razmere."¹⁹⁸ Katoliška društva rokodelskih pomočnikov so po letu 1849 začela nastajati pod vplivom nemškega duhovnika Adolfa Kolpinga.¹⁹⁹ Kot bivši čevljarški pomočnik je poznal težave pomočnikov. Zato je bil glavni namen društva "rokodelskim pomočnikom nadomestovati krščanski dom, jih zbirati v svojih prostorih, kjer bi se pod nadzorstvom katoliških duhovnov in krščanskih mojstrov podučevali v potrebnih vednostih, se odtegnili slabim tovarišijam, se razvedrevali med enako mislečimi in se krščanskega mišljenja privadili, ali pa vtrdili v njem."²⁰⁰ Kolping je nameraval utrditi vero in moralo obrtniškega podmladka in ga s tem obvarovati propada. Socialna dejavnost (holniške blagajne, prenočišča za potujoče pomočnike) je bila le pomožno sredstvo za doseg prvega cilja. "Oni so bili zavezani večinoma stanovskemu, predindustrijskemu redu in niso razumeli znamenj novih časov."²⁰¹

Ta društva so se hitro razširila. Po letu 1852 so se s pomočjo kasnejšega dunajskega knezonadškofa Antona Gruscheja²⁰² razširila tudi po Avstriji, čeprav so po eni strani naletela tudi na odpor pomočnikov in po drugi strani na nerazumevanje takratnih cerkvenih oblasti do socialnega vprašanja.²⁰³ Od leta 1858 dalje so obstajala katoliška ro-

¹⁹⁷ Blagoslavljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 197, 31. avgust 1887.

¹⁹⁸ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

¹⁹⁹ O njegovem programu in o njegovi programski brošuri iz leta 1849 glej Schraepler, Ernst: *Quellen zur Geschichte der sozialen Frage in Deutschland*, Band I, 1800-1870, Musterschmidt-Verlag, Berlin, Frankfurt, 1955, str. 35, 143-146.

²⁰⁰ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886.

²⁰¹ Brusatti, Alois: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte des industriellen Zeitalters*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1979, str. 119.

²⁰² Takrat je bil še učitelj verouka na Dunaju. Nadškof je postal leta 1891. Vse do svoje smrti leta 1911 je bil gonilna sila katoliških rokodelskih društev v Avstriji. Prav tako kot za Kolpinga je bilo tudi zanj socialno vprašanje v prvi vrsti moralno verski problem, za rešitev katerega pride v poštev predvsem duhovna in karitativna pomoč. Silberbauer, Gerhard: *Österreichs Katholiken und die Arbeiterfrage*, o.c., str. 52-53; O njem primerjaj še članek: A. K.: Kardinal Gruša med rokodelci, *Domoljub*, št. 2, 21. januar 1892, str. 16.

²⁰³ Tremel, Ferdinand: *Wirtschafts- und Sozialgeschichte Österreichs*, Franz Deuticke, Wien, 1969, str. 405.

¹⁹¹ Shod kranjskega obrtnega društva, *Govor gosp. Klu-na*, *Slovenec*, št. 84, 29. julij 1882.

¹⁹² *Slovenec*, št. 126, 9. november 1882.

¹⁹³ *Slovenec*, št. 126, 9. november 1882.

¹⁹⁴ -n.: Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 194, 27. avgust 1887.

¹⁹⁵ *Slovenec*, št. 141, 20. december 1881

¹⁹⁶ *Ibidem*.

kodelska društva za mojstre.²⁰⁴ Že leta 1855 je bilo tudi v Ljubljani ustanovljeno katoliško društvo rokodelskih pomočnikov,²⁰⁵ ki ga je naslednje leto obiskal tudi sam Kolping in ob tej priložnosti blagoslovil društveno zastavo.²⁰⁶ Geslo društva je bilo jasno in preprosto: "Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!"²⁰⁷ Pri tem je bilo zlasti pomembno, da "svoje ude uči poštenega krščanskega vedenja, pridnega dela in varčnosti,"²⁰⁸ kar je bilo po prepričanju katoliških konservativnih krogov glavni pogoj za uspešno obrtništvo. Obrtni zakoni v prid obrtnega stanu so šele v drugem planu, saj obrtniku ne bodo v pomoč, če se ne bo držal glavnih zapovedi.

Zusammenfassung

Die Gewerbefreiheit
auf der Anklagebank
*Konservative Ansichten über das Gewerbe
in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts
im slowenischen Gebiet*

In der Zeit der wirtschaftlichen Depression nach dem Jahr 1873 wurde der sozialen Frage immer größere Aufmerksamkeit zuteil. Neben der akuten Bauern- und Arbeiterfrage wurde in Österreich häufig auch die Gewerbefrage diskutiert. Die Forderungen nach Reformen auf dem Gebiet des Gewerbes standen auf der Tagesordnung verschiedener Wirtschaftsfachmänner und sozialer Vordenker, der breiteren slowenischen und österreichischen Öffentlichkeit und auch der Politiker aller Couleurs. Die Hauptfrage war, wie man das Gewerberecht aus dem Jahr 1859 reformieren kann, das neben der Industrie auch das Gewerbe regelte. Im slowenischen Gebiet wurden hauptsächlich konservative Lösungen vorgeschlagen.

Für den Niedergang des Gewerbes wurde die Konkurrenz der modernen industriellen Produktion verantwortlich gemacht. Die Industrie brachte große Vorteile. Mit Hilfe neuester Technologien konnte sie serienmäßig produzieren und verfügte außerdem über großes Eigenkapital oder geliehenes Kapital. Die Menschen hatten das Gefühl, daß das Gewerbe dem Großkapital völlig ausgeliefert ist und die Gewerbetreibenden zum Untergang und zur Armut verurteilt sind. Doch entsprach diese Schwarzmalerei nicht ganz der Wirklichkeit. Viele Gewerbetreibende hatten recht gute Verdienste, die weit über dem ländlichen Durchschnitt lagen. Außerdem war das Gewerbe insgesamt nicht im Niedergang begriffen, es waren im Gegenteil sogar Fortschritte zu verzeichnen. Trotzdem verfielen einige Gewerbebranchen völlig oder gerieten in eine tiefe Krise. Unter dem Druck der Industrialisierung standen vor allem einige zahlenmäßig sehr stark vertretene Gewerbebranchen, zum Beispiel die Schneiderei und das Schusterhandwerk. Da die Gewerbetreibenden dieser Gewerbebranchen die sichtbarsten Repräsentanten des Gewerbes waren, wurde der Niedergang einiger als Niedergang des Gewerbes insgesamt empfunden.

Die Konservativen waren überzeugt, daß der schlechte Zustand des Gewerbes durch die Proklamierung der Gewerbefreiheit im Jahr 1859 noch verstärkt wurde. Statt des erwarteten Fortschritts, der Verbrauchern und Produzenten nutzen sollte, habe die Gewerbefreiheit zu einem allgemeinen Niedergang des Gewerbes geführt. Da die Gewerbefreiheit auf den wirtschaftlichen Voraussetzungen des Liberalismus fußte, hatten die Konservativen im Kampf gegen die Gewerbefreiheit auch eine ausgezeichnete Waffe im Kampf gegen ihre politischen Gegner, die Liberalen, gefunden. Um den Liberalismus noch mehr zu diskreditieren, stellten sie ihn als Verbündeten des ausbeuterischen Kapitalismus und diesen wiederum als Verbündeten des Judentums dar. In der konservativen Gedankenwelt waren Liberalismus, Kapitalismus und Judentum eng verbundene und voneinander abhängige Faktoren.

Die Konservativen hofften, in den Gewerbetreibenden eine feste Stütze im Kampf gegen den Liberalismus zu finden. Deshalb durften sie nicht zulassen, daß das Gewerbe im Kampf mit der Industrie völlig unterlag. Doch suchten sie im Gewerbe nicht nur aus taktischen Wahlgründen einen Verbündeten, sondern noch mehr deshalb, weil sie die Gewerbetreibenden neben den Bauern als Grundfesten der alten, ständischen Gesell-

²⁰⁴ Leisching Peter: *Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. - Die Habsburgermonarchie 1848-1918, Band IV, Die Konfessionen*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1985, str. 210.

²⁰⁵ O delovanju društva in številu njegovih članov glej. Fischer, Jasna: *Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889*, Krt, Ljubljana, 1984, str. 88-89.

²⁰⁶ Bog blagoslovi pošteno rokodelstvo!, *Slovenec*, št. 110, 15. maj 1886. O tem glej še: Vodopivec, Peter: *Slovenski duhovniki in družbenogospodarske razmere na Slovenskem v 19. stoletju, o.c.*, str. 183

²⁰⁷ Blagoslovljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 198; 1. september 1887.

²⁰⁸ Blagoslovljenje nove hiše rokodelskih pomočnikov, *Slovenec*, št. 196, 30. avgust 1887.

schaft ansahen. Mit dem Untergang der Gewerbetreibenden bestünde die Gefahr des Untergangs der bestehenden Gesellschaft und des Staates. Mit wenigen Ausnahmen stimmten die Zeitgenossen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts darin überein, daß der Verfall des Gewerbes ein unaufhaltsamer Prozeß der kapitalistischen Entwicklung war. Neben den wenigen Gewerbetreibenden, die zum Stand der Kapitalisten aufsteigen, werde die Mehrheit der bankrotten Gewerbetreibenden die Reihen des revolutionären Proletariats vermehren. Mit einer solchen Entwicklung der Dinge konnten sich die Konservativen nicht abfinden. Die einzige Lösung sahen sie in einer Umgestaltung der bestehenden liberalen Gesellschaft zu einer ständischen Gesellschaft, in der jeder ein seinem Stand entsprechendes Leben führen würde. Die Ansichten über die eine oder andere Art der ständischen Gesellschaft hatten im slowenischen Gebiet eine lange Tradition.

Die Befürworter der neuen ständischen Gesellschaft waren sehr von der Vergangenheit eingenommen. Statt in die klassenlose Zukunft und die ausbeuterische Gegenwart blickten sie in ein goldenes Mittelalter, als die Zunftordnung die gewerbliche Produktion noch völlig beherrscht hatte. Die alte Zunftordnung, an die neuen Verhältnisse und Bedürfnisse angepaßt, war jenes Vorbild, nach dem sich die soziale Gesetzgebung ihrer Meinung nach richten sollte.

Zu diesem Zweck agitierten die Konservativen eifrig für die Einführung eines Befähigungsnachweises, damit nur diejenigen ein Gewerbe betreiben könnten, die es auch gelernt hatten. Die Gewerbeordnung von 1859 hatte nämlich die Tür für all jene weit geöffnet, die sich mit einem Gewerbe ihren Lebensunterhalt verdienen wollten. Viele neue Unternehmen wurden gegründet, die Konkurrenz verschärfte sich und viele Unternehmen gingen auch zugrunde. Die Gewerbetreibenden waren mit einer solchen Entwicklung natürlich nicht zufrieden.

Der zweite Bereich der Gewerbegesetzgebung, in dem sowohl die Gewerbetreibenden als auch die Konservativen eine Reform forderten, war die Regelung der Gewerbe-genossenschaften. Die Gewerbeordnung sah zwar die Pflichtmitgliedschaft in den Genossenschaften vor, doch waren deren Zuständigkeiten sehr gering. Das Gesetz bestand in Wahrheit nur am Papier und die Pflichtmitgliedschaft wurde nie verwirklicht. Dies aber war umso problematischer, als gerade zu jener Zeit Menschen der unterschiedlichsten politischen Gesinnung ehrlich an die rettende Kraft eines wirkungsvollen genossenschaftlichen Zusammenschlusses glaubten. Die Liberalen schworen dabei meist auf die Selbsthilfe, die Sozialdemokraten und Demokraten aber auf die staatliche Hilfe. Die Liberalen begeisterten sich außerdem für eine freiwillige Mitgliedschaft in den Genossenschaften, während die Konservativen die Pflichtmitgliedschaft verlangten.

Damir Globočnik

SIMPLICISSIMUS NA SLOVENSKI NAČIN

Prvi satirični oziroma humoristični listi so na Slovenskem začeli izhajati nekaj desetletij kasneje kot pri večjih evropskih narodih. Podobno kot nemški, francoski, angleški, češki in drugi satirični listi so bili tudi slovenski satirični listi politično obarvani: Alešovčev Brenclaj (1869-1875; 1877-1886) je zagovarjal staroslovenska stališča, mladoslovenske poglede je poskušal uveljavljati Levstikov Pavliha (1870), oba pa sta nastopala proti Nemcem, medtem ko se je v Trstu za slovenske interese potegoval mladoslovenski Juri s pušo (1869/1870). Liberalni tabor se je do konca 19. stoletja še nekajkrat polotil izdajanja satiričnih listov, vendar so vsi poskusi že v kratkem času propadli. Med razlogi za neuspeh sta bila gotovo najpomembnejša: preveliki tiskarski stroški in premajhno število naročnikov, kar pa še ne pomeni, da bi satiričnim listom primanjkovalo bralcev.

V prvem desetletju 20. stoletja je zabave željne slovenske bralce poskušalo razveseljevati kar troje listov, ki so se zgledovali po enem najbolj znanih satiričnih listov s preloma stoletja - Münchenskem *Simplicissimusu* (1896-1967).¹

Jež (1902-1909)

Satirični list *Jež* - "*Polmesečnik za šalo in satiro (lastnina in tisek Dragotina Hribarja v Ljubljani)*" je začel izhajati v Ljubljani leta 1902. Urejal ga je Srečko Magolič st. List, ki ga je krasil tudi podnaslov "*Šaljiv in zafrkljiv list. Glasilo veseljakov*", se je sprva precej razlikoval od Škrata (1883-1885) in Rogača (1886-1888), satiričnih listov, ki sta pod Magoličevim uredništvom izhajala pred več kot desetletjem in se izogibala politični karikaturi. Na naslovnici 1. št., ki je izšla 10. decembra 1902, je Jež namreč objavil ostro politično karikaturu z naslovom *Miklavževa politična darila slovan-*

*torja in korektorja. Podobno tmeniten je bil tudi seznam karikaturistov, ki so začeli bolj in bolj stopati v ospredje lista in si - kljub temu da so delovali na področju časopisne risbe - že kmalu pridobili sloves velikih umetnikov. Med najpomembnejše karikaturiste so sodili: Thomas Theodor Heine (1867-1948), Bruno Paul (1874-1966), Wilhelm Schulz (1865-1952), ki so sodelovali z listom že od začetka, Karl Arnold (1883-1953), Norvežan Olaf Gulbransson (1873-1958), ki se je pridružil leta 1902, Ferdinand von Reznicek (1868-1909), Erich Schilling (1885-1945), Eduard Thöny (1866-1950) in Rudolf Wilke (1873-1908). Kasneje so s *Simplicissimusom* kot neodvisni likovni sodelavci sodelovali tudi Ernst Barlach (1870-1938), George Grosz (1893-1959), Käthe Kollwitz (1867-1945), Alfred Kubin (1877-1959) idr.*

*Karikatura, ki jo je okrog leta 1900 v nemško govorečih deželah populariziral *Simplicissimus*, je stilno temeljila na podlagi različnih likovnih smert. Prevladovala je secesijska risba oziroma ilustracija, ki se je povezala s postimpresionizmom, simbolizmom, zgod-*

¹ Politično-satirični tednik *Simplicissimus* je na prelomu 19. v 20. stoletje veljal za najbolj znan satirični list v nemško govorečih deželah. Dosegal je naklado 80.000 izvodov. Leta 1896 ga je v Münchnu po vzoru francoskih listov *Gil Blas-illustré* in *Assiette au beurre* ustanovil podjetni Albert Langen, ki je med literarne sodelavce uspel pritegniti tako pomembna imena, kot so August Strindberg, Richard Dehmel, Otto Julius Bierbaum, Jakob Wassermann, Knut Hamsun, Frank Wedekind in Thomas Mann, ki je deloval v vlogi lek-

skim narodom. Na karikaturi, ki je bila za tedanje tiskarske zmožnosti razkošno odtisnjena v treh barvah, je Hinko Smrekar (1883-1942) upodobil nemškoliberalnega ministrskega predsednika in notranjega ministra dr. Ernesta Körberja (*"Košarja"*), ki z besedami: *"Prejmite te dragocene darove, moji ljubljenci! Nemcem pa ne dam ničesar!"*, izroča predstavnikom slovanskih narodov (Slovincu, Čehu, Poljaku...) - prazne košare. V naslednjih številkah se ji pridružijo še druge. List je izhajal na 12 straneh, na katerih je bilo sprva polno karikatur in satiričnih ilustracij, ki sta jih risala Miljutin Zarnik in Hinko Smrekar. Poleg njih pa zasledimo tudi risbe drugih, precej slabših avtorjev. Smrekar je tudi avtor vinjete na naslovnici, ki prikazuje pisano družino v boju z ježem. *"Govoreče"* naslovnice, pri katerih je bil naslov prepleten z likovno upodobitvijo, so bile značilne za humoristične liste 19. stoletja.

Hinko Smrekar je kasneje postal prvo ime domače karikature, toda kdo je bil prvovrsten risar Miljutin Zarnik, ki se je pri svojih karikaturah naslonil na v tem času najbolj znamenit zgled - karikaturno risbo v Münchenskem satiričnem listu *Simplicissimusu*, in je svojo željo, iz Ježa narediti slovenski *Simplicissimus*, celo dobesedno pokazal s tem, da je na karikaturu v 4. številki vključil tudi *Simplicissimusovo* maskoto - popadljivega buldoga, ki ga je po naključju prav tako za 4. številko prvega letnika *Simplicissimusa* iz leta 1896 narisal Thomas Theodor Heine.

njimi oblikami ekspresionizma kot tudi z dobršno mero akademske tradicije. To so bili skupni temelji, iz katerih je vsak od karikaturistov razvil lasten način bravurozne risbe in se pogosto posvetil tudi specializiranemu področju satirične ilustracije. Večina je uporabljala mešano tehniko med risbo s svinčnikom, tušem in prekrivajočimi barvami, ki je bila primerna za dobre reprodukcije. Barvo so pogosto dodajali šele med tiskom. Takšni so bili npr. galantni, s čutnostjo nabiti prizori, ki jih je risal Ferdinand von Reznicek, ki so veljali za poseben magnet za publiko. Kljub vrhunskemu nivoju risarji *Simplicissimusa* z izjemo K. Arnolda in T. T. Heine niso bili avtorji upodobljenih tem oziroma vsebinske zasnove karikatur. Pobude, sugestije in naročila zanje so namreč običajno dobivali na tedenskih sejah uredništva.

Popularnost *Simplicissimusa* je temeljila na mešanici cinične in nekoliko mračne satire, erotike in bavarskega lokalno obarvanega humorja, v enaki meri pa tudi na publicistični neustrašnosti. Ostro se je loteval notranje in zunanje politike wilhelmovske Nemčije in se opredeljeval zoper militarizem, imperializem, nemško kolonialno politiko, avtoritarnost, nastopal proti Cerkvi, komentiral spore med strankami, pa tudi gledališke dogodke, razstave, Münchenski boemski vrvež in škandale, ki so pretresali takratno Nemčijo, na-

Dejstvo, da Ježev karikaturist Miljutin Zarnik ni bil nihče drug kot najstarejši sin dr. Valentina Zarnika, človeka, ki je zaradi lastne karikature sprožil usodne dogodke, ki so pokopali Levstikovega Pavliho, imamo lahko za igro usode. Dr. Valentin Zarnik je iz *"slavljanske gorečnosti"* sinu nadel ime po pravoslavnem svetniku. Miljutin Zarnik je bil tudi nečak Ivana Kosa (1846-1907), ki bi ga morda lahko imeli celo za avtorja prvih "slovenskih" časopisnih karikatur. Kot nam poroča Jakob Alešovec (1842-1901) v svoji satirični avtobiografiji *"Kako sem se jaz likal, povest slovenskega trpinca v poduk in zabavo"* (1884), naj bi bile objavljene okrog leta 1860 v satiričnem listu *Fliegende Blätter*, ki je od leta 1844 izhajal v Münchnu.²

Dr. Miljutin Zarnik (1873-1940) je bil za časa svojega življenja sicer bolj kot karikaturist ali ilustrator znan kot kritik in pisatelj, kajti od likovne kariere se je poslovil že na začetku stoletja.³ Prvotno mu je bila namenjena vojaška služba, toda po maturi je odšel študirat na umetniško akademijo v München, kjer se je gibal v umetniških krogih in obiskoval umetniško šolo Antona Ažbete. Njegovo umetniško ime je bilo Artifex. Hkrati je v Gradcu doštudiral pravo (1893-1898). Najprej je bil zaposlen pri finančnem ravnanstvu v Ljubljani, od leta 1900 pa na ljubljanskem magistratu, kjer je leta 1904 postal magistratni tajnik in pozneje ravnatelj uradov. Leta 1931 je hudo zbolel in se umaknil v pokoj.

padal junkerje itd. Zaradi žalitev veličanstva ali domnevnih prekrškov proti nramnosti so se zato vrstili sodni procesi in prepovedi, ki jih je znalo uredništvo spretno izkoriščati v propagandne namene.

Simplicissimus je sicer izhajal vse do leta 1967, toda po prvem desetletju 20. stoletja so se že začele kazati nekatere pomankljivosti. Listu je nekako pričelo zmanjkovati zanimivih tem, saj so se na njegovih straneh znova in znova pojavljali tipizirani liki poročnika, pastora, birokrata, debelušnega Bavarca in suhljatega Prusa. Od leta 1914 dalje nikakor ni mogel več veljati za vzorčni primer publicistične neustrašnosti, saj iz opozicije nenadoma prešel na pot konformizma, ki je mestoma mejil celo na ekstremni nacionalizem in šovinizem. Naklada lista je upadala tudi po 1. svetovni vojni. Zaigrano zaupanje mnogih naročnikov mu nista pomagala povrniti niti izrazita antinacistična usmeritev od konca dvajsetih let dalje niti Georg Grosz, ki je sicer poživil umetniški nivo ilustracij. V prvem desetletju 20. stoletja pa je *Simplicissimusova* zvezda seveda še vedno bleščeče sijala.

² Jakob Alešovec, *Kako sem se jaz likal*, Ljubljana 1975, str. 303-304.

³ Biografski podatki po: France Koblar, *"Zarnik Miljutin"*, Slovenski biografski leksikon, 14. zvezek, Ljubljana 1986.

Zarnik je že leta 1894 narisal ilustracije za po-vest J. Janežiča Gospa s pristave, ki je bila objavljena v Domu in svetu. Sledile so ilustracije za Finžgarjevo pesnitev Triglavu iz leta 1896, kar poleg karikatur in ilustracij za Ježa zaenkrat predstavlja celotno znano Zarnikovo likovno zapuščino. Obsežnejša je bila njegova literarna bera, saj je poleg novele La bella Gina (Ljubljanski zvon, 1897) za Slovenski Narod napisal številne črtice in kritike ter poročila o kulturnih dogodkih v Ljubljani. Leta 1910 je skupaj s Franom Govekarjem uredil knjigo Ljubljana po potresu.

Njegovi likovni prispevki v Ježu so razumljivo presegali risbe še ne dvajsetletnega, nadarjenega in tudi samozavestnega Smrekarja, zato je škoda, da Zarnik, ki je postal ugleden državni uslužbenec in mu umetniško-boemski prilastek sodelavca satiričnega lista ali pa že samo ilustratorja, verjetno ne bi niti malo koristil,⁴ na likovnem področju ni več deloval. Za Zarnikovo prekinitev sodelovanja z Ježem pa so bila kriva predvsem politična prerekanja - konkretno drobna Ježeva bodica zoper dr. Ivana Tavčarja -, ki so ga verjetno za vselej odvrnila od risanja karikatur in celo ilustriranja, kar nam je sporočil tudi sam Zarnik. Na platnicah prvega izmed vezanih letnikov Ježa, ki jih hrani NUK v Ljubljani, je namreč lastnoročno zapisal naslednjo "Opazko": *"Jaz sem bil nekoliko časa sotrudnik, ker sem želel, da bi imeli izvirni humoristični list. Tedaj sem risal in napisal in si kaj izmislil."*

Moje znamenje v risbah je MZ, včasih pa .../op. trikotnik s tremi pikami/

Ko so prišle, v št. 14, nekateri napadi proti dr. Tavčarju, sem takoj prostovoljno odstopil moje sotrudništvo.

M. Zarnik 1932

⁴ Maja 1906, na dan, ko je v Lattermanovem drevoredu nastopal Wild West Show Buffalo Billa, so po ljubljanskih ulicah razgrajali mladi boemi Hinko Smrekar, Fran Tratnik, Vladimir Levstik in Vladimir Svetek. Magistratni stražnik je Svetka, ki je Smrekarju v šali grozil z revolverjem, aretiral. Ostali trije so ga spremili do magistratnih zaporov in se dali skupaj z njim zapreti. Na ljubljanskem magistratu so jih zaradi kršitve javnega reda in miru obsodili na petdnevni zapor in povračilo pravnih in sodnih stroškov. Kršilci javnega miru so se pritožili na kranjsko deželno vladu in se zagovarjali s pijanostjo. Magistratni tajnik in policijski načelnik Miljutin Zarnik je v poročilu deželno vladu še posebej opozoril, naj ne bo mila z obtožen- ci. Tratnika, Smrekarja in Levstika bi po njegovem lahko prizanesljivo obravnavali, ne pa tudi Svetka, ki je nepoboljšljiv pijanec in ga ne tzučt nobena kazen. Predlagal je, naj se prvim trem kazen spremeni v glo-

Št. 9.

V Ljubljani, dne 6. januarja 1906.

Leto I.

Imate radi solate in veliki
kor bene 10 —
pol bene 8 —
leto bene 2 50

Imate
Pozornost! List stane 20 stotinov
Po vsaki strani po 10 stotinov

OSF.

Uredništvo sprejema in besedilne priloge
ter jih ne vrne

Uredništvo je v Ljubljani, Rožarjeva ulica 5.
3 nadst. , upravnih po temnem stolu.

Posamezna številka 20 vin

Politichno-satirichni tednik.

Nekatere moje risbe so včasih iste klišeje vno- vič in še večkrat natisnili - ker nič stane, pač pa stane, če je treba novih risb naročiti. Da je bolj ceneje so posodili klišeje v 'Humoristicke Listy' - torej nič izvirnega več.

No, stalo je prav malo. Moj honorarček je bil skoro sramoten. Nekateri so v starejših časih mi- slili mnogi 'odlični Slovani', da mora pesnik, pi- satelj, beletrist, risar ifr. delati 'zabadava' seveda iz najčistejšega narodnega navdušenja. Z."

Vrhunske ustvarjalne domete Zarnikove karika- turne risbe nam najbolje lahko predstavi skupin- ska portretna karikatura z naslovom 'Ježova' re- duta, ki je izšla v 6., "pustni številki" Ježa. Podna- slov pojasnuje, da karikatura prikazuje namišlje- no "sijajno maškerado v veliki dvorani slovenske univerze", ki se je odvijal pod "devizo, da naj pri- de kdor hoče in sicer v kostimu, ki mu najbolj pri- ja." Legenda pod karikaturu (opis karikature) pa je trdila, da so se po demaskiranju opolnoči med

bo, ki naj se jo obenem znižja na 10 kron ali 24 ur zopora (Po: Janez Cvirn, "Vsega je kriv Buffalo Bill / K zgodovini boemskega življenja v Ljubljani pred pr- vo svetovno vojno", Zgodovina za vse, 1994/2).

gosti znašle naslednje "celebritete": *"kitajska cesarica-udova Tsu-Tsi"*, predstavljena kot *"bebe"*, ameriški predsednik Roosevelt kot Friderik Veliki, dr. Ivan Tavčar kot *"kardinal (vzorit?)"*, ruski car Nikolaj kot sibirski kaznjenec, *"On"* kot poljski kralj, Joseph Chamberlain kot mučenik, dr. Ivan Šušteršič *"kot Napoleon (seveda)"*, belgijski Cleopold kot puščavnik, *"venezolanski predsednik Castro, kot bog tatov"*, *"Pan Klofač, kot pruski lajtnant"*, *"Cléo de Merode, kot nuna"*, *"Žane, kot gigerl"* in *"Panganet-Matilda, kot Iblana"*. Zadnja med maskiranci *"Žane iz Iblane"* in *"Iblana"* (personifikacija Ljubljane) ob desnem robu karikature opazujeta znameniteže, med katerimi prevladujejo tuji in domači politiki. Za njima pa se skriva še oseba, ki v legendi ni omenjena. Opremljena je z velikanskim risalnim peresom z ogljem - Zarnik je najverjetneje na karikaturu vključil tudi lasten ("skriti" - pa vendarle "ponosni") avtoportret, ki sporoča, da se je karikaturist zavedal svoje umetniške kvalitete. Karikatura je morda služila kot vzor za desetletje mlajše Smrekarjeve skupinske portretne karikature likovnih in literarnih ustvarjalcev ter Gasparijevo skupinsko portretno karikaturu slovenskih gledališčnikov. Morda se je Zarnik pri snovanju karikature spomnil na predpustne maskirane plesne, ki jih je v Münchenskem ateljeju prirejal Ažbe. Ažbe je svoje učence tudi zadolžil, da so stene ateljeja okrasili z velikanskimi karikaturami. Tudi Ljubljana je na prelomu stoletja poznala kostumirane pustne zabave, ki so potekale v Narodnem domu.⁵

⁵ *Opisuje jih na primer Ivan Podlesnik*: "Tisto leto, ko so se odprla vrata Narodnega doma, sta se pojavili v ljubljanskem družabnem življenju dve skupini, ki sta dolgo vrsto let na globoko orali ljubljanske družabne ledine.

To ni bilo plemstvo, vendar je stalo v ljubljanskem družabnem življenju tako visoko, kot da se po žilah tistih ljudi pretaka najbolj čista modra kri.

Crème de crème.

Eno takih skupin so imenovali oficijalno 'dame'. Kadar so se delili v javnih govorih ali časopisih pokloni tej skupini, so jo nazivali 'cvetni venec našega žensstva', ali 'izbrano cvetje s slovenskih livad'.

Drugo skupino so tvorili sami moški, povečini mladeniči, ki se jim je pridružil tudi nekaj, kot citrone iz mozganili 'večnih mladeničev'. To skupino so imenovali oficijelno 'inteligenca', neoficijelno pa 'frakarija'. Bili so to povečini na zadnjih vejah starih ljubljanskih rodbin pognali cvetovi, ki sicer niso nosili na svojih vitztkah odtisnjenih, ali na žepnih robcih vtkanih grofovskih ali baronskih grbov, ampak vse njihovo obnašanje in tudi govorjenje je kazalo, da so stale ob zibelkah teh izbranecv najplemenitejše vile.

Občevalni jezik v obeh skupinah ni bila francoščina, temveč nemščina. Z najbolj pocukranimi nemškimi verzji na ustnah so mladeniči - frakarji odkrivali svoje ljubezen gospem po budurafih in gospodičnam v

Niti malo ni zaostajala v isti številki objavljena Zarnikova *Na 'Sokolovi' maskaradi*, na kateri se je na ramena skrokanega gospoda mlahavih nog povzpela opica, ki naj bi ponazarjala glavobol: *"N-nekdo - hup - mi je zamenjal mojo - hup - a-a-afno; mo-moja je bila mnogo manjša in l-la-lažja - hup -."* Ilustracija učinkuje skorajda "slikarsko", čeprav je odtisnjena samo v črno-belih tonih, saj je bil njen original verjetno v barvah. Tudi s takšnimi ilustracijami se je Miljutin Zarnik najbrž seznanil v *Simplicissimu*, kjer je na podoben način risal npr. popularni Ferdinand von Reznicek. Razen že omenjene Smrekarjeve karikature so Zarnikovo delo tudi vse ostale politične karikature iz prvih števil. V 4. številki je npr. Zarnik na karikaturi *Častna diploma našim dičnim, trudaljubnim poslancem* - prav tako kot z naslovom skupinske karikature plesa v maskah, ki naj bi potekal v veliki dvorani slovenske univerze - komentiral neuspešna slovenska prizadevanja za univerzo v Ljubljani, kjer je visokošolski študij sicer potekal stalno že od 17. stoletja dalje. Želja po slovenski univerzi se je pojavila v pomladi narodov 1848-49 in zamrla med Bachovim neoabsolutizmom, zahteve po lastni univerzi pa so Slovenci znova jasno izrekli med taborskim gibanjem. Za slovensko univerzo so se od konca 19. stoletja najodločneje borili slovenski poslanci v državnem zboru. Eden največjih shodov zanj je bil konec leta 1902 v ljubljanskem Mestnem domu, torej v času, ko je nastala karikatura. Svojo univerzo so zahtevali tudi Italijani, Slovenci pa so se sklicevali na dejstvo, da so v monarhiji številčnejši in si jo zato zaslužijo prej. Odprli naj bi jo v Trstu, ki naj bi po mišljenju mnogih postal novo upravno središče Slovenije. Leta 1898 je kranjski deželni zbor ustanovil "Cesarja Franca Josipa vseučiliški fond". Leta 1901 se je zamisel o slovenski univerzi, ki so

tivolskih parkih. Če je v družini 'dame' grmelo, je grmelo po nemško.

Na javnih prireditvah, veselicah in zabavah, dobrodelnih bazarjih itd., se je odlikovala damska skupina predusem po dragih toaletah, obe skupini pa sta zasedli vedno prve prostore in imeli svoje rezervirane mize. Vse prvo nadstropje lož v ljubljanskem gledališču je bilo posuto s tem cvetjem.

Sporazumno sta vedno obe skupini odločevali, katere in kakšne prireditve naj se vrše v predpustni sezoni v Ljubljani, in pod kakšnimi devizami naj se prirejajo maskerade. Kadar se je pripetil v Ljubljani kak škandal, sta ga skušali obe skupini vzajemno potlačiti ali usaj omiliti.

V prvih letih, ko sta se pojavili ti skupini, je bila izdana parola, da naj se vrši tistoletna velika maskerada v Narodnem domu pod devizo 'Japonska noč' (*Ivan Podlesnik, Spomini iz Ljubljane, Ljubljana 1932, str. 39*).

jo složno podpirali vsi Slovenci in vsaj na začetku tudi drugi Slovani v monarhiji, zdela že skorajda uresničljiva, saj je avstrijski minister za uk odposlanstvu ljubljanskega občinskega sveta obljubil podpore mladim znanstvenikom, ki bi se bili pripravljeni posvetiti univerzitetni karieri na bodoči slovenski univerzi.⁶ Toda na slovensko univerzo je bilo vendarle treba počakati vse do leta 1919, slovenski študenti pa so še vedno študirali na Dunaju, Gradcu in iz nacionalnih razlogov tudi v Pragi. Zakaj, lahko do neke mere razberemo tudi na karikaturi, ki jo spremlja komentar: "*V heksametru o univerzi Janez sanjari, V pentametru pa Mihel gimnazij dobi.*" Karikaturu sestavlja dvoje prizorov. Na prvi risbici se Kranjskemu Janezu v spanju prikaže personifikacija Slovenije z lipovimi listi na ščitu, ki mu predstavi secesijsko zasnovano zgradbo bodoče univerze, na drugi pa ga strezni smejoči nemški Mihel ("*Deutsches Michel*", personifikacija tipičnega Nemca), saj naj bi bila med njegovim globokim spanjem zgrajena "K.K. Deutsche Staats-ober-Gymnasium".

Napad zoper dr. Ivana Tavčarja v sporni 14. številki je sprožil prerekanja s Slovenskim narodom, ki so se stopnjevala v naslednjih številkah.⁷ Če-

⁶ Po Igor Grdina, "Boj za slovensko univerzo", *Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941*, Ljubljana 1995, str. 30-31.

⁷ "Razpis nagrade.

Ker sem že dalje časa z raznimi posli, osobito z lovom zelo preobložen in se nimam časa baviti z lokalno politiko - v splošno politiko se itak nisem nikdar vtikal - ter zavračati klerikalne napore, kar utegne sčasoma postati za našo narodno-napredno stranko usodno, razpisujem tem potom kot nagrado za 'najzmohtnejšo' psovko, katera bi se dala uporabiti bodisi na posamezne klerikalne prvake, ali pa na klerikalno stranko sploh, najlepšega divjega petelina.

V Ljubljani, meseca junija 1903.

dr. Ivan Tavčar,

vodja narodno-napredne stranke in - ako se ne motim - zastopnik ljubljanskega mesta v državnem zboru."

Satirični notici, ki je bila objavljena na prvi strani Ježa (št. 14, 1903), je sledil tudi podoben zapis, naperjen proti Šušteršiču:

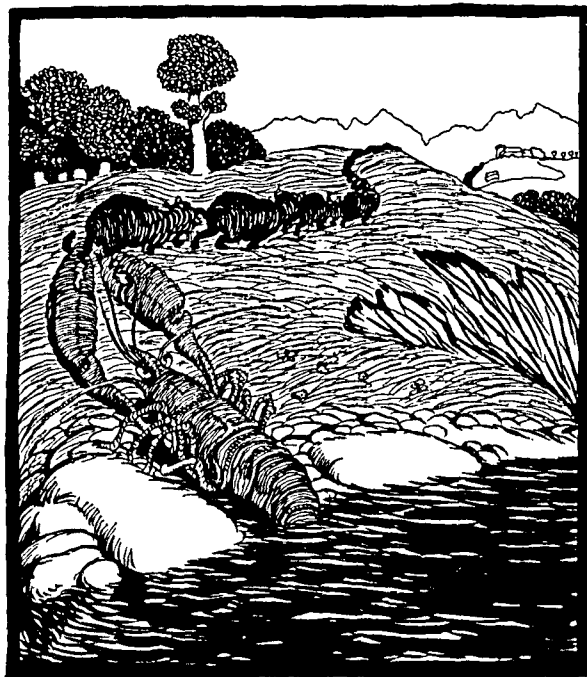
"Razpis nagrade.

Kakor je splošno znano, poginjajo dan na dan, z največjim naporom in žrtvami ustanovljeni konsumi. Ker pa je obstanek naše stranke oprt v prvi vrsti na ta konsumna in gospodarska društva - druge naprave izvenemši nekoliko testamentov nam itak dosti ne nesejo - čutim dolžnost razpisati eno veliko bariglo petindevetdesetodstotne žlindre kot nagrado onemu, kateri nam nasvetuje ugodna tla, kjer bi se mogel vzdržati vsa eden konsum.

V Ljubljani, meseca junija 1903.

Dr. Ivan Šušteršič

vodja konsumov in gospodarskih zadrug, edini založnik Thomasove žlindre, državni poslanec itd."

Rak reakcionarstva: Ti slepi črni mački mislijo, da vlečejo oni mene, vlačim jih pa le jaz - iz luže v mlako, Osa 1905/1906

prav Jež ni prizanesel tudi katoliškemu prvaku Šušteršiču, se je Zarnik zaradi nove programske politike uredništva, ki jo do neke mere lahko zaslutimo iz zapisa v "listnici uredništva" v 16. številki,⁸ odpovedal nadaljnjemu sodelovanju, saj je po očetu očitno podedoval tudi veliko zamerljivost. Hinka Smrekarja ne srečamo več že nekaj števil poprej. Deseta številka ima namesto Smrekarjeve vinjete nov stiliziran zapis imena lista, pod katerim se skriva bič. Kot avtor te vinjete je podpisan Srečko Magolič. V naslednji številki se pojavijo tudi češki klišeji, ki sčasoma povsem

⁸ "Gosp. I.I. v Š.: Hvala za spis v loškem narečju in druge dovtype. Vašo satiro na najstarejši slov. dnevnik in njegove urednike, žal, ne moremo priobčiti, dasi je vse kar imenjate, popolnoma resnično. Tudi nam so znanе še vse drugačne reči, kakor jih opisujete Vi, toda z orožjem, s kakoršnim se bore oni se 'Jež' noče boriti. 'Jež' ni 'liberalen' in tudi ne 'klerikalen', nego resnično naroden, samo naroden slovenski humoristično-satiričen list. Tudi ni namen 'Ježa' netiti odurni strankarski prepir, pač pa z rahlim zbadanjem brez osebnosti opominjati gotove kroge na njih narodu škodljivo delovanje te poskusiti - ako v svoji zagrizenosti še niso popolnoma oslepeli - privedi jih na pravo pot. V budri-lo nam je neštevilno priznanj; kako pa sodijo nerazsodni ljudje o 'Ježu', to nam ne vznemirja živcev, ker vemo, da razumniki, katerim je narodov blagor več, kakor začasno osebno prijateljstvo in osebne koristi, odobravajo postopanje 'Ježa', ter se zgražajo nad surovo osebnostjo in zaničevanja vrednim napadanjem nasprotnikov 'Ježa'. Oprostite torej, saj smo morali že lepo število enakih satir vreči v koš."

Št. 35.

V Ljubljani, dne 7. julija 1906.

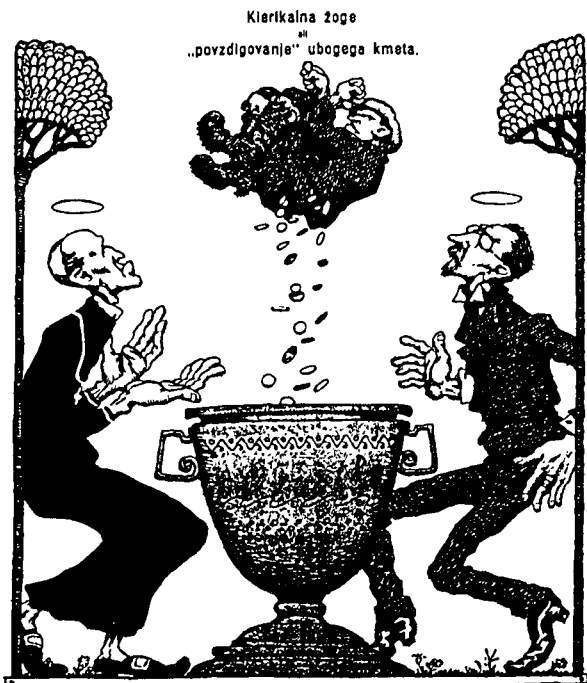
Leto I.

Letna redna cena v roki
 za leto 1906 5.00 —
 pol leta 2.50 —
 za leto 1907 7.50 —
 izdane

OSR.

Uredništvo sprejema in prevzema rukopise
 ter jih ne vrne.
 Uredništvo je v Ljubljani, Kavčeva ulica 5
 I. nadst. upravnice po razpisnem spisku.
 Posamezne številke 20 ura

== Politično-satirični tednik. ==

*Bonaventura: Le še, doktor, le še! Čimbolj bo
 vrtoglav, tem več pade od njega v najine žepe!
 Osa 1905/1906*

prevladajo nad domačimi ilustracijami. Izjema je le risar s psevdonimom Modernist, ki je npr. narisal za 16. številko osem šaljivih Ex librisov "ali modernih načrtov za moderne naslove modernim spisom modernih naših literatov": za Cankarjevega Kralja na Betajnovi, Ob zori in Erotico, Človeka in pol in Hic rhodus...!, Iva Šorlija, Murnikove Navihance, Finžgarjevega Divjega lovca in Ganglov Sad greha. Identiteto nadarjenega risarja nam bi lahko pomagal razvozlati samo komajda razrešljiv monogram (morda JŽ). Za 19. številko je isti risar prispeval tudi morbidno karikaturu *Vojaški manevri pri Bileku v Bosni*. Na njegove karikature tu in tam naletimo tudi v kasnejših letnikih, ko v Ježu začnejo prevladovati tuji klišeji.

Vprašanje je, ali ima Magolič, ki je sredi leta 1903 od sodelovanja moral odvrniti tako Zarnika kot Smrekarja (slednji je v tem času res na Dunaju študiral pravo, a se je morda čutil užaljenega ali nezaželenega zaradi zamenjave naslovnice in zato ni poslal novih risb), sploh kakšne zasluge za to, da so se v prvem Ježevem letniku pojavile njune karikature in ilustracije. Iz Magoličevih življe-

njepisnih podatkov namreč lahko izvemo, da je v letih 1902/03 bival na Češkem. Torej bi zelo težko hkrati v Ljubljani urejal satirični list, čeprav je bil že od 1. številke dalje zapisan kot odgovorni urednik lista. Morda mu je lastnik lista Dragotin Hribar (1862-1935), ki je na podlagi prejšnjih izkušenj (Škrat, Rogač) poznal Magoličeve sposobnosti, že v odsotnosti zaupal to funkcijo, list pa so začasno urejali in oblikovali drugi. Dve številki je tako leta 1903 uredil Rado Murnik (1870-1932), ki ga kot pisca redno srečujemo v Ježu. Sredi leta 1903 se je moral Magolič vrniti v Ljubljano, prevzeti uredništvo in odločilno vplivati na uredniško politiko lista. Z njo je sicer odgnal kvalitetnega likovnega sodelavca Zarnika, toda s tem si nikakor ni belil las, saj se je s Češke vrnil z zalogo klišejev, s katerimi je lahko po mili volji opremljal posamezne številke. "Nove" ilustracije so nastale, kot nam sporoča Zarnik, prvotno za Humorističke listy, ki je od leta 1866 izhajal v Pragi. Pri tem listu je kot karikaturist sodeloval tudi Karel Krejčík (1857-1901), eden najbolj popularnih čeških karikaturistov s konca 19. stoletja. Krejčíkove karikature je objavljali tudi "zabavno-zbadljiv in šaljiv" list Škrat, ki ga je leta 1885, zadnje leto izhajanja, urejal Srečko Magolič.

Kljub vsemu bi Ježa še vedno delno lahko označili za nadvse privlačen in mestoma tudi moderen oziroma času primeren satirični list, toda zgodba o domači karikaturi je bila z Magoličevim posegom končana. Kot že pri Škratu in Rogaču je tudi tokrat Magolič pogosto po večkrat ponatiskoval iste klišeje ali včasih uporabil le del klišeja in tako pridobil novo ilustracijo. Vse to pa je lahko počel predvsem zato, ker na Češkem in v naslednjih letih morda tudi kje drugje kupljeni klišeji razen v redkih izjemah niso prikazovali aktualnih političnih dogodkov ali znanih osebnosti. Prikupne ilustracije družinskih, gostilniških in drugih družabnih srečanj, otroških iger itd. so bile namreč kot nalašč za to, da jim je Magolič lahko pripisoval šaljive tekste. Čez nekaj mesecev ali let, ko naj bi bralci na te ilustracije že pozabili, pa jih je lahko objavil ponovno. V prid mu ni niti dejstvo, da so nekatere izmed šaljivih ilustracij nekega anonimnega češkega avtorja povsem podobne risbam Josefa Benedikta Engla, objavljenim v *Simplicissimusu*, saj se Engl s svojimi drobnimi satiričnimi ilustracijami značilnih Münchenskih figuralnih tipov idr. nikoli ni uspel uvrstiti med pomembne sodelavce lista, ki je njegovim izdelkom vselej odmeril prostor le v prilogah.

Srečko Magolič se je čutil dovolj sposobnega, da se preizkusi tudi na področju likovne opreme

lista. K sodelovanju je "do-it-yourself man" sprva pritegnil tudi nekatere druge domače risarje, predvsem pa je objavljaj tuje klišeje. Rezultati so bili slabi, čeprav si je Magolič kasneje pridobil sloves zelo znanega in cenjenega amaterskega slikarja, sicer najbrž ne pretirano kvalitetnega, saj ga je Ivan Cankar nekoč označil za "neumetnika".

Tiskar in slikar Srečko Magolič st. (1860-1943) je leta 1873 kot vajenec prišel v tiskarno Rudolfa Milica v Ljubljani, kot stavec pa je nato delal pri Bambergu in v Narodni tiskarni, kjer je 1884 postal tehnični vodja.⁹ Leta 1890 je upravljal tiskarno Dragotina Hribarja v Celju, kjer je 1895 odprl fotografski atelje. V letih 1902/03 je bil vodja tiskarne Stefan Tieze v Ustju ob Labi na Češkem, 1903 je prevzel vodstvo Hribarjeve tiskarne v Ljubljani. Magolič je bil spreten in inovativen tiskar, "glasnik svobodne smeri v tiskarstvu, ki se je otresla tesnosrčnih pravil o izbiri črk in skupin ter pospeševalec razdelitev in izpopolnjevanja prostora po lastnem preudarku in okusu".¹⁰ Ukvarjal se je tudi s humorističnim pisanjem in pod psevdonimi objavljaj humoreske in satire. Podobno kot Brencljeva Jezična Žefa in Levstikov Gregor Potrebnik je v nedeljskem Slovencu kot Žane z Iblane, Boltatu Pepe, Frataučku Gustl in Kurenčkuva Neška v ljubljanskem dialektu na humorističen način obravnaval aktualne dogodke, tovrstne prispevke je pisal tudi za humoristične liste. Slikati je začel leta 1876. Najprej se je preizkušal v oljni tehniki in akvarelu, risal portrete in krajine, kasneje se je posvetil samo krajinskemu slikarstvu v olju, pri katerem je samosvoje učinke dosegal s kombiniranjem bele, modre, rumene in rdeče barve. Kot nam sporoča Slovenski biografski leksikon, je še v drugem desetletju 20. stoletja veljal za najbolj plodnega slovenskega slikarja - samouka in predstavljal s svojimi plenerističnimi krajinami poljudnega sopotnika impresionistov. Ob svoji sedemdesetletnici (1930), petinsedemdesetletnici (1935) in osemdesetletnici (1940) se je z jubilejnimi razstavami predstavil v Jakopičevem paviljonu. Kot urednika ga srečamo pri treh humorističnih listih (Škratu, Rogaču in Ježu), kot ilustratorja pa pri zadnjih dveh. Izbira naslova satiričnih listov nam po naključju izpričuje veliko urednikovo nagnjenje do izposojanja imen pri

"podzemskih" predstavnikov "človeške" in živalskih vrst.

Škrat (1903-1905 (?))

Če Ježu ni uspelo, da bi postal slovenski Simplissimus, se je to v večji meri najbrž posrečilo "humorističnemu listu s slikami" z naslovom Škrat, ki je v letih 1903/1904 oziroma 1904/1905 vsako soboto izhajal v Trstu.¹¹ Glavni urednik lista, ki ga je izdajala in tiskala Edinost, je bil Ludvik Geržina. List sta sestavljali dve poli. V ovojno, štiristransko polo, ki je bila potiskana z reklamami, je bila vložena osemstranska pola, večidel zapolnjena z izvrstnimi karikaturami in ilustracijami, ki so izdajale značilnosti aktualne secesijske risbe. Pole so bile tiskane v različnih barvah. Ovojni list in notranja pola sta imela različni naslovni zaglavji: na prvem je "škrat" odnašal v malhi (najbrž) Italijana, Nemca, Madžara in Rusa, na drugem pa je "škrat" igral na piščalko.

Ohranjene oziroma dostopne številke Škrata nam izdajajo, da je list posvečal svojo pozornost zlasti politični karikaturi, s katero je komentiral tako domače kot zunanje politične dogodke. Vrsta karikatur je upodobila vojno med Rusi in Japonci na Daljnem vzhodu (zavzetje Port Arthurja), ki se je vnela v letih 1904/1905 in končala s hudim vojaškim porazom carske Rusije. Večkrat se pojavljata tudi ministrski predsednik Körber in madžarski grof Tisza. Veliko pozornost pa je Škrat namenil tudi vprašanju slovenske pravne fakultete v Trstu, avstrijsko-italijanskim odnosom in avstrijski notranji politiki. Dve karikaturi sta npr. kritizirali "nesrečni § 14". V 39. številki iz leta 1904 je bila upodobljena *Politična perica*, Avstrija, ki pere perilo, čez in čez potiskano z drobnimi paragrafi. Njen komentar se glasi: "Tako umazanega perila, kakor sedaj, nisem še prala!"¹² V 3. številki

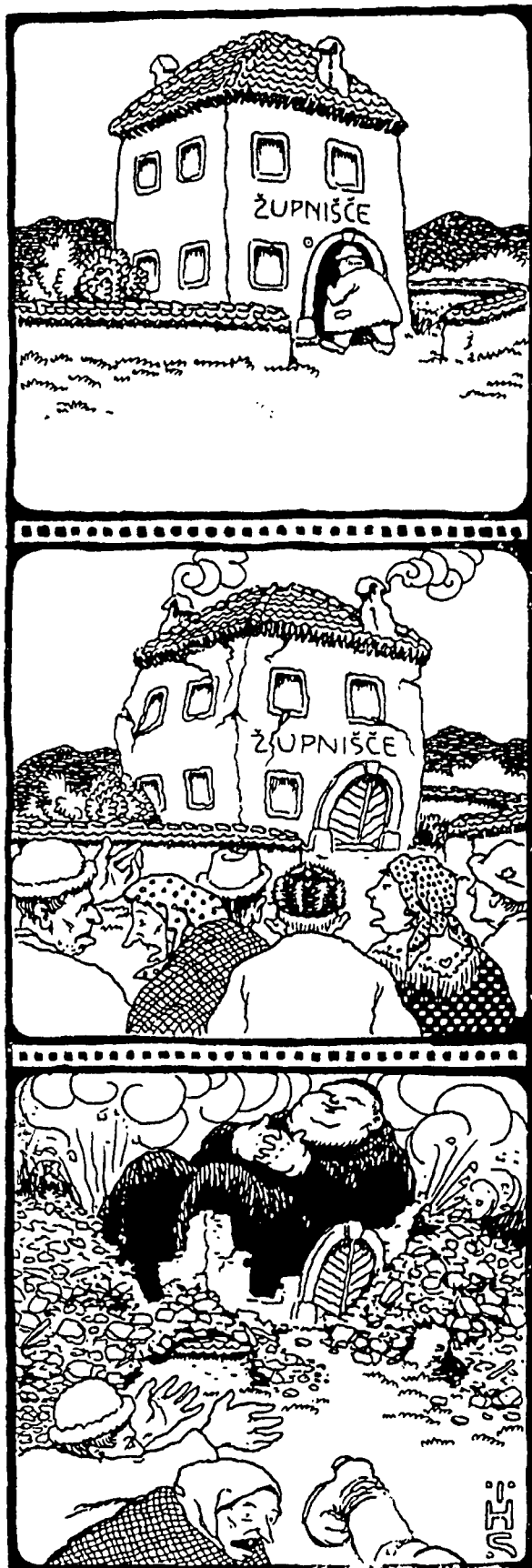
¹¹ Časopisni oddelek NUK-a hrani samo del vseh številke tržaškega Škrata (14 številke).

List bil je očitno že kmalu povsem pozabljen, saj Janko Šlebingar v Slovenskih časnikih in časopisih, bibliografskem pregledu časnikov in revij od 1797-1963, navaja, da je Škrat izhajal od 1903 do 1904, čeprav je nekaj številke datiranih z letnico 1905.

¹² Razupiti 14. paragraf ustave iz leta 1867 je dovoljeval izdajo cesarskih odredb tudi za tiste zadeve, ki so sicer potrebovale soglasje državnega zbora - seveda samo v nujnih primerih, ko ta ni zasedal. Če državni zbor ni bil zbran, je smela vlada reševati nujne zadeve, zlasti državni proračun, s cesarjevim naredbami, vendar samo v tem primeru, če naredbe niso spreminjale državnih osnovnih zakonov, če niso trajno obremenjevale državnega zaklada, če so jih podpisali vsi ministri in če jih je vlada predložila na prihodnjem

⁹ Biografski podatki po: Viktor Steska in dr. France Stele, "Magolič Srečko", Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1925-32, str. 6.

¹⁰ Viktor Steska in dr. France Stele, "Magolič Srečko", Slovenski biografski leksikon, 2. knjiga, Ljubljana 1925-32, str. 6.

Posledice požrešnosti, Osa 1905/1906

iz leta 1905 pa je bil narisana vrag, ki odnaša Körberja, Tiszo in Combesa. Prizor pa je komentiral Škrat: "To je že odveč! Koliko raznih ministrov vrag pobere, - § 14 pa le noče odnesti." V 38. številki iz leta 1904 pa je zanimiva karikatura združila zamisel o štirih letnih časih s štirimi obdobji človeškega življenja.

Kdo je bil nadarjen tržaški risar, ki je list opremil z modernimi, secesijsko občutenimi karikaturami in risbami, bo najbrž težko razvozlati. Lahko dodamo samo, da je Škratov karikaturist deloval v edinem vlemestu na slovenskem ozemlju, kjer je bila karikatura, seveda v nemškem in italijanskem kulturnem okolju, na mnogo višjem nivoju, kot je to veljalo za Ljubljano.¹³

Osa (1905/1906)

"Politično-satirični tednik" Osa je v letih 1905-1906 izhajal pod okriljem liberalnega tabora. Cilji satiričnega lista z liberalnim predznakom so bili jasni: Osa je služila za propagandno sredstvo v ostri in obsežno zastavljeni politični kampanji, s katero so se liberalci trudili prekositi in poraziti svoje klerikalne nasprotnike. Odgovorni urednik Ose je bil Valentin Kopitar, urejal jo je Rado Mur-nik,¹⁴ tiskala Narodna tiskarna v Ljubljani, karikature zanjo pa so risali Fran Tratnik (1881-1957) in trije člani dunajskega dijaškega umetniškega društva Vesna: Gvidon Birolla (1881-1963), Maksim Gaspari (1883-1980) in Hinko Smrekar.

Vsi štirje risarji so v tem času veljali za neznana umetniška imena, saj so se nedavno še šolali na Dunaju oziroma v Münchnu in Pragi, vendar se je njihova izbira izkazala za eno najbolj posrečenih uredniških odločitev, saj so Oso začeli zalagati s karikaturami na visokem likovnem nivoju. Te karikature so naduse uspešno posnemale secesijske karikature in ilustracije, kakršne so npr. objavljali münchenski *Simplicissimus*, stuttgartski *Der wahre Jacob* (1884-1933)¹⁵ ali dunajski sati-

zasedanju poslanski zbornici v odobritev. Ministrski predsedniki so z njegovo pomočjo vladali takrat, ko je predvsem zaradi obstrukcij prihajalo do "delanezmožnosti" državnega zbora.

¹³ Glej katalog: Laura Vasselli, *Artisti allo Specchio*, Trst 1992.

¹⁴ Po: Album slovenskih književnikov (uredil dr. Janko Šlebinger), Ljubljana 1928, str. XVI.

¹⁵ Poleg *Simplicissimusa* je tudi stuttgartski humoristični list *Der wahre Jacob* (1884-1933) nedvomno predstavljal pomemben zgled za karikature v Osi. Danes je za razliko od slavljenega *Simplicissimusa* skorajda

rični listi *Die Muskette* (1905-1941), ki je bila ustanovljena istega leta kot *Osa* in bila zasnovana kot "Simplicissimus na avstrijski način", *Der liebe Augustin*, *Die Fackel* idr. Risarji *Ose* so se zgledovali tudi po posameznih karikaturistih, kakršen je bil npr. Čeh František Kupka (1871-1957).

Literarni del *Ose* praviloma ni presegel raznovrstnih kratkih ali krajših satiričnih tekstov, pesmi, dovtipov in skečev, naperjenih proti domačim klerikalcem, katoliškim organizacijam in njihovim vodilnim, značilnim predstavnikom, npr. farjem, fajmoštrom, tercialkam... Ni manjkalo tudi žaljivk in psovanj, saj so bile tako karikature kot teksti namenjeni blatenju političnega nasprotnika. "Tekst 'Ose' je produkt vinskih in likerskih duhov," je zato menil Hinko Smrekar. "Ne leži v jeziku; razmere so sila omejene in malenkostne, če gremo čez naše meje, občinstvo ne čuti ničesar. 'Simplicissimus' ni za špisarje, ne za naše, ne za nemške. Tudi Cankar ni prebaven za naše purgarje. Slednjič je 'Osa' repek liberalne stranke; kakor hoče glava, repek miga. Mi risarji dobivamo ideje kar do malega gotove; treba je samo s tušem izvleči. Basta!"¹⁶

Vsekakor pa se je *Osa* izkazala kot nadvse koristno propagandno sredstvo pri zloglasnih liberalnih "farških gonjah". Enega vrhuncev so farške oziroma protifarške gonje dosegle z napadi na ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventuro Jegliča (1851-1930) ob izidu njegove knjižice *Ženinom in nevestam* leta 1909 in z Vodiško afero leta 1913. Škofa Jegliča so napadali seveda že prej. Zato najbrž ni naključje, da je bila prav njemu posvečena prva karikatura, ki jo srečamo v *Osi*. Karikatura *Potomcev naših imenitna dela* je narisal

pozabljen, vendar se je v času izhajanja laliko uspešno kosal z njim. List je bil socialistično usmerjen. Na začetku 20. stoletja je njegova naklada nekajkrat presegla naklado *Simplicissimusa*, saj so ga prodali tudi po 370.000 izvodov. Med pomembnejše sodelavce satiričnega lista *Der wahre Jacob*, ki je imel za založnika Henrika Dietza in za urednika Friedricha Wendla, sodijo Hans Gabriel Jentzsch (1862-?), Willy Lelmann - Schramm (1866-1954) in številni drugi.

Okrog leta 1900 je z njim začel sodelovati tudi italijanski karikaturist Gabriel Galantara (1865-1935), ki je bolj poznan pod psevdonimom Rata Langa. Risarsko kariero je začel kot karikaturist italijanskega satiričnega lista *Astno*. Najbolj je slovel po svojih antiklerikalnih karikaturah. Tudi njegove karikature, ki so jih objavljali socialistični časniki in časopisi po vsej Evropi, najbrž veljajo za enega pomembnih formalnih in vsebinskih virov za karikature v *Osi*.

¹⁶ Iz Smrekarjevega pisma prijatelju, književniku Janku Rozmanu, po: Karel Dobida, spremno besedilo k Hinko Smrekar, *Ljubljana 1957*, str. 16.

Maksim Gaspari. Objavljena je bila na prvi strani 1. številke *Ose*. Prikazovala je namišljeni Jegličev "atentat" na nedavno odkriti Prešernov spomenik pred frančiškansko cerkvijo v Ljubljani. Ustreden vzrok za nastanek karikature je Jeglič dobesedno položil v roke Osinega uredništva oziroma liberalne stranke. Takoj po otvoritvi spomenika septembra 1905 je namreč poslal liberalnemu ljubljanskemu županu Ivanu Hribarju pismo, v katerem je izrazil svoje ogorčenje nad pohujšljivo golo muzo, ki z lovorjevim vencem simbolično krona Prešerna. Predlagal je tudi, naj se kip odstrani in zamenja z drugim, spodobno oblečenim. Karikatura je prikazovala škofa Jegliča, ki z gnojnico poliva oziroma omalovažuje Prešernov spomenik.

Liberalci pri svojem političnem boju niso poznali nobenih ozirov. Niso se ustavljali tudi pred zmerjaškim napadanjem, podtikanji, žalitvami posameznikov in celotnega duhovniškega stanu. Karikature v *Osi* so bile zasnovane v podobnem duhu, vendar nam pričajo, da so grobe liberalne žaljivke, potem ko so bile prevedene na metaforično raven oziroma vizualizirane, nekako postale prebavljive. Nenazadnje je bila prav secesija izredno naklonjena premišljenim likovnim rešitvam, elegantnim stilizacijam, soglasju risbe, črnih ali barvnih površin in praznih ploskev. Vsa ta nenavadna eleganca je prežemala tudi Birolline, Gasparijeve, Smrekarjeve in Tratnikove karikature v *Osi*, ki so bile neredko odtisnjene tudi v več barvah.

Za najpomembnejši oblikovni vzorec *Osinih* karikaturistov je veljal *Simplicissimus*. Z njim si je *Osa* delila tudi antiklerikalno opredelitev. Vendar *Osa* razpona satire v *Simplicissimusu* in njegove ostrine ni dosegala. V njej se npr. tudi nikoli ne pojavi lasciven prizor v Reznickovi maniri. Med *Simplicissimusove* risarje, po katerih so se v marsičem zgledovali karikaturisti v *Osi*, sodijo Thomas Theodor Heine in predvsem Bruno Paul, ki je risal značilne stilizirane, rahlo groteskne dolgoroke osebe, ter Olaf Gulbransson s portretnimi karikaturami. Na njegovo stilizirano risbo se je še zlasti navezal Maksim Gaspari.

V *Simplicissimusu* so se pogosto pojavljale ilustracije, na katerih sta bili prikazani dve osebi v medsebojnem pogovoru. Spremlja jih satiričen komentar, ki je bil največkrat ubran na aktualne dogodke. Satirični učinek takšnih parov je temeljil predvsem na nasprotjih med obema predstavljenima osebama: ena je bila majhna in debelu-

Kolo „Slovenske Ljudske Stranke“

Krog **zlatega teleta** - tralala, Prezirajmo **šušmarje** - tralala, ples dokaj nam obeta - hopsasa! **denar sveta vladar je** - hopsasa!

šna in druga visoka in suha. Še zlasti je bil zname-nit par tipiziranih figuric z zajetnim okrogloglavim Bavarcem, iz katerega je vela samozavest, spokojnost in hladnokrvnost, in njegovim popolnim nasprotjem, visokim, suhljatim Prusom, zaznamovanim z zaskrbljeno, skorajda plaho držo. Risarji v Osi pa so ustvarili tipizirano figuro debelega župnika, ki je bila nasploh značilna za vrsto satiričnih listov in revij tedanjega časa. „Fajmojštra“ so zoperstavljali suhljatemu učitelju ali pa mu poiskali dopolnjujočo asketsko suhljato redovniško figuro v njegovih lastnih vrstah. Med najbolj uspele kontrastne dvojice v Osi so sodili: Smrekarjevi tercijalki gospa Treska in gospa Bobek, fajmošter in tercijalka, jezuit in župnik, župnik Testamentar in župnik Brence, po domače Pomarančar, pa Pomarančar v družbi s Trdoglavom, Gasparijev „odkritosrčni berač in skopi bisagar“. Takšne in podobne ilustracije (npr. „Iz kluba Modrijanov“, „Gospod Otrobar govori“) so bile z različnimi komentarji ponatisnjene večkrat, kar je uredništvo opravičevalo s tem, da se „stalne podobe najdejo tudi v največjih satiričnih časnikih“.

Maksim Gaspari je za 21. številko Ose narisal karikaturu „Izlet slavnega telovadnega društva Čuka“, ki se je početkom vsled neljube pomote imenovalo „Orel“. Z njo se je Osa ponorčevala iz katoliškega Orla. Na karikaturi je upodobljen nenavaden človeški in živalski defile, pri katerem nič ni

tako, kot bi moralo biti: naduti vodja procesije jaha na osličku, na lesenem konjičku mu sledi župnik, med „Marijinimi mladeniči“, ki tvorijo jedro sprevoda, pa se nahajajo same žalostne, usmiljenja vredne človeške prikazni. Nenavadno človeško in živalsko kolono dopolnjujeta mrka čuka, ki ju je Gaspari vključil v dekorativno zasnovan okvir kompozicije, ki poleg stilizirane črno-bele risbe velja za eno najpomembnejših značilnosti secesijske ilustracije.¹⁷ Gasparijevo delo je tudi karikatura *Pustni shod društva 'Abstinent'*, objavljena v 13. številki leta 1906. Karikatura se je polotila katoliške borbe proti pijančevanju.¹⁸

Ena najbolj znanih karikatur francoskega karikaturista Honoréja Daumiera (1808-1879) *Gargantua*, ki je v obliki samostojnega lista izšla leta 1831, prikazuje zajetnega francoskega kralja Louisa-Philipa. Kralj sedi na prestolu, ki je bil obenem tudi straniščna školjka, in požira dajatve revnih francoskih državljanov, medtem ko se z drugega konca kraljevega prebavnega trakta na njegove privrženice usipajo darila in častni naslovi. Zanj so si Daumier, založnik karikature in tiskar prislužili šestmesečne zaporne kazni ter globo v višini 500 frankov. Nekaj podobnega Daumierjevemu motivu je za 11. številko Ose narisal Gaspari. Na karikaturi *Iz zgodovine Slovencev* je prikazal župnika na nočni posodi. Župnik požira Slovence, rezultat njegove požrešnosti pa je cerkvice, ki se je znašla v kahli pod župnikovim sedem. Tudi prizor v ozadju s patrom, ki nabira v svojo posodo majhne cerkvice, je bil odkrit liberalni namig na Cerkveno pogoltnost. Na trodelni karikaturi *Posledice požrešnosti* v 20. številki je Gaspari narisal obilnega župnika, ki se je tako

¹⁷ Južni Sokol je bil ustanovljen leta 1863 kot protiutež nemškimi telovadnim društvom. Leta 1905 so se v Slovenski sokolski zvezi povezala vsa sokolska društva, ki so sčasoma dobivala vse bolj liberalen značaj, zato je istočasno Slovenska krščansko-socialna zveza želela spodbuditi ustanavljanje lastnih telovadnih odsekov. Na pobudo se je prvi odzval jeseniški kaplan Karel Čuk, ki je ustanovil telovadni odsek Katoliškega delavskega društva na Jesenicah. Člani katoliških telovadnih skupin so se sicer že od vsega začetka imenovali orli, toda njihovi sokolski tekmeči so jih imenovali „čuki“ - po majhni, sovi podobni ptici, ki naj bi označevala smrt.

¹⁸ Leta 1902 je bil prirejen prvi slovenski protialkoholni shod, naslednje leto je bila ustanovljena vseslovenska „družba treznosti“, leta 1905 pa je nastalo društvo Abstinent, ki je še istega leta pripravilo prvi društveni shod v Ljubljani. Junija 1906 sta bila v Ljubljani prirejena abstinenteska veselica in velik shod zoper alkoholizem. Abstinent je založil tudi tri propagandne razglednice z naslovi „Ne v krčmo!“, „Delirium tremens“ in „Žrtev alkoholizma“.

zredil, da je s svojim telesom porušil župnišče. Na karikaturi Klerikalna žoga ali 'povzdigovaje' ubogega kmeta v 35. številki, avtor je najbrž Gvidon Birolla, pa sta si kmeta kot nekakšno žogo podajala Jeglič in Šušteršič. Namen njunega žoganja je bil, da bi si iz kmetovih žepov natresla čim več cekinov.

Tudi karikatura v 22. številki je najbrž Gasparijevo delo. Prikazuje nam personifikacijo Slovenije, ki se je znašla v objemu klerikalnega zmaja. Na pomoč ji prihaja novodobni "viteški mladenič", "rešitelj Juri" z "imenitnim programom". V roki drži knjigo, v kateri lahko preberemo napis "narodna izobrazba", na pero, ki mu služi namesto sulice, je pritrjena zastavica z geslom "Iz naroda za narod". To je bilo geslo, na katerega se je oprlo tudi dunajsko društvo Vesna. Sodeč po karikaturi, liberalnemu sv. Juriju ni uspelo rešiti Slovenije, saj slednji vzdihuje: "Oh, grdi zmaj je pohrustal viteškega mladeniča s programom vred".

Simbolno je zasnovana tudi karikatura Iz luže v mlako iz 39. številke, ki je namesto v črni barvi odtisnjena v mikavnih barvnih prelivi. Prikazuje nam idilično secesijsko stilizirano krajino. Po njej se vije kolona črnih klerikalnih "nazadnjakov in mračnjakov". Upodobljeni so kot mački. Rep zadnjega med njimi je s kleščami zagrabil rak. "Ti slepi črni mački mislijo, da vlečejo oni mene, vlačim jih pa le jaz - iz luže v mlako," komentira karikaturu sam rak, ki pooseblja klerikalno nazadnjaštvo. 9. številka prvega letnika je izšla prav na začetku leta 1906. Uredništvo Ose je voščilo kranjskim klerikalcem veselo novo leto s karikaturu na naslovnici, ki prikazuje ose za volanom drvečega avtomobila, ki je na svoji poti povozila klerikalne trote. Na karikaturi Velikonočno darilce ali razočarani Bisagar je "Bisagarja" presenetila besna osa, ki je skočila iz pravkar razbitega pobarvanega in poslikanega pirha z napisom "Vesela Aleluja". Na karikaturi Božični vzdih v 8. številki, njen avtor je najbrž Gaspari, so se drobni klerikalni možici polotili božičnih daril. "Oh, saj tako ni bilo kdovekaj darov, pa so nam pobrali malone vse - in še niso siti!", zato vzdihuje družinski oče.

Smrekarjeva karikatura oziroma vinjeta k istoimenski pesmici Pobožnega klerikalca žalostni konec v 50. številki prikazuje oltarček z upodobitvijo Pieta in klerikalcem, ki je pravkar zgrmel v peklensko brezno. Namesto oltarnih kipov je Smrekar narisal dva kosmata hudiča, ki čakata na grešnika.¹⁹ Smrekar je karikature v Osi pogosto podpisoval s psevdonimom TDE, tokrat pa je

na karikaturu vključil droben lasten autoportret. Gasparijeva karikatura Vesela prihodnost v 34. številki prikazuje župnika z dvema farovškima kuharicama na kolenih. "Fajmošter" veselo vzklika: "Sapramiš, dekleta, zdaj ko je nam siromašnim duhovnikom obljubljenih skoraj deset milijonov kron, ni treba prodajati nobene ljubosumnosti. Odslej bo plačeval vsak lahko po dvoje kuharic!" Karikatura "Iz misijonske pridige na Gorenjskem" v 36. številki nam predstavi župnika, ki z žugajočim prstom s prižnice grozi svojim vernikom: "Ako ne boste vpisali svojih hčera v Marijine družbe in svojih sinov v mladeniške družbe, ako ne boste podpirali konsumov in ako ne boste volili kandidatov, ki vam jih vselej nasvetujejo vaši dušni pastirji, boste goreli vse večne čase v peklju, kjer je jok in škripanje z zobmi! Amen". V boju na nož med katoliškim in liberalnim taborom je namreč tudi prižnica služila kot učinkovito propagandno orožje. Liberalci so se upirali, da bi duhovniki za svojo agitacijo izrabljali prižnico in celo spovednico (npr. Ivan Hribar leta 1902 v kranjskem deželnem zboru ob razpravljanju o volilni reformi).

Tudi Fran Tratnik je bil izvrsten risar in ni v ničemer zaostajal za trojico Vesnanov. Pravzaprav si je kot karikaturist leta 1907 pridobil velik sloves, in to ne samo v Sloveniji, saj se mu je posrečilo z risbami prodreti celo v Simplicissimus, med bivanjem v Pragi pa je sodeloval tudi z mnogimi

¹⁹ "Rad postil se je, v cerkve lazil, se z molkom po kolenih plazil - pa vse ni pomagalo nič: naposled ga je vzel hudič!"

Mož je prav rad dajal za maše, da včasih še imel ni kaše - pa vse ni pomagalo nič: naposled ga je vzel hudič!"

Device je zapeljeval, in pri konsumih goljufal, prisegal krivo je ta ptič: zato pa vzel ga je hudič!"

Je mnogo bil na božjih potih, je mnogo molil po vseh kotih - pa vse ni pomagalo nič: naposled ga je vzel hudič!"

Je zmerom vero v ustih nosil, je zmerom za nebesa prosil - pa vse ni pomagalo nič: naposled ga je vzel hudič!"

In bližnjemu je kradel čast, in bližnjemu nastavljal past - le dobrega ni storil nič, zato pa vzel ga je hudič!"

češkimi satiričnimi listi. Med njegovimi prispevki za Oso se je npr. v 28. številki iz leta 1906 znašel izvrsten groteskni prikaz sprejema novega župnika v neki, s klerikalizmom zastrupljeni vasi na Kranjskem. Tratnik je na karikaturi nanizal množico grotesknih likov, vse od žena, ki so se zbrale pod tablo "Marijine hčerke", do mož, združenih pod tablo "Alojzijevi bratje", od stare mamce in starčevskih otrok do pretirano servilnega župana, ki med izrekanjem dobrodošlice liže župnikovo roko: "Gospod fajmošter, strašno nas veseli, da ste prišli k nam tako okrogli! Zakaj ker ste se zredili že drugod tako lepo, se vam pri nas ne bo treba!" Vsebinska zasnova karikature ustreza zahtevam uredništva Ose, formalna obravnava, ki temelji na dosledni stilizaciji in prehajanju figur v grotesknost, pa je bila Tratnikova posebnost.

Liberalci se v Osi niso omejevali samo na zmerjaške napade in smešenje klerikalcev, ki so tudi na naslovnici zadnje številke Ose (8. številka II. letnika) okrog svojega strankarskega malika - zlatega teleta - plesali Kolo 'Slovenske Ljudske Stranke'.²⁰ Omenjena karikatura si je sposodila biblijski ikonografski motiv Čaščenja zlatega teleta. Na nekaterih karikaturah v Osi srečamo tudi zanimive refleksije avstrijske notranje politike in nekaterih pomembnih političnih dogodkov, ki so seveda prikazani na način, kot so jih videli liberalci. V zgo-

²⁰ Vzroki za nenadno prenehanje izhajanja Ose niso jasni. Morda so bili krivi preveliki stroški priprave za tedanje čase razkošno ilustriranega lista. Uredništvo je svojo odločitev poskušalo pojasniti s pesmico 'Osi' v slovo:

"Poslavljaš zdaj se, draga 'Osa',
ker svojo si dolžnost storila
sovraga naroda pošteno
si pikala, jim vest budila!"

Od lopovskega jih početja
pač nisi mogla odurniti;
a vendar rodoljub vsak mora
za trud tvoj ti hvaležen biti!"

Če prizadevanje pa tvoje
ni koj početka uspelo,
to znak je le, da ljudstvo naše
politično pač še ni zrelo.

Vsi klerikalci so radostni,
po faroužih je vse veselo,
da 'Ose' več ne bo na svetlo,
da je končala svoje delo...

Pa upajmo, da skoro tudi
k nam pridejo svetlejši časi;
takrat, če prej ne, pa se 'Osa',
usa pomlajena spet oglasi!
Slovani."

dovinski spomin pa se je Osa zapisala predvsem po zaslugi zloglasnih "farških gonj".

Karikature v Osi so slovenskemu katoliškemu taboru seveda šle v nos, zato so se maščevali tudi nad karikaturisti. Tako je Deželni odbor v Ljubljani dvakrat zavrnil Gasparijevo prošnjo za štipendijo. "Objavljal sem politične karikature v satiričnem listu Osa, in to je bilo v precejšnji meri vzrok, da so mi odrekli štipendijo," je trdil Maksim Gaspari, ki je čez dve desetletji z enako vnemo risal karikature tudi za katoliško revijo *Ilustrirani Slovenec* (1924-1931).²¹

Zusammenfassung

Ein Simplicissimus
auf slowenische Art

Obwohl satirische bzw. humoristische Blätter im slowenischen Gebiet einige Jahrzehnte später zu erscheinen begannen als bei anderen europäischen Völkern, konnten die Slowenen am Beginn des 20. Jahrhunderts mit Europa Schritt fassen. Die Karikaturen in den drei slowenischen satirischen Blättern ahmten die damaligen, dem Jugendstil nachempfundenen Karikaturen des Münchner Simplicissimus (1896 - 1967), des Stuttgarter Der wahre Jacob (1884 - 1933), der Wiener satirischen Blätter Die Muskette (1905 - 1941), Der liebe Augustin, Die Fackel und anderer nach. Die Zeichner des Blattes Osa [Die Wespe] nahmen auch Anleihen bei einzelnen Karikaturisten, so zum Beispiel beim Tschechen František Kupka.

Mit dem Jež [Igel], der zwischen 1902 und 1909 in Laibach erschien, arbeitete der hervorragende Zeichner Miljutin Zarnik (1873 - 1940) eine Zeitlang zusammen. Der Redakteur des Jež, Srečko Magolič sr., begann aber bald nur noch in Tschechien gekaufte Klischees zu veröffentlichen, die zuerst im tschechischen satirischen Blatt Humoristické listy erschienen waren.

Die Identität des Karikaturisten, der beim Triester satirischen Blatt Škrat [Der Zwerg] (1903 - 1905) mitarbeitete, ist unbekannt. Das Blatt widmete sich vor allem der politischen Karikatur.

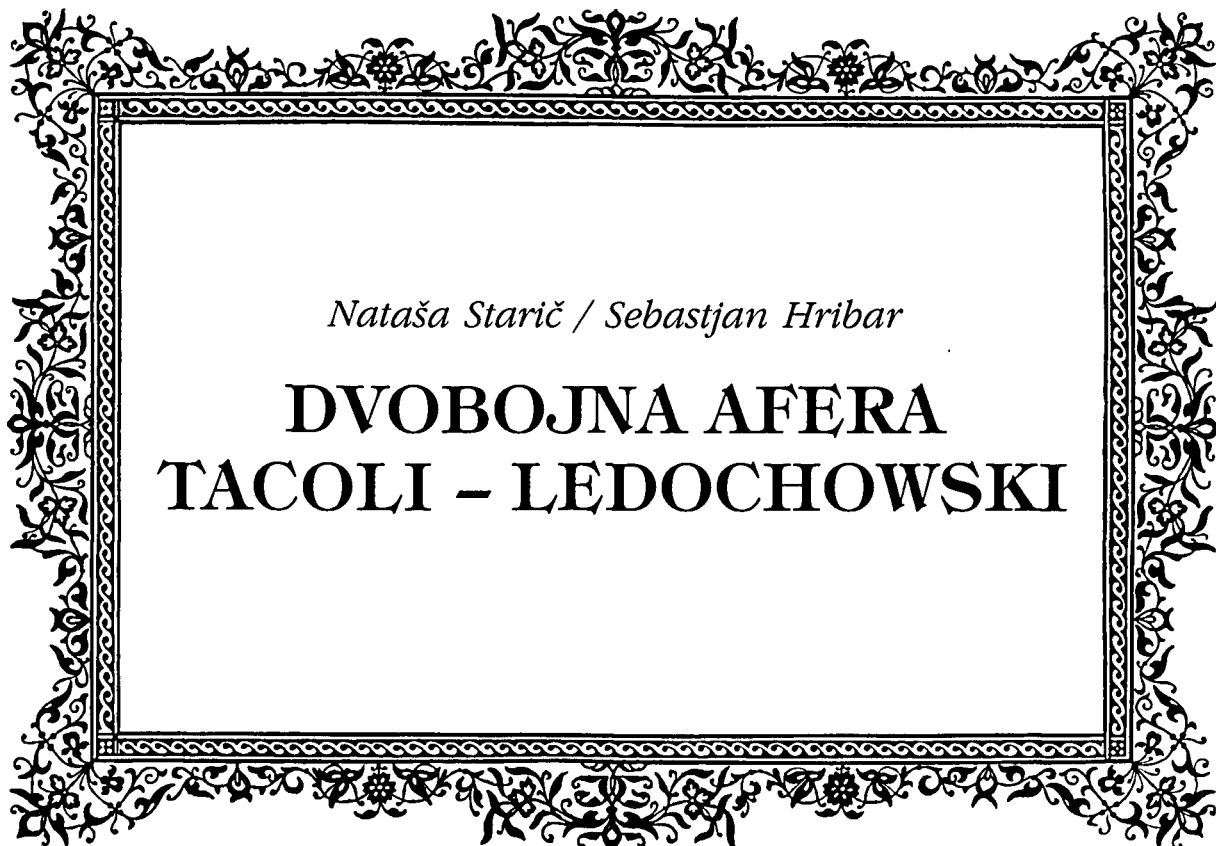
Das politisch-satirische Wochenblatt Osa erschien in den Jahren 1905 bis 1906 unter der Schirmherrschaft des liberalen Lagers. Es diente

²¹ "Srečanje z mojstrom Maksimom Gasparijem - Gašperjem / Umetnost je skrivnost" (intervju Marjana Kuneja z M. Gasparijem), Večer, 1967/91.

als Propagandamittel in einer scharfen und umfangreichen Kampagne gegen das katholische Lager (der berüchtigten "Pfaffenhetze"). Die Karikaturen für das Wochenblatt wurden von Fran Tratnik (1881 - 1957) und drei Mitgliedern des Wiener Schülerkunstvereins Vesna gezeichnet: Gvidon Birolla (1881 - 1963), Maksim Gaspari (1883-1980) und Hinko Smrekar (1883 - 1942).

Der literarische Teil der Osa reichte meist nicht über kurze und kürzere satirische Texte, Lieder, Witze und Sketche hinaus, die gegen die heimischen Klerikalen, die katholischen Organisationen und deren typische Vertreter wie Pfaffen und Betschwestern gerichtet waren. Auch Beleidigungen und Beschimpfungen fehlten nicht, da die Texte als solche den politischen Gegner in den Schmutz zerren sollten. Die Karikaturen der

Osa waren ebenfalls in diesem Geist konzipiert. Sie zeigen aber, daß die groben liberalen Beleidigungen doch leichter verträglich waren, nachdem sie auf die metaphorische Ebene verlegt bzw. visualisiert wurden. Nicht zuletzt bevorzugte gerade der Jugendstil durchdachte bildliche Lösungen, elegante Stilisierungen und die Übereinstimmung der Zeichnung, der schwarzen, farbigen und leeren Flächen. Als bedeutendstes formelles Vorbild der Karikaturisten der Osa galt der Simplicissimus. Mit ihm verband die Osa auch die antiklerikale Orientierung. Doch konnte die Osa die Spannbreite der Satire und die Schärfe des Simplicissimus nicht erreichen. Zu den Zeichnern des Simplicissimus, die Vorbilder für die Karikaturisten der Osa waren, gehörten Thomas Theodor Heine, Bruno Paul und Olaf Gulbransson.

Nataša Starič / Sebastjan Hribar

DVOBOJNA AFERA TACOLI – LEDOCHOWSKI

O dvoboju

Vedenje oficirjev habsburške in drugih armad so uravnavala pravila služenja vojaške službe in kodeks časti (Ehrenkodex). Tu so bile podane smernice, ki so določale, kaj je oficir dolžan sebi, svoji enoti, vojski in vladarju. Kodeks časti je na eni strani močno omejeval oficirjevo svobodo, na drugi strani pa ga je dvignil nad navadne smrtnike¹. Za posameznika, ki je spadal v ozek krog "častnih mož", je kodeks časti pomenil močan družbeni pritisk. Kodeks časti je kot nekakšen superego preganjal plemiče in visoke uradnike, da so vse – tudi najbanalneje – sporne zadeve reševali z dvobojem².

Najbolj časten in tudi najbolj nevaren oficirski privilegij je bil Ehrennotwehr – nujna obramba časti. Tako kot je država dovolila oziroma dala državljanom pravico, da so branili svoje življenje, svobodo in lastnino, je vojaški zakon dal oficirjem dodatno pravico in dolžnost branjenja časti. Člen 114 vojaškega kazenskega zakonika iz leta 1855 določa: "*Ehrennotwehr ist straffrei: Wenn Off. (izier) in Gegenwart einer oder mehrerer anderer Personen rechtswidrig angegriffen, sich,*

um der Fortsetzung solcher Beleidigungen ein Ziel zu setzen, auf der Stelle der ihm zuständigen Waffe bedient." Čeprav so imeli to pravico, bi v primeru dvobojevanja kršili civilne zakone, ki tega niso dovoljevali³.

Vprašanje branjenja časti se je pojavilo, ko je nekdo v prisotnosti ene ali več oseb užalil oficirja, oficirski zbor, vojsko ali vladarja, in je bila uporaba sile edina pot za zaustavitev žaljenja. V primeru, da je bil žaljitelj mož časti in je takoj sprejel poziv na dvoboj, ni bilo potrebe po obrambi časti. Prav tako obramba časti ni bila potrebna v primeru prisotnosti policista, ki bi aretiral žaljivca. V vseh ostalih primerih je moral oficir takoj braniti svojo čast z orožjem, ki ga je nosil. Lahko je uporabil službeni revolver, vendar pa je bilo najbolj častno orožje oficirjeva sablja, ki je bila nekakšen simbol pripadnosti viteškemu redu. Oficir naj bi sabljo uporabil le v namen utišanja žaljivca, vendar pa ni bilo jasno, ali je dovolj boj do prve krvi, ali pa naj se sablja vihti toliko časa, da žaljivec ne more nadaljevati z žaljivkami in je kaznovan⁴.

Po letu 1867 so liberalni, socialni in nacionalni časopisi institucijo obrambe časti označili za barsko. Opozarjali so tudi, da oficir v civilu nima pravice braniti svoje časti. Vedno naj bi bil v uniformi in nikoli naj ne bi odložil meča na javnem

¹ Istvan Deak, *Der k. (u.) k. Offizier 1848-1918*, Wien-Köln-Weimar 1995, str. 156.

² Janez Cvirn, "Sapralot! To bo pa močan strel." *K zgodovini boja na Slovenskem, Zgodovina za vse*, leto 1/1994, št. 1, str. 33.

³ Istvan Deak, *n. d.*, str. 158.

⁴ Prav tam.

mestu, sploh pa naj bi se izogibal mest, kjer bi lahko bil užaljen⁵.

Vojska je obrambo časti sprejemala kot nujno zlo, dvobojevanje pa kot plemenito dejanje, ki je del oficirjevega življenja. Vendar pa so bili zakoni dvoumni tako pri obrambi časti kot pri dvoboju. Obramba časti je bila prepovedana le s civilnimi zakoni, dvoboj pa je bil kazniv tudi po vojaškem kazenskem zakoniku, ki je za dvobojevanje predvideval ostrejšo kazni kot civilni zakoni. Kljub temu so se oficirji habsburške vojske nekaj stoletij dvobojevali, saj ni šlo le za njihovo čast, ampak tudi za njihovo poklicno preživetje⁶.

Vojaški kazenski zakonik iz leta 1855 je definiral dvoboj kot prekršek in je določil za duelante in sekundante ter poveljujoče komandante, ki niso uspeli preprečiti incidenta, stroge kazni. V primeru, da nihče ni bil ranjen, je bila kazen od pol do enega leta zapor. Udeležba v dvoboju, ki se je končal s smrtnim izidom, pa je preživelemu lahko prinesla od pet do deset let strogega zapor. Če sekundanti niso poskušali preprečiti dvoboja, so bili lahko obsojeni na dvajset let zapor⁷.

Odnos habsburških vladarjev do dvoboja je bila mešanica nasprotij. Marija Terezija in Jožef II. nista bila pristaša dvoboja, ker nista hotela, da njuni podaniki jemljejo zakon v svoje roke, hkrati pa se je število njunih nepogrešljivih oficirjev stalno manjšalo⁸. Leta 1752 je Marija Terezija izdala zakon, po katerem so duelante in sekundante obglavili. Leta 1790 so kazen omilili na izgubo čina in pripor v času miru, v času vojne pa je veljala smrtna kazen⁹. Vendar pa so strogi zakoni največkrat ostali le na papirju.

Dvoboju so stalno nasprotovali katoliška cerkev, prostozidarji, socialni demokrati in meščanske liberalne stranke. Vendar pa so tako socialdemokrati kot liberalci svojo čast branili s pomočjo dvoboja. Oficirski kodeks pa ni k dvoboju obvezoval le aktivnih oficirjev, ampak se je krog razširil tudi na upokojene oficirje, rezerviste in kasneje tudi na civiliste. Tako so tudi učitelji, doktorji, odvetniki, poslovneži in študentje vihteli sabljo v obrambo svoje časti. Veliko civilistov se je k dvoboju zatekalo, ker so hoteli dokazati, da so enakovredni oficirjem. Z dvobojem so se okoriščali tu-

di oficirji manj priznanih narodnosti, kot so Romuni in Slovaki, ki so hoteli biti enakovredni Nemcem in Poljakom. Prav tako so se dvobojevali oficirji kmečkega ali obrtniškega porekla, ki so hoteli biti obravnavani kot možje časti. Dvoboj so kot sredstvo boja proti antisemitizmu velikokrat uporabljali Judje. Antisemitizem je bil med nemškimi in slovanskimi srednjimi razredi res zelo razširjen, vendar pa je tudi najbolj ekstremen antisemit moral dvakrat premisliti, preden je užalil Juda, ki je lahko bil oficir, saj je s tem tvegval življenje ali svoj čin in status¹⁰.

Do 19. stoletja so se izoblikovala že dokaj enotna pravila in priročniki dvobojevanja, ki pa so se od države do države razlikovali. V vseh je enotno pisalo, da mora biti dvoboj motiviran z žalitvijo, da se morajo duelanti boriti z enakim in smrtonosnim orožjem ter se morajo držati določenih pravil. Dvoboj naj bi potekal ob prisotnosti prič. Poznali so žalitve treh stopenj: 1. lažja žalitev, kot je grdo obnašanje; 2. težja žalitev, kot je verbalna žalitev; 3. fizična žalitev, kot je klofuta. Velik vpliv na potek in izid dvoboja sta imela sekundanta¹¹.

Dvoboj se je začel z izmenjavo vizitk in izbiro sekundantov, ki sta organizirala sam dvoboj ter se posvetovala s častno komisijo ali s starejšimi duelanti. Dvoboju sta prisostvovala dva zdravnik. Sam dvoboj je potekal zelo obredno. Začel se je z lomljenjem pečatov na škatli s pištolami, temu je sledilo pregledovanje pištol, branje pravil in pozivanje k spravi, ki je sledila tudi dvoboju, če sta oba duelanta preživela. Bojevali so se s sabljami ali pištolami. Dvoboji s sabljami so se delili na tiste, ki so dovoljevali samo zamahe, in na tiste, ki so dovoljevali tudi vbode. Slednji so bili nevarnejši in oficirjem prepovedani. Lahko so se borili do "prve krvi", določen čas, ali do smrti. Če so se dvobojevali s pištolami, sta nasprotnika lahko stala na mestu in streljala prosto ali na ukaz. Lahko sta se tudi približevala eden drugemu in se med tem ustavljala. Določeno je bilo tudi število krogel. Najhujši dvoboj je bil tisti, kjer sta se nasprotnika približevala drug drugemu, dokler ju ni ločilo le petnajst korakov¹².

Danes je kar težko verjeti, kakšna nepomembna dejanja so lahko pripeljala do dvoboja. Zadostoval je že aroganten pogled, prerivanje, posmehljiva pripomba glede nekoga ali njegovega dela. V

⁵ Prav tam

⁶ Istvan Deak, n. d., str. 159.

⁷ Prav tam, str. 160.

⁸ Prav tam, str. 161.

⁹ Prav tam, str. 160.

¹⁰ Prav tam, str. 162, 163.

¹¹ Prav tam, str. 164.

¹² Istvan Deak, n. d., str. 165.

primeru, da je prišlo do žalitve dame, so bili njeni prijatelji in sorodniki obvezani, da branijo njeno čast¹³.

Konec 19. stoletja je v nasprotju z Avstro-Ogrsko število dvobojev v Nemčiji začelo upadati. Vzrok temu je bilo, da so častna sodišča oficirje, ki so prešuštovali, označila za nevredne zadoščenja. Tako je bilo v Nemčiji zaradi prešustva iz vojske odpuščenih manj oficirjev, kot v Avstro-Ogrski, kjer bi bil za takšno dejanje dvoboj skorajda ukazan. Specifičnega ukaza ni nikoli bilo, ker je bil dvoboj kazniv¹⁴.

4. decembra 1902 je španski prestolonaslednik Don Alfonso de Bourbon y Austria-Este na Dunaju ustanovil *Allgemeine Anti-Duell-Liga in Österreich*, ki je z zakonskimi novelami hotela zaščititi posameznikovo čast¹⁵. Poskušali so mobilizirati nasprotnike dvoboja – zlasti med oficirji – in že do leta 1904 je Ligi uspelo rešiti kar 300 spornih primerov brez orožja. Zaradi tega se je v avstrijski kritični javnosti nasprotovanje dvoboju postopoma okrepilo in leta 1911 je Franc Jožef izdal dekret, s katerim je (vojaški) dvoboj omejil na minimum¹⁶. Do končne prepovedi le-tega je prišlo 4. novembra 1917. Prepovedal ga je cesar Karl, ki ni hotel, da njegovi častniki tvegajo svoja življenja v dvoboju, saj so se lahko izkazali na vseh frontah, kjer so bili nepogrešljivi¹⁷.

Dvobojna afera Tacoli – Ledochowski

a) Afera Tacoli

Anton Marchese Tacoli je izviral iz stare italijanske družine. Rojen je bil 30. marca 1872 na Dunaju, končal šolanje v Kalksburgu in prevzel materno kmetijo na Štajerskem. Septembra 1892 se je kot enoletni prostovoljec javil v vojaško službo. Leta 1894 je bil povišan v rezervnega poročnika, nato pa je služil v različnih oddelkih. Imel je dober karakter, a se je vseeno izkazal kot neprimeren za vojaško službo, saj ni bil dovolj marljiv. Vojška služba mu ni "ležala" in do svojega osemdvajsetega leta ni bil več povišan. Leta 1898 je

prišel služiti k petnajstemu polku Franca Salvatorja¹⁸.

Leta 1897 je bil poročnik Bela von Szilley premeščen na Dunaj, kjer je srečal starega šolskega kolega Tacolija. Tacoli je za Szilleya dejal, da je malo otročji, klepetav in bahaški, vendar ima tudi privzgojene katoliške principe svojih staršev. Pozimi leta 1899 je bil poročnik Szilley v oficirski menzi žaljiv do cesarjeve najmlajše hčere Marije Valerije in njenega moža vojvode Franca Salvatorja. Vojvodo je obtožil prešustva. Tacoli je temu ugovarjal, kajti nihče ni smel obrekovati cesarske hiše, sploh pa ne vojak cesarske vojske. Tacoli je Szilleya poklical na zagovor. To je bilo 17. januarja leta 1900 ob prisotnosti poročnika Vegha. Szilley je poznal Tacolijeva načela glede dvoboja in mu je tudi dejal: "Tebi pa človek res lahko vse reče, saj se ne boš branil." Tacoli je bil velik nasprotnik dvobojevanja. Oba sta se večkrat pogovarjala o tej kočljivi temi. Tacoli je zatrjeval, da se dvoboju izogiba iz načelnih razlogov.¹⁹

Glede obrekovanja cesarske hiše je imel Tacoli kot avstrijski vojak dolžnost, da obrekovalce izzove na dvoboj in da dobi zadoščenje. On pa zaenkrat ni reagiral tako, in je pričakoval, da tudi poročnik Vegh v to ne bo posegal. Med tem je Szilley za dogodek povedal svojim kolegom, pa tudi poročnik Vegh je stavek: "Saj tebi pa lahko človek reče vse", moral potrditi nadrejenim. Zadeve ni bilo mogoče več prikriti in izbruhnil je škandal. Tacoli se je nato poslužil dveh *posrednikov*, da bi razčistil stvar. To sta bila ritmojstra (čin v konjenici) Galazy in Holved. Povedal jima je o svojem primeru, ni pa ju pooblastil za svoja sekundanta. Tacoli ni vedel, da bi moral o takšni zadevi obvestiti nadrejenega in se mu tudi podrediti. O posrednikih ni nato nič več slišal, dobil pa je listek, na katerem je pisalo²⁰:

Dragi prijatelj,

Dvoboj bo jutri, trinajstega, ob enajstih dopoldne, pod naslednjimi pogoji:

- 1. Dvoboj s pištolami na tri krogle; 25 korakov razdalje.*
- 2. Če ne bo zmagovalca, se pomerita s sabljami.*

¹³ Prav tam, str. 165, 166.

¹⁴ Prav tam, str. 166.

¹⁵ Rok Stergar, *Častniški zbor v Ljubljani med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno, diplomsko delo, Ljubljana 1997*, str. 73.

¹⁶ Janez Cvirn, n. d., str. 34.

¹⁷ Rok Stergar, n. d., str. 73.

¹⁸ Olivia Thurn und Taxis, *Die Affäre Tacoli – Ledochowski und die Gründung der Anti-Duell-Liga*, Wien 1997, str. 50.

¹⁹ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 51.

²⁰ Prav tam, str. 52.

Za zdravnika smo prosili dr. Farkasa. Če se s temi pogoji ne strinjate, nam pravočasno sporočite.

*Spozdravi,
Holved*

Ker sta oba gospoda vedela, da se Tacoli noče dvobojevati, lahko to pismo razumemo kot ukaz nadrejenega Henike. Dejstvo, da je bil Szilley izzvan brez Tacolijeve vednosti in volje, so razlagali kot pomoto. Tacoli je rekel, da ni pripravljen in se je obrnil na vojvodo Franca Salvatorja, če bi lahko vplival v njegovo korist, saj je bil sporna oseba afere in poveljnik obeh pogodbenikov (posrednikov). Tacoli je tudi povedal, kakšna so njegova religiozna prepričanja, ki mu branijo, da bi se dvobojeval²¹.

Zbor oficirjev je enoglasno odločil, da je potreben sodni postopek. Kolegiju, ki je ta postopek vodil, je predsedoval polkovnik Joseph von Fleischmann. Tacoliju so omogočili, da organizira svojo obrambo, vendar pa bi bil v primeru, da bi se zadeva rešila v njegovo korist, podvržen preiskavi tudi njegov odvetnik. Zato se je odločil, da se bo branil sam. Tacoli je svoje odrekanje dvoboju zagovarjal s tem, da je Szilleya označil za nevrednega zadoščenja, ker je obrekoval cesarsko hišo. Vendar pa tega zagovora niso priznali. Tacolijeva obramba je propadla, ker je vojvoda Franc Salvator izjavil, da se ne počuti napadene. To je vodilo k temu, da kolegij Szilleyeve izjave ni označil kot žalitev člana cesarske hiše in ga tako razglasilo za vrednega oziroma sposobnega zadoščenja. Šele tedaj pa je Tacoli v svojo obrambo postavil svoja katoliška prepričanja. Tega prej ni storil, ker se je bal, da bo degradiran, če bo izrazil svojo nenaklonjenost dvobojevanju. Imel je prav, kar vidimo iz nadaljnega postopka afere. Že samo njegov nazor do dvobojevanja je zadoštoval za odvzem čina. Njegova verska katoliška prepričanja so bila označena kot smešni izgovori. 5. aprila 1900 je bila izrečena sodba. Obrazložitev sodbe je bila, da Tacoli ni branil svoje hudo užajljene časti in se je dvoboju izognil na strahopeten način. Posledica je bila, da je bil degradiran v navadnega vojaka. Čin mu je bil odvzet do morebitne rehabilitacije. Z odvzemom čina pa je bil neposredno povezan tudi odvzem časti komornika. Bil je kaznovan kot nečastni izdajalec. Senca škandala ga je spremljala vse življenje in vodila do prezgodnje smrti²².

Poročnik Szilley je bil za svoje obrekovanje samo opomnjen, vendar pa je bil ta opomin 3. oktobra leta 1901 črtan iz njegovega dosjeja, kar mu je omogočilo morebitno napredovanje. Leta 1918 je postal major. Tako je bila afera Tacoli zaključena, vendar pa je za sabo potegnila še eno afero in še eno žrtev²³.

b) Afera Ledochowski

Kapetan grof Joseph Ledochowski je bil rojen 2. aprila 1867 kot potomec stare plemiške družine. Študiral je na akademiji v Dunajskem Novem mestu in na Vojni šoli na Dunaju. To mu je omogočilo služenje v cesarsko-kraljevem generalštabu. 1. maja 1896 je postal pribočnik barona Becka, ki je bil vodja generalštaba. Od mladega oficirja so veliko pričakovali, veljal pa je tudi za zelo dobrega meteorologa. Neki polkovnik ga je opisal kot prvorazrednega oficirja, uspešnega meteorologa in aktivnega katolika, ki je vedno voljan pomagati. Leta 1900 je bil vpleten v afero, v kateri je izgubil vse, kar je prej dosegel²⁴.

Tacoli je imel o navadah branjenja časti v vojski nezadostno znanje in je bil zato odvisen od ostalih. Glede vprašanja o sposobnosti oziroma vrednosti zadoščenja oficirja (Szilley), ki širi laži in opravlja, se je obrnil na Ledochowskega, ki se je, potem ko se je pozanimal o stvari, odločil, da mu pomaga. V pismu mu je potrdil, da ne more priti do dvoboja, če gre za laž ali žaljenje cesarske hiše. Ko je bil sprožen postopek proti Tacoliju, mu je Ledochowski pisal: "Moje stališče sta že odobrila dva gospoda. Tudi jaz bi enako ravnal, seveda če je laž dokazljiva, kot je v tvojem primeru. Prosim trdno zastopaj svoja stališča. Samo ta lahko spoznam kot pravilna. Pričakujem tvoje vabilo..."

Kdo sta bila ta dva gospoda, ki sta se z njim strinjala, ni znano in nista nikoli več omenjena. Ledochowski je tudi dejal, da se zaradi zakonov Cerkve, ne sme dvobojevati noben katolik. V Ledochowskega ni dvomil nihče v njegovi bližini, že zaradi njegove stroge katoliške vzgoje. Bil je dober kristjan, kar je bilo v katoliški vojski, kot je bila cesarska, zelo pomembno. Tacoliju je dovolil, da ga imenuje za svojega svetovalca, takoj ko mu pošlje vabilo. Med procesom je izrazil svoje stališče do dvoboja in priznal, da je Tacoliju odsvetoval dvobojevanje, kar je 29. aprila sprožilo postopek tudi proti Ledochowskemu²⁵.

²¹ Prav tam, str. 53.

²² Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 53, 54.

²³ Prav tam, str. 54, 55.

²⁴ Prav tam, str. 56.

²⁵ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 57.

c) Postopek proti Ledochowskemu

11. junija 1900 je vodja generalštaba sklical zbor oficirjev, ki naj bi se ali sestal in končal zadevo ali pa sklical kolegij in sprožil nadaljnji postopek, če bi bilo to potrebno. Predsedoval mu je vojni minister in vodja generalštaba podmaršal Heinrich Pitreich. Zbor so sestavljali vsi oficirji generalštaba, nameščeni na Dunaju. Sam postopek pa se je začel 23. junija. Zanimivo je, da sta bila dva nadporočnika črtana s seznama prisotnih. To sta bila dva cesarjeva pribočnika. Ni pa jasno, zakaj sta bila najprej sprejeta, nato pa izključena z zasedanja. Bila pa sta edina predstavnika visoke aristokracije med vsemi oficirji. Morda je šlo za manipulacijo vodstva zbora. Obstaja pa tudi možnost, da sta bila izključena, ker sta si bila blizu s cesarjem in bi to slabo vplivalo na njegov ugled, če bi se tudi on vpletel v to afero, ali pa če bi se to samo zdelo. Opazimo lahko tudi, da je bilo med oficirji, ki so zasedali, zelo malo aristokracije. Morda zato, ker so se z vprašanjem časti ukvarjali bolj meščani, da bi s tem lahko stopili ob bok stari aristokraciji. Drug vzrok pa je to, da bi lahko prišlo do škandala, ko bi se plemstvo moralo izreči za ali proti dvoboju²⁶.

Tako so 23. junija sklicali redni oficirski kolegij, ki naj bi zadevo nadalje obravnaval. Na tem kolegiju je 106 od 116 oficirjev podpisalo formular, ki je zahteval izčrpno preiskavo s strani kolegija. Kolegiju je predsedoval polkovnik generalštaba baron Arthur Giesl. Ledochowski se je držal Tacolijevega prikaza. Očitati so mu, da je vplival na Tacolija, na kar je odgovoril, da je bil seznanjen z njegovim primerom in da je bil dolžan podati svoje mnenje. Izjavil je tudi, da je Tacoli ravnal pravilno. Kolegij je hotel kot pričo priznati tudi bivšega poročnika Tacolija, ker pa je bil le-ta takrat že civilna oseba, njegove izjave o časti in dolžnosti niso mogli priznati²⁷.

Kolegij je pokazal velik interes za njegove poglede na dvoboj, kar se tiče katoliške Cerkve.

Ledochowski je dejal, da bi v primeru žalitve sprejel zadoščenje, če bi bilo to v skladu z vojaškimi zakoni. Nadalje se je kolegij dotaknil tudi pravic in dolžnosti oficirja cesarsko-kraljeve vojske, kamor spadajo tudi stanovski privilegiji dvoboja. Vsak oficir, ki ne upošteva obstoječe norme in se odreče dvoboju, izgubi pravico, da bi še naprej pri-

padal svojim stanovskim tovarišem in ne more obdržati svojega čina in pozicije²⁸.

Zadnje zasedanje, kjer so izrekli tudi sodbo, je bilo 11. julija 1900. Komisija je odločila, da so nadaljnje preiskave nepotrebne. Ledochowski se je še zadnjič zgovarjal na načela katoliške Cerkve in na to, da je po vojaškem kazenskem zakoniku dvoboj kazniv. Na te izjave se kolegij ni oziral in je izrekel sodbo. Ledochowski je bil obsojen, ker je Tacoliju odsvetoval dvobojevanje, čeprav je bila njegova čast užaljena. Odvzeli so mu čin, moral je zapustiti službo v generalštabu in bil je premeščen v neaktivno deželno brambo kot konjenik. Svojo službo v generalštabu je končal 18. avgusta. Na vodjo generalštaba je naslovil protestno pismo, v katerem je izjavil tudi, da se mu odvzem čina zdi nezakonit. Na svoje pismo je dobil strog odgovor. Ni se smel več posluževati oficirske titule in uniforme. V primeru, da tega ne bi upošteval, bi sledile stroge sankcije. Moral se je ukloniti svoji usodi in je predal svoj čin, še preden mu je bil odvzet, česar pa se v virih skoraj ne omenja. Seveda pa je tudi on izgubil čast komornika. Ob tem dogodku so časopisi pisali, da je grof Ledochowski padel na bojišču časti²⁹.

č) Posledice in rehabilitacija

Ta afera je imela velik vpliv na življenje obeh mož. Bila sta brez položaja in brez časti. Izguba čina in titule je bila v bistvu samo manjša težava. Posledice, ki so sledile v privatnem življenju, si danes komaj predstavljamo. Veljala sta za strahopetca in sta bila skoraj izobčena iz družbe. Prisljena sta bila živeti samotarsko življenje. Nihče, ki je dal kaj nase, se ni hotel družiti z degradiranim oficirjem in nihče ni hotel, da bi se njegova hči poročila s strahopetcem. Ostali so jima le redki prijatelji³⁰.

Finančne posledice Tacolija niso hudo prizadele, ker ni bil poklicni vojak in se je lahko vrnil na domačo kmetijo. Drugače pa je bilo za Ledochowskega, ki je vse svoje življenje gradil vojaško kariero in na tak udarec ni bil pripravljen. S službo kočijaža si je poskusil ustvariti novo življenje. Edini, ki mu je pomagal, je bil vojvoda Robert Parmski, ki mu je ponudil častno mesto na svojem dvoru v Schwarzaui, kjer je tudi spoznal svojo bodočo ženo grofico Vittorio de Conti, s katero

²⁶ Prav tam, str. 58, 59.

²⁷ Prav tam, str. 59.

²⁸ Prav tam, str. 60.

²⁹ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 61, 62.

³⁰ Prav tam, str. 62.

se je septembra 1908 tudi poročil. Prisotnost Ledochowskega v Schwarzaui pa je vznemirila grofa Üxüll-Gyllenbranda, ki je bil poveljnik tamkaj stacioniranih enot in se je rad udeleževal lova na Parmovih posestih. Ko se je Parmi pritožil, da ne bo več lovil na njegovih posestih, ker je tam grof brez časti, mu je Parma odvrnil, da bodo lovi potekali tudi brez njega. Üxüll je nato vsem oficirjem prepovedal obiskovanje dvora v Schwarzaui in ga tako bojkotiral. Tako je sama afera posredno vplivala tudi na vojvodo Parmškega, katerega finančno stanje je zaradi tega trpelo. Ledochowski je služboval pri vojvodi Parmškemu do 1906. leta. Od leta 1915 pa je delal kot sekretar pri vojaško-geografskem inštitutu. Meseca maja 1917 ga je cesar Karl povišal v majorja. Umrl je 22. septembra leta 1941 po težki bolezni srca³¹.

Tacoliu pa je svojo podporo izrazil Don Alfonso de Bourbon-Parna. V pismu je njemu in Ledochowskemu napisal, da sta potrebovala veliko poguma, da sta se tako odločila in da sta žrtvovala svoji karieri, da sta ostala zvesta katolika. Tacoli se je kasneje izkazal na ruski fronti in je bil nagrajen s srebrno medaljo 1. razreda za hrabrost. Leta 1916 je zaprosil za vrnitev svojega prejšnjega čina, kar mu je bilo 21. marca tudi odobreno. Je pa malo verjetno, da je svoje nazore kljub rehabilitaciji spremenil³².

Analiza

Po vsem tem si lahko postavimo vprašanje, kaj sta Tacoli in Ledochowski zagrešila, da sta bila tako strogo kaznovana. Ali se morda nista držala katoliških smernic, ki jih je upoštevala vsa monarhija? Kazen, ki ju je doletela, je mogoče primerjati s kaznijo, ki doleti težke zločince, pa čeprav sta se kot oficirja cesarsko-kraljeve vojske držala vseh veljavnih zakonov. Če preučimo zakone, opazimo, da so na strani obtožencev in da prihaja do razhajanj med zakoni in med odgovornimi upravnimi organi.

a) Splošni zakoni

1. Civilni zakoni obravnavajo dvoboj kot zločin in mu predpisujejo stroge kazni.

2. Tudi vojaški zakoni predpisujejo stroge kazni za dvobojevanje in včasih celo grozijo z odpustitvijo iz vojske.

3. V cerkvenih zakonih dvoboj obravnavajo prav tako in ga kaznujejo z izobčenjem³³.

Dvoboj je torej bil prepovedan tako od Cerkve kot od države. Pa vendar je bil oficir, ki se iz kate-regakoli razloga ni hotel dvobojevati, kaznovan z najstrožjimi kaznimi. Dvoboj je bil torej od države zaščiteno kaznivo dejanje. Na eni strani je monarh svojim podložnikom prepovedal dvoboj, na drugi strani pa je dvoboj toleriral in se je celo strinjal z odpustitvijo oficirjev, ki so se držali prepovedi dvobojevanja in niso sprejeli izziva, iz vojske³⁴.

V Tacolijevem primeru ne gre za resničnost ali neresničnost govoric, katerim je naredil konec, ampak gre zgolj za dejstvo, da jih je ustavil, kar je bila konec koncev tudi njegova dolžnost. Pravno gledano je kriv le poročnik Szilley. Zakon je kršil dvakrat, enkrat proti vojvodi Francu Salvatorju, zetu cesarja, in drugič, proti komandantu regimenta, ki pa je bil prav tako Franc Salvator. Cesar-ska hiša naj ne bi bila potegnjena oziroma vključena v noben osebni spor in zaradi tega naj se v tem primeru ne bi dvobojevali. Tako moč kot čast suverena naj bi bila večja in nad posameznikom ali nad vsemi podložniki, kajti suverenost je vir vseh časti. Že zaradi tega je bilo izzivanje Tacolija tako ali tako praktično nemogoče, in vsa stvar je bila neveljavna. Odgovorni oficirji pa tega aspekta niso upoštevali. Čudno je, da teh nepravilnosti ni nihče odpravil, ali vsaj pokazal nanje, kajti v nobenem zakoniku ali predpisu ni pisalo, da se užaljeni oficir **mora** dvobojevati. **Pravica** do dvobojevanja je predvsem v vojaških krogih veljala za običajno pravo³⁵.

b) Državni zakoni iz leta 1867

2. člen: *Vsi državljani so pred zakonom enaki.*
Zato naj ne bi bilo specialnih zakonov za posebne sloje ali oficirje.

13. člen: *Vsak človek ima pravico, da ustno ali pisno znotraj meja zakona izrazi svoje mnenje.*
Tega se je Ledochowski držal.

14. člen: *Vsakemu je zagotovljena svoboda prepričanja in vesti. Uživanje državljanskih in političnih pravic ni odvisno od veroizpovedi. Ne sme-*

³¹ Prav tam, str. 62-67.

³² Prav tam, str. 64-67.

³³ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 67.

³⁴ Prav tam, str. 67, 68.

³⁵ Prav tam, str. 68, 69.

jo pa biti državljanske dolžnosti prekinjene ali ovirane zaradi veroizpovedi³⁶.

c) Morala in razum

Branitev časti pod prisilo je bilo v nasprotju s splošno priznanimi moralnimi zakoni. Tudi Don Alfonso je Tacoliju pisal, da je dvoboj barbarska navada, nevredna tistega časa in civilizacije, zato jo mora vsak razumen človek zavreči.

Neuesten Wiener Nachrichten so iz afere Tacoli – Ledochowski naredile vprašanje principa. Ali je pravično, da je oficir, ki se je ravnal po svoji vesti, po zakonu Cerkve in po državnih zakonih, odpuščen iz vojaške službe na nečasten način? Tega vprašanja so se lotevali tako domači kot tuji časopisi³⁷.

Odmevi v časopisju

Škandala, ki se je sprožil ob aferi Tacoli – Ledochowski, ni bilo mogoče kar prikriti. Razcepil je Evropo, ločil liberalce od konzervativcev in končno ločil tudi evropski tisk. Najprej se je oglašil avstroogrski tisk. Sama afera je bila tudi orodje za obračunavanje nasprotnih strani ob koncu monarhije. Veliko ljudi je v dvoboju videlo še zadnji ostanek tradicije, ki bi se je bilo treba držati. Vendar pa so se že kazali začetki nove dobe, s katero sta na eni strani prihajala strah in nezaupanje, na drugi strani pa optimizem in upanje v napredek. Tisk se je od leta 1848 vse bolj razvijal v glasilo ljudstva. Imel je moč in vpliv, in je bil v času liberalizacije sredstvo komunikacije med različnimi političnimi stranmi. Med najpomembnejše časopise je spadal krščanskosocialni časopis Reichspost, ki je bil nesporno najbolj pravoveren in konzervativen. Pomembna sta še liberalni časopis Neue Freie Presse in pa socialdemokratski Arbeiterzeitung.

Dvoboj je bil že od srede 19. stoletja tema pisnih diskusij, vendar pa tu ni šlo samo za smiselnost dvoboja, ampak je bilo to zgolj politično vprašanje. Odkar so dvoboji postali znani, so lahko ljudje vedno o njih brali v časopisih. Vprašanje dvoboja je tako že pred afero Tacoli – Ledochowski postalo osrednja točka spora med avstroogorskimi časopisi³⁸.

Nekaj dni po drugi razglasitvi sodbe v postopku proti Ledochowskemu je Reichspost odkril primer Tacoli – Ledochowski javnosti:

*„Ein aktiver österreichischer Officier gestattete sich ehrenrührig Äußerungen gegen einen vom ganzen Volke Oesterreichs hochverehrten Erzherzog. Dem trat Lieutenant Marchese Tacoli (...) und der Erzherzog persönlich gut kennt, mannhaft entgegen, und er stand entschieden für die Ehre des Erzherzogs ein ...“*³⁹

V nadaljnjem kaosu je vodilno razsvetljevalno vlogo prevzel Reichspost. Veliko časopisov pa je podajalo tudi napačne zgodbe in poročila v zvezi s škandalom. Članki so bili polni napačnih in zavajajočih informacij. Tako na primer v Münchner Neuesten Nachrichten poročajo, da je aktiven oficir avstrijske vojske izzval Tacolija, in ne obratno. Velikokrat se tudi govori o klofuti, ki naj bi jo Tacoli dobil, kar pa seveda ni bilo res. Odnos socialdemokratskih časopisov do te afere je precej nejasen. Bili so proti dvoboju, pa vendar so v aferi Tacoli – Ledochowski nastopili proti principom obeh obtoženih. Tako je postopal tudi časnik Judenpresse, ker sta bila oba obtožena katalika in ne Juda⁴⁰.

18. julija je Reichspost v članku z naslovom Eine sogenannte Berichtigung objavil pismo nadrejenega Henike, ki naj bi razjasnil zmedo. Henike naj bi tudi ukazal, da se Tacoliju napiše pismo s pogoji za dvoboj. Henike pravi, da izziv ni bil poslan Tacoliju, ampak, da je bil Tacoli izzivalec. Prav tako pravi, da ni res, da je častni zbor oficirjev odločil, da laž še ne naredi oficirja nevrednega zadoščenja⁴¹.

Tacolija in Ledochowskega je obtožil tudi Montagsrevue, ki je izjavil, da so ljudje, ki se pustijo žaliti, v očeh pravilno mislečih ljudi nizkotni.

O aferi Tacoli – Ledochowski so seveda pisali tudi vojaški časopisi. Najpomembnejša sta Die Reichswehr in Danzer's Armee Zeitung. Prvi ne opisuje afere specialno, ampak se osredotoča predvsem na principe primera samega. Hoteli so tudi odpraviti prisilo dvoboja v vojski. Odpuščenje oficirja so označili za plemenita, njuno odpuščitev iz vojske pa za nesmiselno. Osnovo za tako zakoreninjenost prisile dvoboja so videli v moči

³⁶ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 69, 70.

³⁷ Prav tam, str. 70.

³⁸ Prav tam, str. 74.

³⁹ Olivia Thurn und Taxis, n. d., str. 75.

⁴⁰ Prav tam, str. 75.

⁴¹ Prav tam, str. 76.

tradiciije. Bili so mnenja, da so za boj proti dvoboju najbolj učinkoviti državni zakoni⁴².

Danzers Armee Zeitung je obtožil Reichspost, da je privlekel na dan interne vojaške zadeve. Obtožil jih je glavni urednik časopisa Carl M. Danzer. Na to je Reichspost odgovoril, da kratica CMD v zgodovini človeške neumnosti zasluži častno mesto, nakar se je tudi Danzers Armee Zeitung spustil na takšen nivo in žalitve so se nadaljevale.

Liberalni časopis Neue Freie Presse je ostal nevtralen⁴³.

Odmev afere v slovenskem prostoru

Afera je segla tudi v naš prostor, kar se kaže po odmevih v časopisih⁴⁴. Prvi časopis, ki je pisal o tej aferi, je Slovenski narod, ki 17. 8. 1900 v članku z naslovom Afera Tacoli - Ledochowski na kratko opiše vzroke in povode za afero ter navede tudi posledice. Piše, da sta Tacoli in Ledochowski, po sklepu sodišča, nevredna oficirske časti zaradi odrekanja dvoboju, lahko pa sta navadna vojaka in, kot taka, imata lahko svoje mnenje o dvoboju in ga lahko štejeta za greh. Kot častnika pa bi morala dvoboj razumeti kot častno dolžnost. Kot navadna vojaka in tako rekoč prostaka lahko živita po katoliških zakonih, kot častnika pa bi morala upoštevati samo stanovske zakone. Častnik se mora dvobojevati, navaden državljan pa je zaradi dvoboja kaznovan. Tako je afera Tacoli - Ledochowski dokazala, da je častniški stan s svojimi zakoni, pravicami, dolžnostmi in načeli o časti kasta zase⁴⁵.

Takoj za časopisom Slovenski narod je o aferi pisal tudi časopis Slovenski list, ki je 18. 8. izdal naslednji članek *Dvoboj v avstrijski armadi*:

"Priatelj našega lista nam je doposlal: Ali je res, da sta bila dva častnika odpuščena iz cesarsko-kraljeve avstrijske armade, ker se, zvesta načelu krščanske vere, nista hotela dvobojevati, to je: svoje ga nasprotnika ubiti ali raniti? In če je to res, kako bo pa zdaj s kniečkimi fanti? Ali bodo zapirali tiste, ki se ne bodo hoteli več tepsti?"

Dostavek uredništva: Vest o odpustu častnikov je resnična. Avstrijski zakoni so proti dvoboju, kdor

*se pa mej častniki noče dvobojevati, je izpoden. Tako je pri nas v katoliški Avstriji!"*⁴⁶

Časopisa Edinost iz Trsta in Slovenec sta o aferi največ pisala. V Edinosti sva zasledila dva članka. Prvi pod naslovom *Proti dvoboju* je bil objavljen 1. septembra 1900, v njem pa med drugim piše:

*"Ni dolgo tega, kar je bil kasiran neki avstrijski častnik, markiz Tacoli, ker je odklonil poziv na dvoboj; sklicuje se na svoja verska čustva. Častni svet častniški je spoznal, da je dotični častnik s tem kršil stanovsko čast, pokazivši se strahopetca, ter ga je prisilil, da je odložil dostojanstvo častnika. Ta afera je delala mnogo prahu. Vzlasti po konzervativnih časnikih je bilo razburjenje veliko. Sedaj pa je posegla v razpravo jako visoka oseba, Don Alfonso Bourbonski. Pisal je Tacoliju pismu, v katerem izreka, da katolik nikdar ne sme vsprejeti poziva na dvoboj... Resničen pogum je - zaljučuje Don Alfonso - kar je storil markiz Tacoli, ki je raje izgubil kariero, da je le mogel storiti svojo dolžnost kakor katolik."*⁴⁷

Drugi članek z enakim naslovom je bil objavljen 13. 9. 1900; v njem beremo tudi tole:

"V 'Information' pišejo iz konzervativnih krogov: Pismo, ki ga je pisal kardinal Gruscha njegovi kraljevi visokosti Don Alfonsu Bourbonskemu, je dogodek večje nego navadne vsakodnevne važnosti. V zvezi s tem, kar se pripravlja v katoliških krogih na Ogrskem, tvori to manifestacijo, katere ni možno prezirati. Prihodnji državni zbor, isto kakor ogrska zbornica, isto tako kakor delegacije se bodo že morali baviti z uprašanjem dvoboja, in škojfe so k temu zavzeli stališče na tak način - kajti mi mislimo, da je kardinal Gruscha izrazil mišljenje vsega episkopata in ne samo svojega -, ki olajša akcijo katoliškemu ljudstvu."

*Afera Ledochowski je izbila sodu dno. Da je bil katoliški oficir kasiran, ker je izrekel katoliški nazor, ki vrhu tega soglašja z državnimi zakoni, je nekaj tako nezaslišanega, da se mora reagirati proti temu. Častilci dvoboja uvidijo kmalu, da so z afero Ledochowskega vrgli kamenček v mirno vodo in, da bodo obroči, ki se bodo sedaj delali, segali jako daleč."*⁴⁸

Afere so se dotaknile tudi Novice, ki so v članku z dne 14. 9. 1900 najprej na kratko opisale afero,

⁴² Prav tam, str. 77.

⁴³ Prav tam, str. 78.

⁴⁴ Poleg časopisov, ki jih bova navedla, sva pregledala tudi časopisa Laibacher Zeitung in Marburger Zeitung, vendar tu odmevov nisva zasledila.

⁴⁵ Slovenski narod, 17. 8. 1900, št. 188, letnik XXXIII.

⁴⁶ Slovenski list, 18. 8. 1900, št. 33, letnik V. O aferi je Slovenski list pisal tudi 7. 9. 1900, 13. 10. 1900 in 24. 11. 1900, kjer je opisoval nadaljnji potek dogodkov.

⁴⁷ Edinost, Trst, 1. 9. 1900, št. 200.

⁴⁸ Edinost, Trst, 13. 9. 1900, št. 209.

nato pa se osredotočile na misli Don Alfonsa in pišejo: "Don Alfonso je uverjen, da se bo čez 100 let o takoimenovanih "častnih aferah" govorilo z istim uspehom, kakor se govori o takoimenovanih "božjih sodbah" srednjega veka. Govorilo se bode: Ali so bili ti ljudje res sužnji brez vsake duševne neodvisnosti, da so se pokorili taki, od nekogar sankcionirani surovi neumnosti? Žalostno je misliti, da mnogi ljudje, ki stoje na zadostni višini napredka današnjega časa, bi mogli umeti, da je dvoboj istotako smešen, kakor junaštva don Kišota, da ti ljudje inteligenco sramotno silijo v jarem manjšine in si trepetaje dajejo obešati ključavnico na usta. To ni insubordinacija, ampak sledimo le zakonu, ako protestujemo proti kaki zlorabi. Don Alfonso sprašuje tudi, ali je res to dokaz posebnega junaštva, ako gre kdo v dvoboj, ker mora, prisiljen v to od tovarišev, in ker ve, da bo sicer izključen iz občevanja z njimi, ali pa da ga celo postavijo na ulico. Pred alternativo je: Ali umoriti, ali se dati umoriti, ali pa uničiti svojo eksistenco. To je žalostna alternativa. Resničen pogum je - zaključuje Don Alfonso - kar je storil markiz Tacoli."⁴⁹

O aferi Tacoli-Ledochowski je največ pisal časopis Slovenec, ki 22. avgusta objavi prvi članek na to temo. V članku *Dvobojna afera Tacoli-Ledochowski* beremo:

"Pred nekaj dnevi se je zgodilo v častniškem krogu naše armade nekaj "nečuvanega", kar sedaj razburja z malo izjemo vse avstrijske kroge. Neki katoliški častnik, poročnik pri 15. huzarskem polku, marki Anton Tacoli, je odklonil napovedani dvoboj in bil radi tega oropan vseh vojaških častij. Moral je kvitirati. Kmalu zatem je zadela jednaka usoda stotnika pri generalnemu štabu, grofa Josipa Ledochowskega, ki je odobraval Tacolijev nastop. Tudi ta je bil degradovan in, ker še ni doslužil vojaških let, mora kot navaden prostak služiti še pet mesecev. S to nenavadno afero se peča časopisje že dalj časa, a mi smo čakali, kaka mnenja se bodo razvila o tem baje zelo kočljivem vprašanju. Toda najprej moramo pojasniti celo zadevo. Poročnik Szilley je vpričo Tacolija govoril neke nesramne laži o nekem članu cesarske hiše in, pri tem imenoval neko dvorno damo, do katere se je Tacoli obrnil ter tam izvedel, da je popolno vse zlagano. Tacoli je potem Szilleyu po pravici očital, da je lagal, ter ga baje tudi udaril, nakar mu je poslednji napovedal dvoboj, katerega pa Tacoli ni hotel

vsprejeti iz sledečih razlogov: 1. Szilley ne more dati zadoščenja, ker mora njega samega zasledovati vojaško sodišče, radi navedenih laži. 2. Tacoli kot katolik obsoja dvoboj, ker ga vera prepoveduje. – Ker so torej ni hotel biti, pozvalo ga je vojaško častno sodišče na odgovor in, mu naročilo, da mora vsprejeti dvoboj. Seveda se Tacoli ni hotel vdati. Tekom obravnave je tudi vprašal sveta stotnika Ledochowskega, ki mu je v posebnem pismu popolno pritrdil v vseh njegovih mislih. Kmalu je sodišče pozvalo na odgovor tudi grofa Ledochowskega in, ker je vztrajal na istem stališču kakor Tacoli, ga je vojno sod isto tako obsodil kakor poslednjega. Razsodilo se je torej, da smeta Tacoli in Ledochowski kot vojaka biti katolika in živeti natančno po cerkvenih zakonih, kot častnika pa razen častnega vojaškega sodišča nimata nad seboj nobenega višjega zapovedovalca. Poslušati morata le stanovske zakone, ker sta sicer nevredna nositi oficirsko uniformo. – Tak je bil torej dogovor, in taka razsodba. Listi so takoj izrekli svojo obsodbo. Najprej se je seveda oglašil dunajski vojaški list Reichswehr, ki pride do zaključka, da sicer cerkveni in državni zakoni prepovedujejo dvoboj, a častnik kot tak ne sme poznati nobene višje oblasti nad seboj kot častniški zakon. Častnik mora torej drugače živeti kot navaden vojak in kot navaden državljani, sicer ga degradirajo. Vse drugačno sodbo pa izrekajo katoliški listi in, napovedujejo vojnemu ministru, ki je odobril vse sklepe vojnega sodišča, brezobziren boj, posebno pa še v delegacijah. Najbolj ostri proti temu so antisemiti in njih časopisi in, ker zagovarjajo Tacolijevo postopanje tudi mnogi drugi časniki, bo imela ta afera še mnoge nadaljnje posledice. Kam smo pač prišli v katoliški Avstriji? Cerkev in država prepovedujeta dvoboj in vendar se katoliški častnik mora dvobojevati. Razumi to, kdor more!"⁵⁰

Poročanje se nadaljuje čez dva dni v članku z naslovom *Dvoboj v armadi*, v katerem Slovenec povzame misli časopisa Pressburger Tagblatt, ki obsodi odločitev vojaškega sodišča in pokaže na dokaj pomembno podrobnost. Ta je, da je bil Ledochowski degradiran le tri tedne, preden bi dobil ugleden status črnovojnika (prestavitev v rezervi). Odgovorni niso bili niti toliko obzirni, da bi z razsodbo počakali še te tri tedne. Pokazali so tudi na dejstvo, da je častnika, ki sta javno pokazala in izrazila svoja prepričanja, doletela kazen, ki doleti najhujše kriminalce⁵¹.

⁴⁹ Novice – gospodarske, obrtniške in narodne, 14. 9. 1900, št. 37, letnik LVIII. O aferi pišejo še v članku z dne 28. 9. 1900, št. 39, letnik LVIII.

⁵⁰ Slovenec, 22. 8. 1900, št. 191, letnik XXVIII.

⁵¹ Slovenec, 24. 8. 1900, št. 193, letnik XXVIII.

Naslednji dan zopet objavijo članek, ki govori o nasprotju med zakonskimi predpisi (tako civilnimi kot vojaškimi) in stanovsko dolžnostjo, katerega je izpostavil časnik Pester Lloyd. Piše, da predpisi določajo, da se vojak ne sme nikdar pregrešiti proti verskemu prepričanju. Če torej vojak iz verskega prepričanja odkloni dvoboj, ali ni tudi to spoštovanja vredno? Na drugi strani pa glasilo Reichswehr zagovarja stanovsko dolžnost, kateri se mora ukloniti vsak častnik. Piše tudi, da Avstrija kljub svojim devetim desetim delom katolikov še nima tako katoliškega parlamenta, da bi kratkoma prepovedal to razvado in da potem pride še v upoštevanje ogrski parlament, ki je v tem oziru še slabši. Dokler se pa to ne zgodi, se mora ukloniti vsak vojak častnik razsodbi častnega sodišča, ki jo odobri najvišja vojaška oblast in vzame na znanje sam vladar. Vse rogoviljenje katoliških politikov je torej bob ob steno. Časnik se tudi hujuje, ker protestirajo tudi častniki. Častnik ne sme kritizirati, demonstrirati ali se celo upirati, ker tega ne dovolujeta ugled in edinost armade. Zatrjujejo torej, da mora ostati vse po starem, dokler monarhija ne postane toliko katoliška, da bo zavrгла sedanjí vojaški zakon⁵².

Afera je odmevala še septembra 1900, kar dokazuje tudi dva članka v časopisu Slovenec. 11. septembra pišejo:

*"Afera Tacoli - Ledochowski še vedno po pravici razburja avstrijske katoliške kroge. Zadeve Tacoli - Ledochowski zavzel se je najprej Don Alfonso de Bourbon y Austria - Este, ki je v odprtem pismu pohvalil postopanje obeh avstrijskih častnikov ter javno izrazil svoje mnenje o tej zadevi kot katolik. To prilikó je porabil dunajski kardinal knezo-nadškof Gruscha, ki se je v odprtem pismu v "Vaterlandu" iskreno zahvalil visokemu dostojanstveniku v svojem imenu, kakor tudi v imenu vsega avstrijskega episkopata in vsega krščanskega ljudstva v Avstriji za tako neustrašeno obsodbo prestopka božjih in državnih zakonov. Temu vzgledu je sledilo še tudi krščansko socialno delavstvo v Avstriji in posebej na Dunaju, ter je upati, da bodo tudi drugi poklicani faktorji kmalu že skoro določno povedali svoje mnenje. Sicer se je pa, kakor čujemo, tudi že sam vladar resno zavzel posebno za Ledochowskega zadevo in zahteval že vse dotične akte. Zatrjuje se, da se temu vrne od-vzeta čast, ter v bodoče ne bo več kaznovan noben častnik, ki bi se vsled svojega katoliškega prepričanja ne hotel dvobojevati."*⁵³

Proti dvoboju v zvezi z afero Tacoli - Ledochowski se je oglasil tudi prvi poljski list, krakowski Czas, katerega članek je povzet v Slovencu iz dne 13. september 1900. Poziva na odločno akcijo proti prisilnemu dvoboju ter zahteva definitivno razsodbo državnega sodišča, ki naj dokaže, da je res kaznivo, če kdo iz spoštovanja do božjih in državnih zakonov ne sprejme napovedanega dvoboja. Poziva tudi vlado, da se izjavi, ali je upoštevanje krščanskih načel res tolika ovira, da ni mogoče doseči ali obdržati naziva častnika. Mor-da bo ta klic vendarle izzval, kar težko pričakuje avstrijsko katoliško prebivalstvo⁵⁴.

Zusammenfassung

Die Duellaffäre
Tacoli - Ledochowski

Das Verhalten der Offiziere der Habsburger-armee und anderer Armeen wurde durch das Militärdienstreglement und den Ehrencodex bestimmt. Darin waren die Richtlinien vorgegeben, was ein Offizier sich selbst, seiner Einheit, der Armee und dem Herrscher schuldig war. Das ehrenvollste und gleichzeitig gefährlichste Offiziersprivileg war die Ehrennotwehr, also die verpflichtende Verteidigung der Ehre. Das Militärrecht gab den Offizieren das zusätzliche Recht und die Pflicht, ihre Ehre zu verteidigen, doch verstießen sie bei einem Duell gegen zivile Gesetze, die Duelle nicht gestatteten. Die Frage der Ehrennotwehr stellte sich, wenn jemand in Anwesenheit einer oder mehrerer Personen den Offizier, das Offizierskorps, die Armee oder den Herrscher beleidigt hatte und die Anwendung von Gewalt der einzige Weg war, die Beleidigungen zu beenden. Das Heer akzeptierte die Ehrennotwehr als notwendiges Übel, das Duellieren aber als ehrenvolle Tat, die Teil des Offizierslebens war. Die Ehrennotwehr war nur nach zivilen Gesetzen verboten, das Duellieren aber auch nach dem Militärgesetzbuch, das für Duelle strenge Strafen vorsah. Gegner des Duellierens waren die katholische Kirche, die Freimaurer, die Sozialdemokraten und die bürgerlichen liberalen Parteien. Die Haltung der habsburgischen Herrscher war hingegen widersprüchlich. Bis zum 19. Jahrhundert hatten sich bereits einheitliche Regeln und Handbücher des Duellierens ausgebildet, die sich jedoch von Staat zu Staat unterschieden.

⁵² Slovenec, 25. 8. 1900, št. 194, letnik XXVIII.

⁵³ Slovenec, 11. 9. 1900, št. 207, letnik XXVIII.

⁵⁴ Slovenec, 13. 9. 1900, št. 209, letnik XXVIII.

Am 4. Dezember 1902 wurde in Wien die *Allgemeine Anti-Duell-Liga in Österreich* gegründet, die durch Gesetzesnovellierungen die Ehre des Einzelnen schützen wollte. Bis zum Jahr 1904 gelang es der Liga bereits 300 strittige Fälle ohne Waffen zu lösen. Am 4. November 1917 verbot Kaiser Karl schließlich das Duellieren.

Die Affäre Tacoli - Ledochowski gehört zu den unglücklichsten Beispielen eines Zweikampfs in der gesamten Geschichte Österreich-Ungarns. Sie begann im Februar 1900 im Offiziersklub des fünfzehnten Regiments. Leutnant Bella von Szilley beleidigte in der Mensa das Kaiserhaus, da er Herzog Franz Salvator des Ehebruchs beschuldigte. Leutnant Tacoli hatte als österreichischer Soldat die Pflicht, den Verleumder der Kaiserfamilie zum Duell aufzufordern und Genugtuung zu fordern, doch er tat es nicht, da er ein großer Gegner des Duellierens war. Die Vorgesetzten hatte aber inzwischen vom Vorfall erfahren und der Skandal nahm seinen Lauf. Tacoli bediente sich zweier "Vermittler", um die Angelegenheit zu regeln. Er erzählte ihnen vom Vorfall, bevollmächtigte sie jedoch nicht als Sekundanten. Von den Vermittlern hörte er jedenfalls nichts mehr und erhielt nur eine Notiz mit der Aufforderung zum Duell. Doch Tacoli verzichtete, da er Szilley als einer Genugtuung nicht würdig bezeichnete. Wegen der Ablehnung des Duells wurde er vor ein Ehrengericht gestellt, wo er zu seiner Verteidigung auch seine katholische Überzeugung anführte, jedoch ohne Erfolg. Der Ehrenrat verurteilte ihn am 5. April 1900 wegen feiger Verweigerung eines Zweikampfs und er wurde degradiert. Im Laufe des Prozesses bat er auch Kapitän Ledochowski um Rat. Dieser stimmte mit Tacolis Standpunkt überein und deshalb wurde auch er verurteilt. Ledochowski hielt sich an Tacolis Darstellung und berief sich außerdem auf seine eigenen Prinzipien. Zu seiner Verteidigung führte er auch die Militärgesetze an, die das Duellieren verboten, doch konnte er damit nichts erreichen. Er wurde am 11. Juli 1900 verurteilt, verlor seinen Rang, mußte seinen Dienst im Generalstab aufgeben und wurde als Kavallerist zur nicht aktiven Landesverteidigung versetzt.

Die Affäre beeinflusste das Leben beider Männer stark. Sie galten als Feiglinge und wurden völ-

lig aus der Gesellschaft ausgeschlossen. Nur sehr wenige Freunde blieben ihnen treu. Tacoli kehrte auf den Bauernhof seiner Mutter zurück, während Ledochowski sein Freund Robert Parmski half. Tacoli und Ledochowski erhielten auch Unterstützung von Seiten des spanischen Thronnachfolgers Don Alfonso de Bourbon y Austria-Este.

Bis zu ihrer Rehabilitierung vergingen mehrere Jahre. Erst am 21. März 1916 erhielt Tacoli seinen Rang zurück, nicht zuletzt wegen seiner Tapferkeit an der russischen Front. Ledochowski wurde im Jahr 1915 rehabilitiert und 1917 zum Major befördert. Er starb 1941 nach einem schweren Herzleiden.

Nach einer Analyse der Affäre müssen wir feststellen, daß beide Angeklagten sich an die geltenden Gesetze hielten und trotzdem verurteilt wurden. Der Zweikampf war sowohl von der Kirche als auch vom Staat verboten. Dennoch wurde ein Offizier, der sich nicht duellieren wollte, bestraft. Man könnte fast sagen, daß der Zweikampf eine von Staat geschützte strafbare Handlung war. Einerseits mußte der Monarch seinen Untergebenen den Zweikampf verbieten, andererseits tolerierte er ihn und stimmte sogar der Entlassung von Offizieren aus der Armee zu, die sich an das Duellverbot hielten.

Die Affäre rief in der Presse ein großes Echo hervor. Sowohl die heimischen als auch die ausländischen Zeitungen befaßten sich mit der Frage, ob es gerecht war, daß ein Offizier, der nach seinem Gewissen und den Gesetzen des Staates und der Kirche handelte, unehrenhaft aus der Armee entlassen wurde. Unter den für den vorliegenden Beitrag untersuchten slowenischen Zeitungen berichteten der *Slovenec*, *Edinost* aus Triest, *Slovenski narod*, *Slovenski list* und *Novice* über die Affäre, und zwar zwischen August und Oktober 1900. Die Zeitungen teilten sich dabei in ein pro und contra Lager. Schließlich ist darauf hinzuweisen, daß die Affäre in den letzten Jahren der Habsburgermonarchie zum Mittel der Abrechnung zwischen den gegnerischen Seiten wurde.

Primož Kuret

DELAVSKA PEVSKA DRUŠTVA NA SLOVENSKEM

*Oris njihove zgodovine v drugi polovici 19.
in v začetku 20. stoletja*

Prva delavska društva so začela nastajati na Slovenskem (Ljubljana, Maribor, Celje, Celovec in Trst) sredi petdesetih let 19. stoletja. Njihovi cilji so bili predvsem vzgojno-izobraževalni ter socialni, torej gmotno podpiranje članov v primeru bolezni. Zlasti po letu 1868 je število društev začelo naraščati (Slovenska Bistrica, Ptuj). Večinoma so bila narodnostno mešana in zelo dejavna. Prvi so se organizirali obrtniški pomočniki in vajenci. Njihova dejavnost je sicer po letu 1874 zaradi represije nekoliko upadla, pa že kmalu zatem spet ponovno oživila.

Zanimivo je, da nobeno drugo politično ali socialno gibanje v poznem 19. stoletju ni tako močno izpostavilo enotnosti izobraževanja in političnega boja kot ravno delavska gibanja. "Zato je zgodovina delavskega gibanja obenem tudi gibanje za delavsko kulturo, saj so bile politične agitacije neločljivo povezane z bojem za kulturo."¹ Večina zgodnjih delavskih organizacij je zato nastala kot "izobraževalna in bralna društva". Le-ta so bila ob zibelki delavskih strank. Na glasbenem področju so izobraževalnim društvom ponekod sledila delavska pevska društva,

ki so bila v večini na Slovenskem, drugje, denimo na Dunaju, pa tudi društva, ki so prirejala delavske simfonične koncerte.

Za nas so zanimiva prva, saj so v njih organizatorji slovenskih društev videli najbolj primeren instrument za izobraževalno delo. T.i. prisvojitve kulturne dediščine naj bi služila "višji moralni podlagi v meščanski družbi" - kot je to formulirala Hildegard Feidel-Merzt v svoji raziskavi ideologij delavskega izobraževanja. Z drugimi besedami: šele poznavanje meščanske zborovske literature in nato njen aktivni prevzem sta omogočila kulturno emancipacijo, izobrazbo in znanje.²

Delavsko gibanje na Slovenskem in v Ljubljani v drugi polovici 19. stoletja je že bilo predmet raziskovanja vrste zgodovinarjev in strokovnjakov sorodnih področij.³ Delavska kultura, posebej delavska glasbena kultura, pa na Slovenskem še ni bila raziskana, čeprav so prav izobraževalna društva pomenila prvo obliko delavskih organizacij.⁴

¹ Manfred Permoser, *Aspekte zur musikalischen Erziehung in der Arbeiterbewegung, referat ob otvoritvi razstave "Anton Webern und die Arbeiter-Sängerbewegung" ob mednarodnem muzikološkem simpoziju Anton Webern - Persönlichkeit zwischen Kunst und Politik, Wien 26.-27. Juni 1995.*

² Citira M. Permoser, gl. op. 1.

³ Prim. Fran Erjavec, *Pregled zgodovine delavskega gibanja med Slovenci, v: Socialna misel V. in VI. Ljubljana 1926 in 1927; Jasna Fischer, Čas vesolniga socialnega punta se bliža, Ljubljana 1984.*

⁴ Gl. F. Svetek, *Izpisiki iz delovanja kulturnih organizacij Slovencev, v: Delavska enotnost XI, 9., 22., 30. maja in 6. junija 1952.*

Delavsko gibanje je bilo intenzivno predvsem v deželni prestolnici Ljubljani, pa tudi v Mariboru in Trstu. Povezano je bilo z naraščajočo industrializacijo in vedno večjim številom delavcev v različnih vejah industrije, obrti, trgovine in prometa. Zlasti v Mariboru in Ljubljani sta društvi imeli velik vpliv na delavce. Kot prvo je leta 1855 nastalo Društvo katoliških pomočnikov, leta 1868 so nastala društva in izobraževalna društva za tiskarje, leta 1870 pa Ljubljansko delavsko izobraževalno društvo. Prav to društvo je imelo velik pomen za delavsko gibanje na Slovenskem.

Ko je bila leta 1888/89 ustanovljena socialnodemokratska stranka, se je delavsko gibanje na Slovenskem še okrepilo, saj so prav delavsko izobraževalna društva imela velik delež pri razvoju socialne demokracije v Sloveniji. Delavska društva so imela slovenske in nemške člane, medtem ko so bila ostala politična in kulturna društva nacionalno strogo ločena. Zato je obstajalo na Slovenskem več enakih društev različnih strank. Vsaka politična stranka je poskušala pridobiti po možnosti čim več članov na obeh straneh - na nemški in slovenski - s pomočjo živahne društvene aktivnosti. Isti sistem - seveda brez nacionalnega predznaka - je učinkoval tudi po prvi svetovni vojni v kraljevini Jugoslaviji.

Člani delavskih društev so bili v glavnem obrtniki: tiskarji, krojači, čevljarji, mizarji itd., ki so mnogo potovali in znali več jezikov. Eden med njimi je bil Franc Wiesthaler (1825-1890), nekoč graški študent. Ker se je udeležil demonstracij proti knezu Windischgrätzu v Münchnu, je moral deset let preživeti v emigraciji v Švici. Po svoji vrnitvi 1862 je bil urednik in novinar časopisa Marburger Correspondent (od 1866 Marburger Zeitung) in do 1874 glavni propagator socialnodemokratskih idej v Mariboru. Nekaj časa je bil predsednik leta 1868 ustanovljenega Delavsko izobraževalnega društva (Arbeiterbildungs-Verein), ki je veljalo za najbolje organizirano in radikalno delavsko društvo na Slovenskem, imelo pa je vendarle v glavnem nemški značaj, saj so bili slovenski člani v manjšini. Wiesthaler se je pozneje pridružil nemški liberalni stranki.⁵

Ustanovitev socialnodemokratske stranke Avstrije 1889 je tudi na Slovenskem vplivala na delavsko gibanje. V tem času je bilo na Slovenskem

prek 100.000 delavcev, vendar pa socialnodemokratska stranka ni bila zastopana v kranjskem deželnem zboru. Avgusta 1896 so v Ljubljani ustanovili Jugoslovansko socialnodemokratsko stranko, ki je poleg slovenskih dežel združila še Dalmacijo in Istro.

Od 1890 so bile zelo popularne delavske manifestacije proslave ob 1. maju. Ob teh priložnostih so bili na programu poleg govorov tudi deklamacije, petje in glasba. Na nacionalno mešanem ozemlju so bili govori dvojezični.

Ideja o ustanovitvi posebnega delavskega izobraževalnega društva je prišla z Dunaja. Prvo poročilo o misli na ustanovitev društva zasledimo v časopisu Laibacher Tagblatt 29. novembra 1869. Večer poprej je bil namreč sestanek delavcev v ljubljanski gostilni Virant, kjer so ustanovili odbor za ustanovitev. Na deželno vlado so 8. decembra poslali vlogo za dovoljenje in priložili nemški in slovenski izvod pravil. Zanimivo je, da naj bi se po prvotnem predlogu društvo imenovalo "Slovanska lipa", vendar so pozneje to ime iz nacionalnih razlogov opustili, saj se je že Laibacher Tagblatt obregnil, češ da bo to izrazito nacionalno slovensko društvo.

Pravila so imela 29 členov in določala, da je "namen društva braniti in pospeševati duševne ter gmotne koristi delavskega stanu. Društvo si prizadeva to namero doseči z imenitnimi znanstvenimi (delavcem primernimi) razpravami in naukom, tudi knjižnice ustanavlja, govore in razprave (zunaj politike) ter radevoljne razgovore tiskaje in prodajaje, petje goječ, družabne veselice, telovadstvo in izgrede (izlete, op.p.) napravljaje, dalje osnovavši poseben razdelek, da odkazuje dela, ter naposled svoje družabnike podpirajo v posebnih slučajih" (čl. 1 in 2).⁶

Ustanovitev društva omenja tudi Slovenski Narod, češ, da je "društvo že v nemških rokah".⁷ Nemški značaj, ki ga je društvo dobilo, je tudi spremenil prvotno odklonilno stališče kranjskih Nemcev do njega, saj je ime Slovanska lipa govorilo o tem, da bo društvo zastopalo slovenski narodni program. Tak namen naj bi imel dr. Valentin Zarnik, ki se je trudil za nacionalno slovensko delavsko organizacijo.⁸ Slovenski Narod je kmalu po ustanovitvi opozarjal, da je društvo "zgolj past nemškutarjev za nezavedne slovenske delavce".⁹

⁵ Gl. Wiesthaler Franz, v: Slov. biografski leksikon, s. 696.

⁶ Gl. Fran Erjavec, 41; J. Fischer, 106.

⁷ Slovenski Narod (SN), 25. I. 1870.

⁸ Erjavec, 67.

⁹ SN, 1.III.1870, citira Erjavec, 68.

Ustanovitveno dovoljenje je datirano z 8. januarjem 1870. Ustanovni zbor društva je bil 20. februarja 1870. Pozdravna govora sta imela predsednik začasnega odbora tapetniški pomočnik Herman Harrisch v nemškem in novinar Albin Arko (1854-1893) v slovenskem jeziku. Zadnjemu je govor napisal Fran Levstik in je podčrtal predvsem narodnostno vprašanje v Avstriji.¹⁰ Društvo je nato doživelo več pretresov, vendar je konec marca 1872 štel že 162 članov.¹¹ V naslednjih letih je ljubljansko Delavsko izobraževalno društvo (Arbeiter-Bildungs-Verein) prešlo dolgo pot, ki je bila pomembna za nastanek in razmah socialne demokracije v Sloveniji. Z njim so bili povezani številni sposobni delavski organizatorji (Matija Kunc, France Železnikar, Karel Kordelič). Njegova vloga v kulturnem življenju Ljubljane se je omejevala na bolj družabna srečanja, o čemer priča nekaj ohranjenih programov. Tako navaja vabilo k XII. ustanovni slavnosti 22. maja 1881 v čitalniški restavraciji poleg pozdrava in slavnostnega govora še plesni venček, kjer je sodelovala vojaška godba velikega kneza Mihaela in "umetelni ogenj". Čisti dobiček je bil namenjen za izobraževalne namene društva. Drugi dokument navede ob 15-letnici ustanovitve društva tudi kulturni program s sodelovanjem "pevskega kluba delavcev in tukajšnje gledališčne godbe". Na programu je bila vrsta slovenskih zborov (Danilo Fajgelj, Pobratimija; Benjamin Ipavec, Slovenec sem; Fran Vilhar, Na Velebitu; Ivan Zajc, Sadni čas) in instrumentalnih skladb (K. Bela, Veseloigrska uvertura; Fischer, Wanderlied; Josef Strauss, Rože z juga; Franc von Suppé, Fantazija Liebe zum Volke; Metra, Mandolinen-Ständchen; Wiedmann, Flotte Bursche in Theeblume). Vmes so bili govori in na koncu plesni venček. Tudi tokrat je šel čisti dobiček za izobrazbo delavcev. Delavski plesni venček so organizirali tudi 26. januarja 1884 v steklenem salonu v Kazini, kjer je igrala "slavna godba domačega pešpolka barona Kuhna št. 17". Čisti dobiček je bil tudi tokrat namenjen "izobraževalnim sredstvom društva". Podobnih prireditev je moralo biti vsekakor še več, le programi se niso ohranili.

Društvo je imelo pevski zbor, "pevski klub delavcev", kakor ga omenja eden od zgoraj navedenih programov. O njem zvemo nekaj več iz zaslišanja njegovega zborovodje Ivana Justina (1856-1886) na ljubljanskem deželnem sodišču 11. av-

gusta 1884. v zvezi z Železnikarjevim procesom. V svojem zagovoru je povedal, da je član delavskega izobraževalnega društva od septembra 1883 dalje, "*ker me je odbor naprosil, da za napredovanje društva uvedem pouk petja kot zborovodja. Do februarja ali marca 1884, ko je pouk petja prenehal, so bile vaje vsak teden na štiri dneve, za začetnike v torek in četrtek, za bolj izurjene pa v ponedeljek in sredo.*" Justin je povedal, da je dobil anonimno pismo, kjer mu je nekdo očital, da se vriva v odbor. Kmalu zatem je bil objavljen v časniku *Radicale* dopis iz Ljubljane, kjer mu je anonimni pisec očital, da odvrča društvo od "njegovih najvišjih ciljev". Justin je poslal v časnik popravek, ki pa ga uredništvo ni natisnilo. Zaradi tega je odložil mesto zborovodje, ostal pa je v društvu. Izpovedal je, da je v društvenih prostorih opazil prepire med pripadniki zmerne struje in t.i. radikalc, vendar se za "besedovanje nisem zme-nil". Pevske vaje so bile v sobi zraven čitalniške sobe. Pevci ene glasovne skupine so se podali v čitalnico, medtem ko so vadili pevci druge glasovne skupine v pevski sobi, kjer je ostajal tudi zborovodja. Nadalje je Justin povedal, da je "*prihajal v gostilno Metliško vino vsakič v širši družbi pevcov. Umevno je, da tamkaj zato ni bilo anarhističenga razpravljanja. Zanimalo me je samo petje. Ker so pevci bili po večini Slovenci, sem gojil le slovensko pesem. saj sebe tudi prištevam k narodni stranki.*" Ludvik Zadnik je okoli božiča 1883 izjavil, da naj Justin uvede v pevski repertoar tudi nemške pesmi. "*Nikoli pa ni za to agitiral, celo ne tako, da bi bilo prišlo do nekakšnega spora v društvu*", je še izpovedal Justin na zaslišanju.¹² Vendar so spori, ki sta jih povzročili obe struji, pa tudi spori med Slovenci in Nemci, povzročili, da je Justin istega leta aktivno sodeloval pri ustanovitvi novega, slovenskega Delavsko pevskega društva (predlagal je celo ime zanj - Slavec), kjer je kot pevovodja ponovno vodil zbor.

Časnik *Radicale* je v omenjenem dopisu poročal, da je "*Ivan Justin, pevovodja delavskega pevskega zbora Slavec, ustanovljenega junija 1883, zelo priljubljen med slovenskimi, neosveščenimi člani društva, da je 'sveto vse, kar reče in je naša velika in sveta delavska stvar stopila v ozadje in vsak, ki se je dolga leta žrtvoval in trudil za delavsko stvar, je osumljen in izobčen kot anarhist. V društvu igra sedaj glavno vlogo samo narodnjaška fraza. Vsak tujec, posebno Nemec, je v njem osovražen*". V odgovoru, ki je izšel v listu *Volksfreund* (25. julija 1884), je napadenega Justina pi-

¹⁰ Prim. Fischer, 107, 192.

¹¹ Fischer, 115.

¹² Zapisnik zaslišanja citira J. Fischer, 257-258.

sec označil kot človeka, ki je dolga leta deloval za koristi delovnega ljudstva."¹³

Sporna je letnica 1883, saj je bilo Delavsko pevsko društvo Slavec ustanovljeno šele 18. maja 1884.

Cilji in nameni delavskih društev so si bili podobni. V glavnem je bil "... namen društev čuvanje in napredek duhovnih in materialnih interesov delavskega stanu; društvo bo skušalo ta namen doseči s popularnimi, delavskemu stanu primernimi znanstvenimi predavanji, ustanovitvi knjižnice, pogovori (brez politike), s skrbjo za petje, družabnimi zabavami, telovadbo in podporo članom v posebnih primerih... Delo ima vseobsegajoč, nevtralni značaj, ne pozna razločka med narodi in če gre za tekmovanje, gre le za izboljšanje industrije, za napredek v kulturnozgodovinski smeri in moralni ter materialni podpori velikega števila državljanov, ki živijo in delajo v teh poklicih..."

Skoraj vsa pravila imajo v svojih določilih tudi skrb za petje, ki je povezana z družabnimi zabavami. Tako so društva organizirala pevske zборе, ki so gojili ustrezno literaturo, nemško in slovensko, vendar programov kaj dosti ne poznamo, saj je bilo njihovo delo bolj priložnostno in omejeno na družabne prireditve. Koncertov v današnjem smislu besede niso mogla organizirati – ali vsaj v zelo omejenem obsegu, pa še to samo nekatera, ki so imela kot Delavsko pevsko društvo Slavec višje glasbene ambicije.

V Ljubljani so delovala še naslednja delavska društva:

- Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec, ustanovljeno 1884;
- Bralno in izobraževalno železničarsko društvo, ustanovljeno 1893;
- Poučno in zabavno delavsko društvo iz leta 1894;
- Združenje delavskih društev Kranjske, ustanovljeno 29. 3. 1896;
- Slovensko trgovsko društvo iz 1897;
- Slovensko trgovsko društvo Merkur, ustanovljeno 1900 (zborovodja je bil znani slovenski skladatelj Zorko Prelovec);
- Železničarsko pevsko društvo, ustanovljeno leta 1900;
- Železničarsko pevsko društvo Flugrad, ustanovljeno 1901.¹⁴

Delavska pevška društva pa so nastajala tudi v drugih slovenskih krajih. Podatki iz leta 1911 govorijo o delavskem pevskem društvu Vorwärts (Naprej) v Zagorju ob Savi, ki je bilo ustanovljeno 9. novembra 1902 in katerega predsednik je bil A. Ule, zborovodja pa R. Hofmann. Zbor je štel 16 pevcev. V Trstu je deloval Slovenski delavski zbor, ki ga je vodil F. Jernejčič, v Gorici Circolo corale fra lavoratori, ki ga je vodil A. Jež, v Beljaku pa Arbeiter-Gesang-Verein Morgenröte, katerega predsednik je bil Al. Lesjak, pevovodja pa Anton Freiburger. Številna društva so imela tudi naziv Pevsko in bralno društvo, še posebej na Primorskem (Ajdovščina, Boljunec, Dekani, Devin, Doberdob, Gabrovica, Cerkno: Gospodarsko bralno društvo, Kozina, Lonjer, Marežige, Osp, Renče itd.).¹⁵

V Celju je skladatelj Anton Schwab leta 1900 s pomočjo narodno zavednih delavcev ustanovil pevski odsek Delavskega podpornega društva, ki je štel štirideset pevcev. Naslednje leto je uglasbil Delavsko budnico, za katero je napisal besedilo Cvetko Golar ("Glasno zaori pesem na glas/ delavci, kvišku, tu naš je čas"). Kot marsikje drugod na Slovenskem je bilo tudi v Celju v tem času močno delavsko gibanje (v Celju in okolici je bilo več kot 1000 delavcev), ki se je borilo za delavske pravice s protesti in stavkami (npr. 1896 v tovarni Westen v Celju). Ustanovitev Delavskega podpornega društva je 1898 spodbudil Rebek.¹⁶

Iz ohranjenih statutov lahko razberemo njihovo dejavnost. Omenil sem že poziv Delavskega izobraževalnega društva. Podobno je formuliralo namen in cilje Železničarsko pevsko društvo leta 1900: "Železničarsko pevsko društvo namerala pospeševati slovensko in nemško petje. Namen društva bomo dosegli s pevskimi vajami, pevskimi večeri, koncerti in izleti... Vsacega izvršujočega člana dolžnost je pevske vaje marljivo in točno obiskovati, sodelovati pri vsih javnih nastopih in se ravnati po društvenih pravilih... Kedor pa neopravičeno ne hodi 1 mesec k pevskim vajam, ali 3 mesece ne plača mesečnih doneskov in kedor dela nečast društvu je izključen." Žal ne poznamo njihovih pevskih programov.

¹⁴ Statuti so ohranjeni v Arhivu Republike Slovenije (ARS).

¹⁵ Prim. Hugo Boitber, *Mustkbuch aus Österreich, VIII. Jg. Wien und Leipzig 1911, s. 309 ff.*

¹⁶ Franc Štolfa – Zvonka Zupanič Slavec, *Zdravnik in skladatelj dr. Anton Schwab, Ljubljana 1999, s. 38.*

¹³ Fischer, 165.

Poučno in zabavno delavsko društvo je bilo ustanovljeno v Ljubljani 24. vinotoka 1894. Njegov namen je bil prirejanje poučnih predavanj in zabavnih shodov. Ustanovilo je tudi svoj pevski zbor in lastno knjižnico. Pod pravili je podpisan Janez Ev. Krek.

Slovensko trgovsko pevsko društvo v Ljubljani je bilo ustanovljeno 17. marca 1902. Njegov namen je bil gojiti in izobraževati slovensko petje, prirejati koncerte, veselice, izlete itd. in se udeleževati navadnih slavnosti. Pod pravili je podpisan Anton Dežman.

Slovenski delavski tamburaški klub Zarja v Rožni dolini je bil ustanovljen leta 1906 z namenom "gojiti slovansko godbo, čitati časopise in knjige ako si jih klub omisli". Sredstva naj bi dobili s "koncerti, kateri se imajo prirediti v korist kluba vsako leto, z izleti in zabavnimi večeri." Leta 1913 se je klub preimenoval v Pevsko društvo Zarja z istimi nameni. Društveniki pa so bili člani pevskega zbora in godbenega odseka.

Moško pevsko društvo Vorwärts je bilo ustanovljeno 12. 4. 1897. Zborovodja je bil Rudolf Schöнемann. Iz statuten, napisanih samo v nemščini, je razvidno, da je društvo želelo "pospeševati petje in glasbo." In nato: *"Ta namen bomo dosegli z ustanovitvijo mešanega zbora, pevskim poukom in s predavanji, z ustanovitvijo glasbenega arhiva, s skrbjo za instrumentalno glasbo in z organizacijo družabnih prireditev, zabav in izletov."* V tiskanem izvodu statuten so spremenili naziv društva iz Delavskega pevskega društva v Moško pevsko društvo. Pozneje so dodali še Nemško moško pevsko društvo Vorwärts - Unterschischka Laibach (Spodnja Šiška). Na programu z 18. marca 1912 je kot pevovodja (Sangwart) naveden Josef Lebitsch (Lebič). Na programu so natisnili besedila pesmi (Deutsche Treue, Der Jodelplatz, Veilchen bluehen still verborgen, Der deutsche Wald, Wilde Ros und erste Liebe itd.). Nastopali so v stekleni dvorani Kazine.

Sredstva so pridobili z vpisnino, rednimi prispevki članov, katerih višino je določala skupščina društva na predlog odbora in z vstopnino na društvenih prireditvah ter darili in drugimi volili. Društvo je prenehalo obstajati leta 1924.

Glasbeno društvo za Ljubljanski okraj iz leta 1907 je bilo dvojezično: nemško in slovensko. Cilj društva je bil *"čuvanje in napredek duhovnih in materialnih interesov svojih članov z zakonitimi*

sredstvi, z izključitvijo vseh političnih in religioznih uprašanj." Društvo je skušalo te cilje doseči *"s skrbjo za glasbo in petje, z ustanovitvijo društvene orkestra in društvenega zbora, s šolo, prireditvami predavanj o glasbenih, znanstvenih in tehničnih temah, toda z izključitvijo politike in religije."*

Žal so viri za raziskavo delavskih društev v Ljubljani zelo skromni. V Arhivu Republike Slovenije so ohranjeni samo še statuti društev, medtem ko programov prireditev ali drugih podatkov o njihovem delu ni. Nemška društva po koncu prve svetovne vojne niso mogla več obstajati, zato so njihovi arhivi ali v privatnih rokah ali zelo verjetno kako drugače izgubljeni.

Delavsko pevsko društvo Slavec

Najbolj dokumentirano med omenjenimi pevskimi društvi je Delavsko pevsko društvo Slavec, česar za ostala delavska društva ne moremo trditi. Slavec je ob svojem 25-letnem in 50-letnem jubileju izdal dve publikaciji o svoji dejavnosti.¹⁷ Njegova vloga v kulturnem in glasbenem ter družabnem življenju je bila na vidnem mestu.

Društvo je bilo sprva dvojezično, nemško in slovensko. Tudi zborovske vaje so bile dvojezične. Kmalu pa je prevladala slovenščina. Društvo je ostalo po svojem značaju delavsko. Svojo dejavnost je razširilo na razna področja. Ustanovitelji so bili delavci in obrtniki. Pevci so bili sprva del delavskega izobraževalnega društva, katerega značaj je bil mednarodni in socialističen. Slovenski delavci pa so kmalu hoteli imeti svoje lastno pevsko društvo. Ob 25-letnici društva je v omenjeni publikaciji izšel tudi prispevek o *Snovanju Slavca*, kjer med drugim beremo, da je bila *"mati Slavčeva narodna zavednost slovenskih delavcev. Slovenski delavec, obrtnik in rokodelc začel se je pred petindvajsetimi leti sam organizovati in ta organizacija je bila socijalno združevanje in izobraževanje na narodni podlagi."* Pisec nadaljuje, da so se delavci vpisali v Delavsko izobraževalno društvo z namenom, da v njem pospešujejo in dosežejo svoje težnje. Nadalje pravi, da za delavce ni bilo mesta v čitalnici v Ljubljani, zato so iz nje neradi izstopili. Pojasnjuje, da *"takrat ni bilo tistega demokratskega duha, ki naj bi*

¹⁷ Anton Trstenjak, *Slovensko delavsko pevsko društvo "SLAVEC" v Ljubljani ob svoji petindvajsetletnici 1884-1909. Zgodovina društva. Ljubljana 1909; Vilko Bojc, "SLAVEC" ob svojem 50 letnem delu za pevsko kulturo in narodovo probujo. Ljubljana 1934.*

spajal razne sloje v celoto". Delavsko izobraževalno društvo je imelo "mejnarodni" program, čeprav bolj nemškega značaja. Tu je že bil Miha Jeločnik; za njim je prišel Ivan Justin. "Delovali pa so tu Slovenci na to, da se za učni predmet uvede tudi pouk v petju. To se je res zgodilo. Uvel se je pouk dvakrat na teden, seveda na mejnarodni podlagi, nemški in slovenski, kakor je veleval tega društva značaj in smoter. Nekaj časa so bili Slovenci s to polovičarsko pridobitvijo zadovoljni, ker so upali, da se jim vendarle posreči uvesti samo slovensko petje. Prvi nastop na Silvestrovi veselici 1883 v prostorih Bierhalle na šentpetrskem predmestju pod vodstvom Ivana Justina obnesel se je častno." Vendar "mednarodni" način petja Slovincem ni ugajal. Zato in zaradi zdrah ter različnih struj v društvu so iz njega izstopili in mislili na to, da ustanovijo slovensko delavsko pevsko društvo. To se je zgodilo 18. maja 1884 v Ljubljani v gostilni Pri Lozarju v Rožni ulici.¹⁸ O občnem zboru je poročal Slovenski Narod. Napisal je, da je bil namen zbora "osnovati si samostojen pevski zbor". Udeležilo se ga je nad 50 delavcev "raznega obrta", ki so sklenili, da se osnuje novo slovensko delavsko pevsko društvo. "Osnovni odbor" je vodil Miha Jeločnik, tajnik je bil Ivan Pajk, blagajnik Fran Dežman, odborniki pa Lavoslav Stibil, Ivan Šurm, Fran Perdan. "K temu pevskega društvu vsprejel se bode vsak pevec delavskega stanu, poštenega zadržanja in obnašanja, kateri je dopolnil 18. leto kot redni, sodelujoči član, Vsi drugi pa možki in ženski kot podporni člani tega društva, ki bodo uplačevali po odboru pozneje naznanjeni letni donesek... Posebno nas veseli... kakor čujemo, da bode društvo gojilo le jedino slovensko in slovansko petje."¹⁹

Odbor je kmalu predložil pravila, ki so jih sprejeli na drugem zboru 25. maja 1884 v gostilni Pri Ferlincu. Na predlog Ivana Justina se je novo društvo imenovalo Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec.

Pravila je 9. junija 1884 potrdila tudi deželna vlada. Prvi redni občni zbor je bil 9. julija 1884, s čimer se je pričelo redno delo. V prvem odboru so bili predsednik Anton Jeločnik (umrl 1895 v Litiji), podpredsednik Ernest Petrič, tajnika Janko Pajk in Anton Gorišek, blagajnik Miha Jeločnik in arhivar Anton Kavčič. Odbor je imel devet odbornikov. Prvi zborovodja je postal Ivan Justin, ki je v istem svojstvu deloval pred tem v Delavskem izo-

braževalnem društvu (Arbeiter Bildungs Verein), kjer je prišlo po aretaciji delavskih voditeljev do krize. Društvo je imelo 130 članov, ki so se medsebojno nazivali "bratje". Pevski zbor je imel pevske vaje vsak ponedeljek in sredo, v torek in četrtek pa so organizirali šolo za začetnike. Društvo je imelo svoje prostore v Gosposki ulici 8/1.

Novoustanovljeno slovensko delavsko pevsko društvo je kmalu postalo viden dejavnik v kulturnem in družabnem življenju takratne Ljubljane. Gojilo je predvsem slovenske ljudske pesmi in pesmi drugih slovanskih narodov ter skrbelo za izobrazbo delavcev in za krepitev narodne zavesti.

Že septembra 1884 so odprli pevsko šolo. Vodil jo je Ivan Justin, ki pa se je marca 1885 preselil v Celovec in že naslednjega leta (4. februarja) umrl. Pokopali so ga v Ljubljani. Za njim so vodili pevski zbor številni zborovodje: Srečko Stegnar, Julius Ohm Januschowsky (dvakrat), Ivan Pijanec, Vekoslav Sachs, Pavel Gorjup, Bajde in Hilarij Benišek (od 1897 do 1909), sicer dirigent slovenske opere v ljubljanskem Deželnem gledališču, Lavoslav Pahor, Anton Ravnik in drugi.

Društvo je imelo pozneje svoje prostore v Virantovi hiši v Zvezdarski ulici v prostorih Glasbene Matice, leta 1888 se je preselilo v svojo društveno sobo na Starem trgu, 1896 pa v Narodni dom, kjer je ostalo do 1924.

Pevske večere je društvo prirejalo v smislu pravil večkrat na leto ter prepevalo predvsem slovenske in slovanske pesmi. Prvi tak večer je bil 7. septembra 1884. Kot "ustanovna veselica" v prostorih restavracije ljubljanske čitalnice. Sodelovala je tudi vojaška godba in kot so to tudi še pozneje običajno prakticirali, je bilo na veselice tudi kegljanje z dobitki.

O tej prvi veselici je v obširnem članku poročal Slovenski Narod, ki se je posebej zadržal pri preiskavi proti "krvavcem" (anarhistom). Tako je ugotovil, da je "precejšen del našega delavskega stanu po nekaterih fanatikih zapeljan, na krivem potu, da se širi kužna vera socializma in anarhizma, to pa najbolj zategadelj, ker se v splošnej apatiji nihče ne briga za velevažni četrti stan, za stan delavcev, ki so torej pristopni vsacemu, kdor jim začne razlagati novodobni evangelij občnega prevrata, in znanje omamljive a pogubonosne ideje o bodočnosti delavskega stanu, ki je odmenjen da nastopi dediščino vseh onih najviših deset tisoči itd.

¹⁸ Trstenjak, 5-7.

¹⁹ SN, 19. in 26. 5. 1884.

Videč torej, da so merodajni naši krogi delavskega mu vprašanju nasproti brezbržni, nas je jako veselo presenetilo, da so delavski krogi med seboj združili toliko močij in postavilo tako krepak jez krvavec kužnim nazorom ter v ta namen ustanovili društvo Slavec. Da je ta misel zdrava, umestna, da bode plodna, temu dokaz je tega društva ustanovna veselica preteklo nedeljo... Nastopilo je nad 60 pevcev ter pod g. Justina vrlim vodstvom pelo Bendlov zbor Svoji k svojim, tako točno in krepko, da so po končanem zboru vsi prostori glasnega rokopleska odmevali. Društvo je še mlado, a zbor je za kratek čas društvenega obstanda jako dobro izvežban in broji mnogo in lepih glasov.

... Delavsko vprašanje sili od dne do dne vedno bolj na površje! Žalibog, da pričakujejo nekateri rešitve tega velevažnega vprašanja od sredstev, katera so nevarna posamičnemu, kakor tudi državi. Tudi Ljubljana ni čisto prosta tega, kajti pojavljati so se začeli tudi v našejsredini zadnji čas taki kužni nazori. Toda, hvala Bogu, dotične ideje ostale so tudi samo ideje dotičnih in celota, masa slovenskega delavskega stanu je neokužena, ni polje za tako delovanje. Najboljši dokaz temu je ustanovitev našega društva. Mladi, krepki in gotovo tudi vroče krvi polni možje imeli so kreposti in značaja dovolj, odstraniti se in odcepiti od one stranke, katera poskuša širiti take gnile nazore in ustanovili so si društvo, čigar namen je jedino le vedriti duh, blažiti srce!... Pevski zbor je zapel Vilharjevo Slavjansko. Ves program izvajal se je jako dobro in vojaška godba domačega pešpolka št. 17 je posebno vrlo sodelovala k skupnemu uspehu ter svirala mnogo slovenskih z burnimi živio-klici vsprejetih skladeb. Društveno geslo, besede g. J. Cimpermanna, uglasbil je krasno gosp. Stoeckl v Zagrebu, žal, da je ta kompozicija prekasno došla in se jej pevci neso mogli priučiti..."²⁰

Skrb časnika za delavski stan je pogojena z dogodki okrog Delavskega izobraževalnega društva, od katerega se je velik slovenski del odcepil ter ustanovil svoje, slovensko delavsko društvo. V Delavskem izobraževalnem društvu je prišlo do hudih posegov, o katerih smo že govorili in so kulminirali na znanem celovškem procesu proti Železnikarju in tovarišem.

V prvem letu je Slavec nastopil na pevskega večeru še 7. decembra, kjer je zbor vodil zaradi Justinove odsotnosti Srečko Stegnar. Tudi tokrat je bi-

lo "petje jako precizno in si je pridobilo občno pohvalo".²¹ Še večji odmev je imela silvestrska veselica, kjer so zapeli Nedvėdova zbora Bratsko in Luna sije, Vilharjevo Neprestrašene krvi, Hajdrihovo Pesem, Hennigovo Žabjo kantato s klavirsko spremljavo in še Pesem, ki jo je napisal S(tegnar?).

Poleg pevskega večerov so redno prirejali martinovanja, silvestrovanja in "Slavčovo maškera-do". Na začetku so vsako leto 1. novembra peli žalostinke ob grobu Janeza Bleiweisa in Josipa Jurčiča, s čimer so poudarili svojo pripadnost narodni stvari in spoštovanje zaslužnim možem.

Sredi avgusta (17. 8.) je Delavsko pevsko društvo Slavec pripravilo besedo, ki se je "odlikovala po bogastvu in useskozi dobro izvajanjem sporedu. Vojaška godba svirala je vse točke jako vrlo, zbori pa so bili tako krepki in ubrani, da so vzbujali vsestransko pohvalo."²² Tenorista Ivana Medena so izvolili za častnega člana.

Prvo večjo prireditev so 4. oktobra 1885 (patriotsko!) pripravili v proslavo goda cesarja Franca Jožefa I. v "krasno razsvetljenem" Deželnem gledališču. Sodelovala sta tenorist Ivan Meden in vojaška godba domačega pešpolka baron Kuhn št. 17. Program so sestavljale različne točke. Začeli so ga z uverturo k Vilharjevi operi Jamska Ivanka. Med raznimi točkami je zbor pel Voglove Cigane s tenorskim solom Ivana Medena, zbor Volaričev skladbo Slovenski svet, ti si krasan in Vilharjevo skladbo Mrtva ljubav, ki jo je zapel Ivan Meden ob spremljavi vojaške godbe. Sledila je igra v enem dejanju Ženski jok, ki jo je iz francoščine (Siraudin-Thiboust) poslovenil Valentin Mandelc. Slovenski Narod je zapisal, da je bil "splošni vtis ugoden in občinstvo zadovoljno".²³

Martinov večer (16. 11. 1885) je bil "najboljši, kar jih je doslej priredil Slavec in vsakdo je z veseljem opazoval, kako zbor vidno napreduje in kako so veselice vedno lepše in zabavneje." Poročevalec v Slovenskem Narodu ne omenja pevovodje, čeprav so bili "zbori dobri in krepki... dobro pel se je Foersterjev četverospjev Njoj." Spet je občinstvo navdušil Ivan Meden, ki je zapel Ipavčevi pesmi Prošnja in Godčevo pesem ter dodal še Vilharjevega Mornarja in Nezakonsko mater.²⁴

²¹ SN, 10. 12. 1884.

²² SN, 17. 8. 1885.

²³ SN, 5. 10. 1885.

²⁰ SN, 10. 9. 1884.

Ivanu Medenu na čast so 29. maja 1886 priredili pevski večer in Slovenski Narod ni pozabil omeniti, da se Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec "odlikuje po posebni delavnosti in živahnosti mej društvu ljubljanskimi."²⁵ O samem večeru pa je kronist dodal, da sme društvo "s ponosom zabeležiti v svojo kroniko Medenov večer. Ne le, da je množica občinstva bila živ dokaz iskrenih simpatij, ki jih uživata g. Meden in mlado, a že popolnoma doraslo društvo, bili so zbori tako krepki in ubrani in izvajal se je ves spored tako izborno, da moremo pevcem in pevovodji le čestitati..."²⁶

Tudi "preprijetna veselica, ki jo je Delavsko pevsko društvo Slavec priredilo na čitalniškem, z zastavami, raznobojnimi lampijoni in lučicami okrašenem vrtu, je bila zopet dokaz, da to društvo vedno in dosledno napreduje, da je že postalo važen faktor v našem društvenem življenju. Občinstvo goji za to društvo posebne simpatije in obiskuje njegove veselice vsekdar v obilnem številu... Program je bil raznovrsten, izvrševal se je točko za točko... Prva točka je bila Gerbičev Slovanski brod, lepa skladba, katero je Slavčev zbor izborno pel. Zbor je mnogobrojen in krepak in pridobil si je že tisto uglašenost, ki je zborov neobhodna lastnost. Zbor nastopil je potem še trikrat z enakim uspehom, vendar je nam posebno ugajal zadnji zbor. Bila je to pl. Janušovskega nova skladba Domo-ljubje, s katero se je omenjeni gospod vredno pridružil mej naše skladatelje. Zbor njegov je krepak, odlikuje se po prav lepih akordih in bode stalno ostal na narodnem repertoarju. Občinstvu je jako ugajal in ko se je vdrugič odpel, dvignili so v dokaz priznanja g. skladatelja na rame."²⁷ Julij Ohm pl. Januschowski je bil nekaj časa tudi učitelj na glasbeni šoli Glasbene Matice (1882-1890), sicer pa je znan predvsem kot stalni glasbeni kritik nemškega časopisa Laibacher Zeitung, pisal pa je tudi v graške časopise. Omenjena skladba je njegova edina, ki jo poznamo na slovensko besedilo. Novembra 1915 je odšel na Dunaj.²⁸

V deželnem gledališču je bila 8. decembra velika béseada, posvečena Prešernovemu rojstnemu dnevu. Sodelovali so Dramatično društvo, Ivan Meden, Julija Ohm-Januschowski in mešani zbor "šišenske čitalnice". V prepolnem gledališču je "vrlo Delavsko pevsko društvo Slavec priredilo Pre-

šernovo besedo. Spored bil je mnogovrsten, celo preobširen, izvajal pa se je vseskozi prav dobro." Slavčev zbor je zapel Ipavčevo "krasno skladbo" Na Prešernovem domu, ki jo je pri klavirju spremljal Janušovski in kantato istega skladatelja Kdo je mar? "Slavčev zbor vidno napreduje, zlasti jako dobrih tenorjev ima obilo, petje bilo je precizno, pohvala burna."²⁹ Solist je bil spet Ivan Meden.

Posebno slovesna je bila slavnost razvitja društvene zastave, ki je bila "tako krasna, da ji skoro ni jednake na Slovenskem"³⁰. Simon Gregorčič jim je posvetil svojo pesem Naša zastava, ki jo je uglasbil Anton Foerster, sicer eden vodilnih Cecilijanskih skladateljev in regens chori ljubljanske stolnice, obenem avtor še danes priljubljene opere Gorenjski slavček:

Zastava naša sveta zdaj Za dom gorko ima srce,
nad nami radostno vihra, za delo krepke pa roke,
vodnica verna bodi za petje jasna grla
nam vedno in povsodi! ta četa naša vrla
Ti vodi nas navdušujoč A delo, čut in spev glasan
mi s tabo pojdemo pojoč naj domu služi trdno v bran
na vojsko nekrvavo in rast in čast in slavo
za doma slavo, pod to zastavo!

Prav društvena zastava naj bi bila simbol društvene zvestobe. Zanja so prispevali denarna sredstva slovenski "rodoljubi", saj je stala blizu 1800 kron, botra pa je bila baronica Winklerjeva, žena deželnega glavarja. Pri proslavi so sodelovali domžalska godba, gasilsko društvo z Viča, Sokoli, deputacije ljubljanske narodne čitalnice, čitalnic iz Šiške, Kranja in Kamnika, kamniški zbor Lira in Bralno društvo iz Železnikov. Po marši, kjer je zbor pel Nedvédovo mašo Slava Stvarniku, je na šentjacobskem trgu govoril dr. Josip Vošnjak:

"...kdo se ne bi oveselil društva, zbirajočega ude iz stanu, kateri si mora s trdim delom svoje dlani služiti usakdanji kruh in boriti se neprenehoma za svoj obstanek? Delo utruja delavca, skrbi ga tarejo in le prelahko se ga poloti nevolja na človeško družbo in na socialni red, kateremu pripisuje vso krivdo svoje bede. Temno, kakor s črnimi oblaki prekrito, kaže se mu življenje, temna sedanost, še bolj temna prihodnost in poslednja iskrice nade na boljše dni ugasne v potrtih prsih..." Vošnjak je videl tolažbo v petju: "... in prosti delavec hiti iz svoje delarne v družbo tovarišev, da v petju najde

²⁴ SN, 16. 11. 1885

²⁵ SN, 29. 5. 1886.

²⁶ SN, 1. 6. 1886.

²⁷ SN, 6. 9. 1886

²⁸ Gl. Primož Kuret, Glasbena Ljubljana 1899-1919, Ljubljana 1985, s. 169.

²⁹ SN, 9. 12. 1886.

³⁰ Trstenjak, 27.

tolažbe, okrepčanja in poštene zabave..." Zaključil je takole: "... usako novo narodno pevsko društvo je nova četa v vrstah narodnih bojevnikov. Tem vrlim četam, čedalje številnejšim, pridružil se je Slavec. Iz delavskih krogov zbira svoje ude in tem bolj radujemo se Slovenci, čim huje se pri drugih narodih loči imenitni delavski stan od ostalih stanov in se postavlja na neko mejnarodno stališče. Mi Slovenci ne poznamo tega razdora. Mi smo demokratičen narod, niti stan, niti obleka, bodisi prosta kmetska ali delavska, ali gosposka, ne dela mej nami nobenega razločka. Vsi smo jednako-pravni sinovi jednoga naroda in čutimo se kot brate in sestre. Slavec, dasi delavsko društvo, ne stroji izven naroda, on je živ ud našega živega slovenskega telesa. Slavec je naše gore list..."³¹

Med tistimi, ki so Slavca najbolj podpirali, omenja predsednik Anton Jeločnik četverico; to so bili: Ivan Tavčar v gmotnem oziru, skladatelj Anton Foerster, pevovodja Srečko Stegnar in solist Ivan Meden. Zlasti Ivan Meden (1838-1914) je bil med najbolj priljubljenimi pevci svojega časa. Kot študent je nastopal na Dunaju na slovenskih visokošolskih prireditvah, kot tenorist se je uvrstil med operne pevce, vendar je moral kariero zaradi zdravstvenih razlogov opustiti. Bil je uradnik v odvetniških pisarnah. V Ljubljani je nastopal na raznih prireditvah v letih 1869 in 1886. Učitelj Srečko Stegnar (1842-1915) pa se je uveljavil kot skladatelj in zborovodja. S Slavcem je sodeloval od leta 1885 (po odhodu Ivana Justina) in 1889 postal njegov častni član. Pozneje je deloval v mariborskem Dramatičnem društvu in bil nekaj časa celo njegov predsednik. Med 1902 in 1913 je v veliki meri prav na njem slonelo uprizorjanje dramskih del, operet in otroških iger s petjem v Mariboru.

Ko so 10. avgusta 1887 Čehi obiskali Ljubljano, je bil to velik praznik, ki ga je Slavec proslavil z velikim koncertom na Koslerjevem vrtu. Nad zborom so bili navdušeni tudi češki gostje, "*katerih priznanje in pohvala je tem večje veljave, ker so priznani kot najmuzikalnejši narod... Vsi brez izjeme so Slavčevo petje jako laskavo hvalili...*"³²

V naslednjih letih nobena slovesnost praktično ni minila brez sodelovanja Slavca. Marca 1888 je sodeloval s koncertom v proslavo zlatomašništva škofa Juraja Strossmayerja, kjer so zapeli Foersterjev zbor Samo na besedilo Simona Jenka,

zbor iz Foersterjeve opere Gorenjski slavček, kjer je kot solist pel tenorist Ivan Meden, ter F. S. Vilharja Naše zvezde in ponovno Benjamina Ipavca kantato Kdo je mar? Sama prirediteljica je imela kar nekaj ovir. Najprej je odpovedala sodelovanje vojaška godba, potem so politične oblasti prepovedale slavnostni govor.³³ Škof Strossmayer se jim je pisno zahvalil in izrazil svoje simpatije.³⁴

Ob 25-letnici ljubljanskega Sokola so nastopili v prostorih ljubljanske Čitalnice, v začetku decembra pa so s sodelovanjem vojaške godbe pripravili "veliki koncert", na katerem so sodelovali še baritonist Avgust Nebenfürher, Matičin učitelj violonist Vitezslav Moser, tenorista Josip Pavšek in Ivan Meden. Od domačih skladateljev so izvajali dela F. S. Vilharja, A. Nedvėda, A. Foersterja, zbor pa je vodil Julij Ohm Januschowsky. Koncertu so prisostvovali pomembne osebnosti od deželnega predsednika barona Andreja Winklerja, podmaršala Keila, generalnega majorja Šilhavskega do deželnega odbornika Josipa Vošnjaka.

Peto obletnico so proslavili 15. septembra 1889 s serenado, narodno veselico in koncertom. Prolog ob petletnici je zložil pesnik Anton Funtek, skladatelj F. S. Vilhar je društvu in Ivanu Medenu poklonil zbor Nočna pjesma. Spet so pripravili obsežen program, spet je sodelovala vojaška godba s popularnimi skladbami, zbor pa je skupaj z mešanim zborom šišenske čitalnice pel dela Antona Foersterja (Pobratimija, Naša zastava), Hrabroslava Volariča (Pri zibelki), Gustava Ipavca (Oblaku) in Antona Nedvėda (Popotnik).

Posebno poglavje v zborovi zgodovini velja sodelovanju s slovensko opero še pred njeno ustanovitvijo leta 1892. Ker je primanjkovalo dobrih pevcev, je del Slavčevih pevcev okrepil operni zbor. Sodelovanje se je pričelo že 1. marca 1885 v Zapravljivcu, 6. decembra v Starem korporalu, 21. februarja 1886 v burki Tambor v Puebli.³⁵ Leta 1891 so pristopili k Dramatičnemu društvu kot stalni operni zbor in tu delovali vrsto let pod vodstvom češkega dirigenta Hilarija Beniška, ki je najprej ob Gerbiču vodil ljubljansko opero, kasneje, pred prvo vojno, pa tudi sam. S tem je dobila slovenska opera stalen pevski ansambel, iz katerega je izšlo tudi nekaj solistov, čeprav njihovo sodelovanje zaradi amaterizma pevcev ni bilo vedno na zadovoljivi ravni.

³¹ SN, 12. in 13. 7. 1887.

³² SN, 12. 8. 1887.

³³ SN, 23. 3. 1888.

³⁴ Trstenjak, 29.

³⁵ Trstenjak, 13.

Manjši pretres je povzročil občni zbor 6. januarja 1892. Potem ko je dotedanji predsednik Valentinčič poročal o uspehih v preteklem letu ter omenil uspešni izlet 16 pevcev in zborovodje Julija Ohm-Januschowskega v Zagreb k pevskemu društvu Sloboda septembra 1891 in so za novega predsednika izvolili Ivana Dražila, je nekaj članov izstopilo iz društva ter ustanovilo novo pevsko društvo Ljubljana. Tudi to leto ni minilo brez veselja in serenad (odhajajočemu deželnemu predsedniku baronu Andreju Winklerju).³⁶ Zbor je za Ohmom Januschowskim prevzel Stečko Stegnar, društvo pa je oktobra 1892 odprlo brezplačno štirimesečno pevsko šolo.

Leta 1894 so slovesno proslavili desetletnico in določili društveno uniformo, namreč čepico z liro in društveno trobojnico z napisom Slavec. Prišli sta delegaciji iz Nabrežine in Karlovca, igrali sta vojaška in domžalska godba. Na predvečer je bil v gledališču slavnostni koncert, kjer sta pela Meden in Pucihar, na klavirju ju je spremljal češki glasbenik Karl Hoffmeister, učitelj na šoli Glasbene Matice. Deseto obletnico so s Slavcem skupaj proslavila številna društva iz vse Slovenije (Pevsko društvo Sloga iz Zagreba, Pevsko društvo Nabrežina, odbor Glasbene Matice, Pevsko društvo Sloga iz Siska, Pevsko društvo Zvon iz Šmartnega pri Litiji in Pevsko društvo Ljubljana) ter delegacije pevskega društva Lira iz Kamnika, Narodnega zemaljskega glasbenega zavoda iz Zagreba, Dolenjskega pevskega društva iz Novega mesta, čitalnice iz Spodnje Šiške, Slovenskega bralnega društva iz Kranja, Slovenskega pevskega društva iz Ptuja, Bralnega društva iz Železnikov, Litijskega pevskega društva, Pevskega društva Jeka iz Samobora in bralnega društva na Bledu.

Ob tako številni udeležbi se je tudi porodila zamisel o ustanovitvi zveze slovenskih pevskih društev. Časopis Slovenski Narod je o tej veliki manifestaciji obširno pisal.³⁷

Marca 1897 je zbor zapustil zborovodja Srečko Stegnar, nadomestil ga je češki dirigent Hilarij Benišek, ki je sicer dirigiral v Operi, zbor pa nato vodil vrsto let z velikim uspehom.

Naslednje leto se je zbor udeležil petnajstletnice Obrtno-radniškega društva Sloga v Sisku in ob vračanju priredil koncert še v Zagrebu. Leta 1903

je pristopilo mnogo novih članov, zbor je štel 56 pevcev in pevk.

Dvajsetletnico društva so leta 1904 praznovali le v ožjem krogu in z ljubljanskimi društvi.

Zbor je še vedno nastopal v Operi pri slovenskih predstavah, s čimer pa tedanji intendant Fran Govekar ni bil posebno zadovoljen. V svojem poročilu iz leta 1906 je namreč omenil, da je *"naš diletantovski operni zbor premalo izvežban in zato muzikalno jako nezanesljiv. Vzrok je ta, da se morajo skušnje za zbor vršiti le zvečer in ob nedeljah dopoldne in ker se operni zbor ne more udeležiti nobene generalne skušnje na odru, ki se vrše le dopoldne ali popoldne, ker se mora zbor svojih vlog naučiti v 14. dneh do 3 tednih, ko ima le 9 do 11 skušenj vsega vkup... potem ni čudno, da naš operni zbor obrtnikov in delavk pri najboljši volji ne more nastopiti umetniško! Da se to odpravi, treba bo angažirati vsaj 4 pevce in 4 pevke tako, da bodo na razpolago ves dan."*³⁸

Slovenska opera se je ves čas morala boriti z velikimi težavami in zbor ni bil ena izmed najmanjših. Delavski zbor je sicer požrtvovalno pomagal premoščati težave in je svoje naloge vsaj na začetku uspešno opravil. Toda bolj ko so rasle umetniške zahteve, manj je lahko tem zahtevam glede na svoj amaterski značaj ustrezal. Vsi člani zbora so imeli svoje poklice in so se lahko glasbi posvečali samo v prostem času. Opera pa kot zahteven in kompliciran stroj je zahtevala tudi v Ljubljani bolj ali manj profesionalen zbor, da je lahko zadostila vsem potrebam, zlasti pa številnemu in raznovrstnemu repertoarju. V sezoni 1905/1906 je denimo štel orkester 16 do 32 vojaških glasbenikov, pet moških in štiri ženske soliste, enega kapelnika in enega suflerja. V zboru je nastopalo 27 pevcev in pevk. Ob tako skromnem kadru so pripravili veliko premier (med drugimi tudi tako zahtevne, kakor so Verdijeva Aida ali Puccinijeva Tosca pa Rossinijev Seviljski brivec, Webrov Čarostrelec, Planquettovi Korneviljski zvonovi, ali Smetanov Dalibor), na odru so se zvrstile številne predstave oper in operet.

Zato pa je zbor uspešno opravljal svojo osnovno dejavnost. Nastopal je doma in junija 1906 organiziral izlet v Opatijo s posebnim vlakom. Zbor 50 pevcev je spremljalo številno občinstvo. V Matuljah so Ljubljančane pozdravili člani druš-

³⁶ Trstenjak, 31

³⁷ SN, 7. in 8. 7. 1894.

³⁸ SN, 24. 4. 1906. (Slovensko gledališče – problemi v operi).

tva Lovor z zastavo, Dramatično pjevačko društvo in hrvatski Sokol. Nagovoril jih je pisatelj Viktor Car Emin. Volosko in Opatija sta bila v zastavah, banketa so se udeležila društva z Reke, Sušaka in Bakra. Zvečer je bil koncert.

Slavec se je leta 1907 pridružil prizadevanjem za slovensko univerzo v Ljubljani. Kot mnogi drugi je poslal pisno peticijo ministrstvu in državnemu zboru na Dunaj.³⁹ Več kot 20 članov pevcev Pevskega društva Ljubljana je to leto okrepilo njegov zbor.

Najpomembnejši dogodek leta 1908 je bilo gostovanje na Češkem med 15. in 17. avgustom. Sprejeli so jih predstavniki Zveze čeških pevskih društev in člani pevskega društva Hlahol. Tudi to gostovanje je bilo manifestacija slovanske vzajemnosti in pobratimstva. Člani zbora so si v Pragi ogledali veliko jubilejno razstavo, kjer so imeli tudi prvi koncert. Iz Prage so se odpeljali v staro husitsko mesto Tabor, kjer so jih nadvse slovesno sprejeli. Tu so si ogledali poljedelsko akademijo in zvečer nastopili v Sokolskem domu.

Na gostovanju na Češkem je nastopilo 40 pevcev, o njih so pisali praški časopisi in ugotavljali, da je to sploh "prvi korporativni obisk slovenskega pevskega društva v Pragi". Sijajne kritike so bili deležni tudi njihovi koncerti, ki jih je vodil zborovodja Hilarij Benišek. Češki gostitelji so jim podarili 48 "krasno vezanih" zvezkov zbirke "Narodni pisne československe".⁴⁰

Ob petindvajsetletnici, leta 1909, so poudarjali, da je Slavec *delavsko* društvo in da se pod njegovo zastavo zbirajo delavci, obrtniki in mali uradniki. Društvo je bilo na to ponosno, saj naj bi "oživilo in naobrazilo delavski element, kar je njegovo najlepše kulturno delo." Društvo je poudarjalo, da so tako tudi delavci postali "sotrudniki pri narodnem delu." Slavec je sodeloval pri številnih proslavah in veselicah po vsej Sloveniji ter postal "zgled narodne požrtvovalnosti." Skrbel je za družabno izobrazbo in razvedrilo. Za člane je organiziral plesno šolo in gojil predvsem slovanske plesse. Plesni učitelji so bili člani društva. Že leta 1899 so v društvu organizirali kolesarski klub Slavec, ki je nekaj let uspešno deloval. Zbor pa se je soočal s problemi, ki so jih imeli in jih imajo tudi danes mnogi zbori: vsako leto so društvo zapustili številni pevci, ki so se ali preselili drugam, odšli k

vojakom ali odprli samostojno obrt in se posvetili družini. Društvo jim je vsako leto priredilo prijateljske odhodnice.

Slavnostna proslava je bila med 27. in 29. junijem 1909. Proslave so trajale več dni in pomenile pravo manifestacijo slovanske pesmi, slovanske solidarnosti in prijateljstva med Čehi, Hrvati in Slovenci. Po besedah časnikarja v Slovenskem Narodu je bilo to "*slavje celega slovenskega naroda, slovanske pesmi, one pesmi, katere slave ni pel Slavec samo sebi in svojemu rodu, temveč jo zanesel daleč preko meja svoje slovanske domovine tja v širni bratski slovanski svet. Ob njem so spoznali naši slovanski bratje na severu in jugu ves prelestni čar naše slovanske pesmi, zato pa so tudi prihiteli od vseh strani, da proslavijo jubilej, da proslavijo z njim našo slovensko pesem.*"⁴¹

Goste so pričakali že na železniški postaji z zastavami, v pozdrav jim je zaigral orkester Slovenske filharmonije, govoril jim je župan Ivan Hribar. Zvečer je bila v Narodnem domu ob igranju orkestra Slovenske filharmonije in prepevanju Slavca pod vodstvom zborovodje Hilarija Beniška "prav animirana zabava". Vinohradsky Hlahol je naslednji dan položil krasen venec s trakovi v čeških narodnih barvah z napisom "Slovenskemu geniju" na spomenik Francetu Prešernu, nato pa še na grob narodnih žrtev Adamiča in Lundra.

V slavnostni povorki, kjer je šla na čelu Slovenska filharmonija, za njo 17 čeških pevskih društev, nato 15 hrvaških in vrsta slovenskih društev s Primorske in Goriške, Štajerske, Kranjske zunaj Ljubljane in nazadnje PD Slavec, so šli pred mestno hišo, kjer jih je pozdravil in sprejel župan Ivan Hribar. V parku Zvezda je bila popoldne velika veselica, ki se je je udeležilo prek 10.000 ljudi. Istočasno so ljubljanski Nemci kot protiutež organizirali zabavo v stekleni dvorani Kazine, vendar do izgrediv k sreči ni prišlo.

V slavnostnem govoru je Anton Trstenjak podčrtal delavski izvor društva in njegovo nacionalno orientiranost: "*Slovenski delavec zasvedočil je že pred 25 leti, da je inteligenčen in naroden. Občudujemo ga danes, da se je on, katerega so krogi, ki so se smatrali za višje od njega, da je torej on, o katerem so mislili, da je dober samo za delavnico, povspel na višje idejalno stališče... bil je zapuščen, četudi je bilo vse polno rojakov okoli njega. V takem položaju vrgla ga je usoda v takratno Delav-*

³⁹ Trstenjak, 40.

⁴⁰ SN, 26. 8. 1908; Trstenjak, 40 ff; Bojc, 25.

⁴¹ SN, 28., 29., 30. 6. 1909.

*sko izobraževalno društvo, kjer se mu je godilo kakor ribi, če jo vržeš na suho zemljo. Padel je v internacionalno družbo, ki je imela le internacionalno ime, a bolj nemški značaj. Ker pa slovenskemu delavcu ta element ni ugajal, pretrgal je vezi z internacionalnimi tovariši. Zmagal je v njem narodni čut. Slovenski delavci postavili so se na izključno slovensko stališče, kar so pokazali leta 1883 ob 600 letnici pripadnosti Kranjske dežele k Habsburžanom, ko so se potegnili za izključno slovensko pesem. Tako so osnovali Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec in s tem položili temelj važni narodni in kulturni organizaciji...*⁴²

Trstenjak je spomnil na razmere ob Slavčevi ustanovitvi ter na njegove številne zasluge v petindvajsetletnem delovanju za slovensko kulturo. Na slavnostnem koncertu so nastopili številni zbori: poleg Slavca še 100 hrvaških pevcev pod vodstvom Vjekoslava Rosenberga-Ružića, oktet Slavov iz Prage, Vinohradsky in Praški Hlahol, zveza slovenskih pevskih zborov, ki jih je vodil Pavel Kožina, kamniška Lira in Ljubljanski zvon.

Ljubljanski dnevi so odmevali v domačem, češkem in hrvaškem tisku. Za Slavca so pomenili pomemben mejnik v njegovem delu. Izšla je posebna publikacija, ki jo je uredil Anton Trstenjak in kjer je opisano petindvajsetletno delovanje društva.

Proslava je pomenila veličastno manifestacijo slovanske pesmi in slovanstva sploh. Udeležilo se je 17 čeških, 15 hrvaških in nad 60 slovenskih društev in korporacij. To je bila ena izmed največjih slovenskih pevskih slavnosti pred prvo vojno v Ljubljani, ki je dosegla svoj vrh v drevoredu Zvezda z ljudsko veselico. Udeležilo se je okrog 12.000 ljudi in nastopilo je nad 900 pevcev v skupnem petju. Naslednji dan v ponedeljek, 28. junija, je bilo dopoldne v Narodnem domu veliko slavnostno zborovanje, zvečer v Unionski dvorani koncert skupnih slovanskih zborov, po njem pa na unionskem vrtu velika zabava. Proslava je pomenila za Ljubljano in za Slovenijo pomemben dogodek, ki je ponovno utrdil vezi med Slovenci, Čehi in Hrvati. O njem so pisali slovenski, češki, hrvaški, srbski in bolgarski časopisi.

Društvo je bilo ponosno na prijateljske stike, ki so jih gojili s Čehi in Hrvati. Vsi ti obiski so bili manifestacija slovanske vzajemnosti in pripadnosti. Slavec se je ponašal, da je prav na hrvaških

in čeških tleh utrdil in slavil združenje slovanskih pevcev. Delavsko pevsko društvo Slavec je predlagalo združenje slovanskih pevskih društev, kar pa se je lahko uresničilo šele po prvi vojni.

V svojem narodnem prizadevanju je društvo uspešno sodelovalo z ljubljanskim Sokolom, družbo sv. Cirila in Metoda, Slovenskim pisateljskim društvom in društvom Narodni dom. Zbor se je udeleževal sokolskih slavnosti in veselice, za Družbo sv. Cirila in Metoda je sam prirejal veselice in tako podpiral slovensko šolo. Nastopali so po vsej Sloveniji in *"kjer se vrši kaka velika slavnost, vidiš Slavca z zastavo."*⁴³ Udeležili so se koncertov, ki jih je organiziralo Slovensko pevsko društvo v Ptuj, nastopili so ob ustanovitvi celjskega Sokola, peli v čitalnicah in tudi gostovali prek domačih meja.

Od 60 izvršujočih in nad 70 podpornih članov v prvem letu društva je število članov nenehno raslo. Podporniki so omogočali društvu materialno podlago, da se je lahko razvijalo in delovalo. Posebno zaslužen za društvo je bil tenorist Ivan Meden, saj je redno sodeloval na Slavčevih koncertih in veselicah ter požrtvovalno deloval v korist društvu, za kar so ga izvolili za častnega člana in mu ob sedemdesetletnici (14. decembra 1908) priredili slavnostno serenado.

Mnogi slovenski skladatelji (Anton Foerster, Benjamin Ipavec, Anton Nedvčed, Viktor Parma, Ivan Hladnik, Fran Vilhar) so pisali za društvo. V društvenem arhivu je bilo leta 1909 več kot 800 različnih partitur, kjer so bili zastopani predvsem slovenski in češki skladatelji. Med drugim najdemo dela Jakoba Aljaža, Al. Sachsa, Fr. Ferjančiča, Antona Foersterja, Benjamina Ipavca, Hrabroslava Volariča, Antona Nedvčeda, Frana Gerbiča, Ivana Zajca, H. Vogriča, Antona Lajovca, Hugolina Sattnerja, Gojmira Kreka, Antonina Dvořaka, Karla Hoffmeisterja in mnogih drugih.

Društvo je imelo svoje geslo, ki ga je zložil in društvu posvetil pesnik Josip Cimperman, uglasbil pa kapelnik Dramatičnega društva v Ljubljani Anton Stöckl. Glasi se:

*Pesem dar je iz neba,
ki srce veselo užiga,
kadar tare skrb duha,
petje ga nad prah povzdiga.
In ker pesem vzbuja slast,*

⁴² SN, 1. 7. 1909.

⁴³ Trstenjak, 14.

*bratje, v petju se združimo
ter med širni svet nosimo
drage domovine čast!*

Ob septembrskih dogodkih 1908 v Ljubljani je kot žrtev narodne nestrpnosti padel član društva Rudolf Lunder, čigar spomin je društvo posebej počastilo.⁴⁴

Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec so v prvih 25 letih vodili Anton Jeločnik (1884-1886), ki "mu je pomagal na noge, da je prebrodil začetne težave", Josip Vidmar (1886), Fran Sakser (1887-1888), Ignacij Valentinčič (1889-1891), Josip Dražil (1892-1926), Ivan Hladnik (1926). Zanimiv je bil tretji predsednik Fran Sakser, čigar rod je bil iz Švice in se je pozneje preselil v Ameriko, ustanovil v New Yorku list Glas naroda, postal bankir in uspešen posrednik med rojaki.

Ko je postal Dražil 6. januarja 1892 predsednik, se je del starejšega članstva odcepil in ustanovil pevsko društvo Ljubljana. Dražil si je pridobil v času svojega dolgoletnega predsednikovanja številne zasluge za društvo. Za to so ga 1929 izbrali za častnega predsednika. Organiziral je številne turnee po Hrvaški, Primorju in Češko-slovaški ter se izkazal kot izvrsten organizator. Rodil se je v Ljubljani 17. aprila 1865 in se že devetnajstleten udeležil prvega shoda pri "Lozarju" ter tako večjo polovico svojega življenja deloval v društvu. Po poklicu je bil knjigovodski poslovodja (pri Giontiniju). Leta 1899 je bil imenovan za vodjo mestne posredovalnice za delo in službe. Upokožil se je kot mestni pisarniški ravnatelj. Kot izvrsten tenorist je deloval v društvu in v opernem zboru.

Naslednje leto, leta 1910, se je Slavec udeležil 50 letnice znamenitega češkega zbora Hlahol v Taboru na Češkem, 50 letnice pevskega društva Zora v Karlovcu in sodeloval na proslavi petindvajsetletnice družbe sv. Cirila in Metoda ter priredil v Ljubljani dva samostojna koncerta. Na Češkem je gostoval nato še leta 1911 in 1912.

Časopis Laibacher Zeitung piše, da je imelo društvo "v zadnji sezoni štirideset večjih in manjših javnih pevske produkcij, družabnih prireditev, priredilo je izlet v Karlovac in na Češko v Tabor, Prago in Kolin. Odpovedalo pa se je gostovanju v Beogradu, da ne bi prišlo v kolizijo z drugimi slovenskimi pevske društvi." Dalje beremo:

"Društvena dejavnost je imela kot vedno velik odmev; letošnja maškerada je v materialnem in moralnem pogledu prekosila vse dosedanje. Stanje društvene blagajne se je na koncu pokazalo sicer manj ugodno, ker so omenjeni veliki izleti zahtevali veliko denarja. Število članstva je v porastu; trenutno jih je prek 400. Krog pevcev ima lepo število podmladka... Za tekočo sezono načrtuje Slavec pevsko gostovanje v Pragi, kjer bo sodelovalo pri jubilejnem slavlju pevskega društva Hlahol."⁴⁵

Zanimivo je poročilo Laibacher Zeitung iz leta 1912: "*Združenje pevcev za Ljubljano in okolico je priredilo v veliki dvorani Narodnega doma ob sodelovanju orkestra Slovenske filharmonije koncertni večer, ki je predussem pokazal, da lahko pevske društvi Slavec in Ljubljanski zvon nastopata tudi zunaj Liedertafel. Zato so izbrali umetne pesmi iz najnovejšega slovenskega repertoarja, katerih izvedba terja koncertu primerno obvladovanje ljubezni, prizadevnosti in umetniške potence. Društvo Slavec je pokazalo pod vodstvom gospoda Lavoslava Pahorja razveseljivo prizadevanje po popolnosti, kar zasluži toliko več priznanja, ker so njegovi člani čez dan zaposleni s svojimi poklicnimi zadolžitvami, in lahko hodijo na vaje samo v večernih urah. Društvo ima izvrsten glasovni material, ki skupaj dobro zveni; njihov način izvajanja je bil močno poudarjen in soliden. Pevci so zapeli že znano Adamičevo pesem Franica in Foersterjevega Spaka. Zlasti v zadnjem so pokazali priznanja vredno tehniko, potem ko so markantno izvedli različna značilna mesta, pri čemer je humor pesmi prišel uspešno do izraza.*"⁴⁶

Lavoslav (Leopold) Pahor (1863-1928), doma iz Nabrežine je služboval pri železnici. Glasbe se je učil v Gorici pri Antonu Hribarju in kot gimnazijec orgljal v raznih goriških cerkvah. Bil je pevodja Slovenskega bralnega in podpornega društva ter z njegovim zborom izvedel prvo opereto v slovenščini na Goriškem (češka opereta Ena seja mestnega starešinstva). V Pulju je bil pevodja v Čitalnici in imel svoj vojaški slovenski kvartet, potem je vodil v Postojni petje v čitalnici in godbo, podobno se je udeleževal v Zidanem Mostu in Špilju ter Rakeku. V Ljubljani je vodil Slavca in pol leta godbo Sokola I. Udeleževal se je kot skladatelj, vendar je število natisnjenih skladb majhno.

⁴⁵ Laibacher Zeitung (LZ), 10.IV.1911.

⁴⁶ LZ, 15.IV.1912.

⁴⁴ Trstenjak, 17 (Narodni mučenik Rudolf Lunder).

Kot dobro organizirano društvo je začel Slavec slavje svoje 30. obletnice konec maja 1914. Priredil je koncert z 42 pevci in 28 pevkami (zborovodja je bil Anton Ravnik), kjer je sodeloval tudi orkester pehotnega polka št. 27 z dirigentom Antonom von Zanettijem, pevski kvartet Kozina in operni pevec Josip Križaj. Program je bil posebej izbran in bogat. Na njem so bila dela Antonina Dvořáka (odlomki iz opere Rusalka), Bedřicha Smetane (uvertura k operi Libuša), Antona Schwaba, Frana Vilharja, Emila Adamiča, Vasilija Mirka, Frana Gerbiča, Mihaela Glinke (orientalski plesi iz opere Ruslan in Ljudmila), Oskarja Deva, Richarda Wagnerja (odlomki iz opere Tannhäuser) in Viktorja Parme. Koncert je imel velik uspeh in časopis Laibacher Zeitung je o njem poročal naslednje: *"Program je bil dobro izbran in zelo dobro izveden. Vendar je bil koncert, ki se je začel nekako ob pol devetih in je trajal skoraj do pol polnoči, odločno predolg, zato je proti koncu vidno utrujal."* Naslednji večer pa je društvo pripravilo *"izvrstno obiskano ljudsko slavje, kjer so se vsi veličastno zabavali. Ob viharjem navdušenju nad glasbo, so morali glasbeniki igrati vedno nove dodatke, sem in tja so se v petju združili pevski zbori itd. Da se je bilo ob takih okoliščinah težko odločiti za odhod domov, je samo po sebi razumljivo."*⁴⁷ O dogodku je seveda poročal tudi Slovenski Narod in omenil, da društvo *"...skrbí še vedno, kakor je zmirom skrbelo za zabavne večere, kjer nas kratkočasijo z lepim petjem."* Pisec (P) je ugotavljal, da so Slavčeve zabave, zlasti maškarade tiste, kjer se zbira največ ljudi in kjer se *"preživi večer in noč najbolj neprisljano in udobno."* Kar se sporeda tiče, je pisec menil, da je *"segel Slavec to pot mnogo više kakor po navadi: čutilo in slišalo se je v celem večeru stremljenje navzgor. Predstavil se je to pot občinstvu s težjimi in tudi težkimi skladbami. Orkester 27. pešpolka je igral komade slovanskih komponistov tako odlično iz Dvořákové Rusalka in Smetanovo uverturo k Libuši. Posebno so ugajali orientalski plesi iz opere ruskega komponista Glinke Ruslan in Ljudmila. Tu je bil orkester zlasti temperamenten in precizen. Kot solist je nastopil g. Križaj. Bil je vseskozi izrazit in čustven. To, česar nismo bili med sezono pri njem toliko vajeni, nam je pokazal na tem koncertu v vse hvale vredni meri: s svojim bogatim in lepim glasom je ravnal zelo ekonomsko. Znal ga je zadržaviti (sic!) v rahlem pianu in v ariji Kecala (Prodana nevesta) je drhtel v izborni interpretaciji prikrit in ljubezniv humor. Zapel je*

*nadalje odlično Tannhäuserja, Rusalko in F. S. Vilharja že čisto popularni pesmi Ukazi in Mornar. Žel je mnogo odobravanja in prejel venec. Prijetno iznenadenje nam je povzročil izborni kvartet, ki ga je nedavno spravil na noge g. dr. Pavel Kozina. Vsoboto nam je zapela ta četvorica, sestojeca iz g. Kozine, Dermelja, Završana in Kraglja tri kvartete: V. Mirka Na trgu, E. Adamiča Vasovalca in V. Parme Hej, fantje, kje ste? Izražanje je bilo izredno fino, prepojeno s krasno karakteristiko. Gospodje pojo s toliko lahkoto in milino, da ne čutimo v njihovem petju več tehniških težkoč, temveč sledimo samo njihovemu sladkemu in lahkemu pripovedovanju. Mirkova pesem, zložena na besede pokojnega Ketteja, je resna umetninica najboljših kvalit. Adamičev Vasovalca je istotako dobro uspelo delce, ki ga prepaja korajžen fantovski humor. Še več humorja tiči v Parmovi pesmi Hej, fantje, kje ste? Na videz lahka, a za izvajanje zelo komplicirana in težka pesem, pisana prvotno za moški zbor, je publiki zelo ugajala. Kvartet jo je odpel z vsemi težkočami igranje. Poleg teh popolnoma uspešnih točk je pokazal društveni pevski zbor pod vodstvom pevovodje g. Antona Ravnika jasno stremljenje po napredku. Proizvajal je težje kompozicije. Pokazalo se je, da ženski zbor vendar še ni za javne nastope. Skladba L. Hudovernika V celici je prišla do veljave samo v basovskem samospěvu, ki ga je pel g. Križaj. Sicer ni bila med drugim spretno aranžirana. Koncert je predolgo trajal, dasi je bil večer domač in animiran."*⁴⁸

Delavsko društvo Slavec je angažiralo celo orkester in znane soliste, da bi se predstavilo v kolikor mogoče dobri luči. Izbruh prve svetovne vojne 1914 je društveno delo 21. julija 1914 povsem ustavil in ga je bilo možno nadaljevati šele 10. junija 1918. Po vojni je društvo delovalo podobno. Programi so bili ustrezno zahtevni, še vedno pa so prevladovala dela slovenskih in slovanskih skladateljev.

Do leta 1924 je imel prostore v Narodnem domu. Zbor je štel 45 pevk in 50 pevcev. Ko pa so mu tega leta prostore odpovedali, se je začela daljša kriza do leta 1931, ko je prevzel vodstvo društva ing. Friderik Krainer. Slavec je spet dobil stare prostore tam, kjer se je začela njegova pot, v Rožni ulici Pri Lozarju. Tu je uspešno proslavil svoj petdesetletni jubilej leta 1934.

⁴⁷ LZ, 2. 6. 1914.

⁴⁸ SN, 2. 6. 1914.

Glavno težišče dejavnosti delavskih pa tudi drugih pevskih društev je bilo na družabnih srečanjih, izletih, veselicah in pevskih nastopih. Prav tako je bila pomembna kulturna dejavnost. Posebno delavska društva so že od začetka pospeševala izobraževanje in znanje delavcev. Izobraževanje naj bi izostrilo delavsko zavest, pevska kultura naj bi prispevala vzgojo in predvsem kulturno emancipacijo. Večina delavskih pevskih društev je posredovala poleg glasbene teorije, oblikovanja glasu, izvajalske prakse, glasbene zgodovine tudi nacionalno in razredno zavest. Zborovski programi so bili podobni drugim pevskim društvom na Slovenskem. Čeprav so bili sprva bolj mednarodno usmerjeni ali celo nadnacionalni, so se proti koncu 19. stoletja tudi delavska društva pridružila splošnim težnjam in prevzemala v svoje programe nacionalno orientirane pesmi. Tudi slovenska socialnodemokratska stranka je vztrajala na nacionalni smeri in podpirala program Zedinjene Slovenije. Društva so prispevala k splošnemu dvigu celotne kulturne ravni in motivirala delavce, da so se sami še naprej izobraževali ter utrjevali svojo razredno in nacionalno zavest. Delavsko gibanje je bilo v slovenskih deželah, kjer je bila katoliška stranka zelo močna, vedno sumljivo; posebno kulturna društva so se morala zato prilagajati politični realnosti v deželi. Socialnodemokratska stranka pa je bila kljub temu pomemben dejavnik v političnem življenju, posebno pred prvo svetovno vojno. Po njej se je delavsko gibanje razcepilo. Nastala so različne socialistične frakcije, ki niso bile posebno močne. Stara delavska pevska društva niso več obstajala in o njihovi dejavnosti ne vemo skoraj ničesar več. Tudi nekoč delavsko pevsko društvo Slavec je svojo petdesetletnico praznovalo samo še kot *Pevsko društvo Slavec*. V času svojega obstoja pa je pomenilo pomemben

dejavnik, ki je združeval delavce in delavke in jim omogočal ne samo primerno zabavo in razveseljevanje, ampak tudi glasbeno izobrazbo in glasbeno udejstvovanje. Z nekaterimi svojimi prispevki pa je Slovensko delavsko pevsko društvo Slavec globoko poseglo tudi v splošni kulturni razvoj na Slovenskem, zlasti pred prvo vojno.

Zusammenfassung

Arbeitergesangsvereine auf slowenischem Gebiet in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts

Die ersten Arbeitervereine wurden auf slowenischem Gebiet in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts gegründet. Besonders bedeutsam war die Gründung des Arbeiter-Bildungs-Vereins 1870, der zu Beginn zweisprachig war. Die Hauptaufgabe der Arbeitervereine war die Sorge um die Arbeiter, aber auch das gesellige Beisammensein und das Singen spielten eine wichtige Rolle. Da der Arbeiter-Bildungs-Verein bzw. sein Chor zunehmend einen deutschen Charakter annahm, gründete ein Teil der Sänger im Jahr 1884 den neuen slowenischen Arbeitergesangsverein Slavec [Die Nachtigall]. Dieser wurde bald ein wichtiger Faktor des kulturellen und gesellschaftlichen Lebens in Laibach vor dem Ersten Weltkrieg. Mit seinen Auftritten - eine Zeitlang sogar in der Laibacher Oper -, seinen Feiern, Volksfesten und Jubiläen sowie durch seine Zusammenarbeit mit verwandten kroatischen und tschechischen Vereinen vollbrachte der Arbeitergesangsverein Slavec eine große Sendung. Die Arbeitervereine trugen insgesamt zur allgemeinen Hebung des kulturellen Niveaus bei und motivierten die Arbeiter, daß sie sich bildeten und ihr Klassen- und Nationalbewußtsein festigten.

Tomaž Pavlin

“PRI NAS JE TA PANOGA SPORTA ŠE DOCELA NEZNANA”

Šport, najsi bo to sociološki fenomen druge polovice 19. in 20. stoletja ali pa nova kulturna vrednota, je dobil svoje obeležje tudi v slovenskem zgodovinopisju. Resda skromno in prevečkrat laično, pa vendar imamo zahvaljujoč pokojnemu Dragu Stepišniku na enem mestu zbran “oris”¹ športnega razvoja ali razmaha do leta 1960. Kot je v uvodu svojega dela zapisal, je to “prvo tovrstno delo pri nas”, upa pa, “da bo lahko rabilo tudi kot osnova za nadaljnja raziskovanja te strani naše kulturne preteklosti”.

Zadnje velja kot pribito, kot tudi velja, da se je (z)motiti človeško in da novi čas prinaša nove poglede in nova spoznanja:

“Ljubljanka zibelka veslanja”²

Najprej moramo pojasniti ustanovitveno zmedo v zvezi z ustanovitvijo Ljubljanskega veslaškega kluba, ki je sicer športni klub sedanjosti in domuje ob Ljubljanci, na mestu in v istih prostorih,

kjer je ‘nekoč’ domoval Ljubljanski športni klub. Če bi veljalo, da je to en in isti klub, potem je le-ta v svoji zgodovini menjal športno-nacionalne nadorganizacije in politične okvire ter preživel tudi dve svetovni vojni in lokalno vojno. Nenazadnje je to tudi eden redkih ljubljanskih športnih klubov (ob tem moramo upoštevati zgodovinsko različnost med telovadnimi “društvi” in športnimi “klubi”) iz časa pred prvo svetovno vojno, ki ima svoj domicil na istem mestu, kot so ga postavili njegovi začetniki – ob Ljubljanci, kar kaže na kontinuirano delovanje ne glede na spreminjanje imena. Torej velja, da se je vse skupaj začelo z Ljubljanskim športnim klubom (dalje LSK – kratic ne smemo mešati z leta 1928 ustanovljenim Ljubljanskim smučarskim klubom).

D. Stepišnik je datiral ustanovitev LSK v leto 1906,³ Jernej Šušteršič pa v l. 1908⁴. Žal noben od avtorjev ne navaja vira podatkov, zato ne moremo preveriti njunih podatkov. Pač pa je v Arhivu Slovenije ohranjen klubski pravilnik⁵, v ljubljanskem mestnem arhivu pa Zapisnik tajniških sej med leti 1907-1913, vključno s pravilnikom⁶, ki pričajo, da je bil LSK “ustanovljen iz idealnih športnih nagi-

¹ Drago Stepišnik, *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem, Ljubljana, DZS, 1968.*

² 21. 9. 1998 je bil na športnih straneh *Dela* (in podobno tudi *Dnevnik*) objavljen članek z naslovom *Ljubljanka zibelka veslanja*, v katerem je novinar B.Š. predstavil kronologijo Ljubljanskega veslaškega kluba, ki da ima korenine še v času Avstro-Ogrske. Avtor pravi, da je izmed več obstoječih ustanovitvenih letnic, izbral leto 1908, tako da so v l. 1998 praznovali častitljiv devetdeseti rojstni dan.

³ D. Stepišnik, n.d., str. 138.

⁴ Jernej Šušteršič, *Ljubljanka zibelka veslanja, Delo*, 19. 12. 1983.

⁵ Arhiv Republike Slovenije (dalje AS), društveni pravilnik (dalje d.p.) 8169.

⁶ Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL), Gradivo Ljubljanski športni klub (dalje LSK).

Krst četverca na Ljubljani, začetek 20. let

bov mladih slovenskih intelektualcev”⁷ konec leta 1907 in imel prvo sejo klubskega odbora 16. 12. 1907.

“S tem je bil dejansko položen temelj prvemu slovenskemu sportnemu klubu⁸, čigar pravila pa so bila potrjena zaradi traktiranih napetosti⁹ med Nemci in Slovenci od c. kr. deželnega predsedstva za Kranjsko šele 17. 1. 1909, ko je bil za c. kr. deželnega predsednika grof Chorinsky”, je zapisano v ohranjenem kronološkem zapisu o LSK.¹⁰

⁷ Med ustanovitelji, mladimi slovenskimi intelektualci, so bili: Matko Preloušek, Franc Pavlin, Viktor Zupanc, Ivan Malenšek, Ivan Kenda, dr. Praunsets, August Reich, Ciril Pavlin, dr. Brett, Franc Zupan, Stanko Jenčič, Viktor Skaberne, Žiga Vodusek idr. (glej ZAL, LSK, tehnična enota 1, arhivska enota 4).

⁸ To velja seveda zgolj za Kranjsko. Športno zgodovinsko pisje šteje kot prvo slovensko športno društvo Športni klub Maribor, ustanovljen leta 1900 (glej D. Stepišnik, n.d., str. 137; faksimile potrjenih pravil iz leta 1900, v: Mariborsko športno društvo Branik 1900-1990, Maribor 1990).

⁹ Verjetno je bila storjena tipkarska napaka in je bilo mišljeno takratnih napetosti. Neznani pisec klubskega historjata je moral imeti v mislih tragične protinemške demonstracije leta 1908.

¹⁰ ZAL, LSK, 1/ 4.

Medtem ko so oblasti potrjevale pravila¹¹, je klub že deloval. Klubski odbor se je sestel na 13 sejah, urejal športno infrastrukturo in obravnaval perečo problematiko financ, kajti denar je tudi tedaj bil sveta vladar.

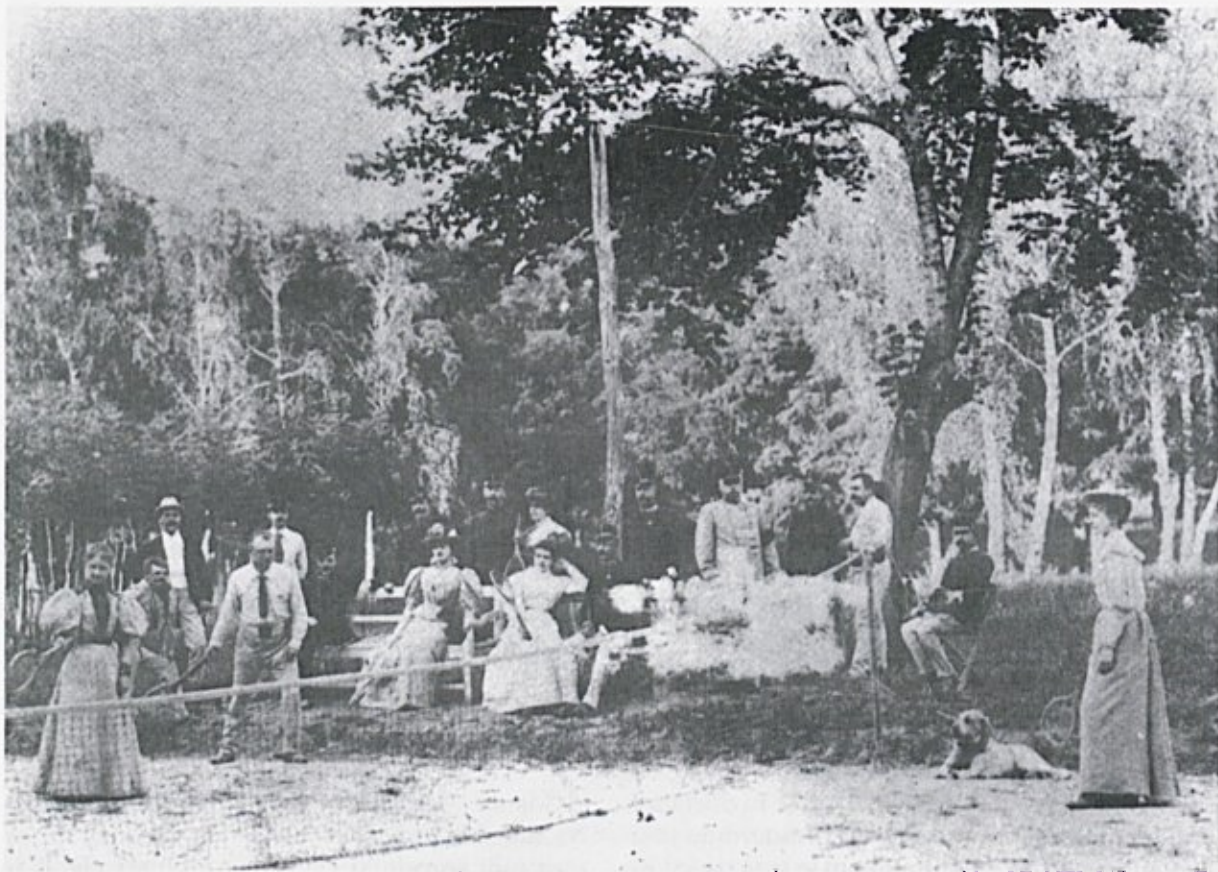
LSK-jevci so v klubskih pravilih določili, da bodo poslovali v slovenskem jeziku in določilo so vestno izpolnjevali. Namen društva je bil precej širok, namreč “gojiti vse športe”, čeprav so med njimi dodatno izpostavili “zimske športe, kakor sankanje, drsanje, ski itd.”¹². Klubska barva je bila belo-modra z modro zvezdo, ki so jo ohranili tudi po opozorilu, da je modra zvezda “laški znak”.¹³

Obstaja pa podatek, v strokovni literaturi doslej nezabeležen, da je bil že leta 1900 v Ljubljani ustanovljen Laibacher Sportverein, ki je bil leta 1909

¹¹ ZAL, LSK 1/ 1; ohranjena pravila so datirana s 17. 1. 1909.

¹² ZAL, LSK, 1/ 1. Glede na to, da Rudolf Badjura še ni spisal smučarske terminologije, so za smučanje uporabili tedaj v Evropi uveljavljeni termin “ski”. Termin “ski” so uporabljali tudi člani zagrebškega HAŠK-a, ki so v začetku leta 1912 povabili LSK na “ski vožnjo”.

¹³ ZAL, LSK, 1/ 2: zapisnik sej 1907-1913.

Tenis – priljubljeno razvedrilo oficirskih družin

“ausgeloest” oz. opuščen.¹⁴ V letu 1907, letu ustanovitve LSK, sta klubu predsedovala dr. Hans Janesch in Adolf Kordin.¹⁵ Ali je bil morda to predhodnik LSK in je bil leta 1907 poslovenjen, tako da so temu primerno poslovenili pravilnik in ime ter zatem čakali na pravno formalno potrditev tega dejanja, ali pa sta to bila dva različna kluba, nemški in slovenski? Presenetljivo je namreč časovno sovpadanje opustitve enega kluba in pravno formalne potrditve drugega. Če pa bi veljalo, da sta bila to različna kluba, je presenetljivo, glede na ljubljansko društveno življenje in prakso imenovanja nemških in slovenskih društev¹⁶, da sta ime-

la kluba tako podobno ime. Razlika je pač zgolj v uporabi terminov Verein oz. klub. Tako Nemci kot Slovenci so uporabljali dve terminološki oznaki za društvo: Verein – društvo in club – klub. Razlikovanje je vezano na prodor športnih dejavnosti v naše okolje, tako so društva, ki so kot torišče svojega dela prevzemala športno dejavnost kot nogomet, atletiko, veslanje ipd., večinoma uporabljala termin klub, ki izhaja iz angleškega club (od koder tudi izhajajo omenjeni športi in termin sport sam), medtem ko so npr. vsa telovadna društva, tako nemška kot slovenska, ostajala pri terminu društvo. Kakorkoli že, vsakršno ugibanje je brez nadaljnje študije brezpredmetno.

Ko smo torej razrešili problematiko ‘ustanovitvene zmede’, nam preostane le še, da polemiziramo o vlogi LSK v ljubljanskem športnem življenju. Ponovno se moramo navezati na pisanje D. Stepišnika in izraziti antitezo k njegovemu mnenju, da LSK v ljubljanskem športnem življenju ni odigral vidnejše vloge, ker je gojil šport izključno v družabno-zabavnem smislu. To še posebej velja glede množičnosti. Poleg tega Stepišnik označuje LSK kot “ekskluzivnega”, ker so “sprejemali vanj samo člane, ki so lahko prispevali razmeroma ve-

¹⁴ AS, d.p. 891.

¹⁵ ZAL, Adresar Ljubljane 1907.

¹⁶ Od srede 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne je bilo v Ljubljani ustanovljenih čez 20 telovadnih, plavinskih in športnih društev, l. 1912 pa še šahovski klub. Prav tako so v okviru dveh kulturnih društev organizirano gojili kegljanje. Društva, ki so bila lahko samostojna, ali deli drugih “prosvetno-kulturnih-socialnih” ipd. društev oz. zvez, so se razen po dejavnosti ločevala po narodni pripadnosti članstva, torej na slovenska in nemška, medtem ko se je med telovadnimi organizacijami izvršila tudi delitev po vzoru na notranjo slovensko politično polarizacijo. Različnost so izpovedovali z imeni društev in največkrat še v členu o razpustitvi društva.

like letne prispevke za vzdrževanje klubovih športnih naprav".¹⁷ Boris Rozman povzema Stepišnikovo mnenje in še zaostri tezo, češ da je bil klub izključno družabno-zabavnega pomena in da v ljubljanskem športnem življenju ni pomenil veliko.¹⁸

Ne moremo se znebiti vtisa, da so oznake presplošne in pavšalne. Kakšen pa naj bi sploh bil kriterij za množičnost: sto ali tisoč članov ali morda nekaj vmes? Ali pa je mišljen proces širjenja novih športov v kranjski oz. slovenski prostor in bi v tem oziru LSK odigral vlogo matice, podobno, kot jo je Ilirija v nogometu?

Nazadnje lahko ugotovimo, da je LSK skušal širiti veslanje že pred prvo vojno izven Ljubljane na Bled. Tamkaj je bil organiziran športni klub, ki so ga najverjetneje ustanovili na pobudo LSK, saj so bila pravila blejskega kluba iz leta 1909 prepis pravil LSK, le ime LSK je bilo prečrtano, nadpisano pa Blejski športni klub.¹⁹

Prav tako so se v LSK zavedali problematike naraščaja oz. dejstva, da je za delovanje in obstanek kluba potreben podmladek in kontinuirano včlanjevanje novincev. Potemtakem je teza o ekskluzivnosti vprašljiva. Zlasti, če se nanaša na zaprto organiziran klub, npr. klub elitnega ali snobovskega tipa.

Res pa je, da so se v LSK lotili športov, ki so bili vse prej kot poceni in primerni za množičnost in so bili zaradi tega že sami po sebi ekskluzivni. Čolnarstvo je bilo resda tradicija Ljubljančanov, vendar ne čolnarstvo angleškega tipa, torej veslanje s specialnimi čolni. Tudi sankanje je bilo pozimi priljubljeno, pa vendar to ni bilo sankastvo izključno s športnimi sanmi, tipa "bobsleigh" ali danes skrajšano bob, ki se je izvajalo na posebej zato prirejeni progi. Nenazadnje je mogoče razmišljati tudi o tenisu, ki ga je še dolgo v tem stoletju spremljal pridevnik "gosposki" oz. "beli" šport. V tem primeru se seveda lahko delno strinjamo s Stepišnikom, vendar je po našem mišljenju neobjektivno uporabiti izraz "ekskluzivnost" kot meri-

lo za ovrednotenje kluba. To moremo utemeljiti z naslednjim:

Ko govorimo o številu članstva, moramo povedati, da je bilo le-to sprva resda skromno, se je pa povečevalo, zlasti v letu 1909, tako da je na občnem zboru v začetku leta 1910 tajnik poročal o 121 članih, bilo pa jih je tudi že 138. Naslednje leto je klub štel 120 članov, torej je bil upad minimalen, leta 1912 je štel 111 članov, medtem ko za leti 1913 in 1914 ni podatkov.²⁰

Klubske članstvo je preko leta gojilo veslanje in tenis, pozimi pa sankanje, v letu 1911 pa sta se uveljavila še plavanje in skoki v vodo (potem ko so naročili skakalno desko). Temu primerno so že kmalu predvideli upravno reorganizacijo oz. decentralizacijo; za veslanje in tenis so predvideli določeno notranjo samostojnost, marca 1908 formirali "tenis-odsek", maja istega leta pa še "veslarski odsek" (veslačev je bilo v začetku leta 1911 39, tenisačev pa 32). Navzven je klub, in torej tudi oba odseka, zastopal in vodil klubski odbor.²¹

Gojenje športa ni bilo omejeno zgolj na članstvo. Na klubskih prostorih so se lahko ukvarjali s športom tudi sorodniki članov, "rodbinski člani" in nečlani oz. "po članih vpeljeni gosti"; zadnji so plačevali višje prispevke. Vendar je imela takšna praksa, predvsem v tenisu, negativne posledice, saj so nekateri vstopali v klub le za dobo teniške sezone in zato je "odbor" sprejel sklep, da "članov, ki vstopajo v klub le za dobo tenis sezone, se v bodoče sploh ne sprejme". Odbor se je tega sklepa držal in nekatere prijave novih članov zavrnil.²²

Ker je bil klub ustanovljen na prehodu iz jeseni v zimo, so se člani najprej posvetili sankanju. Dejstvo, da je izposojanje sank bilo prepuščeno članu, g. Kendi, lastniku restavracije, ki je istočasno, in to brezplačno, odstopil prostor za garderobo v svojem paviljonu, nas napeljuje na misel, da je bilo lastnikov sank manj kot sankanja željnih mladih ljubljanskih intelektualcev.

Sankališče je bilo urejeno v Tivoliju in odbor je sestavil "sankalni red", ki je določal, da je sankanje "dopustno samo s športnimi sankami", da je dostop na start dovoljen le izven proge, da se smejo spuščati v presledkih pol minute, da se sme prehitevati zgolj na posameznih mestih, da

¹⁷ D. Stepišnik, n.d., 138.

¹⁸ Boris Rozman, *Športni klub Ilirija v Ljubljani do prve svetovne vojne*, Zbornik ob 90-letnici ZAL, str. 141-149, 1988.

¹⁹ AS, d.p. 1656. *Veslaške prireditve na Bledu sicer niso bile ravno produkt LSK. Božo Benedik z Bleda, dolgoletni član odbora tradicionalne blejske regate, namreč hrani srebrno plaketo iz leta 1905, ki je bila nagrada za drugo mesto "interne regate" na Bledu.*

²⁰ ZAL, LSK, 1/ 2.

²¹ Prav tam.

²² Prav tam.

Sankanje v Bohinjski Bistrici pred prvo svetovno vojno

se je treba "po zaustavitvi" takoj umakniti s proge oz. "ako da sankalec z roko znamenje, mora za njim vozeči hitrost zmanjšati, eventuelno tudi zaustaviti", in da v "slučaju nezgode je vsak sankalec zavezan izstopiti in pomagati". Odbor je predvidel tudi možnost nezgod, zato so sklenili, da se v Švicariji pripravi "ročna lekarna". Prav tako je bilo treba sankališče vzdrževati in so razmišljali o "nastavitvi sluge", medtem ko so bili klubski člani redarji.

Sankanje so hoteli širiti tudi izven Ljubljane, zlasti po izgradnji bohinjkega predora v Bohinjsko Bistrico, kakor je razvidno iz sklepa odbora marca 1908, da vloži "prošnjo na ministrstvo javnih del za zgraditev sankališča v Ljubljani in propagiranje zimskega sporta v Bohinjski Bistrici".²³

Tenisirali so LSK-jevci na "dirkališču", današnjem Letnem telovadišču nasproti Narodne galerije. V ta namen je LSK sklenil spomladi 1908 najemno pogodbo z Ljubljanskim Sokolom o najemu dveh igrišč, ki jo je iz leta v leto podaljševal. Tudi za tenis je bil pripravljen "red", določena igralna sezona in nastavljen sluga.²⁴

Medtem, ko so problem igranja tenisa hitro rešili, se je odbor v teku leta 1908 posvetil reševanju prostorskega problema veslačev in ureditvi čolnarne ob izlivu Malega grabna v Ljublanico. Tu so predvideli in uredili tudi "solčne kopeli in verande". Stroški gradnje so bili visoki in domisljivi, kako do denarja, tudi nekaj. V letu 1908 so se domislili rešitve, da člani plačajo večjo članarino, zlasti veslači, oz. da klub pridobi menico, za katero jamčijo člani, klub pa da garancijo za odplačevanje. Ali se je ta predlog izvrševal ali ne, iz zapisnikov ni razvidno, pač pa je odbor na seji februarja 1909 odločil, da bodo "za pokritje stavbnih stroškov namenili ves prebitek društvenega dohodka po odbitku tekočih stroškov". "Prebitka" ni moglo biti veliko, saj je bilo odplačevanje stroškov gradnje čolnarne na tekočem redu še v naslednjih letih.²⁵

Kljub vsemu se je lahko LSK na prvem rednem občnem zboru v letu 1909 pohvalil, da premore sankališče in čolnarno, medtem ko teniški igrišči najame na dirkališču.²⁶

²³ Prav tam; v Bohinjski Bistrici je bila v športno-turistične namene urejena sankajska proga Belvedere.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Prav tam.

²⁶ Prav tam.

Drslci na Blejskem jezeru

Čolnarno so člani želeli napraviti domačo in prijetno in so ob njej zasadili kostanje in vrbe, zgradili splav in uredili dohod na splav, odkoder so splavljali čolne v Ljubljano. Uredili so tudi provizorično letno пристanišče za "izletne" čolne, kajti klubsko "veslarstvo" ni bilo omejeno le na veslanje z "dirkalnimi čolni", t.j. tekmovalnimi čolni z enim, dvema ali več sedeži, z enojnimi ali dvojnimi vesli oz. kot so jih v žargonu imenovali "enojka", "dvojka" ali "štirica". Medtem ko so manjše tekmovalne čolne nabavljali člani sami in so v tem primeru plačevali le manjši prispevek za čolnarno, se je "odbor" marca 1911 odločil za "nabavo štirice Donau od dunajskega kluba Austria" (rabljen čoln, op.p.).²⁷ Eden od članov, g. Berthold, pa si je priskrbel tudi manjšo jadrnico in klub mu je v pristanu odmeril manjši prostor, ki si ga je moral član ograditi na lastne stroške.²⁸

Klubska čolnarna je bila, ob finančnem nadomestilu, odprta članom drugih društev, kot npr. "ferialcem" društva Sava. Le-tem je bil LSK pripravljen prepustiti prostor za čoln, "če vstopi

vsak veslač v sportni klub in pod pogojem, da plačata vsaj 2 veslača mesečni prispevek za čolnarno po 3 K".²⁹

Športno veslanje je vzbudilo zanimanje ravnateljstva I. državne gimnazije, koder je deloval dr. Fran Tominšek, športni navdušenec in član Slovenskega planinskega društva. LSK je leta 1910 prejel njegov dopis, da pripravlja ustanovitev gimnazijskega veslaškega odseka s pomočjo subvencije "naučnega ministrstva", ki bi krila nabavo čolna. Načelno jih je spraševal, v kakšni obliki in pod kakšnimi pogoji bi pri projektu sodelovali in dovolili sprejem gimnazijskega čolna v čolnarno. Seveda je takoj sledil pozitiven odgovor LSK, v njem pa sta bila izpostavljena pogoja, da imajo dijaki vstop le pod vodstvom profesorja, ki vodi "veslarski odsek" ob tem pa si LSK pridržuje strokovno vodstvo veslanja. Po mletju mlinskih "naučnih" koles in nadaljnjem konkretiziranju oblik sodelovanja (eden od nadaljnjih pogojev je bil, da "vsak dijak mora dokazati, da je izurjen plavalec"), so v začetku leta 1912 prejeli obvestilo o dovoljenju "naučnega ministrstva, da smejo gim-

²⁷ Prav tam.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

nazijci pod nadzorstvom športnega kluba prirejata ti veslarske vaje". Le-te so prevzeli klubski člani, "veslarski vežbatelji".³⁰

LSK-jevci, ki so z doslej opisano dejavnostjo uvajali v mestni kulturni utrip nova športa - veslanje in sankanje - ter tako širili rekreativno ponudbo, le-te niso več ohranjali na nivoju rekreativne vadbe³¹, pač pa so se preizkusili na tekmah. O domačih ali klubskih internih tekmah sicer ni zapiskov, so pa zato prejeli nekaj povabil. Maja 1911 je prispelo vabilo I. Češky Lawn - Tennis kluba na mednarodni teniški turnir, medtem ko jih je na veslaško regato vabila praška Slavija. Žal ohranjeni zapisnik sej beleži le opombo, da sta odgovora odposlana, ni pa navedena vsebina in bi morebitno udeležbo morali preveriti v češkem časopisju.³²

Vemo pa, da so se člani LSK udeležili "plavalne dirke" avgusta leta 1911 na Bledu, ki jo moremo šteti kot prvo plavalno tekmo na Slovenskem. Organizator je bila avstrijska veslaška zveza, LSK pa je sodeloval tako pri organizaciji oz. tehnični izvedbi "dirke", kot v tekmovalnem delu s svojimi plavalci. "Dirko" so označili "mednarodna", pa ne zato, ker bi bili nastopajoči iz različnih držav, pač pa, ker so nastopili predstavniki različnih narodnosti Avstro-Ogrske. Prijavljeni so bili tekmovalci iz Prage, Zagreba, Trsta, Opatije, Gradca, Bleda, Ljubljane in ljubljanskega vojaštva.³³

Podatek o nastopu plavalcev LSK je pomemben, ker odkriva novo plat plavalnega športa na Slovenskem, namreč, da so v Ljubljani plavanje gojili kot šport že pred prvo vojno.³⁴ Na občnem zboru v začetku leta 1912 je tajnik LSK celo poudaril, da se je v letu 1911 plavanje še "posebej gojilo" in da so se udeležili tekme na Bledu. Ko so nabavili še skakalno desko, se je plavalna ponudba še razširila.³⁵ Tako so razumljivi uspehi ljubljanskih skakalcev v vodo po prvi vojni, ko so bili med najboljšimi v novi državi, pa čeprav so imeli za treniranje neprimerno slabše pogoje kot obmorski tekmovalci.

Istočasno, ko so prejeli vabilo k tekmi na Bledu, pa so v klubu razmišljali, kako preseči "deficit" klubske blagajne in so temu primerno poudarili, da je "treba misliti na nove vire". Kje najti nove vire, ne da bi naprtili primanjkljaj samim sebi z

dodatnim pobiranjem različnih prispevkov ali članarin, ob dejstvu, da se je klub z eno od ple-snih prireditev, najpriljubljenejših družabnih prireditev, že opeknel? Na seji sredi leta 1911 je "padel predlog" o organiziranju interne teniške tekme "s handicapom" ter "dirke, združene z malo veselico" v septembru³⁶. Sklenili so torej organizirati večjo manifestacijo svoje dejavnosti. Iz ohranjenega zapisnika ni mogoče zaslediti, ali sta tekmi bili, vendar je podatek zanimiv z drugega zornega kota. S prirejanjem tekmovalnj se začne proces prehoda rekreativne dejavnosti v športno, sui generis dejavnost, torej dejavnost, ki je namenjena v prvi vrsti športu samemu sebi in se manifestira preko tekmovalnj, ki so temelj nadaljnje institucionalizacije. Tako se družabno-zabavna vloga kluba (na tem mestu se spomnimo oznak Draga Stepišnika in Borisa Rozmana) postopno spreminja in je v podrejenem položaju do osnovne dejavnosti - športa. LSK-jevci in drugi športni pionirji so opravili določene premike v svojem načinu življenja in s svojim zgledom vplivali na druge in na okolico.³⁷ Pomembnost tekmovalnega dela njihovega športnega udejstvovanja je zahtevala reorganizacijo vsakdanjika; nenazadnje je bil finančni strošek za tovrstno aktivnost vse prej kot zanemarljiv.

Finančne razmere konec leta 1911 so LSK sicer narekemale "opustiti vse priredbe, predvsem oficijelno udeležbo tekmovalnj"³⁸, kar pa ne more prekiniti toka dogodkov oz. evolucije športa. Konec koncev je Slovenija takrat vstopila v družbo veslaških velesil, članica današnjega Ljubljanskega veslaškega kluba, naslednika LSK, Romina Štefančič pa je mladinska svetovna prvakinja.

Hokej na ledu

Kar nekaj spornosti je tudi v zvezi z igranjem prve hokejske tekme v Sloveniji. Vrsto let je prevladovala teza, da je bila prva tekma odigrana 15.

³³ Prav tam; glej tudi Slovenec, Slovenski Narod in Jutro v dneh 19., 20. in 22. 8. 1911.

³⁴ D. Stepišnik navaja, da se je plavalnih tekem pred prvo vojno udeleževalo tudi nekaj plavalcev ljubljanske Ilirije, vendar "plavalci Ilirije (pa) niso bili iz Ljubljane, temveč v glavnem z Bleda" (glej n.d., str. 246). Plavalcev LSK sploh ne omenja.

³⁵ ZAL, LSK, 1/ 2.

³⁶ Ni pojasnjeno ali plavalne ali veslaške ali kombinirane tekme.

³⁷ Švedski nadškof je npr. leta 1929 kot pet največjih vr-lin športa naštel: stremljenje po popolnosti, treniranje telesa, samovzgojo v zvezi z zatajevanjem, disciplino ter obvladanje samega sebe (Slovenec, 9. 5. 1929).

³⁸ Prav tam.

³⁰ Prav tam.

³¹ Prav tam.

³² Prav tam.

februarja 1929.³⁹ Podatek o tekmi v l. 1929 je bil uporabljen tudi v eni od oddaj Športni kviz Televizije Slovenija v letu 1998, ko je bila tematika hokej na ledu, medtem ko Hokejski klub Olimpija v svoji internetni predstavitvi zgodovine kluba navaja celo leto 1927⁴⁰, čeprav je bilo napačno datiranje že popravljeno v Enciklopediji Slovenije v geslu Hokej.⁴¹

Kako je prišlo do postavitve prve javne tekme v l. 1929, nam žal ne bo znano. Glavni akterji so pokojni. Že prve brošure, vezane na hokej na ledu in izdane po drugi vojni, so vsebovale letnico 1929⁴² in očitno jo je tudi D. Stepišnik prevzel⁴³ v svoj Oris.

Glede na obstoječo dokumentacijo Sportnega kluba (dalje SK) Ilirije, hranjeno v ljubljanskem arhivu in drugih virih, je bila storjena napaka, kajti "prva javna tekma hokeja na ledu" je bila odigrana 7. 2. 1932⁴⁴ v Kamniku. Tekme sta bila ljubljanska Ilirija in Kamnik; Ilirijani v postavi: Gorše-Jug, Kačič-Pogačnik, Košak, Žitnik in Lom-

bar so zmagali 15:1 (4:1, 4:0, 7:0).⁴⁵ Častni gol za Kamničane naj bi dosegel zobotehnik Kos in to z glavo.⁴⁶ Trditev je po našem mnenju precej 'iz trte izvita'; poglejmo, zakaj.

Tone Franzot, eden še živečih iz "stare hokejske garde", pravi, da je bila to potegavščina Pogačnika, ki je "prodal ta štos", drugi "gardist" Ilirije Jože Gogala pa pravi, da so o голу "z glavo" govorili igralci Ilirije po povratku iz Kamnika.⁴⁷ Če bi bil gol res dosežen z glavo, bi bilo zanimivo vedeti ne toliko, kakšne so bile posledice, te si lahko predstavljamo, pač pa, kako je dotični gol zabil: ali v stoječem položaju ali v ležeče-drsečem oz. "ribi", kot v hokejskem jeziku imenujejo met naprej na led in drsenje po trebuhu (nekaj podobnega vidimo tudi na nogometnih igriščih ob izbruhih veselja po zadetem голу; podobno zabavo je priredila hokejska reprezentanca Slovenije po zmagah na SP skupine B v Ljubljani prejšnje leto). Da bi nekdo dal gol stoje ali v skoku (podobno kot nogometaši), je težko verjetno. Da bi pak oz. ploščica priromala do njegove glave po zraku (po

³⁹ D. Stepišnik, n.d., 1968, str. 269; isti: *Drsalni šport v Jugoslaviji*, Bilten Hokej 66, zv. 2; v obeh delih locira tekmo v Ljubljano. Milan Betetto, *Hokej na ledu*, 1990, str. 14; tekmo locira v Kamnik. Andrej Stare, *Naš hokej 1934-1991*, 1991, publikacija obdeluje sicer reprezentančno zgodovino, vendar navaja, da "pionirski začetki hokeja na ledu pri nas segajo v l. 1929", str. 10. Nekoliko nelogično je, da šteje Ilirijino tekmo z reprezentanco Romunije l. 1934 kot začetek zgodovine reprezentančnega hokeja; reprezentanca Jugoslavije, ki so jo sestavljali večinoma Ilirijani, je prvič nastopila na neki tekmi v letu 1939. Enciklopedija fizične kulture, zv. 1, 1975, str. 336; tekmo locira v Ljubljano. Enciklopedija Jugoslavije, zv. 4, str. 660; tekmo locira v Kamnik. Hokej klub (dalje HK) Ljubljana ob ustanovitvi, brez letnice (iz teksta je razvidno, da je pisano okrog l. 1953), str. 11. 33 let hokeja na ledu v Sloveniji, 1962, str. 3. Hokejski klub (dalje HK) Olimpija 1969/70. Program SP skupine B 1991. Posebna izdaja športnega tednika Ekipa: SP skupine C 1993: "Slovenska hokejska zgodovina se je začela 7. februarja 1929." Kot vidimo se je marsikdaj zapisalo 'po domače' oz. kot smo že rekli na začetku: laično.

⁴⁰ Korenine HK Olimpije naj bi bile v predvojni Ilirijini hokejski sekciji in "bilo je pozimi leta 1927, ko je Ilirija premagala domači Kamnik s 15:1. V vseh svetovnih hokejskih analizah je kot zgodovinski dokument s tekme zapisnik Viktorja Vodiška, ki pa ni navedel strelcev golov za Ilirijo, marveč je zapisal, da je edini gol za Kamnik dosegel gospod Kos s strelom z glavo." Kot nam je znano iz domačih hokejskih analov, obstaja resda ko prostoročno popisanega papirja, A4 format, ki ga lirani bivaš hokejist Tone Franzot in baje bi moral biti tudi na Hokejski zvezi Slovenije; na njem je na sredi papirja napisan datum 7. II. 1932 in Prva tekma ter dvakrat podčrtano. Sledi v naslednji vrsti SK Ilirija: SK Kamnik 15:1, nato postava-samo Ilirije, in pod vsem skupaj še pripis: Tekma se je vršila v Kamniku. Brez sodnika. V

avtentičnost zapisa nas navaja tudi uporaba glagola "vršiti", ki se ga je v poznejšem času opuščalo. Če bi hoteli tekmo pomladiti, potem bi zapisnik tekme falsificirali z datacijo v leto 1929 ali prej in morda je takšen dokument "v svetovnih hokejskih analizah".

⁴¹ Enciklopedija Slovenije (dalje ES), zv. 4, 1990, str. 40.

⁴² HK Ljubljana ob ustanovitvi. 33 let hokeja na ledu na Slovenskem, 1962. Bilten Hokej 66, zv. 2.

⁴³ D. Stepišnik je bil atlet Ilirije, kratkoprogaš, nekaj časa tudi načelnik in trener atletske sekcije in lahko si mislimo, da je zaupal pisanju bivših klubskih sotovarišev o razvoju hokeja na ledu pri Iliriji in širše.

⁴⁴ Jutro, 9. 2. 1929; glej op. 18.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ HK Ljubljana ob ustanovitvi. Bilten Hokej 66. M. Betetto, n.d., str. 14. Piše, da je za Kamničane edini gol dosegel M. Lombar z glavo; slednji pa je bil po ohranjenem dokumentu (glej op. 18) v postavi Ilirije, kar pa še ne pomeni, da se ne bi mogli moštvu dogovoriti, da bi Lombar igral za kamničane; fiktiven dokument v svetovnih hokejskih analizah pa naj bi navajal kot strelca "gospoda Kosa" (glej op. 18). V publikaciji 33 let hokeja na ledu na Slovenskem iz leta 1962, je Viktor Vodišek v prispevku Prvi začetki kratko opisal razvoj do druge vojne, vendar "gola z glavo" ne omenja – in V. Vodišek je le bil protagonist hokeja na ledu v Iliriji. "Gol z glavo" povzema D. Stepišnik v Biltenu Hokej 66, v Oris... pa tega ne omenja.

⁴⁷ O голу z glavo pišejo v brošuri HK Ljubljana ob ustanovitvi; avtor ni podpisan, vendar je glede na dejstvo, da je bil načelnik sekcije Tone Pogačnik, možno, da je on pripravil tekst, ali pa dal podatke Milanu Betettu, ki je bil istočasno podpredsednik kluba in bil morda pisec prispevka o zgodovini hokeja; oboje se dopolnjuje s pripovedovanjem Toneta Franzota. Jože Gogala tudi meni, da bi moral obstajati dokument oz. zapisnik s tekme, kjer naj bi bil zabeležen gol "z glavo" (nam znani zapisnik tega podatka ne vsebuje, glej op. 18).

Hokejski turnir leta 1936

močnejšem strelu ali odboju od podstavljene palice), je sicer možno, vendar glede na vse okoliščine prve tekme težko verjetno.

Če smo kritični, si namreč težko predstavljamo, da so že takoj ob prvi javni tekmi tedanji hokejisti dvignili pak, zlasti pa še kamniški, ki jim je bila to prva in zadnja tekma. Za močan strel ali močno podajo je potrebno nekaj hokejske veščine. Tedanja drsališča še niso imela ograje ali "bande" podobne današnji, pač pa je bila to nizka ograja, visoka okoli 15 cm, toliko da pak ni ušel z igrišča (lahko so bili to povsem običajni tramovi postavljeni na led). Temu primerno se je tudi igralo in pak je bil več ali manj vseskozi na ledu. Torej, če se je podajalo, se je po ledu; če se je streljalo, se je po ledu. Za dvig paka je potrebna določena tehnika strela ali podajanja, tudi palica, ki je lahko imela raven ali v levo oz. desno zakrivljen lopar, t.j. spodnji del palice. Tehniko strela so se igralci, in to zgoj Ilirijani, učili pozneje, kajti za to potrebuješ več kontinuiranega treniranja in tekem.

In nenazadnje – drsalke: glede na ponudbo v športnih trgovinah in premoženjsko stanje drsalnih nadebudnežev, so imeli ali drsalke za umetnostno drsanje ali največkrat zgoj kline, ki so si

jih privili na čevlje. Takšne drsalke in kline pa so za igranje hokeja manj primerne ali tudi neprimerne, saj vsak od drsalnih športov razvija relativno specifično tehniko drsanja z različnimi težišči, kar posredno vpliva na delo rok s palico in pakom, torej na tehniko vodenja paka in strela.

Kaj pa se je dogajalo v letu 1929?

Zimska sezona 1928/29 je bila za drsalce Ilirije ena najboljših in najuspešnejših dotlej: "dan je bil za to glavni pogoj – dolga in ostra zima ter poleg tega naše (Ilirijino, op.p.) prvovrstno drsališče z vsemi potrebnimi pripravi in pripomočki". Drsalci so imeli na razpolago kar 72 drsalnih dni med 12. 12. 1928 in 10. 3. 1929.⁴⁸ V poročilu o sezo-

⁴⁸ ZAL, *Gradivo SK Ilirija (dalje SKI), tehnična enota 1 (dalje 1), arhivska enota 8 (dalje 8), občni zbor (dalje o.z.) 1929*; Jože Gogala se spominja, da je drsal še po 10. 3.; namreč 13. 3. je imel god, ki ga je preživiljal tudi na drsališču. Domnevamo, da se podatek drsalne sekcije nanaša na organizirano treniranje, ki se je potemtakem zaključilo z drsalnimi prireditvami v nedeljo 10. 3., kar pa ne pomeni, da ni bilo več možno na drsališču drsati, če je vreme omogočalo ohranitev ledene ploskve. Da se podatek nanaša na organizirano treniranje, bi lahko sklepali tudi po primerjavi med podatkom drsalne sekcije o drsalnih dnevih in

ni obenem lahko beremo, da je "škoda, da skromne dimenzije našega drsališča ne dopuščajo razširiti delovanja na hitrostno drsanje in na hockey. Ostali smo tudi lani v glavnem pri umetnem drsanju"⁴⁹, vendar so nastopili tudi na dveh tekmah v hitrostnem drsanju⁵⁰. Zaradi za drsanje zelo ugodne zime, ki pa je bila na drugi strani zelo kruta zima,⁵¹ in velikega števila drsalnih dni, se je trikratno povečalo članstvo, ki se je že v naslednji slabi zimi ponovno skrčilo. Kljub številčnemu prirastku članstva pa je načelstvo ugotavljalo, da "damski skupini tudi lanska sezona (1928/29, op.p.) ni pomogla preko stagnacije ter obetajo prinesiti novega življenja današnje naraščajnice".⁵²

V programu za sezono 1929/30 so v drsalni sekciji planirali tekmovalca v umetnostnem drsanju in seveda ponovno pričakovali ugodno zimo. V programu ni bila omenjena širitev dejavnosti na hokej na ledu in hitrostno drsanje, ostajali so le pri umetnostnem drsanju.⁵³

Zato nekoliko preseneti novica konec leta 1929, da "SK Ilirija namerava še letos⁵⁴ pričeti gojiti enega najlepših športov hockey na ledu".⁵⁵ Hkrati so

tudi na kratko predstavili športno panogo oz. jo le "okarakterizirali", o pravilih pa da bodo pisali drugič, vendar so kljub vsemu iz zakladnice pravil in igre vseeno nekaj predstavili: "Ni lepšega nego v ostri borbi mož proti možu drveti po ledu ter tirati črno ploščo iz trdega gumija, tako zvani puck, v gol nasprotnika. Nobena igra moštev nima toliko bliskoma se menjajočih momentov, nobena druga igra, skoraj bi rekli niti nogomet ne navdušuje igrače in gledalce v taki meri, kakor hockey na ledu. - Ta sport je zaradi svojih posebnih pravil igra tempa. Pri hokeju na ledu je mogoče igrati celo za golom. Ker se po pravilih o off side plošča ne sme nikoli igrati naprej, temveč se oddati le v isti višini ali pa nazaj, so igrači vedno prisiljeni iti nazaj in naprej, zaradi česar ostane igra vedno živahna."⁵⁶ Zelo slikovita predstavitev igre je bila res lepa reklama za novi šport, zlasti, če bi bil le-ta lahko še bolj dinamičen kot nogomet, ki je bil prvi šport; derbi Ilirije in Primorja je bil namreč ljubljanski športni dogodek "par excellence".

Napoved igranja novega športa je nekoliko presenetljiva ob upoštevanju tožb drsalcev nad dimenzijami drsališča, ki ne dopušča drugih drsal-

seštevku dni med navedenima datumoma. Le-teh je bilo 87, medtem ko sekcija navaja 72 drsalnih dni, ko so očitno potekali treningi in tekme.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Prav tam: drsalci Ilirije so v pretekli sezoni gostovali na propagandnih tekmah v Zagrebu, kjer sta bili mdr. na sporedu tudi tekmi v "teku" (hitrostnem drsanju, op.p.) na 500 m in 1000 m in je obakrat zmagal Ilirijan Avčič.

Ob koncu drsalne sezone je Ilirija organizirala "drsalne tekme v teku". "Bil je to nekak poizkus, ki se ni slabo obnesel" (Jutro, 12.3.1929), in je bil izveden na tedanjem, po dimenzijah skromnejšem, drsališču. Drsalci so nastopili v treh disciplinah: na 300 m, 900 m in 3000 m; v prvih dveh sta zmagala Tone Pogačnik in Milan Lombar (Jutro, 12. 3. 1929), ki sta pozneje igrala hokej (zapisniki tekem 1932-1941 pri T. Franzotu), v zadnji disciplini pa Marjan Avčič, ki je edini imel "prave hitrostne drsalke" (vir Jože Gogala) oz. specialne drsalke za hitrostno drsanje, ki imajo podaljšano klino.

Tekmovalci so drsali v krogih, dolgih 150 m (Jutro, 12. 3. 1929). Ilirija je imela tedaj tri teniška igrišča, ki jih je uredila l. 1923 (glej Slovenski sport, 9. 5. 1926 in ZAL, Gradivo Ilirije). Po besedah T. Franzota in J. Gogale je bila med zgornjim igriščem (ob kamniti ograji ob Celovški cesti) in spodnjima igriščema (na današnjem parkirišču pod dvorano Tivoli) stopnica, ker niso bila v istem nivoju. Drsališče je bilo urejeno na površini spodnjih dveh igrišč. Funkcionalna površina za ureditev enega teniškega igrišča je imela mere 40 x 20m (podlaga trditvi nam je načrt stadiona ljubljanskega ŽŠK Hermes, glej 25 let ŽŠK Hermes 1919-1944), kar pomeni v primeru dveh igrišč 40 x 40m (dolžina obeh igrišč je skupna, ležita vzporedno, širi-

na pa je 2 x 20m); hokejsko igrišče ima dimenzije več ali manj 60 x 30m in za ureditev le-tega so potrebna najmanj tri igrišča v istem nivoju.

⁵¹ Jutrov Ponedeljek z dne 4. 2. 1929 je imel na prvi strani reportažo z naslovom Trideset stopinj pod ničlo; pisali so o mrazu, kakršnega ne pomnijo, s sneženjem in hudim vetrom, ki so mu Ljubljanci včasih rekli "ta mrzla sapa s kamniških planin" in so ga primerjali z burjo. Zaradi tega so nastopile velike ovire v prometu, predvsem železniškem, kraji so bili odrezani ipd. V Ljubljani je npr. "izpadla promenada, ker so se vsi tiščali toplih domov".

⁵² ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1929; damski del sekcije je zaživel šele v drugi polovici tridesetih let - vodilna drsalka je bila Silva Palmetova.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Mišljena je sezona ne pa koledarsko leto.

⁵⁵ Jutro, 29. 12. 1929.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ 33 let hokeja na ledu na Slovenskem, str. 3; V. Vodišek datira nabavo opreme na Dunaju v konec leta 1928. Podobno je navedeno tudi v HK Ljubljana ob ustanovitvi in ta podatek so povzemali tudi drugi (internetna stran HK Olimpije govori celo o l. 1927). V zadnjem pisanju o začetkih hokeja v ES, zv. 4, piše, da je bila hokejska oprema nabavljena po l. 1929 in tako trdi tudi Tone Franzot. Zadnje bi lahko veljalo predvsem za nabavo kompletne opreme oz. kompletiranje opreme, medtem ko so morali prvo "za silo" opremo nabaviti v letu 1929 in so zatem tudi objavili namero o "gojenju hokeja na ledu" (glej op. 37). Žal je arhivsko gradivo SK Ilirije nekompletno in ravno za ta leta manjka tajniško gradivo, medtem ko se na občnih zborih za leta 1928, 1929, 1930 in 1931 v poročilih drsalne sekcije ne omenja nabava opreme, pač pa na-

nih športov. Lahko bi jo razumeli kot časovno nedoločeno napoved dogodkov ali preuranjeno pisanje nekega novinarja, ki je pač ujel govoric. Če pa to vest povežemo z nabavo "polovične garniture hokejske opreme", ki je bila sicer prej za "prvo silo" kot resnejše igranje, pomeni to že resnejšo najavo novega klubskega torišča.⁵⁷ Pri nabavi opreme je kot vedno posredoval Stanko Bloudek, ki naj bi opremo "za prvo silo" nabavil z Dunaja⁵⁸, medtem ko je pozneje uporabil svoje češke zveze.⁵⁹ Oprema "za prvo silo" so bile več ali manj palice, ploščki in rokavice, kot se spominja Jože Gogala, ščitnike pa so si delali tudi sami. Sprva so le redki premogli prave hokejske drsalke. Pri nabavi le-teh so bili igralci prepuščeni lastni iznajdljivosti, ki je bila odvisna predvsem od njihovega osebnega ali družinskega materialnega stanja. Nekaj drsalk je vendarle nabavila tudi Ilirija. Specialnih hokejskih drsalk (to so bile več ali manj drsalke kanadske firme CCM, ki je še danes prisotna na tržišču) v ljubljanskih športnih trgovinah takrat ni bilo in so jih zato morali uvažati.⁶⁰

Če upoštevamo še vest časopisa Slovenec z naslovom "Tudi pri nas hockey" z začetka januarja 1930, vidimo, da je bila napoved igranja nove športne igre precej resna in tudi organizacijsko resno zastavljena. Ilirija se je celo pogajala z dunajskim igralcem Henhaplom, da bi prevzel "vodstvo treninga".⁶¹ O hokeju so zapisali, da je "najhitrejša in najzanimivejša sportna igra, ki zahteva od igralcev velikih sposobnosti. - V tej igri faktično ni ne napadalcev ne branilcev, ne sme se plosče, ki v tej igri nadomešča žogo, oddajati

naprej, pač pa samo nazaj⁶²". Obljubili so še nadaljnje razlage igre, ker, če "bodo vremenske razmere dopuščale, bomo imeli v prvih dneh meseca februarja prvo mednarodno tekmo".⁶³

Pred koncem januarja 1930 je res sledil daljši članek o hokeju, v katerem so predstavili igrišče, plošček in palico, ki da je "štirioglasta" in "na koncu zakrivljena". "Igralci, ki igrajo na levi imajo palice pripravljene samo za igro po levi, oni na desni pa za igro po desni."⁶⁴ Razlagali so še o moštvu in številu igralcev, časovnem trajanju iger (igrali so 3x15 minut), začetku tekme oz. buliju, offsidu, poteku igre in podajanju ter kaznih in zaključili: "To naj bi bilo kratko pojasnilo kaj je in kako se hockey igra. Prepričan sem pa, da se bo našel med našimi starejšimi čitalci kdo, ki bo rekel, to je hakej, in to naj bi bila nova igra. Ne, še dolgo ne, to je 'svinjka' iz naših mladih let."⁶⁵

Zanimiva je primerjava z igro 'svinjka' ali 'svinjko biti', ki jo SSKJ razlaga kot otroško igro, pri kateri igralci mečejo v stoječ predmet kamne, da bi ga prevrnili.⁶⁶ Iz kratkega pojasnila sicer ne vidimo povezave s hokejem, le če niso 'svinjke' igrali tudi pozimi na ledu in si pri tem omislili palico (nekaj podobnega lahko vidimo na sliki Petra Brueghla Zimska pokrajina z drsalci s konca 16. stoletja). Avtor članka o hokeju s to primerjavo sicer dopušča morebitno povezavo s staro igro, vendar dodaja, da je hokej igra "sedanje dobe" in "tej lepi, elegantni panogi sporta, želimo tudi pri nas čimvečji razmah"⁶⁷. Seveda pa "razmah" (mišljen je tako strokovni kot masovni razmah) ni bil odvisen le od volje in želje igralcev in organizatorjev hokeja, pač pa ga je in ga še vedno v veliki meri pogojuje izgradnja pravega umetnega drsališča (da-

črtovanje "hockey sekcije" (1930); za slednje pa morajo biti izpolnjeni določeni predpogoji in eden teh je oprema, ki je morala biti medtem nabavljena.

⁵⁸ Glej op. 39; ustni vir: T. Franzot in J. Gogala.

⁵⁹ Ustni vir: Tone Franzot. Bloudkov oče je bil iz češke Moravske, v Pragi je Stanko Bloudek prav tako študiral (glej D. Stepišnik, Stanko Bloudek, 1971, str. 7-14). Zanimivo bi bilo raziskati starejše športno izrazoslovje kot npr. hokejske arhaizme: plastron, izraz za prsni in ramenski ščitnik, banjšine za nožne ščitnike, hvatačka za vratarjevo rokavico - lovilko, odbijačka za vratarjevo rokavico - odbijalko, suspenz'r za ščitnik za moda in kakšne povezave bi nam pokazala etimološka primerjava: npr. izraz banjšina bi lahko imel izvor v nemški besedi beinschlene, opornica (Debenjak, Veliki nemško-slovenski slovar, DZS, 1992); izraz plastron v francoskem plastron, naprsnik, tudi usnjen naprsni ščitnik pri sabljanju (Anton Grad, Francosko-slovenski slovar, DZS, 1990; isto tudi v SSKJ, DZS, 1994); izraz suspenz'r v suspensorij, priprava za oporo poškodovanega ali obolelega višecnega dela telesa (SSKJ, 1994).

⁶⁰ Ustni vir: Jože Gogala.

⁶¹ Slovenec, 9. 1. 1930.

⁶² Zanimiva je konstatacija, da se sme plosčo, ki nadomešča žogo, oddajati samo nazaj. Ne glede na dejstvo, da se je pred sedmimi desetletji igralo precej drugače, pa je ofsajd ena od stalnic in podobno je tudi pri drugih športih, ki ga vsebujejo: igralec ne sme biti pred "plosčo" ali žogo v določenem prostoru. Zato lahko konstatacijo razumemo kot posledico nepoznavanja igre in primerjavo z rugbyjem.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Slovenec, 25. 1. 1930.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ SSKJ, zv. IV, SAZU, 1993, str. 1035.

⁶⁷ Slovenec, 25. 1. 1930. S primerjavo je želel novinar prej poudariti evolucijo igre v športno igro: "Saj je znano, da so imele skoro vse sedanje sportne igre predhodnike že v davni dobi. Kdaj se je že igrala nogometu podobna igra! Pa je vendar nogomet igra sedanje dobe. Isto tudi hockey." Glej tudi Slovenca, 1. 8. 1929 in navezovanje na firsensko igro calcio ter Slovenca, 5. 10. 1929 in "nekaj iz zgodovine angleškega nogometa".

nes dvorane), ki je neodvisno od muhastih zim, kajti "le če bo omogočen dolg trening, se bo hockey razširil"⁶⁸.

Da je bilo snovanje hokeja v sezoni 1929/30 resno, nam nazadnje dokazuje še februarška napoved "drsalnih tekem v umetnostnem drsanju" v režiji Ilirije.⁶⁹ Organizacija je bila pogojna, saj so že v najavi poudarili, da tekme bodo, "če bo vreme", kajti zima 1929/30 je bila povsem drugačna kot predhodna in je že konec januarja nastopila otoplitev, tako da so zimske prireditve kar po vrsti odpadle.⁷⁰

In zakaj je tako pomembna napoved drsalnih tekem? Ker so načrtovali, da se bo "po prostem drsanju ... vršila hockey tekma med dvema domačima moštvoma".⁷¹ Vendar je realizacija odpadla in drsalna sekcija v tej sezoni ni imela nobene javne prireditve.⁷²

Širitev teniških igrišč je bila na vrsti v letu 1930. Razširjen teniški kompleks je omogočal "novo moderno drsališče z veliko garderobo", kar je povedal tudi predsednik kluba v slavnostnem nagovoru in poudaril, da je to "nov korak naprej k izgraditvi naših (Ilirijinih, op.p.) naprav." "Vsem gospodom," je dejal, "ki so pripomogli, da se je v tako kratkem času izgradilo povečano drsališče, posebno pa g. ing. Bloudku, izrekam s tega mesta najiskrenejšo zahvalo." Sledilo je "burno odobravanje", kot je zapisal zapisničar občnega zbora.⁷³ Tudi tajnik Betetto je v svojem poročilu, ko je poudarjal pomen "sportnih naprav", ki so predpogoj, da lahko klub vzgaja "ljublansko mladino v sportnem duhu v telesno in duševno vrle državljane", omenil novo pridobitev: "Omenim naj vnovič in predvsem naše sportno kopališče, dalje teniška igrišča oz. drsališče, ki je bilo pravkar povečano in izpopolnjeno..."⁷⁴

⁶⁸ Prav tam.

⁶⁹ Jutro, 14. 2. 1930.

⁷⁰ Ponedeljek, 3. 2. 1930, je na športni strani poročal o "nedelji brez športa", ker so zaradi muhastega vremena odpadle smuške in drsalne prireditve. Mnogo bolj je muhasto vreme prizadelo Jugoslovansko zimsko-sportno zvezo, ki je morala odpovedati načrtovano mednarodno smučarsko prireditev na Bledu in v Bohinju ter že imela potrditve nekaterih tujih zvez.

⁷¹ Jutro, 14. 2. 1930.

⁷² ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1930. Sekcija je večkrat planirala izvedbo drsalnih tekmovanj, ki pa so jih zaradi netreniranosti prelagali.

⁷³ ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1930.

⁷⁴ Prav tam. Metod in Andrej Klemenc (glej 100 let tenisa na Slovenskem, Radomlje, 1997, str. 61) navajata, da je SK Ilirija leta 1936 predala svojemu namenu še

Da se to ni zgodilo že leto poprej, kot so si sprva želeli⁷⁵ in nameravali, je bila kriva gradnja umetnega bazena, ki ga je Ilirija v letu 1929 dokončala, svečano odprla in ga razširila še z manjšim zimskim bazenom. Poleg tega je bilo za klub primarnega pomena iskanje novega prostora za ureditev nogometnega in obenem atletskega in hazenskega igrišča. Tako so morali "tenis prostori in drsališče, ki so klubu glavni vir dohodkov", ostati "v istem stanju"⁷⁶.

Torej: spomladi 1930 so Ilirijani uredili ali ustvarili enega od predpogojev za širitev drsalnih športov v Ljubljani; povečali so prostor, ki je pozimi služil kot drsališče. Seveda to ni bilo umetno drsališče s hladilnico in hlajeno ledeno ploskvijo, pač pa so na površini teniških igrišč uredili drsališče. Postopek zaledovanja je bil, po besedah T. Franzota in pisanju Ilirijinega kronista ob praznovanju 15-letnice kluba v letu 1926, Bloudkova "pogruntavščina" oz. "podjetnost".⁷⁷

Nova športna pridobitev je nemalo vplivala na "gospodarski položaj kluba", ki je bil "slejkoprej težaven. Investicije, ki jih je zahtevalo povečanje drsališča oz. teniških igrišč, ter zgradba nove gar-

nadaljnja tri igrišča ter manjšo sodobno stavbo s slačilnicami, sanitarijami in bifejem", po ohranjenih arhivih SK Ilirije se je to zgodilo v letu 1930, kot pišemo v tekstu.

⁷⁵ ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1929, tajniško poročilo: "Namera odbora, povečati te prostore, zlasti za zimsko sezono, se v letošnjem letu (1929, op.p.) radi visokih stroškov (gradnja umetnega bazena, op.p.) ni mogla realizirati."

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Slovenski sport, 9. 5. 1926, str. 13-14. Da bi se deloma otresli vremenske odvisnosti, so Ilirijani, kot prvi, uredili drsališče na umetni podlagi, torej so se odmaknili od prejšnje prakse urejanja drsališč na naravnih danostih: bajerjih, jezerih ipd. Bloudek, tehnični ekspert Ilirije, je reševal problem drsališča na teniških igriščih, a "sprva mu je voda delala velike neprilike, nazadnje pa je na igriščih vendar nastalo drsališče...-Ledena plošča se sedaj napravi umetnim potom, s škropljenjem; že 1 do 2 stopinje mraza zadošča, da dobi prostor porabno ledeno ploskev." Ker se torej zaledenitev s polivanjem ni obnesla (tla teniških igrišč niso zadržala vode, zato je le-ta odtekla skozi drenažo, še preden je zamrznila), so prešli na škropljenje. Delci vode so hitreje zamrzili, v mrzlih nočeh pa so lahko tudi večkrat škropili podlago z vodo. Delali so samo ponoči, večinoma Bloudek in oskrbnik Mlakar. Mlakar je pozimi skrbel za drsališče, poleti pa za teniška in ostala igrišča. Pozimi je skrbel tudi za red na drsališču, kar pa mu ni vedno uspevalo. Pozimi so ob igriščih na nosilce ograje pritrdili ponjave, ki so jih ob premočnem sencu potegnili preko ledu in s tem skušali vsaj malo podaljšati ure drsalnih užitkov.

derobe (ob omenjenih igriščih, op.p.), nam nalagajo nova bremena", so poročali. In nadaljevali. "Zaključno poročilo o teh investicijah danes še ni mogoče, ker dela še niso dovršena; znašala bodo predvidoma ca. 110.000,00 din⁷⁸, ki jih krijemo z meničnim posojilom."⁷⁹

Zakaj v Ljubljani niso poskusili igrati hokeja na ledu drugje, saj sta bili npr. istočasno v relativni bližini dve drsališči, mestno na tivolskem bajerju in klubsko Ilirije?

Tivolski bajer je s svojo površino deloma primeren za igranje hokeja, vendar je služil predvsem rekreaciji⁸⁰ meščanstva. Tu se je pozimi zbirala zlasti noblesa in uživala drsalne urice, ko so npr. "gentleman" na prirejenih sankah s klinami - podobnih stolom - vozili "dame" naokrog; ritem jim je dajala godba.

Na drugi strani pa med rekreativnim meščanstvom ni bilo tistih pravih navdušencev, ki bi zadevo pogнали v tek. Interes za igranje hokeja na ledu je bil pri Iliriji, saj bi s tem širila drsalne športe v svojem krogu, in povečala članstvo ene od sekcij. Med rekreativnimi drsalci, uporabniki Ilirijinega drsališča, je bilo nemalo bližnje "mularije", ki se je podila in se lovila po ledu ter motila druge obiskovalce drsanja. Pridobiti jih v klub in jim ponuditi nekaj drugega kot le umetno drsanje⁸¹, je bil eden od ciljev Ilirije.⁸² Zato so v klubu razmišljali

tako o hitrostnem drsanju kot hokeju na ledu, vendar za uvedbo obeh še niso imeli primerne drsališča in opreme.

Po prostorski širitvi so v programu drsalne sekcije za zimo 1930/31 načrtovali organizacijsko razširitev: planirana je bila "uvedba hockey sekcije na ledu, ta grana zimskega sporta je povsod na svetu zelo razvita in bomo kot prvi⁸³ klub v Jugoslaviji želi na tem polju uspehe ali neuspehe."⁸⁴ In tako so v sezoni 1930/31 pričeli z igranjem hokeja.⁸⁵ Treba je bilo "izvežbati" hokejiste in oblikovati oz. sestaviti moštvo, se detajlno seznaniti s pravili igre in se po njih naučiti igrati, in ... sledilo je logično nadaljevanje začetega: organizacija "prve javne tekme v hockeyu na ledu" na Slovenskem v Kamniku⁸⁶, medtem ko je bila "premiera hockeya na ledu" v Ljubljani štirinajst dni pozneje, 21. 2. 1932⁸⁷.

"Premierna tekma" s Celovčani je bila dobro obiskana, saj Jutro poroča o obisku približno tisoč Ljubljančanov⁸⁸; ni kaj reči, lepa številka za

hajale na upravni odbor SK Ilirije mnoge, povsem upravičene pritožbe. Po dolgem razglabljanju, kako rešiti ta problem, se je rodila končno naslednja zamisel: tem divjakom, perfektnim drsalcem, bomo preskrbeli hokejsko opremo in jim bomo v odrejenih jutranjih in večernih urah naložili tako izdaten trening, da bosta poslej zavladala na drsališču potreben red in mir." Viktor Vodišek, Prvi začetki, v: 33 let hokeja na Slovenskem, 1962. Tudi Tone Franzot je pripovedoval podobno, kako so divjali po drsališču in da so boljše drsalce vabili k igranju hokeja.

⁸³ Kako so si Ilirijanci razlagali "prvi"? Ali zgolj strokovno in tekmovalno ali kot začetniki novega športa ali kot tisti, ki bodo trajno uveljavili nov šport, kajti v Zagrebu so že februarja 1924 igrali hokej (glej EFK, zv.1, str. 336; D. Stepišnik, Oris..., str. 269 in Hokej 66 idr.), a brez trajnih organizacijskih posledic. Lahko domnevamo, da so v Iliriji menili, da bodo prvi v vseh treh pogledih, kajti uprašanje, ki se postavlja, je, ali so Ilirijanci oz. manjši krog drsalcev Ilirije, sploh vedeli, da so bile v Zagrebu že l. 1924 tekme?

⁸⁴ ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1930.

⁸⁵ Prav tam, 3/22, o.z. 1931; poročilo drsalne sekcije naveda, da "sekcija goji umetno drsanje, tek in hockey na ledu"; organizacijsko so hokejiste najprej umestili v drsalno sekcijo kot t.i. hokejsko skupino, l. 1934 pa so se osamosvojili v samostojno sekcijo.

⁸⁶ Tudi nogometaši Ilirije so svojo prvo uradno tekmo leta 1911 odigrali izven Ljubljane (30. 7. 1911 proti Kranjčanom), šele nato je sledila "premiera" doma (24. 9. 1911 proti graškemu Rapidu). Podobno so storili po prvi svetovni vojni, ko so najprej odigrali tekmo v Mariboru (20. 6. 1919 proti mariborskemu Rapidu) in zatem v Ljubljani (24. 8. 1919 proti zagrebški Šparti).

⁸⁷ Jutro, 22. 2. 1932. Fotografijo s prve tekme v Ljubljani najdemo v knjigi Zgodovina Slovencev, 1979, str. 644.

⁸⁸ Jutro, 22. 2. 1932.

⁷⁸ Tedanja učiteljska plača je bila okrog 1000,00 din.

⁷⁹ ZAL, SKI, 1/8, o.z. 1930.

⁸⁰ Da mesto ni bilo vedno naklonjeno športnemu delovanju, nam priča primer plavalcev Primorja, ko jim je Mestna občina v l. 1933 odpovedala gostoljubje na mestnem kopališču Kolečja in je bila sekcija prisiljena životvariti ter prenehati z delovanjem. Zastrupljeni medklubski odnosi z Ilirijo so namreč onemogočali vzpostavitev sodelovanja in treniranja v novem bazenu. Tako je sekcija ostala brez plavališča, staro na Ljubljanci pa je bilo v primerjavi z Ilirijinim bazenom povsem neprimereno. Sekcija se je v l. 1934 skrcila na Draška Wilfana, ki je študiral na Dunaju in tam treniral. Po povratku v Ljubljano je nadaljeval športno pot v Iliriji.

⁸¹ Na drugi strani pa moramo poudariti, da je bilo umetnostno drsanje tudi strokovno podprto, saj je dr. Gilbert Fuchs v letu 1926, v samozaložbi, izdal strokovno delo *Theorie und Praxis des Kunstlaufes am Eise*. Dunajčan G. Fuchs, ki je bil pred prvo vojno odlični drsalec in "svetovni mojster v umetnem drsanju leta 1896 in 1906", se je po vojni nastanil v Ljubljani ter športno pot nadaljeval kot trener in strokovni sodelavec pri drsalni sekciji Ilirije.

⁸² "Kljub prizadevanju se nam ni posrečilo ukrotiti številnih divjakov, ki so se podili križem po vsem drsališču ter preskakovali celo ograde. Ker so pri tem početju podirali otroke in starejše promenadne drsalce, so pri-

“premierno tekmo” povsem novega športa. Rezultat je bil sicer katastrofalen, poraz 1:12 (0:6, 0:4, 1:2), vendar so že v drugi tekmi proti Beljačanom, čeprav so ponovno izgubili 2:4 (1:0, 1:3, 0:1)⁸⁹, z igro napovedali, da “Kranjcem vremena bodo se zjasnila”. In če nam je dovoljen subjektivno-objektivni dodatek: Avstrijci so bili leta 1931 evropski prvaki!⁹⁰

Spoznamo še eno plat hokejske zgodbe: koliko je bil hokej sploh poznan v ljubljanski športni javnosti?

Že pred prvo svetovno vojno so na eni od sej klubskega odbora Ilirije, danes bi temu rekli upravni ali izvršni odbor, sklenili sprejeti “člane takozvanega hockey moštva za izvršujoče člane kluba”⁹¹ oziroma redne člane, torej tiste, ki se bavijo s športom. Zanimiv podatek, ki osvetljuje program planiranih športnih aktivnosti v predprvovojni Iliriji. O nadaljnjem igranju hokeja v Ljubljani oz. Iliriji (predvidevamo, da hokeja na travi)⁹², v nadaljnjih zapiskih ni omemb. Ponovno se hokej omenja kmalu po prvi vojni, na občnem zboru Sportne zveze Ljubljana⁹³ marca 1921⁹⁴. V statistiki članov so naštevati tudi “hokejski klub”, ki naj bi ga še ustanavljali, dejansko pa ga niso ustanovil. V isti reviji je bil že pred tem objavljen tudi prispevek Hokej, v katerem je bil predstavljen hokej na travi, tako globalna kronološka predstavitev institucionalizacije tega športa kot

pravila, oprema in potek igre. Ime športa, “hockey-se odvaja od hocked club (zaviti kij)” in je, po besedah iz prispevka, “čisto moderna prirejena igra”.⁹⁵ Vendar ne glede na to, da je bil “hockey” v Ljubljani v nekem krogu ljudi znan in predstavljen še v prispevku, ni presegel porodnih krčev, tako da o javnih tekmah hokeja na travi v Ljubljani ni vesti.⁹⁶

Hokej na ledu ali kanadski hokej se pojavi v ljubljanskih medijih konec leta 1923. Slovenski narod je objavil “podatke o tekmah v hokeju na ledu” iz Prage (Slavija-Višovice 7:1, Sparta-Zbraglav 4:1), Bratislave (Bratislava-Wiener Eislaufverein ali WEV 1:6) in Švice (St. Moritz-Davos 1:1)⁹⁷, naslednjič pa vest, da je “Kada, znani nogometaš praške Sparte, (je) obenem tudi hokejist”⁹⁸. In to je bilo tudi vse. Kakšnih pojasnil ali predstavitev hokeja na ledu ni bilo.

L. 1924 je bilo olimpijsko leto. Zimski del olimpijskega programa je potekal v Chamonixu, udeležila pa se ga je smučarska reprezentanca Kraljevine SHS. Slovenski Narod je ob bližajočih olimpijskih igrah kratko predstavil zimski program iger, “ki je (bil) več ali manj športnemu občinstvu v Sloveniji neznan.”⁹⁹ Podrobneje je bilo predstavljeno hitrostno drsanje, nobenih besed pa ni bilo o hokeju na ledu, ki je bil tudi v programu iger.

Stepišnik piše, da “prvič omenja hokej na ledu ing. Bloudek kot načelnik drsalne sekcije Jugoslovanske zimskešportne zveze v letnem poročilu l. 1926, ko obljublja, da bomo tudi pri nas začeli gojiti to igro”.¹⁰⁰ Glede na to, in glede na citata na prehodu 1929/30, češ, “pri nas je ta panoga športa še docela neznana”¹⁰¹ ter “ta panoga zimskega sporta je za nas nekaj novega”¹⁰², lahko sklepamo, da je bil hokej na ledu širši javnosti neznan šport in je seveda tudi vprašanje, kdo je hokej sploh videl igrati v živo. To možnost sta imela smučarja Vladimir Kajzelj in Zdenko Švigelj na zimskih olimpijskih igrah v Chamonixu leta 1924. Vendar

⁸⁹ Jutro, 29. 2. 1932. Poročajo še, da je bil hud mraz in zato manj obiskovalcev, le okrog 500.

⁹⁰ The Encyclopedia of Sports, A.S.Barnes & Co., New York, 1963.

⁹¹ ZAL, SKI, 1/2, seja 3. 6. 1913.

⁹² Hokej na travi je bil v Evropi tedaj že kar razširjen: l. 1888 je bil organiziran v International Hockey Board, ki je bila več ali manj omejena na britansko otočje; l. 1908 je bil uvrščen v program olimpijskih iger v Londonu. Iz Britanije se je igra razširila na kontinent in mdr. tudi v Avstro-Ogrsko. Nasprotno se je hokej na ledu kot šport oblikoval v Kanadi, zato se je dolgo imenoval tudi kanadski hokej, in se preko Britanije razširil v začetku stoletja po Evropi. Prvič so ga na olimpijskih igrah igrali l. 1920 v Anversu, l. 1924 je bil uvrščen v olimpijski program, hokej na travi pa leta 1928.

⁹³ Sportna zveza Ljubljana je v letih po prvi svetovni vojni združevala vse slovenske klube znotraj nove države Kraljevine SHS in vzpostavljala enoten slovenski tekmovalni prostor s tekmovanji za slovenskega prvaka. Pravila Sportne zveze Ljubljana so bila oblastem predložena v potrditev septembra 1920, vendar je zveza neformalno delovala že nekaj časa pred tem. Delovno področje ji je bilo “okrožje Ljubljane, t.j. Slovenija, Prekmurje . . .” (glej A S, d.p. 8021). Sestavljali so jo t.i. “sportno-tehnični odseki” za posamezne športe.

⁹⁴ Sport, 11/13, 25. 3. 1921.

⁹⁵ Sport, 1/22, 20. 11. 1920.

⁹⁶ Presenetljiva je najdba fotografije ženskega kluba Ate-na (arhiv knjižnice FŠ), ki prikazuje klubski sekcijski naraščaj: tenisačice, hazenašice, atletinje in hokejiste (na travi). Prav tako je presenetljivo, da je imela Ate-na, uradno le ženski športni klub, fantovski naraščaj.

⁹⁷ Slovenski Narod (dalje SN), 18. 12. 1923.

⁹⁸ SN, 19. 12. 1923.

⁹⁹ SN, 27. 1. 1924.

¹⁰⁰ D. Stepišnik, Drsalni šport v Jugoslaviji, Bilten Hokej 66.

¹⁰¹ Jutro, 29. 12. 1929.

¹⁰² Slovenec 9. 1. 1930.

sta bila smučarja in v njunem klubu niso gojili drsalnih športov, torej bi toliko težje navdušila klubske kolege za neko novo igro, zlasti še ob dejstvu, da bi jo morala tudi praktično predstaviti.

Nedvomno je pomembnejša udeležba Stanka Bloudka in Viktorja Vodiška leta 1928 na zimskih olimpijskih igrah v St. Moritzu.¹⁰³ Kot drsalca sta s hokejisti delila ledeno ploskev in sta tako imela hipotetično možnost, ogledati si enega od olimpijskih športov "v živo". Če upoštevamo Stepišnika, da je Bloudek že v letu 1926 obljubljal uvedbo hokeja na ledu, ju je morebitni ogled tekme lahko le še bolj navdušil, tako, da sta po povratku domov prevzela prve organizacijske oz. praktične korake k uvedbi novega športa v klubsko življenje. Ilirija je tudi edina imela materialne in organizacijske predpogoje za gojitev novega športa: umetno drsalistično, ki ga je bilo potrebno razširiti, in drsalno sekcijo, iz katere se je pozneje oblikovala samostojna "Hockey sekcija".

Če zelo na kratko, v treh vrsticah, povzamemo naš prispevek k zgodovini hokeja na ledu na Slovenskem, je kronologija sledeča:

-1929/30: nabava prve "za silo" opreme, vendar je bila zima 1929/30 slaba in so odpadle drsalne prireditve;

-1930/31: oblikovanje hokejskega moštva in treniranje;

-1931/32: igranje prvih javnih tekem.

In hokejska zgodba se je pričela razpletati in občasno zapletati in ji še ni videti konca...

Zusammenfassung

"Bei uns ist diese Sportart völlig unbekannt"

Diese Abhandlung untersucht die Anfänge des Sports in Laibach. Sie setzt sich aus zwei thematisch und zeitlich abgegrenzten Teilen zusammen: der erste Teil behandelt Gründung und Tätigkeit eines der ältesten Laibacher Sportklubs vor dem Ersten Weltkrieg, während der zweite Teil die Anfänge des Eishockeys darstellt.

Das grundlegende Werk zur Geschichte des Sports in Slowenien ist immer noch Drago Stepišniks "Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem" [Grundriß der Geschichte der Körperkultur in Slowenien] aus dem Jahr 1968. Auch der vorliegende Beitrag stützt sich auf Stepišniks Grundriß, korrigiert und ergänzt ihn jedoch gemäß den neuesten Forschungen. Weiters werden verschiedene Arbeiten von Hobbyhistorikern hinzugezogen, die den Großteil der historischen Beiträge über die einzelnen Sportbereiche verfaßt haben. Allerdings weisen sie meist einen Mangel an wissenschaftlichen Untersuchungsmethoden auf. Der vorliegende Beitrag möchte deshalb nicht zuletzt den Unterschied zwischen einer hobbymäßigen und einer fachlichen Behandlung historischer Themen aus dem Bereich der Sportgeschichte betonen. Dann erst können auch die verschiedenen faktographischen Manipulationen über den Beginn eines Sportzweigs oder eines Klubs berichtigt werden.

Aufgrund der verfügbaren Daten und mit Hilfe einer vergleichenden Analyse ordnet der Autor die Gründung des Laibacher Sportklubs in das Jahr 1907 ein und den offiziellen Beginn des Eishockeyspiels in den Winter 1931/32. Gleichzeitig polemisiert er mit Stepišnik, der den Laibacher Sportklub in der Zeit vor dem Ersten Weltkrieg als exklusiven Klub beschrieb. Diese Feststellung muß aufgrund der vorliegenden Untersuchung als zu allgemein, unvollständig und daher irreführend bezeichnet werden. Abschließend ist darauf hinzuweisen, daß sich die Darstellung der Anfänge des Eishockeyspiels nicht nur auf das Faktographische beschränkt, sondern anhand einer konkreten Analyse der Ereignisse im Sportklub Ilirija darlegt, wann und warum sich der Sportzweig zu entwickeln begann.

¹⁰³ Zal, 1/6, seja 30. 1. 1928. D. Stepišnik, Stanko Bloudek, 1971, str. 54; v tekmovalnem delu nista nastopila, saj je bila konkurenca prehuda, oba pa zaradi slabe zime slabo pripravljena.

Maja Ilich

NEKAJ O MODI V SLOVENSKEM ČASOPISJU NA PRELOMU STOLETJA (1895 – 1915)

Modo na prelomu stoletja (1895–1915) je spremljal nov odnos do oblačenja. V svetu je čedalje bolj prevladovalo spoznanje o zdravem in udobnem ženskem oblačilu, ki naj dokončno opusti toliko stoletij veljavni in nezdravi steznik. V Evropi so ustanavljali zveze in društva, ki so se zavzemala za zdravo žensko telo. Toda poslavljanje od tega oblačilnega kosa je trajalo vse do prve svetovne vojne. V bistvu bi lahko rekli, da se je reformirana ženska obleka okoli leta 1900 postopoma že uveljavila, hkrati z njo pa je bila v modi obleka, ki je s svojo značilno S linijo in steznikom nadaljevala tradicijo 19. stoletja. Z značilno modno linijo 'vitko in zleknjeno' telo, kjer so bili boki in trebuh popolnoma utesnjeni.

Ženski korzet, 1902

izpolnili s čipkastim vložkom. Poleg čipk so obleke krasile še najrazličnejše vezenine in tkane aplikacije, pogosti so bili pliseji, monogrami itn. Prijubljene so bile žive, intenzivne barve – vijolična, zelena, modra, rdeča – moderni pa so bili tudi nežni, pastelni toni.

Vidnejši korak k svobodnejši in bolj praktični modi je bil storjen, ko so stopile v veljavo dvodelne obleke. Kasneje so se v skladu z reformiranjem uveljavili tudi ženski kostimi in z njimi bluže, se pravi dnevno oblačilo, ki si je poleg oblek za slovesnosti in večerne ure izbojevalo trdno mesto v ženski garderobi. Ideal bluže je obstajal v tem, da so že tako pogosto prozorno bluzo zgoraj globoko izrezali in ta izrez

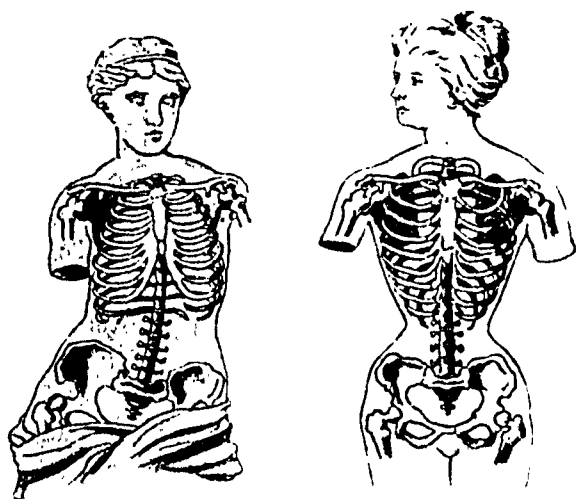
Dvodelna obleka, 1903

Cilj zgornje obleke je zapeljevanje nasplošno, zapeljevanje s perilom pa je predvsem zapeljevanje posameznika in spodbuda izbranemu partnerju. Tu so poklicali na pomoč vso razpoložljivo fantazijo: čipke, vezenine, trakove, pentlje, prozoren batist, svetleči saten, rafinirane barvne kontraste itn. Perilo je bilo tako mnogovrstno, da vseh teh oblik in barv ni mogoče opisati v vseh podrobnostih. Zadovoljiti se moramo z opisom značilnih lastnosti. Naj navedem samo nogavice kožne barve, ki so jih ženske nosile s podvezicami, in šelesteča spodnja krila v čudovitih barvnih kontrastih.

Znanilec reformirane obleke je bil tudi ženski klobuk, sprva majhen, nato čedalje večji in poln okrasja. Na njem ni manjkalo perja, okrasnih igel, cvetličnih aranžmajev itn. Drugi modni dodatki so bili: rokavice, čipkasti sončniki, pahljače, mufi in veliko nakita. Čevlji so bili visoki do gležnjev ali nizki s sponko.

Proti vsaki modi se je v vsakem času bojeval načelen boj. In najbolj načelno se je to zgodilo ob koncu 19. stoletja z nasprotovanjem ženski modi, ki je telo oblikovala s steznikom. Kritike so uteme-

ljevali z zakoni lepote in predvsem z dejstvom, da je nošenje steznika zdravstveno škodljivo za žensko telo. Zgovoren primer svarila zdravnikov pred to noro modo so bili razni članki v časopisih ali pa denimo knjiga z naslovom *Die gesundheit* iz leta 1890. Tu piše: "Slabih strani steznika nika-
kor ne gre podcenjevati. Steznik je namreč ovira pri gibanju trupa in gibanju sploh. S svojimi kostmi daje steznik mlademu telesu oporo, ki pa postaja sčasoma škodljiva. Hrbtne mišice, to se pravi mišice ob hrbtenici, se odvadijo prvotne vloge, pokončne držijo telesa. Zaostajajo v svojem razvoju in zakrknijo kot vsaka mišica, ki je premalo v uporabi. S stalnim pritiskom na prsni koš je ovirana pravilna rast kosti. Tako pride z nošenjem korzeta do deformacije prsnega koša, čeprav je njegov namen olepšati postavo. Nadalje utesnjuje in onemogoča normalno delovanje notranjih organov, to pa povzroča bolečine v spodnjem delu trebuha in hrbtu. Vse to vpliva tudi na razpoloženje..."¹

Deformacija skeleta in notranjih organov zaradi nošenja korzeta

In vendar vsi ti dokazi niso našli pravega odmeva pri večini žensk, tako da so bili skoraj vsi reformatorji ženskega oblačenja poraženi. Vendar so bili za to nespamet ženskega spola krivi tudi reformatorji sami, saj so uvideli eno stran, niso pa našli druge poti. Z drugimi besedami, niso razumeli, kaj je glavni vzrok, da ženske prestajajo vsa bremena in muke modnega oblačenja: vzrok je bila namreč logika, sicer ne idealnega, ampak neizogibnega konkurenčnega boja za moža.² Toda, ker so tudi reformirani kostim izdelovali le

počasi, prav tako pikantno kot vsako drugo modo, je tudi ta postal končno v osnovi tako nespamet in škodljiv kakor od njega kritizirana moda.

Moška moda se je na prelomu stoletja spremenila mnogo bolj neopazno kot ženska in je v bistvu ostajala zvesta tradiciji iz 19. stoletja, to je sukniču, telovniku in dolgim hlačam. Sprva je prevladovala temna barva oblek, črna ali rjava, pozneje vzorčasto blago. Vse bolj pa se je tudi v moški garderobi uveljavljala športna obleka. Frak je še naprej ostal obvezno oblačilo za slovesnosti, pridružil se mu je še smoking. Klobuk je najprej varoval trdo obliko cilindra in polcilindra, v modo pa so prihajali tudi mehki klobuki in poletni slamniki, t. i. girardiji. To je bil tudi čas, ko so se še pojavljali visoki trdi ovratniki in manšete. Moški modni dodatki so bili kravate, šali, gamaše, sprehajalne palice in vrsta drobnarij.

Oblačilna moda v časopisju na Slovenskem

Da na Slovenskem nismo zaostajali s seznanjenostjo z modnimi novostmi, ki so se porajale v srednji Evropi, so veliko prispevali časopisi oblačilne mode. V 19. stoletju skorajda ne zasledimo države, ki ne bi imela vsaj enega modnega časopisa. S tem se lahko pohvalimo tudi pri nas, saj je v Ljubljani, sicer nekoliko pozno, leta 1895 začel izhajati *Ilustrovani modni list*, ki pa žal ni ohranjen.

Predhodnik modnega časopisa je bil t. i. "modni list" oziroma ročno barvani bakrorez iz XVIII. in zgodnjega XIX. stoletja. Najpogosteje ga srečujemo kot prilogo k posameznim leposlovnim delom ali časopisom, ki so prinašali novice s področja gledališča, književnosti ali umetnosti. Od druge polovice XIX. stoletja se je modni list povsem spremenil. Najprej se je spremenil in povečal njegov format, v začetku je bil še koloriran, vse pogosteje pa črno-bel. To je bil tudi čas, ko so začeli izhajati samostojni modni časopisi, nekateri letno, drugi celo mesečno. Te so poleg ilustracij bogatili še napotki, namenjeni gospodinjam, ljubiteljem ročnih del, šiviljam in krojačem. Število bralcev je postopoma naraščalo, prek časopisov so se ljudje lahko seznanjali s svežimi modnimi novicami in so, drugače kot leta pred tem, sle-

¹ *Die Gesundheit, ihre Erhaltung, ihre Störungen, ihre Wiederherstellung, II. Band, Union Deutsche Verlagsgesellschaft, Stuttgart, 1890, str. 20-23.*

² *Eduard Fuchs, Illustrierte Sittengeschichte, Band 5: Das bürgerliche Zeitalter, Teil II., Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1985, str. 172.*

Ženska obleka, konec 19. stoletja

dili aktualnim in ne več zastarelim modnim napotkom. Moda je bila dosegljiva vsakomur, obvladati je bilo treba le nekaj krojaškega ali šiviljskega znanja in že si si lahko ukrožil sodobno obleko.³

V 90. letih zasledimo v modnih časopisih tudi reklamne oglase, ki so priporočali kozmetična in razna druga lepotilna sredstva, perilo, steznike, obutev in vrsto drugih za današnje čase tudi prav smešnih modnih aktualnosti. To je čas, ko se pojavljajo tudi specializirane trgovine, trgovske hiše, v katerih je mogoče kupiti vse, od šivanke do zelo dragih in kakovostnih vrst blaga. Te trgovine so počasi prešle na konfekcijsko izdelavo, kupcem so ponujale blago s posebej natisnjenimi katalogi, skratka idej in možnosti, obleči se poceni in kljub temu nekonvencionalno, res ni manjkalo. Vendar so mnogi bogatejši sloji tak način oblačenja odklanjali. Še z večjo gorečnostjo kot dotlej so prisegali na zamudno in drago ročno šivanje v izbranih modnih salonih. Nekaj podobnega velja tudi danes.

³ Andreja Vrtšar, *Sinteza, Revija za likovno kulturo*, 58-60, Ljubljana, 1982, str. 177.

Med popularne tuje modne časopise s konca 19. stoletja sodijo: *Wiener Mode*, *Die Modenwelt*, *Le Lion*, *Le Progres*, *Mode aus Haus*, *Allgemeine Moden Zeitung*, *Zeitung für die Elegante Welt*.⁴ Kot rečeno, je pri nas prvi modni časopis – *Ilustrovani modni list* – začel izhajati leta 1895, naslednji pa šele po prvi svetovni vojni, leta 1921, z naslovom *Vesna, Ilustrovana kulturna in modna revija*. V njem je bil opazen premik v tisto smer, ki so jo tuji modni časopisi prehodili že v drugi polovici 19. stoletja. Izostala pa je nekdanja predpisana sramežljivost in to je imelo za posledico uvajanje modnih rubrik z množično izpostavo ženskih teles.

Treba pa je seveda omeniti še drugo žensko časopisje na prelomu stoletja, ki se je tako ali drugače dotikalo tematike mode. Če gledamo kronološko, je leta 1897 začela izhajati *Slovenka*, od leta 1905 *Slovenska gospodinja*, od 1910 *Naša gospodinja* in od 1912 *Slovenska žena*.

Slovenka

Slovenka, Glasilo slovenskega ženstva, je izhajala v Trstu od 1897 do 1902 kot štirinajstdnevna priloga časopisa *Edinost*. Dolgo je veljala za najbolj napreden ženski list, saj je za razliko od drugih družinskih časopisov poročala tudi o ženskem družbenem delovanju, o zahtevah in uspehih žensk na domačih tleh in po svetu. Poleg pesmi, črtic, odlomkov iz raznih romanov ter vsakdanjih uporabnih nasvetov je *Slovenka* prinašala tudi članke, ki nam povedo marsikaj o takratnem odnosu do mode in o oblačilih na splošno. Januarja 1897 v članku z naslovom *Moda in strokoznansvo* med drugim piše: "Da je tudi kakovost in razlika pri oblačilih, nošnji ali modi jako sigurno merilo občega blagostanja nekega naroda. In da če upoštevamo dejstvo, da rabi človeštvo v obče le troje sredstev ki zadoščajo materialnim potrebam življenja, – hrano, obleko in stanovanje, – pokaže se nam precej, kako važno življenjsko sredstvo obseza naš predmet ..." Nato še malo potarna: "A če so drugi narodi poskušali prilagoditi se premenljivim razmeram s podvojenimi naporji, zaostali smo pri nas, ker nimamo v pospeševanje napredka pri teh strokah nikacih sredstev, in ker nam manjkajo celo pojmi, da bi bilo vredno baviti se s tacimi vsakdanjimi vprašanji." In še za napotek: "Kdor nima pravih pojmov o važnosti oblačilnih strok na narodno gospodarstvene odnošaje, ta naj blagovoli pregledati le nemško strokovno in

⁴ Nekaj izvodov hrani Pokrajinski muzej v Mariboru.

modno literaturo in videl bode, da so vse druge stroke, ki se tudi obravnavajo na literarnem potu, pravi prilikovci v primeri z modnimi strokami ..."⁵ V naslednji številki M. Kunc nadaljuje: "... Da prevladuje pri nas še mnenje in zastareli nazori: da razširjenje strokoznanskih ved, kakor tudi modnih listov pospešuje gizdavost in potratnost! ..." Z ogorčenjem tudi ugotavlja: "Naši trgi pa se čedalje bolj preplavljajo z izdelki, ki niso izvršek domačih rok. Da svote, ki se izdajajo pri nas za tuje delo in izdelke, počenši od navadnega perila do najdražjih vrhnih oblačil, gredo leto za letom v večji meri izven naše dežele. Te svote znašajo stotisoče narodnega premoženja ... in če še o pravem času se kaj ne ukrene, postane naš narod popolnoma poslužen tuji industriji. Ni še dolgo kar so nastale omenjene razmere. Pred dvajsetimi leti še, naročevalo in dobilo je naše ženstvo vse kar prištevamo oblačilnim strokam, – doma, – ali na deželi!"⁶

Če se v prvi številki *Slovenke* M. Kunc pritožuje nad slabim stanjem strokoznanstva pri nas, v drugi piše o slabem stanju domače obrti in industrije na tem področju, ga v tretji skrbi identiteta oziroma samostojnost v modnih nazorih. Če že poznamo francosko in angleško modo in če na Dunaju poskušajo ustvariti dunajsko modo, zakaj jih ne bi vzeli Slovenci za zgled, če smo že tako dobri posnemovalci? Nato pa še zapiše: "Nemški modni list ima mej Slovenkami mnogoštevilnih naročnic, verjetno je, da jih je skoro toliko, da bi lahko vzdrževale slovenski modni list, ko bi jim tak za-doščal."⁷

Nekoliko drugačnega mnenja je bila Danica, ki je februarški številki *Slovenke* objavila članek z naslovom *Modne zmote*. Spotaknila se je ob damске klobuke, ki so bili takrat v modi: "Zdaj mi pa prav odkritosrčno povejte, drage bralke, če so ta ptičja gnezda na glavah naših dam res okusna in lepa. Tu čepi mali nežni kolibri, tam se šopiri krasna rajčica, z onega klobuka vihra valovito nojevo perje. Prav lepa zbirka, res, bi to bila za ptičji razpredelek kakega muzeja ... Zakaj bi se pa ne postavilo na klobuk kako mlado mace ali kaka bela miška. Gotovo bi naredila ravno isti efekt, samo da jo prične nositi kaka merodajna kapaciteta na modnem polju ..." V nadaljevanju pa si želi dame prevzgojiti in osvestiti v naravo-varstvenem duhu: "Če je res moda zvesto zrcalo omike svoje dobe, onda znači ta noša pač civilizacijo v – povojih."

Ženska bluza in krilo, začetek 20. stoletja

*Slovenke! Pokažite, da ste vredne hčere napredujočega veka. Odrekajte se barbarični noši, ki nas močno opominja na divje otočane na Tahiti. Dičimo se rajši z nežnimi cvetkami, ki so kakor nalašč ustvarjene za kinč... Torej proč s ptiči! Pustimo jih rajši frfrati sebi v radost, nam v korist."*⁸

V marčevski številki *Slovenke* piše Danica tudi o škodljivosti nošnje korzetov oziroma nedrijcev, kot jim ona pravi, ki naj si ga dame raje same sešijejo iz močnega platna: "Tak nedrijec ne bode nikdar škodljiv, zadostuje pa popolnoma zahtevam naravnega, nepokvarjenega okusa. Le tako bodo ostale Slovenke lepe, zdrave in krepke."⁹

Julija 1897 se je v *Slovenki* pojavil članek dr. Ivana Dežmana z naslovom *Obleka*. Postregel je z vrsto uporabnih nasvetov, kako naj se obleka nosi, kako se lahko izognemo neskladju med osebo in obleko... Njegov moto se je glasil: "Kar enemu lepo pristoja, družega kvari ... V tem oziru greši se največ v rodbinah, kjer je več odraslih hčera. One se oblačijo vse jednako, da bi se nobeni ne godila krivica. Ta način je sicer ugoden, ali je kriv in večkrat neupravičen; treba je prej vprašati, sta li oni

⁵ *Slovenka*, 2. januar 1897, št. 1., letnik I., str. 7.

⁶ *Slovenka*, 16. januar 1897, št. 2., letnik I., str. 6.

⁷ *Slovenka*, 30. januar 1897, št. 3., letnik I., str. 7.

⁸ *Slovenka*, 13. februar 1897, št. 4., letnik I., str. 8.

⁹ *Slovenka*, 27. marec 1897, št. 7., letnik I., str. 10.

dve enaki rasti, stasa in polti. Debeleja, polna in mala mora se vedno braniti nabranega pasu ali života, ki pa vitki devojki lepo pristaja. Tako ne more mal klobučič lepo pristati na glavi devojke polnih lic, kratkega in debelega vratu ...” Potem se ustavi še pri modnih barvah: “Za lepoto obleke treba je osobito paziti na izbor boje (barve)... da se vsaka boja ima skladati z osebo, najbolj z licem in njegovo poltjo.” Za primer si pogledajmo kaj pravi dr. Dežman o oblačilih v oranžni, beli in črni barvi: “Narančasta barva je premočna za katero koli si bodi toileto. Plavolaske bodo po njej modraste, a na crnkah pozelenjuje jormenkaste pege po licu ... Nesvetla, bela boja pristaja vsakemu mlademu licu živahne polti, ker se lice po belej boji zdi nežnejše, osobito lepo pristaja gospem ... Črna boja, ki ni svetla, je bolj boja za žalovanje nego za lepoto ...”¹⁰

V naslednji julijski številki je dr. Dežman nadaljeval svoj članek z opisovanjem raznih materialov in njih namembnosti: o volni, pavoli, svili, koži, krznu in gumi.¹¹ Poleg tega je v *Slovenki* objavil tudi nekaj člankov O lepoti in negovanju človeškega telesa, kjer je med drugim omenil tudi škodljive vplive mode na telo.¹²

V oktobrski številki *Slovenke* se je v rubriki *Razno* znašel iz nemščine preveden članek z naslovom *Reforma ženske noše*. V njem med drugim tudi piše: “Najnoveja prikazen, ki spremlja gibanje modernega ženstva, je med drugim i stremljenje za reformo ženske noše. Ob priliki berlinskega ženskega kongresa se je javno izpregovorila o tem predmetu marsikatera beseda, vrhu tega ustanovilo se je v Berlinu posebno žensko društvo, katerega glavna naloga je, da reši to iz zdravstvenega stališča jako važno vprašanje ...” Toda v istem članku je v nadaljevanju čutiti kritiko na račun te ‘reformirane ženske noše’: “Tukaj se more postopati radikalno. Ali napovedati boj največjemu sovražniku našega zdravja – modi –, ali pa rajši pustiti vse po starem, kajti vsaka polovičarska reforma bila bi le nekaj pesek v oči! Največji uspeh, ki nam ga je pričakovati od te ideje, bo pač nova moda, ne ptič, ne miš, ki pa ne bo ni za las mileja našemu zdravju od sedanje.”¹³

V isti rubriki je v novembrski številki *Slovenke* izšel tudi članek z naslovom *Slab okus*. Tam piše: “V vsem vedenji, v obleki, v opravi ženske mora

biti nekaj, kar imenuje Francoz ‘comme il faut’, da kaže odlično ženo ... Osobito rokavice so pravi znak odličnosti; barva se menjuje z modo, a rokavica se mora roke vedno dobro oprijemati, drugače je nefino. Za potovanje in nakupovanje jemljejo se navadno ohlapne rokavice, za posete in družbene zabave pa lepo se oprijemljajoče ...”¹⁴

Leta 1898 je bilo v *Slovenki* v zvezi z oblačilno modo napisanega manj kot prejšnje leto in še to samo v rubrikah *Razno* in *Doma*. V januarski številki je zanimiv predvsem članek *Prve nogavice*. Tam piše: “Menilo se je do dandanes, da so nogavice izumitev srednjega veka, novejša izkopavanja grobov v Egiptu pa so ourgla to mnenje, kajti v teh grobovih so že našli nogavice, ki so narejene iz ovčje volne ...”¹⁵

V marčni številki članek z naslovom *Katera barva naj se voli?* govori o tem, kako izbirati oblačila glede na našo polt, npr.: “... Pri beli polti naj se pazi, da se njena lepota ne kali, torej nikdar izbrati obleke črne barve za tako polt. – Najugodnejša jej je modra in sorodne barve ...” itn.¹⁶ V isti številki je tudi članek *Podveza za nogavice*, ki med drugim piše: “... Podveza tišči na mišice in ovira krvotok in mišice se nemorejo rediti in razvijati normalno. To je potem jednako ali je podveza elastična ali ne; zdravniki celó trdé, da se baš elastične podveze vedno bolj krčijo, tako da vežejo proti večeru mnogo bolj nego zjutraj ...”¹⁷

V majski številki *Slovenke* članek z naslovom *Nekaj novega sporoča*, da se je na tržišču, namesto igel za pripenjanje klubuka, pojavil kratki glavnik z zagozdo, ki ne poškoduje klubuka in pri katerem klubuk kljub burji ostane trdno na glavi.¹⁸

V junijski številki lahko beremo članek *Bojkot*, ki priča o možnem vplivu politike na modo, hkrati pa je članek tudi dokaz, kako močno modno središče je bil takrat Pariz: “Lepe Američanke hočejo bajkotovati Francijo, pred vsem Pariz, ker jim njihovi možje pravijo, da Francozi simpatizirajo sedaj ob Ameriško-Španski vojski se Španijo. Oni dan je pisal ‘Figaro’, da Američanke tega ne store, ker ako bi bajkotovale Pariške modistinje, bi ne bile več tako elegantne in lepe, za kakršne slové do

¹⁰ *Slovenka*, 10. julij 1897, št. 14., letnik I., str. 7.

¹¹ *Slovenka*, 17. julij 1897, št. 15., letnik I., str. 2-3.

¹² *Slovenka*, 28. avgust 1897, št. 18., letnik I., str. 2-4.

¹³ *Slovenka*, 9. oktober 1897, št. 21., letnik I., str. 11.

¹⁴ *Slovenka*, 20. november 1897, št. 24., letnik I., str. 11.

¹⁵ *Slovenka*, 29. januar 1898, št. 3., letnik II., str. 25.

¹⁶ *Slovenka*, 12. marec 1898, št. 6., letnik II., str. 24.

¹⁷ Prav tam, str. 27.

¹⁸ *Slovenka*, 7. maj 1898, št. 10., letnik II., str. 25.

sedaj ...” In še bralkam v poduk: “Ni-li to nekaka lekcija tudi za nas Slovenke, ki kupujemo ne le od ljudi, ki simpatizirajo z našimi sovragi, ampak naravnost od sovragov samih.”¹⁹ V isti številki pa se pojavlja tudi kot zanimivost članek z naslovom *Tkanine in pajčevine*. Tam piše: “Na otoku Madagascar živi neka posebna vrsta pajkov. Jeden pajek sprede v jedni uri povprečno 100 do 150 mm pajčevine ... Na Francoskem so že izumili kolovrate, s katerimi navijajo pajčevino, katero dobivajo z Madagascar-ja, na kolesca ... in cesarici Eugeniji so poklonili prebivalci otoka Mauritas jeden par rokavic iz tkanine, ki se je naredila iz pajčevine in je tako fina. Kmalu se bode torej bržkone dobivali pajčolani, kateri bodo res zaslužili to ime!”²⁰

V naslednji junijski številki je končno objavljen tudi članek *O francoski modi*, kjer so, kot bi temu danes rekli, opisane nove modne smernice za poletje 1898. Nekaj je napotkov, kako izdelati modno pričesko, kakšni klobuki se k njej podajo, kako so ukrojene obleke itn.: “... Najelegantnejše dame so si ohranile rahlo in le malo valovito česanje, s kordrci na čelu in rahlim vozlom na temenu ... Mali klobuki (capote) stojé na novem česanji posebno lepo. Nagnjeni naprej in nekoliko na stran, na vrhu šopek cvetlic, na strani malo povzdignjeni so posebej graciozni ... krilo je vendar vedno ozko, tesno ob bokih in pada široko, bogato nizdol. Ako hočemo rabiti poetično primero, so ta krila povezani tulipani ... Na ramenih je rokav le malo nabran in vzdignjen, ostali rokav do zapestja se tesno oprijemlje roke. Ob zapestju so prišite čipke takó, da so okoli rok to, kar je ovratnik Marija-Stuart okoli vratu ... Dasi so jako različni, prav moderni so kožnati pasi, a najnovejši so pasi iz kovine. Bogatinke nosijo srebrne ali zlate ... okrašene z dragimi kamni ... Toalete za na večer so jako različne in čedalje bolj take kakor za gledališče. Dekoltira se še vedno malo na prsih in na hrbtu ...” In na koncu članka še napotek, ki pride prav tudi danes: “Prava eleganca pa je ustvariti modo, ali jo vsaj uporabljati po svoje, ne pa biti njen suženj.”²¹

V septembrski številki *Slovenke* iz leta 1898 je objavljen zadnji članek, ki se tiče naše teme. Pod naslovom *Narodna noša* piše: “Narodna noša propada tudi med narodom grozno naglo; naj omenjam tu le ono tržaških okoličank, ki je ena najlepših. Pravijo, da je pred tridesetimi leti bila še

splošna, a zdaj srečujemo le prav redko kedaj okoličanko v njenjej slikoviti noši ... Kar je bilo pred dvema letoma moderno za gospe, to pobirajo one sedaj. Na jopici imajo rokave z baloni, krilo temno ali celó črno, mesto lepih ovratnih rut imajo neke čipkaste cunje ... Izjema so le pevška društva, ki so vpeljala v mešane zборе žensko narodno nošo ...”²²

V Slovenki iz leta 1899 moda, predvsem v zvezi z narodno nošo, spet pride v ospredje. Že v januarski številki Danica s člankom *Prijateljska pisma uredništvu Slovenke* odpre diskusijo na temo nes pametne mode in predlaga reformirano narodno nošo.²³ V februarski številki pa v članku *Reformovana obleka* zgroženo ugotavlja: “Dozdeva se mi, da misel na reformo ženske obleke še ne dobi v nas rodovitnih tal. Preveč so se privadile slovenske oči francozkim spačenim pojavom estetike na ženskem telesu. Vso eleganco vidimo le v strogem posnemanju krojev, koje si je izmislila kaka francoska krojaška glava ... Vse, vse se nam je dopadlo, karkoli nam je diktirala moda, samo priprosta, pohlevna, vedno jednaka in vedno lepa narodna noša se ne more prikupiti našemu ženskemu svetu ...” Ob propagiranju narodne noše pa Danica tudi pravi, da noše v krojih in drugih dodatkih ne bi popolnoma posnemali, ampak reformirali, pri tem pa ohranili značaj slovenske ali slovanske narodne noše.²⁴

V majski številki sledi članek *Nekoliko besed o narodni noši*, kjer Ljuba našteje nekaj razumnih argumentov proti noši, ki je bila v prejšnjih člankih tako hvaljena: “... Da bi bila ceneja, nego so naše sedanje toalete, je pač jako dvomljivo. Saj nam tudi današnja moda (posebno angleška) dovoljuje, da se oblačimo priprosto in ceneno. Dve, tri bluže, ki se dajo prati in recimo dve krili in vse poletje hodite lahko moderno in okusno oblečene. In narodna obleka?! Že tiste avbe, katere naj bi nosile pri svečanosti, stale bi nas več, nego danes nova modna obleka ... da je narodna noša naravnost nazadnjaška glede na to, da stremijo vsi svetovni narodi po internacionalnosti ...”²⁵

V julijski številki je Danica s člankom *Še enkrat narodna noša* odgovorila, da je kljub vsej internacionalnosti opazna nacionalna razlika v toaletah raznih narodov, ki jo diktira individualnost in

¹⁹ Slovenka, 4. junij 1898, št. 12., letnik II., str. 25.

²⁰ Prav tam, str. 26.

²¹ Slovenka, 18. junij 1898, št. 13., letnik II., str. 28.

²² Slovenka, 10. september 1898, št. 19., letnik II., str. 23.

²³ Slovenka, 14. januar 1899, št. 1., letnik III., str. 12.

²⁴ Slovenka, 25. februar 1899, št. 4., letnik III., str. 9-10.

²⁵ Slovenka, 9. maj 1899, št. 9., letnik III., str. 16.

krajevna potreba dotičnega naroda in da samo mi ubogi Slovenci hočemo zatreti v sebi še to malo, kar imamo narodno individualnega. Zaključí z besedami: "Torej nič o strogem posnemanju kmečkih oblačil, nič o avbah. Samo v obče Slovenski, ali Slovanski značaj. Slovenski pečat bi se dal celo pritisniti obleki v docela narodnem duhu."²⁶

V rubriki *Razno* se je v tem letniku znašel še en članek, povezan z našo temo, in sicer članek v avgustovski številki z naslovom *Obleka*, ki ga je napisal prof. pl. Kleinmayr. Začel je s kratkim zgodovinskim pregledom mode od konca srednjega veka do 19. stoletja in nadaljeval z etnološkim opisom tistega, kar se je konec 19. stoletja nosilo na Slovenskem: "Vpliv one mode, ki je hotela neka-ko odstraniti zunanje znamenje stanov, pokazal se je ob enem pri kmetiskem ljudstvu, posebno blizo mest in večjih trgov. Tako imamo v Slovenkah dandanes le malo ostankov prave narodne noše; pač pa so tudi izjeme, tako npr. pri svečanostnih prilikah pri naši tržaški okoličanki, pri kranjski in gorenjski, pri nekaterih štajerskih Slovenkah... Pristno – lepo pa so ohranile svojo narodno nošo Slovenke v Ziljski dolini na Koroškem..."²⁷

Leta 1900 sta na temo moda objavljena v *Slovenki* samo dva kratka članka in še to pod rubriko *razno*. V junijski številki v prispevku *Ženska obleka* piše: "V Moskvi se je ustanovilo društvo, ki si je postavilo nalogo, da določi stalno narodno nošo, ki bi ne bila podvržena vsem izpremembam mode... Vse obleke so zdrave, elegantne in narodne."²⁸ V novembrski številki pa v članku *Steznik v šoli* beremo: "Naučno ministrstvo na Saksonskem je učenkam javnih učnih zavodov prepovedalo nositi steznik (korzet) ter predpisalo taljo, podobno bluzi, v kateri se je moči gibati, ki pa ne ovira rasti."²⁹

V *Slovenki* iz let 1901 in 1902 nisem zasledila nobenega članka, ki bi se navezoval na našo temo. Ugotovimo lahko, da je bilo v *Slovenki* od leta 1897 do leta 1902 v zvezi z oblačilno modo napisanega bolj malo, a za ta časopis, ki ni izključno namenjen tej temi, vendarle dovolj. Glavne članke s tem v zvezi sem že omenila, dodala pa bi še nekaj o reklamah. Svoj prostor so dobile na zadnjih straneh, torej drugače kot danes, ko so si izborile odličnejši položaj v modnih časopisih. Danes

se zdi, da je celo več reklam kot ostalega teksta in modnih fotografij. Poleg reklamiranja raznovrstnih izdelkov, ki največkrat med seboj, razen tega, da so reklame, nimajo nič skupnega, se tam znajdejo tudi tiste reklame, ki se tičejo mode in oblačenja. Če navedem primer: Stjepušin iz Siska reklamira *Vsake vrste tamburic*, Lekarna Piccoli v Ljubljani *Kapljice za zobe in tinkturo za želodec, ki jo uporablja celo Njegova Svetost Papež Leon XIII.*, tiskarna Dolenc priporoča *jako eleganten stenski koledar za leto 1897*, Tržaška posojilnica in hranilnica, edini in prvi slovenski denarni zavod v Trstu pa sporoča, da *sprejema hranilne vloge vsaki dan in je obrestuje po 4 %*. Med temi oglasi Jakob Klemenc, trgovec z manufakturnim blagom iz Trsta, ponuja *Viktoria modrce za gospe in deklice ter blago prav po zadnji modi in sicer za plesne toilette*. Aite & Zadnik iz Trsta pa med drugim priporočata *veliki izbor vsakovrstnega perila in ravnokar prispelo novo blago za veselice n. pr. razne štofe, trakove, čipke kinča in lišpa, razne barvne svile*.³⁰

Slovenska gospodinja

Podobno vsebino kot *Slovenka* je imel tudi časopis *Slovenska gospodinja*, mesečna priloga *Našega lista*, ki je začela izhajati leta 1905. V majski številki zasledimo članek z naslovom *Naša obleka*, kjer piše, kako se tke platno in kako nastanejo volna, bombaž in svila, ob tem pa tudi o nespametnosti takratne oblačilne mode in o ljudeh, ki jo nosijo. Takole pravi: "Mnogo ljudi je, ki se šopirijo in nosijo čez svoj stan. Vse kar imajo, zmečejo za svojo obleko, da se morejo ponašati z njo pred svetom, zato pa morejo delati dolgove ali stradajo. Nekateri nespametnice pa se stiskajo v ozko obleko in škodujejo zdravju, ko je vendar najlepše tako, kakršno je od narave... vsake bedarije pa tudi ni treba posnemati. Glavna stvar je, da obleka lepo pristaja telesu in obrazu ter da je čista."

Tukaj najdemo še en dokaz, da so imele Slovenke za zgled tujo oblačilno modo: "Nekatere ženske pa nič ne mislijo ter posnemajo vse, kar si je izmislila kaka imenitna gospa ali kak krojač v Parizu, na Angleškem ali na Dunaju."³¹ V isti številki, v rubriki *Raznoterosti* pa v članku *Krinolina* beremo: "Kakor se javljajo sedaj najnovejše pariške vesti o modi, uporabljajo prvi francoski krojači za nova spomladanska krila toliko žice, jekla in

²⁶ *Slovenka*, 17. julij 1899, št. 14., letnik III., str. 5-7.

²⁷ *Slovenka*, 12. avgust 1899, št. 16., letnik III., str. 26.

²⁸ *Slovenka*, 15. junij 1900, št. 6., letnik IV., str. 24.

²⁹ *Slovenka*, 15. november 1900, št. 11., letnik IV., str. 24.

³⁰ *Slovenka*, 16. januarja 1897, št. 2, letnik I., str. 11, 12.

³¹ *Slovenska gospodinja*, 6. maj 1905, št. 5., letnik I., str. 7.

ribje kosti, da se je bati kar najbolj novega preporoda – krinoline ...”³²

V avgustovski številki spet svarijo pred korzetom oz. steznikom. Poleg njegovih škodljivih vplivov na zdravje, še nekaj o neestetskih učinkih: “Vsakdo, ki ima le količkaj umetniškega čuta, mora odgovoriti z ne! Ženska nenaravno stisnjenega pasu, ogromnih bokov in prsi ni lepa. Poleg tega je ženska v korzetu sila trda, nerodna, negraciozna. Njeno telo je vlito kakor iz celega, premika se kakor živa palica. Zatorej proč s korzetom.” Na isti strani članek *Slovenka v narodni noši* opozarja tudi na izgubo narodne identitete. Za razliko od Čehinj, Slovakinj, Rusinj, Srbkinj in Hrvatice se “Slovenke silijo v mednarodnost ter se nosijo po dunajsko ali po francosko,” med tem ko “narodna noša izginja in celo kmetiske Slovenke nosijo rajši moderna krila, moderne jopice in svilene robce, kakor da bi nosile peče, avbo ali pas.”³³

V septembrski številki je pod isto rubriko izšel še članek z naslovom *Proti korzetu ali modercu*. Tam piše: “Kakor poročajo iz Sofije, je razposlal bolgarski minister okrožnico vsem ravnateljstvom dekliških gimnazij, v kateri so navedene slabe posledice korzeta in v kateri naroča minister, naj ravnatelji oziroma ravnateljice prepovejo nositi učenkam korzet.”³⁴

Leta 1906 je v *Slovenski gospodinj*i izšel samo članek – *Naše nogavice* – pa še ta pod rubriko *Raznoterosti*. Poleg tega, kako naj gospodinja vzdržuje nogavice, je tam tudi napotek: “Lepe modne nogavice za nizke čevlje si lahko narediš, ako vvežeš v nove enobarvne nogavice od stopala navzgor s perilno, rožnato, vijoličasto, zeleno, rdečo ali kašno drugo svilo zvezdice, križce, girlande, ali kake druge okraske ...”³⁵ Sicer pa se v tej in ostalih številkah ves čas pojavljajo kratki, praktični napotki, ki se tičejo oblačil in drugih modnih dodatkov. Največkrat se pojavljajo pod rubriko *Doma*, npr. *kako osivelo črno svilo in čipke osvežiš in prenoviš ...*,³⁶ *kako lakasti čevlji ostanejo dolgo*

*časa svetli ...*³⁷ ali pa, *kako peresa za klobuke po-barvaš rožnato ...*³⁸

V *Slovenski gospodinj*i iz leta 1907 so podobni praktični napotki strnjeni v daljše samostojne članke. V treh zaporednih številkah *Ivanka Smrekarjeva* svetuje, *kako ravnati s suhim perilom*³⁹, *kako vzdrževati volneno obleko*⁴⁰ in *kako čistiti, likati in shranjevati obleko*.⁴¹

V *Slovenski gospodinj*i iz leta 1908 je za nas zanimiv članek Jos. Vidmarjeve z naslovom *Slovenska trgovina in Slovenci*. Na začetku avtorica pove, da so vse večje trgovine v slovenskih deželah, z malimi izjemami, v rokah tujcev. Nadaljuje z dejstvom, da Slovenci raje kupujejo pri tujih trgovcih, čeprav imajo sami dobro ponudbo. Za to navaja primer: “Omeniti moram, da se morajo skoraj vsi predmeti naročiti pred sezono, torej približno pol leta poprej. Nabaviti najnovejših, najmodnejših stvari, ali ne moči postreči odjemalcem, to je propad na levi in desni. Ako si jih naš trgovec nabavi, pogoltnejo mu ogromne svote; ako si jih ne nabavi, pride na glas, da nima okusa, sploh da nima s čim postreči ... Lani že so začeli strašiti v modi japonski solnčniki. Moda jih je sprejela, torej so morali biti. Lepi so, ker so moderni, vendar so dame lahke in tenke navadne solnčnike raje kupovale. Računajmo torej! Ako nimamo najmanj tucat prej omenjenih solnčnikov, dvomim, da bi mogla katera fina dama izbrati si enega. Cena jim je 24 do 30 kron. Ako prodam polovico, je že največ, kar sem mogla pričakovati. Druga polovica ni vredna niti pol kupne cene, posebno ker take ekstremsne mode tudi navadno izginejo ...”⁴²

Leta 1910 je v januarški številki *Slovenske gospodinj*e izšel izčrpen članek z naslovom *Modne zmote*, ki je povzetek predavanja gosp. Dr. Dem. Bleiweisa. Začenja z nespametjo tistih, ki v modi slepo posnemajo druge, in nadaljuje z dolgim seznamom modnih zmot, ki kvarijo žensko telo: “Pričnimo s pajčolani ... Pajčolan lovi in zbira

³² Slovenska gospodinja, 6. maj 1905, št. 5., letnik I., str. 8.

³³ Slovenska gospodinja, 5. avgust 1905, št. 8., letnik I., str. 8.

³⁴ Slovenska gospodinja, 2. september 1905, št. 9., letnik I., str. 8.

³⁵ Slovenska gospodinja, 3. marec 1906, št. 3., letnik II., str. 7.

³⁶ Slovenska gospodinja, 3. junij 1905, št. 6., letnik I., str. 7.

³⁷ Slovenska gospodinja, 7. april 1906, št. 4., letnik II., str. 8.

³⁸ Slovenska gospodinja, 5. januarja 1907, št. 1., letnik III., str. 7.

³⁹ Slovenska gospodinja, 5. Oktobra 1907, št. 10., letnik III., str. 6-7.

⁴⁰ Slovenska gospodinja, 2. novembra 1907, št. 11., letnik III., str. 6.

⁴¹ Slovenska gospodinja, 7. decembra 1907, št. 12., letnik III., str. 3-4.

⁴² Slovenska gospodinja, 19. december 1908, št. 12., letnik IV., str. 1-2.

Noša iz leta 1900

prah, krati vid, škoduje koži in nosu ... Pajčolane mogli bi z zdravniškega stališča le odobravati, če bi imel namen prikrivati gnjusne in nalezljive bolezni obraza ... Šminke. Vsaka mati naj bi svoje hčere neprestano opozarjala na to, da je poleg zmernega življenja navadna voda in groba brisača najboljša sredstvo za lepoto polti ... Grda, občenevarna razvada so dolge igle za klobuke ... Čemu pa nosijo dame steznik ali moderca? Le ker je moda ... Na mestih kjer ga zategujejo, ovira steznik izhlapevanje kože, zaradi tega se ta mesta vse življenje poznajo kot rdečkaste ali modre lise ... Že imenovane lise in brazde pa opazamo tudi pri ženah, ki ne nosijo moderca. Pri teh leži vzrok v zatezanju kril ... Ovratniki dam so ponavadi previsoki in preozki ... Vsled preozkih ovratnikov trpi odtok krvi, posledica so glavobol, vrtoglavost in neuralogija ... Zelo škodljive so nogavične podveze, če preveč zatezujejo, in sicer so bolj nevarne okrog tanke, kakor ploščnate, bolj nezdravo je, če jih imamo pod kakor pa nad koleno ... Neverjetno je, da čevlarji še danes napravljajo čevlje, ki jih lahko menjaje nosimo na obeh nogah. Čevljar izkuša nogo, kosti, meso in kožo od obeh strani sem kolikor možno stisniti in spraviti v čim manjšo obliko ... To je – če človek anatomske misli – naravnost nemogoče in že pri otrokih moramo paziti

na to, da se jim napravijo čevlji po meri in sicer za vsako nogo posebej ...”⁴³

V isti številki je tudi članek *Torbica*, v katerem Ivanka deli modne nasvete. Tam piše: “Moda je uvedla v poslednjem času torbice, ki so velike kakor cekarji za trg ali potovalni kovčegi. Toda te torbice se ne podajo k vsaki obleki in v vsakem dnevnem času ... Velika torbica je namenjena samo za jutro in sploh za čas, ko hodi dama po opravkih, si kupuje razne drobnarije ... Za izprehode, posete in za vse druge prilike, ko se oblačijo dame v fine, razkošne obleke, pa prista mala torbica iz usnja, kovine, biserov ali svile.”⁴⁴

Leta 1911 je v Slovenski gospodinjici mogoče najti zanimiv članek z naslovom *Hlačno kri- lo (Jupe culotte)*, ki zgovorno slika čas na začetku 20. stoletja. Opisuje senzacijo, ki je je bi-

la deležna ta nova ženska oprava ob prihodu na francosko modno tržišče: “Završalo je po širnem dirkališču v Auteuilu na Francoskem. Dirkanje se je za hip prekinilo, oči občinstva so se okrenile. Elegantne dame so stopale na stole in sedeže ter stezale bele, gole vratove visoko čez glave moških, ki so se gnetli pred njimi. Vse je radovedno upiralo oči v takozvane modele pariških krojaških salonov, ki so korakali proti dirkališču v deljenih krilih – dame v hlačkah. Te hlače so široke, prav podobne so turškim ‘dimljam’ (hlačam, ki jih nosijo Turkije); segajo do členkov. Preko hlače je navadno kri- lo, ki je na levi strani spredaj razparano ... Eno dejstvo ostane: Jupe-culotte je izzval velike debate in rešetanja, kakor doslej še nobena druga modna prikazen. Ali ostane ali ne, kdo naj sodi! ...”⁴⁵

V decembrski številki sta v rubriki *Raznoterosti* izšla še dva krajša članka. Prvi – *Moda in industrija* – govori o tem, kako lahko neka modna novost drastično vpliva na življenje zaposlenih v modni industriji: “Francoski list ‘Petit Parisien’ poroča,

⁴³ Slovenska gospodinja, 22. januar 1910, št. 1., letnik VI., str. 3-6.

⁴⁴ Prav tam, str. 11.

⁴⁵ Slovenska gospodinja, 18. marec 1911, št. 3., letnik VII., str. 4-6.

da je vsled ozkih kril, ki so sedaj v modi, poraba sukna in družga blaga prav izdatno manjša ... zaradi tega prizadetih 20 000 delavcev in delavk." Drugi članek, *Novodobni muf*, pa je primer modne novice: "V zadnjih letih je postal muf vedno večji in ročne torbice so se izpremenile v prave kovčge. Sedaj si je moda izmislila nekaj novega in praktičnega. Združila je muf in torbo ... Seveda so ti mufl tako veliki, da se človeku kar smili uboga modna žrtev, ki mora vleči za seboj tako veliko in okorno stvar."⁴⁶

V *Slovenski gospodinji* iz leta 1912 sem našla samo en članek, povezan z modo. Aprilska številka prinaša prispevek *Moda*, ki daje praktične nasvete, kako modo, ki se vse prehitro spreminja, upoštevati, a hkrati ubrati pravo mero varčnosti pri nakupu. Takole pravi: "Nam prerokujejo modni listi, da bodo trajala ozka krila še preko poletja, - dasi se že v tem času nekoliko razširijo in vidimo že sedaj v modnih listih dokaj precej širokih in nagubanih kril. V jeseni pa pride baje od gospe Mode strog ukaz, da je nositi le široka, drapirana krila ... Nekaterim ženskam in moškim je ideal ženske noše okorna grška nagubana halja ali tunika. Vsekakor vse kaže, da izginejo ostre črte ženskih oblik ... Taka moda pa zahteva mehke, tanke, lepo padajoče tkanine, kakor so svila, tafet, muselin - vse drago, vse fino ... Rokavi so se že sedaj navzdol razširili ter so ob koncu okrašeni z nabranimi volanami, čipkami ali čim drugim ... Visoki ovratniki, ki stiskajo vrat, so docela odpravljeni ... V modi klobukov oz. slamenikov vlada velika svoboda. Zelo veliki, srednji in prav majhni so moderni ... Na klobukih se bojujejo za prvenstvo atlas, brokatni trakovi z resami na konci in cvetlice, posebno vrtnice, glicine, hiacinte, črešnje, mah, skratka vsa pisana in živahna pomlad ... Neka posebnost velikomestne spomladanske mode so veliki svilnati in s čipkami okrašeni mufl ... Danes se nam kažeta v modi dve struji; priprosta angleška in baje elegantna francoska, ki pa je za naš priprosti slovenski okus prava pustna šema ..."⁴⁷

Z reklamiranjem začnejo v *Slovenski gospodnji* šele leta 1906. Med reklamami najdemo *Magijevo zabelo za juhe in jedila*, prva Češka akcijska družba orientálnih sladkornih in čokoladnih izdelkov ponuja *Maršnerjeve šumeče limonadne bombone*, *Hatwig & Vogel Tellovo*, *Dianino* in *Smetana*-

sto čokolado, Ignac Fock - tovarna mila in maščobnih izdelkov v Kranju - priporoča *Štedilno Orlovo milo*. Med njimi Josipina Herrisch, zastopnica Mödlinške tovarne za čevlje v Ljubljani, priporoča *Prave ruske galoše, gamaše, mazilo za čevlje itd.*, Jos. Vidmar in L. Mikusch pa *Solnčnike in dežnike po najnižjih cenah*.⁴⁸ V naslednjih številkah so reklame, ki se tičejo naše tematike, še pestrejšje.

Slovenska žena

Slovenska žena, mesečno glasilo slovenskih žena, ki je začela izhajati leta 1912, je poleg literarnega gradiva prinašala tudi članke o slovenskem ženskem gibanju, ženi v javnosti, ženskih poklicih in drugih ženskih temah. V rubriki *Paberk* se je znašel tudi edini članek, ki je povezan z našo tematiko. Izšel je v februarški številki z naslovom *Vpliv mode na delavske razmere*, pa še ta govori le o socialnih posledicah zmanjšanja francoske industrije sukna, ki je zaradi izdelovanja modernih ozkih kril zmanjšala proizvodnjo za 50 odstotkov, zaradi česar je 20 000 tekstilnih delavcev ostalo brez dela ...⁴⁹

Bolj zgovorne so reklame na zadnjih in prvih straneh *Slovenske žene*. Poleg Kolinske *Cikorije*, Tolstovrške *slatine*, ki je najboljša namizna in zdravilna voda, Nestlejeve *Moke za otroke* in *Mestne hranilnice Ljubljanske*, zasledimo še oglase J. C. Mayerja iz Ljubljane, ki ima veliko izbiro *Volnenega blaga za dame in gospode, svilnato blago, žamete in pliš, barhente, damsko perilo storjeno in po meri*, Karla Kociana, ki priporoča *Loden* in *modno blago*, Marije Šega, ki vabi v svoj *Modni salon* in oglas Josipine Podkrajšek, ki v svoji *Modni trgovini* ponuja *Veliko zalogo perila, kravat, najnovejših bluz, spodnjih kril, nogavic in rokavic, najmodernejših modercev ter vseh potrebščin za šivilje*.⁵⁰

Naša gospodinja

Na koncu si oglejmo še *Našo gospodinj*, glasilo slovenskih gospodinj in deklet, ki je v prvi vrsti prinašala vsebine, namenjene gospodinjam, materam in vzgojiteljicam. To je bila mesečna priloga *Slovenca* in je izhajala v Ljubljani od leta 1910 do leta 1914. Naslovi njenih rubrik so, za razliko od

⁴⁶ *Slovenska gospodinja*, 30. december 1911, št. 12., letnik VII., str. 12.

⁴⁷ *Slovenska gospodinja*, 20. april 1912, št. 4., letnik VIII., str. 1-2.

⁴⁸ *Slovenska gospodinja*, 6. oktobra 1906, št. 10., letnik II., str. 7, 8.

⁴⁹ *Slovenska žena*, 15. februarja 1912, št. 2., letnik I., str. 33.

⁵⁰ *Slovenska žena*, 15. decembra 1912, št. 7., letnik I., str. 1, 35.

prej navedenih ženskih časopisov, ostajali znotraj meja tradicionalnih ženskih vlog: *Listek, Za otroka, Hiša, Kuhinja, Mlekarstvo, Perutninarstvo, Zdravje, Vrt*.

Leta 1911 se je v rubriki *Kuhinja* pojavila podrubrika *Obleka*, v kateri so se vrstili praktični nasveti za pravilno ravnanje z obleko: *Kako odstraniti mastne madeže z obleke, kako spraviti zimsko obleko čez poletje itn.*⁵¹ V rubriki *Zdravje* najdemo tudi nasvete: *Kako stare zimske klobuke, ki so izgubili svojo obliko, spet spravimo v uporabo, kako sama pripraviš galoše itn.*⁵²

Leta 1912 se je na predzadnji strani pojavil tudi podnaslov *Ročna dela ali Šivanje*. Tukaj so ženske našle konkretna navodila za šivanje s kroji vred. Vsaka naslednja številka je ponujala nekaj več: če je aprilska prinesla navodila za šivanje predpasnika⁵³ in junijska navodila za šivanje spodnjega krila,⁵⁴ so lahko v novembrski številki ženske našle že kroj za izdelavo srajce z rokavi.⁵⁵

Leta 1913 se je v *Naši gospodnji* v rubriki *Vzgoja otrok* pojavila tudi podrubrika *Obleka*, ki je svetovala, kakšna naj bo otroška obleka v barvi, materialu in obliki. Tudi tam najdemo svarilne besede, uperjene proti nošnji steznika.⁵⁶

Leta 1914 najdemo v rubriki *Hiša* članek *Vpliv obleke na zdravje*, v katerem se vrstijo zanimive ugotovitve. Poleg tega, da moramo pri nošenju obleke paziti na njeno čistočo in na materiale, iz katerih je narejena, moramo pravilno izbrati tudi barvo obleke glede na letni čas oziroma zunanje temperature: *"Svila, platno, bombaž, volna, usnje iste barve se ne razločujejo mnogo po svojstvu sprejemati toploto in jo zopet oddajati. Vse drugače pa je, če je obleka različne barve. Ako vzamemo za belo obleko sprejem toplote 100, znaša za svitlorumeno 102, za temnorumeno, rožnato in svitlovijoličasto 140, svitlozeleno 155, temnozeleno 168, svitlomodro 198 in za črno 208 stopinj."*⁵⁷

Medtem ko so bile reklame v *Naši gospodnji* iz leta 1910 zelo redke, se je v letih od 1911 do 1913 reklamiralo pogostejše, in sicer vse od orožja, poljedelskih strojev in postelnega perja do Winklerjevih kovčkov iz bičja, ur, blaga za obleke in rute.⁵⁸ Reklame iz leta 1914 so vabljivejše in ne ponujajo le blaga za obleke ampak že gotove modne izdelke: npr. M. Swoboda na Dunaju v eni reklamni ponuja *Barvne flanelaste ženske srajce iz zajamčeno pralne, tople, mehke flanele v krasnih vzorcih pisano in opremljeno z lepimi trimming-čipkami*, v drugi pa isti proizvajalec reklamira *Kompletno moško obleko, moške klobuke 'Kavalir' in moške čevlje iz usnja*. Tovarna čevljev Jožef Vašátko je razpošiljala *vojaške čevlje za hribolazce, čevlje iz konjskega usnja I. kakovosti za gospode, dame in dečke ter najlepše box-čevlje na zadrgo izvrstne kakovosti, elegantne oblike za gospode, dame, dečke in otroke*.⁵⁹

Prvemu slovenskemu modnemu časopisu – *Ilustrovanem modnem listu* –, ki je začel izhajati konec 19. stoletja, je čez več kot dve desetletji sledil še drugi – *Vesna*. Od ostalega ženskega časopisja se je *Vesna* razlikovala po številnih modnih skicah, fotografijah, večjih in slikovitejših reklamah modnih artiklov ter po pogostejših in izčrpnostih člankih o modi. Naj za primer navedem odlomek takega članka: *"Ako kedo trdi, da je moda norost – in to se čuje včasih govoriti ljudi, ki štejejo med inteligenco – velja to le za oni del ljudi, ki usako modo mehanično aplicirajo nase in naj se jim kaka moda podaja kakor kravi sedlo. Moda sama pa ni norost, temveč zrcalo svoje dobe in njene korenine segajo kar najgloblje v vse kulturno življenje tistega časa ..."* In še: *"Reči moramo, da se Slovenkam v celem ni treba sramovati pred zapadnejšimi ženskami, kar se tiče okusa v modi. Izjeme potrjujejo le pravilo. 'Obleke delajo ljudi.' Ne le na videz. Iz načina, kako se kdo nosi, sklepa mo na njegov okus, iz tega na njegovo izobrazbo in njegov značaj. Ako se zmotimo, leže razlogi ponavadi izven dotične osebe: Morda nima ne okusa, ne kulture, nego le krojača ali krojačico s temi lastnostmi, obenem pa dovolj razuma, da točno sledi njihovim nasvetom ..."*⁶⁰

⁵¹ *Naša gospodinja*, 25. maj 1911, št. 5., letnik II., str. 11.

⁵² *Naša gospodinja*, 23. februar 1911, št. 2., letnik II., str. 11.

⁵³ *Naša gospodinja*, 25. april 1912, št. 4., letnik III., str. 12.

⁵⁴ *Naša gospodinja*, 27. junij 1912, št. 6., letnik III., str. 12.

⁵⁵ *Naša gospodinja*, 28. november 1912, št. 11., letnik III., str. 12, 13.

⁵⁶ *Naša gospodinja*, 22. maja 1913, št. 5., letnik IV., str. 9, 10.

⁵⁷ *Naša gospodinja*, 19. marec 1914, št. 3., letnik V., str. 11.

⁵⁸ *Naša gospodinja*, 22. junija 1911, št. 6., letnik II.

⁵⁹ *Naša gospodinja*, 21. maja 1914, št. 5., letnik V., str. 10, 11.

⁶⁰ *Vesna*, oktober-november 1921, št. 4. in 5., letnik I., str. 29-30.

Nenad Plemeniti

DEZERTERSTVO V AVSTRIJSKI VOJSKI V LETIH 1825 – 1830

Splošno o dezertterstvu

Skozi celotno človeško zgodovino, vse od prvih omemb o obstoju vojaštva kot enega izmed temeljev družbene ureditve, je mogoče opaziti pojav, ki spremlja to obliko človeškega delovanja. To je dezertterstvo. Dezertterstvo je samovoljna prekinitev vojaškega služenja z namenom trajnega neizpolnjevanja te dolžnosti. Pojavlja se tako v mirnem kot tudi v vojnem obdobju. Vzroki za dezertterstvo so različni: nesposobnost sprejetja vojaškega načina življenja, propagandni vplivi sovražnika, demoralizacija posameznika zaradi poraza ali izgub, ki jih je doživela njegova enota... Dezertterstvo najbolj neposredno ogroža temelje, na katerih sloni vojaška organizacija. Sproža lahko splošen upad morale v enotah in s tem zmanjšuje njihovo bojno sposobnost. Lahko ogrozi tudi izid bitke ali celo obstoj države. Zato je družba pojav dezertterstva označila za moralno nesprejemljivo dejanje in ga kaznovala.

Tako je že Hammurabijev zakonik določal smrtno kazen in odvzem posesti vsem, ki se niso odzvali pozivu kralja na vojno. V republikanskem Rimu je bil dezertter prekvalificiran v sužnja.¹ Dezertterstvo v frankovski državi se je ocenjevalo kot kršenje zaobljube o vazalstvu in je bilo kaznovano s smrtjo in zaplenbo lastnine. Z nastopom novega veka in najemniških vojsk je delovalo dezertterstvo sprva kot kršenje pogodbe, kasneje pa je prešlo v težko kaznivo dejanje. Dezertterje so usmrtili, šibali ali pa jih pošiljali na prisilno delo. Ščasoma je pojav dezertterstva pripeljal do meddržavnih pogodb, t.i. kartelov, s katerimi naj bi ta pojav preprečevali.²

Avstrijski vojaško-kazenski zakonik iz leta 1855 je ločeval dezertterstvo od samovoljne oddaljitve iz enote. Dezertterstvo je označeval kot samovoljno zapustitev enote, neodzivanje na vojaški poziv, oziroma nepovratak v enoto z namenom traj-

nega izmikanja vojaški službi. Po zakoniku se samovoljna oddaljitve iz enote izvrši, ko je vojak preko noči ali za daljše obdobje zapustil enoto brez predpisanega dovoljenja, ali ko se ni odzval na vojaški poziv, zato da bi se začasno izognil vojaškemu služenju. Dezertterstvo so tudi strožje kaznovali. Dezertter tako ne more za časa življenja niti v primeru smrti upravljati s svojim premoženjem. Odvzeta mu je bila pravica do nasledstva in povrniti je moral škodo, ki jo je povzročil z dezertterstvom. Dezertterji, ki so ostali izven enot do šest mesecev, so bili obsojeni na eno leto dodatne vojaške službe, tisti ki so izostali preko šest mesecev pa na dvakrat toliko kolikor so izostali iz enote, vendar ne več kot tri leta³. Določbe vojaškega kazenskega zakonika iz leta 1855 so sicer mlajše od obdobja, ki ga obravnavam, gotovo pa nekaj prevzemajo po predhodnih predpisih in zakonih.

Upravna ureditev slovenskih dežel do leta 1830

S cesarskim patentom z dne 3. avgusta 1816 je na območju nekdanjih Ilirskih provinc nastala nova upravna enota – Ilirsko kraljestvo. Imela je lasten grb - zlato ladjo z vesli na modrem ozadju – in se delila na dva gubernija. Tržaški gubernij je obsegal Avstrijsko Primorje in tisti del civilne Hrvaške, ki je bil nekdanj del Ilirskih provinc.⁴ Ljubljanski gubernij pa sta sestavljali Kranjska in beljaško okrožje.⁵ Leta 1822 je bila iz kraljestva ločena ilirska Hrvaška in priključena ogrskim deželam.⁶ Z letom 1825 pa je bila v ljubljanski gubernij vpeta še preostala Koroška. Ta gubernij se je delil na ljubljansko, novomeško, postojnsko, beljaško in celovško kresijo, tržaški pa na goriško in istrsko, ter mesto Trst.⁷ Oba gubernija sta bila podrejena neposredno centralnim državnim uradom na Dunaju.⁸

Kresije so se delile na manjše upravne enote, ki so poleg davčne in splošne uprave, spornega in nespornega sodstva, izvajale še nabor. Če je bilo upravljanje nad tako enoto podeljeno s strani države privatnemu gospodstvu, se je ta upravna enota imenovala okrajno gospodstvo (Bezirksobrigkeit). V kolikor se je privatno gospodstvo upravlja-

³ *Idem.*

⁴ *Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Bogo Grafenauer, Ljubljana 1974, str. 215, (-ZSN).*

⁵ *Slovenska zgodovina 1792-1918, Ferdo Gestrin - Vasilij Melik, Ljubljana 1966, str. 45, (-SZ).*

⁶ *SZ, str. 44.*

⁷ *SZ, str. 45.*

⁸ *ZSN, str. 216.*

¹ *Vojna enciklopedija - 2, geslo - dezertterstvo, Beograd 1971.*

² *Idem.*

nju odpovedalo zaradi nerentabilnosti, je država to poverila uradnikom državnega gospostva in se je imenovalo okrajni komisariat.⁹ Tako je bila na Kranjskem sledeča razdelitev:¹⁰

	Okrajni komisariat	Okrajno gospostvo	Mestno gospostvo	Skupaj
Ljubljanska kresija	5	11	1	17
Novomeška kresija	4	13	0	17
Postojnska kresija	3	6	0	9
Skupaj	12	30	1	43

Vojaška ureditev in vojaščina v avstrijskem cesarstvu do leta 1830

Z uvedbo nabornih okrajev v drugi polovici 18. stoletja je vsak polk dobil svoje območje za izpopolnjevanje moštva. Tako je linijski pehotni polk št. 13 dobival okrepitve iz goriškega, gradiškega in postojnskega okrožja, pehotni polk št. 16 iz celjskega, od leta 1808 pa iz mariborskega okrožja, pehotni polk št. 26 iz Koroške, linijski pehotni polk št. 43 iz Kranjske, linijski pehotni polk št. 45 pa do leta 1806 iz mariborskega okrožja. Del rekrutov iz celjskega okrožja je v letih 1806-07 izpopolnjeval pehotni polk št. 41, del vojaških obveznikov iz postojnskega okrožja pa je romal v letih 1801-05 v pehotni polk št. 44. Pehotni polk je v miru štel 2070 vojakov, v vojnem obdobju pa 4476.¹¹ Vojaško služenje je bilo z letom 1773 uzakonjeno na dosmrtno.¹² Iz vojaške obveznosti so bili v tem času in tudi pozneje izvzeti: uradniki, duhovniki, plemiči, dvorni svetniki, višji uslužbeni, meščani deželno knežjih mest in trgov in njih sinovi, obrtniki, če so opravljali svojo obrt, plemiški lakaji, uradniki zemljiških gospostev, župani, sodniki, izobraženci, lastniki kmečkih posestev, njih edinci in prvi sinovi, zeti edinki, delavci v rudnikih in fužinah, dimnikarji in gozdarji, dokler so delali v gozdu in tisti, ki so se odkupili.¹³

Državni sistem, ki je določal dosmrtno vojaško službo, prepoved izseljevanja in poroke obveznikov, je silil mnoge v dezerterstvo. Z reformami Marije Terezije so bili lahko v vojaško službo po-

klicani vsi med 17. in 40. letom starosti.¹⁴ Zaradi vojne nuje so leta 1809 organizirali v avstrijskem cesarstvu domobranstvo, oziroma deželno brambo (Landwehr). V slovenskih deželah je bilo tako oblikovanih štiriindvajset domobrinskih bataljonov.¹⁵ Rok vojaškega služenja je bil za pehoto določen na 10 let, za konjenico na 12 in za topništvo na 14 let.¹⁶ Po Napoleonovem padcu je avstrijski cesar Franc I. leta 1817 izdal novo razdelitev nabornih okrožij. Koroška je postala naborno območje za pehotni polk št. 7, Kranjska za pehotni polk št. 17, Štajerska za pehotni polk št. 47 in Primorska za pehotni polk št. 22.¹⁷ Obrambni dekret z dne 4. avgusta 1827 je vojaško služenje podaljšal na 14 let.¹⁸

17. pehotni polk je bil sestavljen iz treh bataljonov in dveh polkovnih grenadirskih stotnij. Namestitev teh enot kaže naslednja tabela:¹⁹

1 bataljon	1817-20, Ljubljana	1820-22, Italija	1822-31, Ljubljana
2. bataljon	1817-20, Ljubljana	1820-22, Italija	1822-31, Ljubljana
3 bataljon	1817-22, Kranj	1822-23, Celje	1823-31, Novo mesto
Polk gren. stot.	1817-20, Trst	1820-25, Neapelj	

Izvečki o dezertterjih iz omemb v časopisu Laibacher Zeitung iz let 1825 – 1830

Prelistavanje časopisov za obdobje od leta 1825 – 1830 nam odkrije, da z izjemo Laibacher Zeitung, noben časopis ne vsebuje niti najmanjših poročil o vojaških dezertterjih oziroma beguncih. Vendar je celo ta omejen na sezname vojaških beguncev in kartelev,²⁰ ni pa moč zaslediti nobenih omemb glede njihovih aretacij, o kaznovanju in o rokovnjatih.

Sezname vojaških dezertterjev in drugih vojaških ubežnikov so v objavo posredovali posamezni okrajni uradi. Namen in način objavljanja nam razkriva patent o izselitvah, ki je bil izdan 10. avgusta 1784 na Dunaju in ki je bil v letih 1825–30 še vedno v veljavi. To je razvidno iz seznamov dezertterjev, kjer je omenjeni patent ena izmed osnov,

⁹ ZSN, str. 219; *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*, Sergij Vilfan, str. 224, (=GID).

¹⁰ GID, str. 224.

¹¹ *Vojna enciklopedija* – 8, *Geslo Slovenija*, Beograd 1966, (=VE-8).

¹² *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Janez J. Švajncar, Ljubljana 1992, str. 68 (=VV).

¹³ *Idem*, str. 68.

¹⁴ SZ, str. 30.

¹⁵ VE – 8.

¹⁶ VV, str. 69.

¹⁷ VV, str. 75.

¹⁸ VV, str. 69.

¹⁹ VV, str. 75.

²⁰ Kartel je meddržavna pogodba o ravnanju in medsebojni izročitvi vojaških dezertterjev.

po katerih so obravnavali kršitelje vojaške obveznosti.²¹

V 22. členu patent določa, da se mora sezname izseljencev trikrat objaviti v obliki uradnih odlokov v javnem časopisju. Določiti se mora rok za njihov povratek, ki začne teči z dnem, ko je poziv objavljen, s pristavkom o njihovem kaznovanju po preteku tega roka. Ti pozivi veljajo tudi za tiste, ki so odpotovali z dovolilnico, a se po njenem preteku niso vrnili znotraj šestih mesecev. Namen je posredno nakazan v 24. členu, ki kaže, da je oblast hotela k odkrivanju vojaških beguncev pritegniti najširše množice ljudi. Za naznanitev vojaškega begunca je tako predpisala nagrado petih goldinarjev, za prijetje in njegovo izročitev pa dvanajst goldinarjev po osebi. Ta nagrada se je morala izplačati iz dezerterjevega premoženja, v primeru, da ga ta ni imel, pa iz državne blagajne.²²

Oblika seznamov vojaških ubežnikov

Oblika uradnih pozivov vojaškim obveznikom je večinoma sledila enakemu vzorcu. V glavi je omenjen izdajatelj odloka – okrajno gospostvo, okrajni komisariat ali magistrat provincialnega glavnega mesta Ljubljane. Sledi navedba različnih tipov vojaških beguncev, ki v seznamu nastopajo. Ti se delijo na ubežnike iz rezervnih, linijskih enot in enot deželne brambe, odsotne iz enot brez in one z dovolilnico, ubežnike pred vpisom v vojaško evidenco in na ubežnike pred vojaškim naborom.²³

Osrednji del odloka zavzema razpredelnica, ki večinoma vsebuje naslednje karakteristike: a) ime in priimek ubežnika; b) kraj rojstva; c) hišno številko; č) faro; d) rojstno leto ali starost in e) opombe. Primer take razvrstitve nazorno ilustrira delen prepis tabele iz odloka objavljenega v *Lai-bacher Zeitung* št. 87 iz leta 1830:

Ime in priimek	Rojstni kraj	Hiš št	Fara	Starost	Opombe
Michael Schokol	Krška vas	42	Cerklje	19	Brez dovolilnice neznano kje
Martin Mašnig	Gmajna	23	Raka	19	Brez dovolilnice neznano kje
Mathias Duch	Brezje pri Raki	11	Raka	19	Brez dovolilnice neznano kje
Martin Gradischer	Unterdule	20	Bučka	19	Ubežnik pred naborom

²¹ Glej sezname dezerterjev v: *Lai-bacher Zeitung* (=LZ) št. 8, l. 1825 in št. 23, l. 1828.

Dodatno pa lahko seznam vsebujejo točen rojstni datum in poklic,²⁴

Ime in priimek	Rojstni kraj	Hišna št	Rojstni datum	Poklic	Odsoten z – brez dovolilnice
Anton Rupnig	Idrija	101	15. jan. 1808	študent	1
Philip Mackutz	Idrija	259	28. apr. 1808	rudarski vajenec	1
Sebastian Jereb	Gorepeke	3	20 jan 1807	brez	1
Valentin Woschitsch	Idrija	185	8. feb 1807	rudar brez izpita	1

Pod oznako opombe se nahajajo podatki o času pobega in/ali o kraju trenutnega nahajanja ubežnika, oziroma o njegovem trenutnem stanju, kar prikazuje delen izpis iz seznama objavljenega v LZ št. 26, l. 1828:

Ime in priimek	Rojstno leto	Rojstni kraj	Hišna št	Fara	Opombe
Schuschnig Anton	1808	Kamen	22	Kamen	Z zastarelo dovolilnico
Verona Joseph	1808	Kamen	19	Kamen	Z dovolilnico v Gradec
Breschar Michael	1808	Kamen	24	Kamen	Z dovolilnico v Preußburg
Zenka Joseph	1808	Prapret za Kalom	10	Kamen	Z zastarelo dovolilnico
Bremeschar Joseph	1808	Moste	45	Komenda – Sv Peter	8 let neznano kje

V zaključku sledi navedba časovnega roka znotraj katerega se morajo omenjeni begunci priglasiiti uradu, ki je ta odlok izdal. Navedeni so seveda tudi predpisi, po katerih bodo le-ti kaznovani, če se na uradni poziv ne javijo. Lep primer je odlok objavljen v LZ št. 8, l. 1825, katerega zaključek se glasi:

“... s pripombo so poklicani, da se v roku enega leta in dneva osebno pojavijo v tem uradu in opravičijo svoj izostanek iz hiše, zakaj v nasprotnem primeru bodo po brezuspešnem preteku tega roka obravnavani po predpisih patenta o izseljevanju izdanega 10. avgusta 1784, po gubernijski okrožnici izdani 20. junija 1815, št. 6535, in po ostalih predpisih zadevajočih to tematiko.”

²² Arhiv Republike Slovenije, Zbirka patentov – 5, 10. avgust 1784.

²³ Glej primere: LZ št. 97, l. 1825; št. 16, l. 1828 in št. 27, l. 1828.

²⁴ LZ št. 22, l. 1828.

Nato sledi omemba urada, ki je odlok izdal in čas izdaje.²⁵

Nekaj o dezertterjih

Za majhno ponazoritev dezertstva sem naključno izbral okrajno gospostvo Žužemberk. To je dalo v objavo sezname dezertterjev v časopisu Laibacher Zeitung in sicer v številki 1, leta 1825; št. 1 in 96, leta 1826; št. 2 in 3, leta 1828; št. 36, leta 1828, št. 96, leta 1830.

V teh seznamih je navedenih 302 dezertterja. Različnih oseb je samo 186, od teh se jih 66 pojavlja več kot enkrat. Tako je npr. Anton Perko omenjen dvakrat.²⁶ Po prvem seznamu je zabeležen kot ubežnik pred naborom, po drugem pa kot odsoten brez dovolilnice. Ali to pomeni, da se je po prvi objavi javil ali bil pripeljan v vojsko, iz katere naj bi potem zbežal? Pojavlja se tudi vprašanje, kaj je bilo z vsemi vojaškimi obvezniki, ki so bili pozvani s strani urada v seznamu iz LZ št. 1, l. 1826, v naslednjem seznamu v LZ št. 36, l. 1828 pa jih več ni? So se sami javili uradu? Ali so bili ujeti? Ali so v tem času umrli? Ali pa jih uradniki morda niso več evidentirali, oziroma so jih omenjali šele v kasnejših objavah, ki pa jih ta pregled ne vsebuje? Odgovora ni. Ostane le podatek, da se šestinsdeset posameznikov omenja dvakrat ali večkrat. To pomeni, da je bilo v žužemberškem okrajnem gospostvu v letih 1825–1830 35% t. i. "stalnih dezertterjev". Vsi ostali so bili neke vrste muhe enodnevnice. Pri 99 posameznikih je bilo mogoče ugotoviti, kdaj so dezertirali:

leto	1809	1815	1818	1819	1820	1821	1822	1823
število	1	3	5	1	11	9	7	5

leto	1824	1825	1826	1827	1828
število	6	16	4	28	3

Prikazano kaže, da je v letih 1825–30 dezertiralo 51 vojakov, to je 52% vseh dezertterjev z omembo časa pobega.

Med identificiranimi posamezniki je najmočnejše zastopana starostna doba med dvajsetim in tridesetim letom (117 – 62,9%), nato do dvajset let (45 – 24,2%) in med tridesetim in štiridesetim letom (21 – 11,3%). Dva in sicer, Joseph Woben in

Anton Woben, sta bila v času izvršitve dezertstva stara 48 in 46 let. Poleg tega sta izhajala iz iste hiše. Sta bila brata? Označena sta kot odsotna brez dovolilnice.²⁷

Med vrsto begunstva prevladujeta odsotnost iz enote brez dovolilnice (103 – 55,4%) in beg pred naborom (62 – 33,3%). Zelo majhna pa je zastopnost ubežnikov iz rezervnih enot (13 – 7,0%). Ali to kaže, da so bili starejši letniki bolj sprijaznjeni s svojo usodo in zato manj dovzetni za dezertstvo?

Zakonski stan kot kategorija je bil omenjen pri 128 posameznikih in vsi so bili neporočeni.

Rok za samonaznanitev je bil v skladu z direktivami patenta izdanega 10. avgusta 1784 na Dunaju. Variral je med enim letom in šestimi tedni.

Še nekaj o dezertterjih

Vojaški ubežnik je imel dve možnosti glede svojega pobega. Ali se je skrival po domačih gozdovih kot rokovnjač²⁸ ali pa se je napotil v svet. V tem primeru so jih poti vodile izven dežele Kranjske in to večinoma na Štajersko, Koroško, Hrvaško in v Trst. Razmerje med kresijami glede kraja pobega je popačeno, saj ni podatkov za postojnsko kresijo, hkrati pa so podatki nepopolni, ker zajemajo le majhen del vojaških beguncev. Stanje je bilo v letih 1825–30 sledeče:

kresija/kraj	na Štajersko	na Koroško	na Hrvaško	v Trst	Ostalo
ljubljska ¹	21	49	11	20	22
novomeška ¹	4	/	4	/	14
Skupaj	25	49	15	20	36

¹ LZ št. 26, 36, 72, 76, l. 1828, LZ št. 6, l. 1829.

² LZ št. 23, 69, 74, 103, l. 1828, LZ št. 54, l. 1829.

Zelo redko so bežali iz ene kresije v drugo. Nasplošje je bila naznanitev vojaških beguncev s strani deželanov zelo redek pojav, o čemer priča le 140 omemb krajev pobega v letih 1825–30. K večjemu ovaduštvu ni pomagala niti denarna nagrada, predpisana v 24. členu patenta z dne 10. avgusta 1784. Ta je za naznanitev dezertterja določala 5 goldinarjev, za prijete in izročitev oblastem pa 12 goldinarjev nagrade.²⁹ Toda niti ostre kazni niso

²⁷ LZ št. 1, l. 1826.

²⁸ Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Josip Mal, Celje 1929, str. 245.

²⁹ Arhiv Republike Slovenije, zbirka patentov – 5, 10. avgust 1784.

²⁵ Glej primere: LZ št. 14, l. 1825; št. 25, l. 1828; št. 48, l. 1830.

²⁶ LZ št. 1, l. 1825; št. 1, l. 1826.

popravile položaja. Isti patent v 31. členu nazna-
nja, da se mora vsakogar, ki bi karkoli vedel o vo-
jaškem beguncu, pa tega ne bi sporočil oblastem,
kaznovati s prisilnim delom v trajanju več tednov
ali mesecev.

Napotitev vojaških beguncev ne samo izven de-
žele, temveč izven države je bila po seznamih de-
zerterjev silo redka zadeva. Omenjeni so namreč
samo trije, ki so zbežali v tujino. Mathias Debellak
je verjetno postal študent v Milanu,³⁰ Andreas Je-
nitsch³¹ in Jakob Schustaritsch³² pa sta se napotila
celo na Saško. Vsi trije so bili podvrženi tudi čle-
nom kartelov, ki jih je avstrijska država sklenila z
drugimi državami. Tak primer je kartel objavljen v
LZ št. 48, l. 1830, ki je bil sklenjen med avstrijskim
cesarjem in nadvojvodo Badenskim. Namen iz-
kazujeta prva dva člena.

Prvi člen določa, da morata civilna in vojaška
oblast, zlasti pa poveljniki vojaških postojank, ki
so najbližje meji, budno paziti, da ne bi noben
dezterter prešel državnih meja in v drugi državi
dobil zaščito ali pribežališče.

Po drugem členu pa morajo biti zadržani vsi,
kateri služijo v katerem koli rodu vojske, ki so za-
sačeni na ozemlju pogodbene stranke brez us-
treznega potnega lista ali vojaškega ukaza in mo-
rajo biti izročeni z vso vojaško opremo, ki jo je
dezterter prinesel s seboj.

Pregled vseh seznamov dezterterjev objavljenih
v časopisu Laibacher Zeitung v letih 1825 - 1830
kaže, da so bili nekateri posamezniki iz enot od-
sotni tudi deset in več let. Tako je bil Anton Vod-
nig odsoten deset let, oblast pa ni vedela, kje se
nahaja.³³ Lorenz Bokalitsch je bil do leta 1828 že
deset let v Trstu.³⁴ V primeru Bokalitscha se pojav-
lja vprašanje, zakaj kresije niso od sosednjih obla-
sti zahtevale aretacijo te osebe. Verjetno je bilo to
enako težko, kot v lastni upravni enoti, ali pa so te
osebe medtem pridobile status "občana" v novi
kresiji. V obeh primerih kaže, da je bilo dezters-
tvo resen prekršek in da ni zastaral. To nakazuje
tudi kaznovanje za izselitev v patentu z dne 10.
avgusta 1784. Izseljenec (pod to kategorijo so so-
dili tudi dezterterji) je izgubil vse državljske prave-
vice, izgubil je možnost dedovanja in zaplenjeno
mu je bilo vse premoženje, vendar le v primeru,

da ni imel otrok. Takrat so premoženje dobili oni.
Tiste, ki niso imeli premoženja, pa so obsodili na
triletno prisilno delo.

Podatkov o poklicih dezterterjev je v seznamih
izredno malo. Omenjenih je le 297 posamezni-
kov. Poklicno strukturo po posameznih kresijah
prikazuje naslednja tabela:

POKLIC/KRESIJA	ljubl'janska ³	postojnska ⁴	novomeška ⁵	SKUPAJ
barvar		1		1
barvarski pomočnik	1			1
dimnikar		1		1
dimnikarski pomočnik			1	1
rudar		24		24
rudar brez izpita		13		13
rudarski vajenec		1		1
kovač		2		2
rokavičar		2		2
študent	1	6	2	9
krznar		1	1	2
krznarski pomočnik	1			1
knjigovez		1		1
knjigoveški pomočnik	1			1
čevljar		1		1
čevljarski pomočnik	5		1	6
mizarski vajenec			1	1
mizarski pomočnik	1		3	4
pasarski pomočnik	1			1
kmet in sin	6		99	105
hlapec	3		53	56
krojaški pomočnik	4		4	8
klobučar		2		2
klobučarski pomočnik			5	5
pomočnik podkovač			1	1
usnjarski pomočnik	1		5	6
tiskarski pomočnik	1	1		2
ključavničar		2		2
ključavničarski pomočnik		1	1	2
ključavničarski vajenec			1	1

³⁰ LZ št. 36, l. 1828.

³¹ LZ št. 74, l. 1828.

³² LZ št. 54, l. 1829.

³³ LZ št. 26, l. 1828.

³⁴ LZ št. 36, l. 1828.

POKLIC/KRESIJA	ljubljska ¹	postojnska ²	novomeška ³	SKUPAJ
trgovski pomočnik			1	1
pivovar		1		1
irhar		1		1
drvar		1		1
orglar		1		1
učitelj		1		1
pisar			2	2
lovec			1	1
strojar			2	2
kramar			2	2
pepelar			1	1
pisarniški vajenec		1		1
pomoč pri katastru		1		1
sedlarski pomočnik			1	1
pilarski pomočnik	1			1
pekovski pomočnik			1	1
mlinarski pomočnik			1	1
brez poklica		13		13
Cyrgurgie subject	1			1

¹ LZ št. 27, 28, 54. l. 1828, št. 6, 65. l. 1829² LZ št. 18, 68. l. 1828³ LZ št. 18, 23, 28, 69, 74, 90. l. 1828, št. 54. l. 1829, št. 48. l. 1830

Zaključek

V letih 1825 – 1830 je bilo v časopisu Laibacher Zeitung omenjenih 5280 vojaških beguncev (podatek zajema tudi tiste, ki se pojavljajo večkrat). Če bi za osnovo vzeli ugotovitve glede dezerterskega žužemberškega okraja, bi bilo identificiranih približno 1850 posameznikov, od teh naj bi jih v letih 1825–30 dezertiralo okoli 960. Toda tudi ta podatek lahko imamo samo za približen, nikakor pa ne točen, saj so se dezerterski iz teh let lahko pojavili tudi šele v kasnejših seznamih.

Podatki o dezerterskih, ki se nanašajo le na deželo Kranjsko, pa so vendarle nadvse zanimivi. Če namreč veljajo podatki v knjigi Zgodovina slovenskega naroda, ki navaja, da so v 18. stoletju iz slovenskih dežel vsako leto rekrutirali okoli 6000 posameznikov, lahko ugotovljamo, da je bila stopnja dezerterskega na Kranjskem velika.³⁵ Razdelitev dezerterske po posameznih letih in kresijah pa prikazuje naslednja tabela. V njej so zajeti podatki za vse dezerterske, ki jih navajajo sezname v letih 1825 – 1830, všteti so torej tudi tisti, ki so omenjeni večkrat:

kresija/leto	1825	1826	1827	1828	1829	1830
ljubljska	73	334	171	1042	47	178
novomeška	160	296	552	1175	713	215
postojnska	99	8	8	141	58	10

Zakaj je bilo dezertersko najbolj zastopano v novomeški kresiji ni jasno. Prav tako bi bilo govorjenje o vzrokih dezerterske le slepo ugibanje. Dokaj verjetno je k temu pojavu prispevala dolžina vojaškega služenja. Dejstvo je, da je dezertersko obstajalo in je bilo množično. S tem pa se tema še ne sme končati. Raziskati je potrebno še socialne, politične in druge vzroke za ta pojav. S tem bo podoba dezerterske mnogo jasnejša.

³⁵ ZSN, str. 28.

“SPRAVI TO V BISAGO IN GLEJ, DA IZGINEVA”¹

Igor Grdina, Peter Štih: *Spomini Helene Kottanner*; Zbirka Korenine, Nova revija, Ljubljana 1999; 124 strani.

Naslov tega poročila o knjigi sem si sposodil pri gotovo najpopularnejši ubesedovalki celjskega mita – Ani Wambrechtsamer. Ta stavek je namreč položila v usta dvorjanki Heleni Kottanner, izrekla pa naj bi ga nekemu celjskemu vitezu, ki jo je v okrilju teme čakal tiste februarske noči leta 1440, ko je iz dobro varovanega Višegrada pofulila svetoštefansko krono, s katero so na binkošti istega leta kronali negodnega Ladislava Posmrtnika. No ja, ni bilo čisto tako, bistvo je pa poštaričina hči vseeno zadela.

Helena Kottanner je izhajala iz nižjega plemstva. Bila je dvakrat poročena in sicer prvič v Sopronu z mestnim velikašem, po njegovi smrti in dveletnem vdovstvu pa se je nato poročila s precej mlajšim Johannom Kottannerjem, komornikom dunajskega stolnega prošta. V tem obdobju je tudi dobila službo na dvoru Posmrtnikovega očeta Albrehta V. – skrbela je namreč za njegovo hčer Elizabeto.

Njene spominske zapiske so prvič natisnili leta 1846. Leta 1971 pa so spomini doživeli moderno znanstveno izdajo v uredništvu Karla Mollaya. Pri “njenem” pisanju oziroma narekovanju (spomine je namreč pisal šolan pisar) gre za izjemno redke “ženske zapise o moškem srednjem veku”, saj se je, razen v renesančni Italiji, o ženskah tega obdobja zelo malo vedelo (in pisalo). Tudi Kottanneričine zapiske so sprva ocenjevali le z dogodkovno-pričevalne plati, v novejšem času pa so se posvetili tudi sociološkimi momentom njenih spominov.

V svojih zapisih, ki so zelo naklonjeni celjski hiši, se je Kottannerica posvetila obdobju 1439/40, se pravi času od smrti Albrehta V. in rojstva Ladislava Posmrtnika 22. februarja 1440, do njegovega kronanja za madžarskega kralja 15. maja 1440 ter pobega iz Székesfehérvára (Stolni Beli

grad) preko Győra (Raaba) do Soprona. Osrednji del sicer skromnih zapiskov prav gotovo predstavlja s pravo babjo zvijačnostjo in precejšnjo mero korajže izvedena kraja svetoštefanske kroge – relikvije, brez katere bi bil Ladislav na veke vekov samo navaden mulček. Da je bila Kottannerica vse prej kot poslušna ženička in zapečkarica, priča nenazadnje tudi dejstvo, da je našla beseđe za svojega moža Johanna in hčer Katarino, ki sta tudi bila člana kraljevega spremstva, šele tik pred koncem svojih zapiskov.² Kottannerica je s svojimi spomini razen ženskega pogleda na zgodovino osebnosti, pridala k slovenski medievistiki nenadomestljiv vir za preučevanje “evropskega” obdobja Celjskih grofov, sama pa si je že zdavnaj priborila tudi mesto med parnasovskimi obdelavami celjske tematike.³

Slovensko izdajo spominov je založba obogatala z dvema študijama, ki sta ju prispevala Peter Štih in Igor Grdina. Študija Petra Štiha: *Ulrik II. Celjski in Ladislav Posmrtni ali Celjski grofje v ringu visoke politike* (str. 11-51) seznanja bralstvo z zgodovinskim obdobjem vzpona in propada celjske hiše. Nazorno popisuje spretno tkanje niti v najvišje sloje poznosrednjeveške družbe, kamor so se praktično čez noč zavihteli žlahtniči z Žovneka (ženitne zveze s Piasti, Kotromaniči, Luksemburžani), njihovo zbiranje časti in predvsem vpliva ter bogastva. Težišče študije je seveda na boju za Posmrtnikovo varušto, kjer so Celjski segli najvišje, obenem pa tudi najgloblje padli.

Smrt Albrehta V. (1439), moža Ulrikove sestrične Elizabete, še zlasti pa rojstvo moškega potomca po njegovi smrti, je za Celjske pomenilo dar z neba. Do dosega “polnoletnosti”, ki je bila v srednjem veku zelo dogovorna stvar (12, 16 let ali po potrebi) je bilo namreč precej časa, ki bi ga lahko spreten regent čudovito izkoristil za doseganje svojih ciljev. Tega se je zavedalo vse preveč ljudi, zato je okrog kraljevske zibelke maelaga Posmrtnika vladala precejšnja gneča – za skrbništvo so se poleg Celjana potegovali še Habsburžana Friderik V. (III.) in Albreht VI., stanovi pa so v deželo poklicali poljskega kralja

² Na straneh 82 in 83.

³ Takole je o njeni vlogi med begom novopečenega madžarskega kralja proti Sopronu pisala Ana Wambrechtsamer: “... Kottannerica ga je držala v naročju. Ta ženska je od uraga, ne boji se nikogar in na konju sedi trdno in varno kakor na pručki v čumnati. Ta se treh Poljakov ne ustraši.” – Ana Wambrechtsamer, *Danes grofje Celjski in nikdar več*, str. 411.

¹ Ana Wambrechtsamer, *Danes grofje Celjski in nikdar več*, Maribor, 1977, str. 407.

Vladislava II. Jagielonskega, ki naj bi se za dobro mero še poročil z mlado vdovo.

Elizabeta je v tem presežku dušebrižnikov pogosto iskala opore v lokavem in brezkompromisnem bratrancu Ulriku, čigar preblisk sta bila verjetno tako taktična privolitev v poroko z Jagieloncem kot tudi spektakularna kraja svetoš Stefanske krone, pospešeno kronanje trimesečnega kraljevskega pleničkarja in seveda tudi "žrtev", ki jo je Ulrik gotovo "nerad" prevzel nase – varuštvo in zastopstvo malega kralja. Pri slednjem seveda ni šlo brez srditega spopada z ostalimi pretendenti na to čast. Malega sta tako po spopadih najprej dobila v varstvo njegova habsburška sorodnika – najprej Albreht VI., nato pa za precej časa še Friderik V. (III.), dokler ni skrbništvo 1452. prešlo na Ulrika II. Celjskega. Medtem je smrt 1444. pobrala najresnejšega zunanjega pretendenta na ogrsko krono Jagielonca Vladislava II. in že leto kasneje so ogrski žlahtniki Posmrtnika končno priznali za kralja. Že 1443. sta se zbogala tudi Habsburžan Friderik V. (III.) in Ulrik II. – Celjskim je bil priznan nekakšen vedejevski status knezov brez dejanske kneževine, ob izumrtju Habsburžanov pa se jim je nasmihal nesluten vzpon – žalosten konec te zgodbe je seveda občežnan.

Dejstvo, da sta se pomirila oba najmočnejša zunanja pretendenta seveda ni pomenilo, da so se s tem zadovoljili tudi ogrski žlahtniki. Friderikovo, še bolj pa Ulrikovo skrbništvo je seveda dodobra žalilo njihovo čast, zlasti pa čast njihovega voditelja "gubernatorja" Ivana Hunyadija, ki je vedel, da bi si Celjan rad preko Ladislava utrl pot na Ogrsko, potem ko mu je Habsburžan prirezal peruti v avstrijskih deželah. Odkrite sovražnosti so se vsa leta (od 1446. dalje) prepletale z obdobji izsiljenih in s figo v žepu podpisanih premirij. Križarska vojna 1456 je v začetku izgledala kot nov poseg Fortune v Ulrikovo korist – starega Hunyadija je poleti pred Beogradom pobrala kuga, v nasprotju s pričakovanji njegovega sina Ladislava pa je Posmrtnik na izpraznjen položaj Ivana Hunyadija na Madžarskem imenoval Ulrika II. Celjskega. Trdnjava Beograd, ki naj bi kot zrel sadež pristala v Ulrikovih rokah, se je 8. novembra 1456 v hunyadijevski režiji spremenila v smrtno past. Ladislav Hunyadi ni upal iti do konca – Ladislava Posmrtnika je po obljubljeni amnestiji izpustil, kar je čez slabega pol leta plačal z glavo. Posmrtnik je svojega strica Ulrika II. Celjskega preživel komaj za več kot leto dni, leta 1457 je namreč umrl med pripravi na poroko, star komaj sedemnajst let.

In tako so na koncu vsi mrtvi.

Kakorkoli že, upanje ostaja – Igor Grdina v svoji zaključni študiji *Kako se je ohranjal spo-min na nesmrtnne podvige pokneženih grofov Celjskih* (str. 85-121) namreč pove, kje junaki žive naprej tudi potem, ko jih zagrne večni mrak – v delih literatov in zgodovinarjev kakopak. Bolj splošnemu uvodu o ukvarjanju z velikani zgodovine sledi zelo izčrpen pregled del, ki so jih navdahnili mogočni Celjski. Posezimo torej po njih, potem ko smo (večkrat!) prebrali knjižico, ki sem jo pravkar predstavil.

Aleksander Žižek

DOMNEVNO JUDOVSKI RITUALNI UMOR

R. Po-chia Hsia: Trient 1475. *Geschichte eines Ritualmordprozesses*. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1997, 223 str.

Podlaga te knjige je edinstveni zgodovinski dokument, rokopisni protokol sodnega procesa o domnevnem ritualnem umoru, ki naj bi ga zagrešila judovska skupnost v Tridentu na Južnem Tirolskem l. 1475. V srednjem veku je bila močno razširjena predstava, da Judje iz ritualnih vzrokov ubijajo krščanske otroke. Vedno znova je prihajalo do takih krvavih obrekovanj in pogosto so se taki sodni procesi končali z obsodbo in usmrtnitvijo obdolženih Judov.

Trident je bil v tem času manjše mesto in je bilo hkrati s škofijo državno-neposredna kneževina, ki ji je državno in cerkveno načeloval knezoškof, tako da je bilo tudi sodstvo v njegovih rokah. V mesto je bila iz Adiže napeljana voda, ki je tekla po ulicah in skozi kleti hiš po posebnih kamnitih rakah. Ta način dovajanja vode v mesto je imel v procesu poseben pomen. Mesto je bilo narodnostno mešano. Največ meščanov je bilo italijansko govorečih, drugi so govorili nemško. V mestu so bile le tri judovske družine, ki pa so bile sorazmerno velike, ker so po potrebi sprejemale v svoj krog tudi bližnje in daljnje sorodnike. Judje so govorili nemško, le dva ali trije so se sporazumevali tudi po italijansko. Ta jezikovna pestrost je bila v procesu zelo pomembna, saj so morali prevajati kar navzkriž. Glavar (podestá), ki je vodil proces, je znal le italijansko in skoraj nič nemško in so

morali njegova izvajanja zaradi obtožencev in prič prevajati v nemščino, odgovore pa nazaj v italijanščino. Njegov pomočnik, vojaški poveljnik - stotnik - je govoril nemško in skoraj nič italijansko in zopet je sledil ustrezen prevod. Celo hebrejščina je v protokolu zapisana dvakrat, ker so namreč Judje pod prisego morali svoje izjave dati v svojem jeziku. Notar - zapisnikar - je vse to sprti v sebi prevajal in zapisoval v latinščini. Proces je torej moral biti prava jezikovna polifonija, kolikor je niso prevpili kriki mučenih obdolžencev.

Latinsko verzijo protokola so kmalu, kvečjemu leto dni po procesu, ob kampanji za kanonizacijo "žrtve" - malega Simona, o katerem bo tekla beseda, prevedli v nemščino. Ta nemški manuskript je podlaga obravnavanemu delu. Manuskript je nato romal v Württemberg, od tam na Dunaj, kjer je bil od 1615 do 1930 v knjižnici karmeličanskega samostana. Med svetovno gospodarsko krizo, ko so številni dunajski samostani zaradi denarne stiske morali prodajati svoje stare rokopise, je tudi ta protokol šel na avkcijo. Kupil ga je neki zasebnik iz ZDA za svojo zbirko, l. 1988 pa sta ga znana mecena judovske kulture v ZDA Erica in Ludwig Jesselson podarila Muzejski zbirki univerze Yeshiva in je tako lahko postal predmet zgodovinske obdelave.

Obtožba Judov iz Tridenta za umor - obdolžitev, da so ti iz verske mržnje in pogosto tudi za ritualne namene morili kristjane - ni bilo ne prvo ne zadnje obrekovanje Judov v evropski zgodovini. Tridentinska tragedija iz l. 1475 kaže dva osrednja motiva v poznosrednjeveškem antisemitizmu. Prvi motiv je povezava med konstrukcijo krščanskih identitet na eni strani in Judom sovražnih predstav na drugi strani, drugi motiv pa je konvergenca protijudovskih tendenc in ravnanj posvetnih in cerkvenih avtoritet in Judom sovražnih prikazov, ki so jih ustvarjale elite in ljudstvo. Zlasti hostije, ki naj bi jih neverniki - med njimi na prvem mestu Judje - vedno znova skrunili, so povezali z Jezuščkom v izmenljive simbole. Diskurz o zlorabi hostij, Jezusova žrtev, ritualni umor in krščanska kri, zlasti v velikonočnem času, so se morfološko vidno približali. Slike o umoru otroka, sence črne magije in strašna prikazovanja kanibaličnih ritualov, so se zlila v polemični arzenal uradnih cerkvenih spisov, ki jih je bilo mogoče zastaviti proti Judom. Po sv. Bernardu iz Siene so neverniki vsako leto ob istem času ugrabili otročiča in ga tako dolgo metali iz rok v roke, da je umrl. V sosednji severni

Italiji so redovniki, zlasti minoriti, rohneli proti judovskemu oderuštvu.

Tridentinske judovske družine so bile po premoženju in "hišnem štandardu" gotovo nadpovprečne. Prva in tretja družina sta se ukvarjali z denarništvom in zastavljanjem, pri čemer je bila prva v prednosti, ker se je s tem ukvarjala že dlje časa, tretja pa je bila na slabšem, ker se je priselila šele pred nekaj leti. Glava druge družine je bil uspešen očesni zdravnik. Trident je bil v drugi polovici 15. stoletja majhno obrtniško-trgovsko, pa tudi še kmečko mesto, v katerem je bilo dosti zastopnikov nižjih družbenih plasti (hlapcev, dekel, dninarjev, obrtnih vajencev in pomočnikov) in so zato judovske družine še toliko bolj odstopale navzgor. Na splošno so bili odnosi med Judi in domačini, vsaj na površju, dobri, obstajali pa so spori med dvema ali tremi domačini iz te nižje plasti, v katere so se Judje zapletli proti svoji volji, in so imeli pozneje v procesu velik vpliv.

Naposled začnimo s tragičnimi dogodki. Na veliki petek 24. marca 1475, po cerkvenih obredih, se je dninar Andreas Unferdorben obrnil na škofa in mu povedal, da je izginil njegov dveinpolletni sinček Simon. Iskati so ga začeli brez uspeha že prejšnji večer. Škof je ukazal glavarju, da naj njegovo osebje preišče judovske hiše. Že s tem je bil dan namig, v katero smer se bodo razvijali dogodki. Hiše so preiskali, vendar niso našli ničesar.

Kuhar prve judovske družine pa je v soboto, v času pred večerjo odkril v kleti, v bazenu, v kate-rega je od zunaj po kamnitih žlebovih pritekala in odtekala voda, nek plavajoči predmet, ki se je izkazal kot truplo malega otročička. To je v judovskih družinah (hiši dveh družin sta bili sosednji, tretja pa je bila le malo oddaljena), povzročilo strašno razburjenje, ker so se zavedali, kaj bo iz tega sledilo, ker jim je pač nekdo hotel naprtiti ritualni umor. Judovski očesni zdravnik, ki pa je vendarle bil zdravnik, je truplo pregledal in menil, da je deček utonil, rane na truplu pa so nastale zaradi udarjanja in drgnjenja ob kamnite žlebove, ki so bili napeljeni med hišami in po kleteh. Poseben pomen je imela pozneje neznatna ranica na dečkovem penisu, za katero je omenjeni zdravnik menil, da je lahko nastala zaradi vboda kakega trna, pozneje pa so to razlagali kot poskus obrezovanja krščanskega dečka.

Po posvetu judovske skupnosti, so o najdbi obvestili glavarja. To dejstvo so pozneje v procesu

povsem zanemarili. Truplo sta nato pregledala dva tridentinska, Judom nenaklonjena zdravnik, ki sta bila mnenja, da deček ni utonil, ampak je umrl v četrtek ali petek in bil dva dni v vodi. Tudi dejstvo, da so hišo preiskali brez uspeha že v petek, ni nič pomagalo. Vse judovske moške (19) so aretirali, tudi dva, ki sta bila le na obisku na svoji poti skozi Trident, pozneje še štiri ženske. Škof je odredil, da so truplo prenesli v cerkev sv. Petra in ga tam dali na pare. Trupla, baje na zahtevo meščanov, škof ni dovolil pokopati, tudi ko je že povsem razpadalo in strašno smrdelo, kar pa so zanikali in trdili, da je truplo povsem ohranjeno in da razširja prave vonjave. Judovske osumljence so po aretaciji vpričo trupla zasliševali in to naj bi začelo krvaveti. Po starem prepričanju naj bi truplo v navzočnosti morilca začelo krvaveti. Tako naj bi bil dobljen dokaz.

Trident se je spremenil v pravi čarovniški kotel, sovraštvo do Judov je izbruhnilo na dan z vso silo. Zasliševali niso le osumljencev, temveč so sprejemali izjave vsakogar, ki je vedel kaj povedati. Neka ženska je pričala, da se je v petek ob treh popoldne (Jezusova smrt!) pogovarjala z znanko pred obravnavano judovsko hišo in je iz nje slišala otroško jokanje in ihtenje, ki ga je po glasu spoznala, da je Simonovo. Neka ženska je povedala, da ji je pred leti izginil sin Joachim, ki so ga iskali povsod, tudi v glavni judovski hiši, vendar zaman. Naposled ga je sama našla v drvarnici te hiše, skritega pod lesenim zabojem. Deček je bil sicer povsem nepoškodovan, vendar je čez dva meseca umrl. Za judovsko stvar je bil poguben nek konvertit, ki je pred leti prestopil v katoliško vero.

Novica o ritualnem umoru se je bliskovito širila po bližnji in daljnji okolici v severne nemške in južne italijanske dežele. Glavar je v prepričanju, da gre za ritualni umor in iz predsodkov do Judov, odredil v sodnem procesu mučenje - torturo. Najprej so to izvajali pri služabnikih, nato pri srednje pomembnih družinskih članih in nazadnje pri gospodarjih. Tortura je v zapisniku opisana z vsemi podrobnostmi, česar seveda ne moremo navajati. Judje so se junaško branili, vendar je bilo vse zaman.

Krajevni škof Hendersbach, v mlajših letih tajnik Habsburžana Friderika III. in vrstnik poznejšega papeža Pija II. Eneja Silvija Piccolominija, ki je pri nas znan predvsem kot hud nasprotnik Celjskih grofov oz. knezov, je bil Judom pripisane ritualnega umora seveda vesel, enako kot

drugi škofje v podobnih primerih. Škofija je dobila novega mučenca, kar je bilo v tistih časih zaželeno, lahko pa bi (in je) postalo denarno donosno. Na priprošnjo malega Simona naj bi se takoj začeli vrstiti čudeži, v nekaj tednih kar 129. Škof je kmalu prevzel sodni proces v svoje roke, ker je bil tudi posvetni knez. Seveda je o tem dogodku obvestil vse pomembne osebnosti in tako tudi papeža.

Vodstvo Cerkve (papež Inocenc) pa je procese zaradi ritualnih umorov prepovedalo že leta 1247. Podobno je deloval tudi tedanji papež Sikst IV. (1471-1484) in je kot svojega odposlanca poslal v Trident svojega zaupnika, ventimiglijskega škofa Baptista dei Giudici, da bi raziskal tridentinski primer. Ta je brž ugotovil, da pri smrti dečka Simona ni šlo za ritualni umor, pač pa za navadni umor, ki ga je morebiti storil celo oče. Krajevni škof ga je seveda peljal v cerkev, kjer je še vedno ležalo nepokopano truplo in je razširjalo tak smrad, da je moral cerkev takoj zapustiti, da ne bi bruhal. Ker pa odposlančeve nenaklonjenosti do škofove verzije dogodka ni bilo mogoče uspešno prikrivati, mu je škof nagal, kolikor je le mogel, kar ni bilo težko, ker je bil škof tudi posvetni knez in je proces spadal v njegovo posvetno pristojnost, v katero pa odposlanec, kot papežev zastopnik, ni smel posegati, ostati je moral le na cerkvenem področju. Odposlanec je zaslišal nekaj prič in dognal, da so te domnevne čudeže opisovale na lažniv, goljufiv in zavajajoč način. Škof pa mu je preprečil stik z zaprtimi Judi. Odnos med krajevnim škofo in odposlancem se je tako zaostril, da je ta Trident kmalu zapustil, saj so mu grozili celo s smrtjo. Nadaljeval pa je s svojim delom v Roveretu, mestecu, ki je približno 25 km oddaljeno od Tridenta, vendar že na beneškem ozemlju. Tu je apostolski odposlanec užival zaščito beneškega doža. Zaslišal je še nekatere ljudi, naposled pa poročal v Rim o svojih dognanjih. Isto je storil seveda tudi tridentinski škof in Habsburžan Sigismund iz Innsbrucka, ki si je lastil nekakšno pokroviteljstvo nad tridentinsko kneževino. Ta je bil prvotno proti tridentinskemu procesu, pozneje pa je spremenil svoje stališče. Toda papež je ostal na odposlaničevi strani in je celo naložil beneškemu dožu, da mora zaščititi Jude na svojem ozemlju. Judovske občine na Beneškem so začele z intenzivno agitacijo za rešitev tridentinskih Judov, redovniki minoriti pa so še povečali svojo gonjo proti Judom. To je povzročilo v severni Italiji precejšen nemir. Medtem so v Tridentu usmrtili vse judovske moške, ženske pa prisilno krstili.

Naposled je papež imenoval kardinalsko kongregacijo (komisijo), v kateri je bilo šest kardinalov. Ta je naposled sprejela neko kompromisno stališče, da je bil proces pravno pravilen, da pa mora krajevni škof prepričati vsak svetniški kult Simona. To se seveda ni zgodilo. Simonov kult se je intenzivno širil po laških in nemških deželah, pri že omenjeni Petrovi cerkvi v Tridentu so v njegovo čast prizidali stransko kapelo. O njem so pisali pisatelji, teologi so sestavljali hagiografije, opevali so ga pesniki, celo nek Italijan iz Istre, upodabljali so ga likovni umetniki, mesta so mu postavljala spomenike. L. 1588 ga je papež Sikst V. (1585-1590), v jeku protireformacije, proglasil za blaženega.

O tridentinskem ritualnem umoru in Simonovih čudežih je nastala obilna literatura, ki pa je bila razdeljena strogo *pro et contra*. Vendar je naposled le prevladalo kritično stališče, da je bilo razen konkretne smrti malega Simona, vse drugo izmišljeno. Po drugem vatikanskem koncilu je bil Simonov kult s papeškim dekretom l. 1965 odpravljen. Posmrtni ostanke so odstranili iz cerkve in jih prenesli na pokopališče. Temu se je seveda morala podrediti krajevna škofija.

Obravnavana knjiga je izredno zanimiva, ker nam prav študijsko kaže antisemitizem v srednjem veku, v bistvu pa ne le nasprotovanje do ljudi druge vere, temveč do manjšincev sploh. Pomor tridentinskih Judov je seveda v majhnem obsegu podoben zdajšnjemu etničnemu čiščenju na Kosovu, le da ni prav verjetno, da bi kaka žrtev tamkajšnjih strahot dosegla (vsaj začasno kakor Simon) čast oltarja.

Jože Maček

PRAVICA PRVE NOČI

Alain Boureau: *Das Recht der ersten Nacht*. Zur Geschichte einer Fiktion. Aus dem Französischen von Rainer von Savigny. Artemis und Winkler Verlag Düsseldorf und Zürich, 1996, 381 str.

Knjiga obravnava zelo zanimivo in ne malo žgečkljivo tematiko domnevne "pravice prve noči" (*ius primae noctis*), ki naj bi jo imeli zemljiški gospodje v srednjem veku do svojih podložnic po poroki. Kot izhaja že iz naslova, pisec te knjige označuje omenjeno pravico kot fikcijo. Seveda trditev ni izrečena apodiktčno, temveč kot

rezultat zelo skrbnega in kritičnega raziskovalnega dela. Takoj pa je treba poudariti, da se raziskave nanašajo na Francijo, čeprav stanje tudi drugod najbrž ni bilo bistveno drugačno.

Pri problematiki *ius primae noctis* je glavna težava v tem, da za obdobje, ko naj bi bil ta pojav najbolj razširjen - visoki srednji vek - skorajda ni nobenih virov, s katerimi bi bilo mogoče omenjeno pravico enoznačno tolmačiti kot spolno dejanje, temveč prej kot neko dajatev zemljiškemu gospodu ob sklenitvi zakonske zveze njegove podložnice. Zanimivo je tudi, da so ta pojav zgodovinarji in pravniki obravnavali nekako v valovih. Sorazmerno zelo intenzivno v letih pred francosko revolucijo (1789) in v letih 1854-1882. Vedno pa sta obstajali dve struji. Prva je zagovarjala obstoj tega pojava, druga ga je zanikala. Pomembnejši zgodovinarji novega veka so ga večinoma zanikali, drugi, predvsem krajevni in publicistično usmerjeni zgodovinarji so pritrjevali njegovemu obstoju.

Največ se je o "pravici prve noči" pisalo ali vsaj aludiralo nanjo v romanih in drugih književnih vrstah, zlasti v takih besedilih, ki so skušala, kolikor je le bilo mogoče očrtni fevdalni družbeni red in so omenjeni pojav vključila v arzenal orožja proti zemljiškim gospodstvom in osebnim odvisnostim pred propadom fevdalnega družbenega reda. Vsem je znan predrevolucionarni pomen Beaumarchaisove Figarove svatbe. Očitno je bil spomin na to "pravico" tedaj, kot tudi še danes, vedno na voljo, hkrati pa zelo izmuzljiv, da ga ni bilo mogoče trdneje zajeti in opredeliti. Tam, kjer bi ta spomin ali navedbo najbolj pričakovali, npr. v satirični verzifikaciji ali pri tako znamenitih nasprotnikih fevdalnega reda, kot je bil Rabelais, ju sploh ni.

Z opisom domnevne "pravice" zemljiškega gospoda, da prvo noč po poroki preživi z nevesto, naj bi se prestavili daleč nazaj v barbarski srednji vek, ko je bila dana gospodu možnost, da dejavno poseže v prvinsko področje samoodločbe podložnic - v odločanje o lastnem telesu in izbiri zakonskega druga. To "dejstvo" je nepreverjeno prešlo kot zanimiv delček v splošno vednost oz. znanje in so ga številni učitelji in časnikarji do našega časa povzemali in širili naprej. Zlasti pri svobodni izbiri zakonskega druga pa projiciramo novejšo pravico v preteklost, ki pa jih domala ni poznala. Saj so še do začetka tega stoletja starši izbirali svojim otrokom (tako hčeram kot sinovom) take zakonske partnerje, ki so ustrezali nji-

hovemu stanu in premoženju. Svobodno izbiro so imeli le proletarci, kolikor so jim gosposke sploh dovolile sklenitev zakonske zveze.

Zanesljivega izhodišča in oporišča za raziskavo "pravice prve noči" ni in se je zato pisec lotil raziskav tako, da se je najprej potopil v jezikovno preteklost in je po starih leksikonih in slovarjih skušal ugotoviti, kdaj se je pojem *ius primae noctis* pojavil in v njih ohranil, nato pa je preverjal ustrezne listine, ki so jih raziskovalci pred njim že obdelali, njihove izsledke kritično ovrednotil ter večinoma preinterpretiral.

Prvič se pojavi pojem, ki bi nekako ustrezal "pravici prve noči", v 16. stoletju v francoskem slovarju Petit Robert, in sicer kot *cuissage* (16. stol., od *cuisse* - bedro, stegno) *fevd.* s poznejšim francoskim izrazom *droit de cuissage*. Dostavek *fevd.* po definiciji v istem slovarju nakazuje srednji vek, čeprav je izraz nastal šele v 16. stoletju. Nato avtor razlaga, da po drugih slovarjih pomeni *cuissage* le namig na običaj, da nekdo (zemljiški gospod?) položi nogo na poročno posteljo. *Droit de cuissage* je torej novejši izraz. Prvič je naveden v Diderotovi enciklopediji l. 1755 in v nekem Voltairovem esejju l. 1756. Zdi se, da je *droit de cuissage* obstajal le v jeziku. V pretirano sramežljivem 19. stoletju so omenjeni pojem zastrli z latinizirano obliko *ius primae noctis*. Za temi jezikovnimi okopi pa se skriva temeljna negotovost o realnosti te pravice, o njej se namreč ne ve nič gotovega.

Pomembni zgodovinarji srednjega veka so se tega vprašanja izogibali. Celo znameniti Marc Bloch je v svoji Zgodovini srednjega veka (1939-1940) tvegale namig na to pravico in je pisal o fevdalni prisili, ki je bremenila sklepanje zakonske zveze podložnikov. V sedanjem francoskem zgodovinopisju pa se zarisuje mnenje, da ta "pravica" v resnici ni obstajala in da njeno navajanje izhaja iz zamenjave z dajatvami, do katerih je bil upravičen zemljiški gospod v primerih, ko so se njegovi podložniki poročali in odhajali v druga zemljiška gospodstva.

Avtorjev namen je bil ugotoviti, kakšne dimenzije je imel obravnavani monsturni v zgodovini fevdalizma v vsakdanjem življenju. Širši pomen pa naj bi njegova raziskava imela tudi zato, ker je v preteklosti *ius primae noctis* rabil kot dokaz kako sramoten je bil fevdalni družbeni red. Ugotovilo naj bi se, koliko je na tem resnice. Naposled nam postavlja trdovratno preživetje te

"pravice" v jeziku nadaljnje vprašanje kaj sestavlja v mentaliteti in zgodovinopisju predstavo o srednjem veku? *Ius primae noctis* spada med tiste entitete, ki podobno kot tomizem, hierarhija, fevdi, predstavljajo v sebi sklenjeno srednjeveško preteklost in jo predpostavljajo kot samo po sebi razumljivo. Nedvomno je seksualna vsebina "pravice prve noči" veliko prispevala k njemu preživetju in nadaljnjemu življenju v spominu. Običaj je fascinanten v svoji popolni drugačnosti, ker daje obliko fantomu institucionalnega juridičnega soglasja. Formalni značaj te "pravice" nas očara ravno z radikalnim preobratom naših vrednot. V besedni obliki se povezuje slovesna resnost prava s spotakljivo lahkotnostjo seksualne folklore. Toda preživetje "pravice prve noči" v spominu je mogoče razložiti s tem, da je postala prispodoba srednjeveškega oz. barbarskega. S tem pojmom je povezana ideja o barbarstvu.

Ker seveda ni na voljo dovolj prostora, da bi sledili avtorjevim podrobnim izvajanjem in dokazom, smemo torej povzeti. *Ius primae noctis* v srednjeveški Franciji ni obstajal. Niti eden od argumentov, niti eno samo dejstvo, ki je bilo nakazano, izraženo kot dokaz, ali je bilo uporabljeno kot orožje na tem bojnem polju, ni zdržalo preizkusa. Kadar koli je v posameznih primerih pri preverjanju bil osvetljen tudi kontekst (kolikor ni sploh šlo za ponaredbo ali napačno razumevanje), je avtor naletel na čiste od diskurza odvisne učinke: podtikanje iz taktičnih razlogov, pripisovanje krivde kot del neke strategije, gobezdavost zaradi ustrahovanja in podobno. Toda teh enostranskih izjav niso nikoli jemali zares, ostale so brez najmanjših pravnih ali resničnih učinkov. Kjer so pripisovali krivdo in uveljavljali zahteve, diskurz nikoli ni bil v zvezi z realnostjo.

Avtor pripisuje Cerkvi izreden vpliv pri onemogočanju "pravice prve noči". Zakonski stan je bil v srednjeveški Evropi najsvetejše mesto individualne svobode. Cerkev je kot osrednja normativna instanca že zelo zgodaj odpravila vse omejitve glede sklepanja zakonske zveze med podložniki in je dosegla, da je soglasje med zakonskima partnerjema dobilo zakramentalni značaj, kar je bilo v 12. stoletju posvečeno z uvedbo zakona kot zakramenta. Pravice, ki bi temu načelu nasprotovala, ni bilo mogoče formulirati. Če pa pravica ni izražena z besedami, ne obstaja. Le tako imenovanim kronskim juristom je z zagrizenim delom od 16. stoletja naprej us-

pelo prepričati ljudi, da obstaja pod pravom še neko psevdopravo, običajno pravo, ki daje prostor najhujšim izrodkom, če ni podvrženo nika kršnemu državnemu nadzoru. V resnici je bil *coutume* avtentično pravo, ki je bilo podvrženo institucionalnemu nadzoru. Celo seigneurialne "pravice", ki pravzaprav niso imele juridičnega statusa, so priznali šele po preverjanju.

Pred nami je torej zelo dragoceno delo, ki smo ga mogli prikazati seveda le v obrisih. Menim pa da povezovanje preteklosti s sedanjostjo za vsako ceno ni smiselno. Avtor povezuje *ius primae noctis*, čeprav zelo na rahlo, s sedanjim spolnim nadlegovanjem na delovnem mestu, predvsem v Franciji in ZDA, kar menim, da ni utemeljeno.

Jože Maček

KAKO JE PRIŠLO DO "LOČITVE DUHOV" NA HRVAŠKEM

Mario Strecha, *Katoliško hrvatsvo. Počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897. – 1904.)*; Barbat; Zagreb, 1997, 259 strani.

Za razliko od slovenskih zgodovinarjev, ki so razvoj političnega katolicizma v obdobju habsburške monarhije obdelali že v relativno velikem številu del, hrvaška historiografija temu vprašanju ni posvečala tolikšne pozornosti. V zadnjih letih pa je opaziti naraščanje zanimanja hrvaških zgodovinarjev za omenjeno problematiko. Pri tem predstavlja knjiga Maria Streche nedvomno eno temeljnih del na tem področju.

Strecha uvaja v razpravo o političnem katolicizmu na Hrvaškem nov izraz – "katoliško hrvastvo". Z njim označuje ideologijo, ki je propagirala katolicizem kot mobilizacijsko silo hrvaške nacionalne integracije. V knjigi je podrobno obdelano obdobje na prelomu stoletja, ko se je ideologija katoliškega hrvastva začela uveljavljati, zlasti z delovanjem sarajevskega nadškofa Josipa Stadlerja, urednika časopisa *Katolički list* Stjepana Korenića in krškega škofa Antona Mahniča.

Avtor začenja knjigo z obširnim poglavjem, v katerem analizira značilnosti političnega katolicizma v Zahodni in Srednji Evropi. Pri tem se opira na zelo širok izbor literature, kar bralcu omo-

goči, da lahko genezo katoliškega hrvastva primerja z razvojem drugod. Ravno ustrezna umestitev hrvaškega političnega katolicizma v avstro-ogrski in širši evropski prostor je ena glavnih odlik Strechovega dela. Geslo znamenitega djakovskega škofa Strossmayerja "Vse za vero in domovino" je naslov drugega poglavja, v katerem avtor prikaže različne idejne tokove znotraj hrvaškega političnega katolicizma v drugi polovici 19. stoletja. Pri tem podrobno opredeli razlike v odnosu do hrvaškega nacionalnega vprašanja med liberalnim katolicizmom Strossmayerjevega tipa in katoliškim hrvastvom. Iz Strechovih raziskav izhaja, da so zastopniki liberalnega katolicizma v katoliški veri sicer videli duhovni temelj hrvaške nacionalne ideologije, vendar so menili, da lahko mobilizacijsko vlogo odigra tudi (s krščanstvom prežeti) liberalizem, kar pa katoliško hrvastvo ni dopuščalo. Geslo privrženecv katoliškega hrvastva je bilo "Mi smo Hrvati in katoliki!", kakor je tudi naslov tretjega poglavja v Strechovi knjigi. Tako je namreč v svojem govoru na prvem hrvaškem katoliškem shodu leta 1900 v Zagrebu navedel občinstvo nadškof Stadler, ki je imel po Strechovem mnenju ambicije, da na čelu prenovljenega hrvaškega katoliškega gibanja postane "novi Strossmayer". Katoliško hrvastvo je kmalu nato doživelo hud udarec, ko hrvaškemu episkopatu zaradi mlačne politike vatikanske in avstrijske diplomacije ter ob nasprotovanju črnogorske ni uspelo v naziv hrvaškega Zavoda sv. Hieronima v Rimu vnesti hrvaškega nacionalnega imena. S tem je bil po Strechovem prepričanju v očeh hrvaške javnosti razbit mit o Vatikanu kot velikem zaščitniku Hrvatov, kar je imelo usodne posledice za razvoj hrvaškega političnega katolicizma. Šele, ko se je leta 1903 z glasilom *Hrvaška straža* bolj aktivno vključil v hrvaško politiko škof Mahnič, je katoliško hrvastvo ponovno lahko prešlo v ofenzivo. S prikazom idejnih nazorov Mahniča, ki je po "kranjskem modelu" tudi na Hrvaškem poskušal uveljaviti "ločitev duhov", Strecha zaključuje svojo knjigo.

Strechova knjiga je na Hrvaškem izzvala živahno diskusijo in vzbudila precej pozornosti, medtem ko smo jo pri nas kar nekako "spregledali". Vseeno mislim, da velja nanjo opozoriti, saj gre za resno znanstveno delo, ki je za slovenske zgodovinarje zanimivo tako zaradi prikaza Mahničevega delovanja na Hrvaškem kakor tudi zaradi drugih primerjav z razvojem političnega katolicizma pri Slovencih.

Andrej Rahten

NOVA MONOGRAFIJA O STJEPANU RADIĆU

Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Zagreb, 1998; 383 strani.

V hrvaški politični zgodovini 20. stoletja zavzema Stjepan Radić (1871-1928) prav posebno mesto. Med hrvaškimi zgodovinarji zanimanje zanj nikoli ne pojenja. Na vrh hrvaškega političnega Olimpa je Radić stopil v času Kraljevine SHS, v zgodovino pa je odšel kot svojevrsten tragični junak hrvaškega boja proti velikosrbski ideji. Nova monografija izpod peresa Branke Boban nam prikazuje Radićev idejni razvoj v avstro-ogrskem obdobju, ko še ni bil "številka ena" hrvaške politične scene, ampak se je na njej šele uveljavljal.

Ena od posebnosti knjige Bobanove je v tem, da sploh nima klasičnega uvoda, ampak avtorica kar takoj preide "na stvar", namreč na prikaz hrvaške politike na prelomu stoletja in opis Radićevih mladih let. V drugem poglavju nam nato opiše Radićev vstop v politiko in vpliv aktualnih evropskih idejnih tokov na njegovo miselnost, nakar sledi njegova "zrela faza v izgradnji ideologije", ki jo avtorica zameji z letnicama 1905-1914. Kako je Radić udeležal svoja načela v hrvaški politični praksi v desetletju pred prvo svetovno vojno, izvemo v četrtem poglavju. Zadnji del predstavlja ekskurz o Radićevem videnju "pravičnejše svetovne ureditve". Po mnenju Bobanove so se glavne poteze Radićevega "demokratskega nacionalizma" izoblikovale že do leta 1914, zato obdobja prve svetovne vojne ne obravnava.

Radić ni bil eden tistih politikov, ki togo vztrajajo pri določenih nazorih, ampak jih je vseskozi prilagajal aktualnemu političnemu položaju.

Oprt na socialno bazo, ki jo je sestavljalo kmečko prebivalstvo, je gradil svojo politiko po načelih "demokratskega, kulturnega, humanega nacionalizma". Menil je, da je potrebno boj za narodne pravice povezati z bojem za socialne, gospodarske in kulturne pravice najširših ljudskih slojev. Kot izhaja iz ugotovitev Bobanove, je Radić v demokratskem nacionalizmu videl sredstvo proti zlorabi nacionalne ideje bodisi v smislu diskriminacije pripadnikov drugih narodov bodisi z militarizmom pogojenih želja po osvajanju tujih ozemelj.

Hrvaško nacionalno vprašanje v habsburški monarhiji je Radić vseskozi obravnaval v povezavi z narodnopolitičnimi zahtevami drugih slovanskih narodov. Bil je tipičen avstroslovist, ki je pričakoval, da bo prišlo do preureditve Avstro-Ogrske v federacijo enakopravnih narodov. Kot ugotavlja Bobanova, je Radić predvideval državnoopravno združitev južnoslovanskih dežel v okviru monarhije v posebno enoto. Hrvaška naj bi po njegovem mnenju prevzela vlogo neke vrste "jugoslovanskega Piemonta", saj naj bi se okoli hrvaške "troedine kraljevine" združile tudi slovenske dežele skupaj z Bosno in Hercegovino ter Vojvodino. Radić je veljal za odločnega zagovornika trdnega sodelovanja avstro-ogrskih južnih Slovanov s Srbi v kraljevini na gospodarskem in kulturnem področju. Obenem je vseskozi izstopal s svojimi opozorili o nevarnosti velikosrbske ideje, vendar je v končni fazi moral spoznati, da njenega razmaha ni mogoče preprečiti.

Knjiga Branke Boban nam daje odličen vpogled v Radićevo miselnost. Spisek literature in virov, ki jih je avtorica vključila v raziskave, je resnično impresiven. Tako tudi nekoliko površno napisano kazalo osebnih imen (Ivan "Šušteršič" je bil res prvak stranke slovenskega političnega katolicizma, ampak "slovenski biskup" pa le ni bil) ne more spremeniti dejstva, da gre za kvalitetno znanstveno delo.

Andrej Rahten

UDK 821.163 6.09 Prešeren F. : 929
929 Prešeren F. : 811.163 6.09
811.163 6 P

GRDINA Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

PREŠEREN PRED PREŠERNOM

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 5

Literarna veda je doslej poudarjala samo izjemnost pesniškega opusa Franceta Prešerna (1800-1849) v razmerju do del slovenskih pesnikov s konca 18. in začetka 19. st. Vendar nadrobnejši pregled pokaže, da obstaja možnost Prešernovih navezav na verifikacije Urbana Jarnika (1784-1844). Prešernov miselni svet, za katerega je značilen romantični razkol med naturo in kulturo, pa je upesnjen že pri Stefanu Modrinjaku (1774-1827).

UDK 67/68(497.4)*18" : 94(497 4)
94(497.4)*18" : 67/68

PANČUR Andrej, mag. zgodovine, Inštitut za novejšo zgodovino,
Kongresni trg 1, SLO-1000 Ljubljana

OBRтна SVOBODA NA ZATOŽNI KLOPI

Konservativni nazori o obrtništvu v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 23

Po razglasitvi obrtne svobode leta 1859 se je med obrtniki hitro pojavilo nezadovoljstvo nad novimi razmerami. S tem je postal boj proti liberalni obrtni svobodi eden temeljnih kamnov takratnih konservativnih nazorov. Kljub temu, da je bila dejanskost pogosto milejša od prikazanih kriznih razmer v obrtništvu, so ljudje večinoma verjeli v nujni propad obrtništva v razmerah obrtne svobode. Konservativci so z reformami na vsak način hoteli preprečiti takšen tok dogodkov, pri čemer so hoteli vzpostaviti staro (čehovsko) stanovsko družbo v modernizirani obliki. V prvi vrsti so zato zahtevali, da naj bo lahko obrtnik le tisti, kateri se je obrtništva izučil in naj bo vsak obrtnik član obrtne zadruge s širokimi pristojnostmi.

UDK 929 Glaser K. : 94(497.4)*1880/1901"
94(497.4)*1880/1901" : 929 Glaser K.

CVIRN Janez, izredni prof., dr., Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta,
Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

NAJBOLJ ŽALOSTEN JE OSTUDNI LOKALPATRIOTIZEM (ali zgodba o nesrečnem štajercu)

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 14

Filolog in prvi slovenski doktor indologije dr. Karel Glaser (1845-1913), ki je v letih 1880-1901 služboval kot gimnazijski profesor v Trstu, se - kljub napotom - v slovenski tržaški meščanski družbi nikakor ni mogel uveljaviti. Eden izmed razlogov zato je tičal v močnem "lokalpatriotizmu" tržaških Slovencev, ki so v Glaserju, po rodu iz Hoč pri Mariboru, videli pritepenca.

UDK 741.5(497.4)*19"
94(497.4)*19" : 741.5

GLOBOČNIK Damir, mag. umetnostne zgodovine,
Langusova ul. 29, SLO-4240 Radovljica

SIMPLICISSIMUS NA SLOVENSKI NAČIN

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 44

Karikature, ki so jih za satirične liste, Jež (1902-1909), Škrat (1903-1905) in Oso (1905-1906) risali Gvidon Birolla, Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Fran Tratnik in Mitja Zarnik, so nastale pod vplivom karikatur in ilustracij v popularnih nemških in avstrijskih satiričnih listih (npr. Simplicissimus, Die Musketiere, Der wahre Jacob, Der liebe Augustin idr.). Osa si je s Simplicissimusom delila tudi antiklerikalno usmeritev.

UDC 929 Glaser K. : 94(497.4)*1880/1901"
94(497.4)*1880/1901" : 929 Glaser K.

CVIRN Janez, Ph. D., Associate Professor, History Department, Faculty of Arts,
Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

DETESTABLE LOCAL PATRIOTISM IS THE SADDEST (or the Story of an *Unhappy Styrian*)

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 14

Despite his efforts, a philologist and the first Slovene doctor of Indian studies, Dr Karel Glaser (1845-1913), who worked as a grammar school teacher in Trieste in the period 1880-1901, could not have asserted himself in the Slovene middle class of Trieste. One of the reasons was also a strong local patriotism of the Slovenes of Trieste, who saw Glaser, originating from Hoče near Maribor, only as a newcomer.

UDC 741.5(497.4)*19"
94(497.4)*19" : 741.5

GLOBOČNIK Damir, M. of History of Art, Langusova ul. 29, SLO-4240 Radovljica

THE SIMPLICISSIMUS IN THE SLOVENE WAY

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 44

The caricatures drawn for the satirical magazines *The Jež* (1902-1909), *The Škrat* (1903-1905) and *The Osa* (1905-1906) by Gvidon Birolia, Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Fran Tratnik and Miljutin Zarnik, were influenced by the caricatures and illustrations in popular German and Austrian satirical magazines such as the *Simplicissimus*, *Die Muskette*, *Der wahre Jacob*, *Der liebe Augustin* etc. Just as *The Simplicissimus*, *The Osa* also demonstrated an anti-clerical orientation.

UDC 821.163.6.09 Prešeren F. : 929
929 Prešeren F. : 811.163.6.09
811.163.6 P

GRDINA Igor, Ph. D., University of Ljubljana, Faculty of Arts,
Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

PREŠEREN BEFORE PREŠEREN

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 5

Up until now, literary science has stressed only the extraordinariness of Prešeren's poetry opus (1800-1849) in comparison to the works of Slovene poets of the late 18th and early 19th centuries. A more detailed study, however, shows that there is a possibility of a connection between Prešeren's poems and the versifications of Urban Jarnik (1784-1844). Prešeren's reflective world, characterised by the Romantic gap between nature and culture, can already be found in the poetry of Štefan Modrinjak (1774-1827).

UDC 67/68(497.4)*18" : 94(497.4)
94(497.4)*18" : 67/68

PANČUR Andrej, M. of History, Institute of Modern History,
Kongresni trg 1, SLO-1000 Ljubljana

FREEDOM OF CRAFTS IN THE DOCK

Conservative Views on Craftsmanship in the Second Half of the 19th Century in Slovenia

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 23

The proclamation in 1859 of the right to practice trades freely triggered off a wave of discontent with the new circumstances that rapidly gained momentum amongst the craftsmen. This engendered the fight against the liberal laws on practicing crafts, which soon became one of the cornerstones of the conservative principles of the time. Although the general state of affairs in the trades sector was in reality far less critical than depicted at the time, the majority of the population believed that the more liberal regulations would inevitably lead to the demise of craftsmanship. The conservatives stubbornly wanted to impede the current of events through reforms and by trying to re-establish the old estate society (based on guilds) in a modernised form. Thus, their first demand was that only those who had learned a trade could become craftsmen, and that each craftsman must be a member of a craft co-operative - which were to have considerable jurisdiction within the field of craftsmanship.

UDK 394.8(436.89)"1900" : 179.7
179.7(436.89)"1900" : 394.8

STARIČ Nataša, Belšinja vas 4, SLO-8210 Trebnje
HRIBAR Sebastijan, Koseze 21 A, SLO-1217 Vodice

DVOBOJNA AFERA TACOLI-LEDOCHOWSKI

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 57

Afera Tacoli-Ledochowski iz leta 1900 je eden najnesrečnejših primerov dvoboja v zgodovini Avsto-Ogrske. Poročnik Tacoli je bil zaradi odrekanja dvoboju degradiran, kmalu zatem pa so obsodili tudi kapetana Ledochowskega, ki se je strinjal s protidvo-bojnimi stališči Tacolija. Ledochowskemu so odvzeli čin in moral je zapustiti službo v generalštabu. Oba moža sta veljala za strahopetca, bila sta popolnoma izključena iz družbe. Analiza pokaže, da je bil dvoboj od države zaščiteno kaznivo dejanje, saj sta bila obtožena, ki sta se držala zakonov, ki so prepovedovali dvoboj, kljub temu obto-žena. Afera je imela velik odmev v takratnem časopisu.

UDK 796.96 : 061(497.4 Ljubljana)"19"
94(497.4 Ljubljana) : 796.96
796.96(497.4 Ljubljana)"19"

PAVLIN Tomaž, mag., asistent stažist, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za šport,
Gortanova 22, SLO-1000 Ljubljana

“PRI NAS JE TA PANOGA SPORTA ŠE DOCELA NEZNANA”

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 83

Glede na različne podatke, ki se pojavljajo v strokovni in laični literaturi, je namen razprave znanstveno preveriti datiranja o ustanovitvi enega starejših ljubljanskih klu-bov in njegovi vlogi v času do prve svetovne vojne ter isto o pričetkih igranja hokeja na ledu na Slovenskem. S primerjalno analizo že znanih podatkov in razporožljivih virov smo postavili novo paradigmo o ustanovitvi Ljubljanskega sportnega kluba in pričetkih igranja hokeja na ledu na Slovenskem.

UDK 061.22(497.4)"18/19" : 784
784(497.4)"18/19" : 061.22
323.33(497.4)"18/19" : 784
323.33(497.4)"18/19" : 061.22

KURET Primož, prof. dr., Zarnikova 16, SLO-1000 Ljubljana

DELAVSKA PEVSKA DRUŠTVA NA SLOVENSKEM

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 2, str. 68

Prva delavska društva so začela na Slovenskem nastajati v 2. pol. 19. stol. Med nalo-gami delavskih društev je bilo poleg prvenstvene skrbi za delavce tudi gojenje petja. Zaradi vedno bolj nemškega značaja Delavsko izobraževalnega društva, ki je bilo spr-va dvojezično, je večji del pevcev ustanovil novo slovensko delavsko pevsko društvo Slavec 1884, ki je hitro postalo viden dejavnik v kulturnem in družabnem življenju Ljubljane pred prvo vojno.

UDC 061.22(497.4)"18/19": 784
784(497.4)"18/19": 061.22
323.33(497.4)"18/19": 784
323.33(497.4)"18/19": 061.22

KURET Primož, Ph. D., Professor, Zarnikova 16, SLO-1000 Ljubljana

WORKERS' CHORAL ASSOCIATIONS IN SLOVENIA

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 68

The first workers' associations in Slovenia began to be established in the second half of the 19th century. In addition to fulfilling their primary task of taking care of workers' cultural and social needs, the associations also encouraged singing. As the initially bilingual Workers' Educational Association gradually acquired an increasingly German character, the majority of singers founded a new Slovene choral association of workers, called the *Slavec* (i.e. *The Nightingale*), in 1884. The *Slavec* quickly established itself as an important factor in Ljubljana's cultural and social life in the period before World War I

UDK 394.8(436.89)"1900": 179.7
179.7(436.89)"1900": 394.8

STARIČ Nataša, Belšinja vas 4, SLO-8210 Trebnje
HRIBAR Sebastjan, Kosceze 21 A, SLO-1217 Vodice

THE TACOLI-LEDOCHOWSKI DUELLING SCANDAL

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 57

The Tacoli-Ledochowski scandal of 1900 is one of the most unhappy examples of duelling in the history of Austria-Hungary. Lieutenant Tacoli was degraded in rank for his refusal to engage in a duel, and soon after, sentence was also pronounced against Captain Ledochowski, who shared the same anti-duelling principles with Tacoli. Ledochowski was stripped of his ranks and had to leave his post at the General Headquarters. Both men were considered cowards and were cast out of society completely. As the analyses show, the duel was a criminal offence protected by the state, since both accused men who obeyed the laws banning the duel, were found guilty. The scandal elicited a big response from the contemporary newspapers.

UDC 796.96 : 061(497.4.Ljubljana)"19"
94(497.4 Ljubljana) : 796.96
796.96(497.4 Ljubljana)"19"

PAVLIN Tomaž, M. Sc., Assistant Teacher, University of Ljubljana, Faculty of Sport,
Gortanova 22, SLO-1000 Ljubljana

"THIS SPORT DISCIPLINE IS STILL COMPLETELY UNKNOWN HERE"

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 2, pp. 83

Because of the very different information which can be obtained from professional and other publications, the aim of the article is to verify scientifically the founding date of one of the oldest sports clubs in Ljubljana, to establish its role in the period before the First World War, and to do the same for the beginnings of ice hockey in Slovenia. The author carries out a comparative analysis of already known data and available historical sources, and based on his findings, proposes a new thesis on the establishment of Ljubljana's Sport Club and the beginnings of ice hockey in Slovenia.

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina,
Tone Kregar, Marija Počivavšek, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Slika na naslovnici: Miljutin Zarnik, Ježeva reduta, Jež 1902/1903

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Študentska organizacija univerze v Ljubljani

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija
Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

**IGOR GRDINA
JANEZ CVIRN
ANDREJ PANČUR
DAMIR GLOBOČNIK
NATAŠA STARIČ
SEBASTJAN HRIBAR
PRIMOŽ KURET
TOMAŽ PAVLIN**

CENA: 1.500 SIT